ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ

ปณิธี บุญสา

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนาทรัพยากรและส่งเสริมการเกษตร
มหาวิทยาลัยแม่โจ้
พ.ศ. 2562

ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ

ปณิธี บุญสา

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนาทรัพยากรและส่งเสริมการเกษตร
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้
พ.ศ. 2562

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้

ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ

ปณิธี บุญสา

ดุษฎีนิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนาทรัพยากรและส่งเสริมการเกษตร

พิจารณาเห็นชอบโดย อาจารย์ที่ปรึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก .....
(อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์)
วันที่.....เดือน.....พ.ศ. .....

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปฏิภาณ สุทธิกุลบุตร)
วันที่.....เดือน.....พ.ศ. .....

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สายสกุล ฟองมูล)
วันที่.....เดือน.....พ.ศ. .....

ประธานอาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตร .....
(รองศาสตราจารย์ ดร.นคเรศ รังควัต)
วันที่.....เดือน.....พ.ศ. .....

บัณฑิตวิทยาลัยรับรองแล้ว .....
(รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน.....พ.ศ. .....

ชื่อเรื่อง ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ
ชื่อผู้เขียน นายปณิธี บุญสา
ชื่อปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาทรัพยากรและส่งเสริมการเกษตร
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ *หนึ่ง* เพื่อศึกษากระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย *สอง* เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย และ *สาม* เพื่อสังเคราะห์รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย โดยทำการศึกษาชุมชนวิจัยท้องถิ่นในภาคเหนือ คือ บ้านสามขา บ้านโป่งคำ และ องค์กรสงฆ์และภาคประชาชนอำเภอนาหมื่น การกำหนดพื้นที่กรณีศึกษาได้มองความสอดคล้องตามคุณลักษณะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งทั้งสามชุมชนได้รับโครงการวิจัยดีเด่นจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ขณะเดียวก็เป็นชุมชนที่ผ่านประสบการณ์การแก้ปัญหามาก่อนที่ดำเนินกระบวนการทางปัญญา และมีผลความสำเร็จที่นำไปสู่การต่อยอดในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องหลังดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยผู้วิจัยได้ออกแบบระเบียบวิธีวิจัย คือตัวผู้วิจัยเป็นเครื่องมือหลักพร้อมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่มนักวิจัยชุมชนทั้งสามชุมชนและจัดสนทนากลุ่มย่อยกับนักวิจัยชุมชน และทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความต่อเนื่องโดยจัดทำแบบประเมินคุณลักษณะของชุมชนวิจัย และ จัดเวทีเชิงปฏิบัติการประเมินผลความต่อเนื่องร่วมกับนักวิจัยและทีมวิจัยทั้งสามชุมชน โดยเฉพาะคุณลักษณะทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มทีมวิจัยภายในชุมชน

ผลของการวิจัยพบว่า หลักปฏิบัติสำคัญในกระบวนการทางปัญญาคือมรรควิธี (โยนิโสมนสิการ) ในฐานะของวิธีการทางปัญญาในการพิจารณาและวิเคราะห์การเข้าถึงอริยสัจสี่และนำไปสู่ไตรสิกขาสามหรือบ่อเกิดสังคมแห่งปัญญา (ปัญญา-ศีล-สมาธิ) โดยมีวิธีคิดแบบอริยสัจจ์และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการพิจารณาความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาของแต่ละชุมชน ณ ปัจจุบัน พบว่าเหตุและปัจจัยของการคงอยู่ของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย ประกอบด้วยชุมชนบ้านสามขาได้ผ่านประสบการณ์และมีบทเรียนในการแก้ไขปัญหาหนี้สินก่อนนำมาสู่การใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีปัญหานำการวิจัยคือปัญหาหนี้สินได้ส่งผลให้สามารถแก้ปัญหาได้และมีความต่อเนื่องของรูปธรรมคือครัวเรือนต้นแบบจำนวน 16 ครัวเรือน และมีการปรับโครงสร้างหนี้โดยการบูร

ณาการกองทุนภายในชุมชนจาก 40 กว่ากองทุนเหลือ 23 ทุน และมีการใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยอย่างการพัฒนาเครือข่ายลุ่มน้ำจางภายในตำบล การจัดฐานการเรียนรู้การลดปัญหาหนี้สิน รวมไปถึงการทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอก ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำมีปัญหานำการวิจัยโดยนำเอาเรื่องภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมขชาติเป็นทุนเริ่มต้นในการแก้ปัญหาโดยเฉพาะการสืบสอดกับคนรุ่นใหม่ส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องทั้งการบริหารจัดการกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ณ ปัจจุบันพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้เรื่องผ้าทอย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ และการบริหารจัดการกองทุนภายในชุมชนเช่นเดียวกับเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น ที่มีความต่อเนื่องในการลดค่าใช้จ่ายในการปรับรูปแบบพิธีกรรมโดยเฉพาะงานอวมงคล(งานศพ) และพัฒนาเป็นข้อตกลงร่วมในระดับอำเภอ

ผลที่เกิดขึ้นทั้งสามชุมชนเป็นผลมาจากการสร้างความรู้และพัฒนากระบวนการในการจัดการความรู้ ที่มีขั้นตอนสำคัญทั้งการพิจารณา แยกแยะ วิเคราะห์ พิสูจน์ ข้อมูลความรู้ ที่ผ่านจากการปฏิบัติจริงและพิสูจน์ซ้ำในกระบวนการทางปัญญาซึ่งปัจจัยในการสนับสนุนคือ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์กายภาพและลักษณะทางสังคมวิทยาของแต่ละชุมชน กระบวนการทบทวนทุกข์ของชุมชนต้องเข้าถึงความจริง นำมาสู่การกำหนดเหตุทุกข์ ยกระดับเป็นโจทย์หรือคำถามการวิจัย ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมทั้งคนในชุมชนและหน่วยสนับสนุนจากภายนอกชุมชนที่ทำหน้าที่บริหารงานวิจัย ทำให้เห็นรูปธรรมทั้งผู้นำ กลุ่มองค์กร และแหล่งเรียนรู้ ภายในชุมชน ปัจจัยสำคัญคือพี่เลี้ยงโครงการวิจัยหรือศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น(NODE)ในการเสริมพลังอำนาจของชุมชนด้วยกระบวนการให้คุณค่าชุมชนผ่านการเชื่อมโยงระหว่างทุกข์(ปัญหา) เหตุของปัญหากับบริบท(ความจริง) ของชุมชน คือมรรควิธีของการกำหนดได้หมายรู้ในการสร้างความรู้เชิงกระบวนการรวมทั้งการออกแบบวิธีวิทยาของการตั้งโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนในฐานะผู้วิจัยหลัก หรือเจ้าของปัญหา และนำมาสู่การออกแบบการวิจัย เป็นการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันในการออกแบบวิธีวิจัยของชุมชน” ขณะเดียวกันกระบวนการวิจัยมีการนำใช้ความรู้ระหว่างทางที่ค้นพบ ยกระดับเป็น”ปัญญา” คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการแก้ปัญหามีองค์ประกบสำคัญคือ ระบบบริหารความรู้ชุมชน (ปัญญา) สังคมการเรียนรู้(สมาธิ) กติกาการอยู่ร่วมกัน (ศีล) ตามหลัก“ไตรสิกขาสาม”

ส่วนข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ข้อเสนอแนะต่อชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชน คือ การเสริมศักยภาพการจัดการความรู้และการใช้ประโยชน์จากความต่อเนื่อง โดยเฉพาะผู้นำหรือนักวิจัยควรมีการร่วมตัวกันเป็นเครือข่ายและจัดตั้งเป็นสถาบันทางสังคมในรูปแบบองค์กรหรือมูลนิธิในการขับเคลื่อนผลจากการวิจัย ขณะเดียวกันก็ต้องมีการพัฒนาระบบฐานข้อมูลที่ได้จากการวิจัยในการนำไปใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ส่วนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย สาขาการพัฒนาทรัพยากรชนบท คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้จำเป็นต้องนำองค์ความรู้จากการวิจัย

ไปปรับใช้ในการพัฒนาหลักสูตรของสาขาวิชาฯ พร้อมทั้งการออกแบบการเรียนการสอนในการใช้พื้นที่ชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นพื้นที่การเรียนรู้ของนักศึกษาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น แม้ปัจจุบันจะมีการปรับโครงสร้างใหม่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็น สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ควรนำหลักการบริหารในแนวคิดวิทยาศาสตร์ใหม่มาทบทวนให้สอดคล้องกับการบริหารงานวิจัยที่ใช้พื้นที่เป็นฐาน โดยการปรับโครงสร้างใหม่และตั้งฝ่ายวิจัยท้องถิ่นเป็นสำนักงานบริหารงานวิจัยนวัตรกรรมชุมชน ในขณะเดียวกัน ศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น (NODE) ควรปรับสภาพตัวเองเป็นสถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และปรับจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยของท้องถิ่นโดยสร้างเงื่อนไขให้มีการขับเคลื่อนผ่านกลไกและภาคีภายในท้องถิ่น

คำสำคัญ : ปัญญา, กระบวนการทางปัญญา, ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา, การวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ชุมชนวิจัย, ความต่อเนื่อง

Title CONTINUITY OF COGNITIVE PROCESSES IN SOLVING COMMUNITY PROBLEMS A CASE STUDY IN NORTHERN COMMUNITY BASE RESEARCH

Author Mr. Paniti Bunsa

Degree Docter of Philosophy in Resources Development and Agricultural Extension

Advisory Committee Chairperson Dr. Somkid Kaewtip

ABSTRACT

The objectives of this study were to: 1) explore the intellectual process on problem solving of the research community; 2) analyze factors making the continuity of the intellectual process on problem solving of the research community; and 3) synthesize the continuity form of the intellectual process on problem solving of the research community. Locales of the study were in northern Thailand: Baan Samkha, Baan Pongkham, and monk unit/public sector in Na Muen district, Nan province. The settling of locales of the study was on the basis of consistency based on characteristics of community-based research. The three communities were awarded outstanding research project by The Thailand Research Fund. Meanwhile, these communities had experience in problem solving before the operation of intellectual process. Its success was topped up for problem solving and community development after the operation of community-based research. For research methodology design, the researcher himself was the main instrument and in-depth interview and focus group discussion were conducted with community researchers in the three communities. The continuity was analyzed and synthesized by preparing and assessment form on characteristics of the research community. Also, an action venue was held to assess the continuity among the researcher and research teams of the three community. This was particularly on characteristics at an individual level and research team in the three communities.

Results of the study revealed that the main practice principle in the intellectual process was accomplishment. It was an intellectual method used for the consideration and an analysis of the Four Noble Truths approaching leading to the threefold method of training in morality, concentration, and wisdom. It was found that causes and factors of the existence of the intellectual process of the research community consisted of the following: 1) Baan Samkha community had experience in debt problem solving before using the community-based research continually (16 prototype households); 2) there was the debt restructure by the integration of the community funds (from about 40 to 23 funds); and 3) results of the community-based research were utilized such as the development of Chang watershed networks, learning base on the alleviation of debt problem, and collaboration with external agencies. Meanwhile, Baan Pongkham community used the local wisdom on cotton yarn dyeing with the natural dyes as the initial capital for problem solving. This was particularly on the inheritance to new generations which resulted in the continuity of the cotton yarn dyeing group and community fund management. Likewise, the monk unit in Na Muen district had the continuity in the expense reduction of ritual ceremonies particularly on the cremation ceremony. This was eventually developed to be an agreement at the district level.

The occurred outcomes in the three communities were results of the construction of knowledge and the development of knowledge management process having important steps: consideration, sorting, analysis, demonstration, and knowledge data passing verification based on the intellectual process. The supporting factors were physical geography and sociological traits of each community. Importantly, the process of community suffering review must be on the basis of facts. This would lead to the determination of causes of suffering as the research question. This must put the importance on community participation and support of external agencies responsible for research management. Another important factor was research project trainer or the community-based research coordination center. Causes of a problem and context of the community were the accomplishment method for the construction of process

knowledge. Meanwhile, the research process upgraded discovered knowledge to “intellect” comprising morality, concentration, and wisdom.

The following were suggestions: continual enrichment of knowledge management potential and utilization; the researcher should form a group as network and establish a social institution of foundation for the application of research results; database system must be developed and utilized continually; concerned agencies such as Rural Resource Development program, Faculty of Agriculture Productions, Maejo University needs to adopt body of knowledge gained from the research for curricular program development; National Science Technology and Innovation Policy Office should review the management principle in accordance with new scientific concept and adjust it to be consistent with research management using as area as a basis; and the local research coordination center should adjust itself to be a social institute responsible for community-based research.

Keywords : Intellect, intellectual process, continuity of the intellectual process, community-based research, research community, continuity

กิตติกรรมประกาศ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์ อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผศ.ดร.ปฏิภาณ สุทธิกุลบุตร และ ผศ.ดร. สายสกุล ฟองมูล อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้ให้คำปรึกษา พร้อมทั้งนี้ขอขอบคุณ พระอาจารย์สมคิด จันอ้น พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ คุณชาญ อุทธิยะ และ จ.ส.อ. ชัย วงศ์ตระกูล คณะนักวิจัยชุมชนท้องถิ่น ที่ค่อยให้คำปรึกษาและช่วยเหลือประสานงานการทำงานในพื้นที่ของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน ที่ทำให้การทำดุษฎีนิพนธ์ครั้งนี้บรรลุความสำเร็จ

ปณิธี บุญสา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ค

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... ฉ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฌ

สารบัญ ..... ญ

สารบัญตาราง ..... ฏ

สารบัญภาพ ..... ฐ

บทที่ 1 บทนำ 1

ความเป็นมา 4

คำถามการวิจัย 9

วัตถุประสงค์การวิจัย 9

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้จากการวิจัย 9

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ 10

ขอบเขตการวิจัย 12

บทที่ 2 การทบทวนทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 14

ส่วนที่ 1 แนวคิดกระบวนการทางปัญญาและแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 15

ส่วนที่ 2 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 41

บทที่ 3 วิธีการวิจัย 82

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล 82

สถานที่ดำเนินการวิจัยและประชากรกลุ่มตัวอย่าง 83

การตรวจสอบเครื่องมือ 94

การวิเคราะห์ข้อมูล 94

ขั้นตอนในการวิจัย 95
เวลาที่ใช้ในการวิจัย 95
รายละเอียดวิธีการและขั้นตอนการศึกษาวิจัย 96
บทที่ 4 ผลการวิจัย 102
ส่วนที่ 1 บริบทของกระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย 102
ส่วนที่ 2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย 180
ส่วนที่ 3 รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน 185
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ 192
สรุปผล 192
อภิปรายผล 204
ข้อเสนอแนะ 216
บรรณานุกรม 221
ภาคผนวก 231
ภาคผนวก ก ภาพกระบวนการงานวิจัย 232
ประวัติผู้วิจัย 238

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 ตารางวิเคราะห์ (ตัวอย่าง) 96

มหาวิทยาลัยแม่โจ้ MAEJO UNIVERSITY

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 การศึกษาเพื่อพัฒนา “กระบวนการทางปัญญา” 20

ภาพที่ 2 วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ 21

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดการวิจัย 81

ภาพที่ 4 กระบวนการทางปัญญา 148

ภาพที่ 5 ทุนประสบการณ์ วิธีคิดของชุมชน ก่อนเริ่มต้นแก้ปัญหาด้วยงานวิจัยท้องถิ่น 156

ภาพที่ 6 ปัจจัยความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน 183

ภาพที่ 7 รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน 187

บทที่ 1
บทนำ

กระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยปัจจุบัน เรากำลังเผชิญอยู่กับยุคโลกาภิวัตน์ที่เป็นช่วงของการมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยระบบการผลิตแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ดัชนีชี้วัดความสำเร็จคือวัตถุและเงินถือเอาความมั่งคั่งร่ำรวยเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต ความสามารถในการผลิตก็เป็นคุณสมบัติอันดับแรกของบุคคล ทำให้มนุษย์กลายเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจ ที่ถูกพันธนาการไว้กับความพยายามสนองตอบความต้องการอันไม่รู้จบของตนและยิ่งทำให้เกิดช่องว่างที่ขยายเพิ่มขึ้นจากความสงบสุขออกไปอย่างชัดเจนในทุกวัน

วิกฤตสังคมการทำลายชีวิตคนสัตว์และทรัพยากรธรรมชาติ ความขัดแย้งที่รุนแรงขึ้นเป็นเหตุมาจากวิกฤติทางจิตวิญญาณจึงเป็นผลของวิธีคิดของบุคคลและสังคมบงชี้ว่าคนส่วนใหญ่มีโลกทัศน์คับแคบที่เห็นว่ามนุษย์มีความชอบธรรมที่ครอบครองทุกสิ่งด้วยอำนาจความประมาทเป็นเหตุให้มองข้ามความจริงว่ามนุษย์ได้สร้างความวิบัติแก่โลกวัฒนธรรมและโลกธรรมชาติอย่างรุนแรงด้วยเหตุนี้คุณภาพทางปัญญาของมนุษย์ในการเผชิญและฝ่าฟันปัญหาจึงเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด เพราะปัญหาที่แท้จริงก่อเกิดขึ้นด้วยวิธีคิดของมนุษย์ (กอบกาญจน์ ภิญโญมารค, 2554)

ความร้ายแรงของปัญหาเพิ่มขึ้นด้วยการเปลี่ยนแปลงในระบบคิด เมื่อพิจารณาจากโลกทัศน์เกี่ยวกับความรู้ในสังคมไทยแต่เดิมวิชาความรู้ที่พึงยกย่องต้องอยู่บนฐานของโลกทัศน์ทางธรรมหรือโลกุตรธรรมและเป็นความรู้ที่ไม่แยกส่วน ในวิถีโบราณการบวชจึงเป็นการเรียนไปด้วย ดังนั้นการบวชเรียนคือการเรียนรู้โลกทัศน์เช่นนี้ย่อมอิงกับกรอบคิดของพุทธศาสนาที่บุคคลต้องเอาชนะความไม่รู้ของตนด้วยปัญญา การกล่อมเกลาทางสังคมก็อยู่บนฐานของโลกทัศน์แสดงว่าปัญหาสังคมและปัญหาวิธีคิดของคนพัวพันกันอย่างซับซ้อน(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547) นอกจากนี้การมุ่งเน้นพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกด้วยการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกก็ยิ่งเพิ่มความซับซ้อนของปัญหาที่กระทบต่อชีวิตมากขึ้น เช่น การมุ่งแข่งขันโดยอ้างความอยู่รอด จนขาดน้ำใจและความเอื้อเฟื้อต่อกันไปจนถึงการใช้ความรุนแรงจัดการปัญหาทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่มองค์กร (พรวิลไล เลิศปรีชา, 2534)

ความซับซ้อนก่อให้เกิดความรุนแรงของปัญหาจะเห็นว่าในช่วงปี2530 ประเทศไทยมุ่งเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่จนถึงยุคฟองสบู่แตก การเติบโตของเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมอย่างสุดโต่งที่มีรัฐเป็นตัวกระตุ้นในยุคนี้นอกจากจะส่งผลให้สภาพแวดล้อมถูกทำลายและเกิดมลภาวะที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วแล้วความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบวัฒนธรรมยังเปลี่ยนแปลงไปในทางที่มีแนวโน้มจะทำลายจริยธรรมและความเป็นมนุษย์อย่างน่าวิตก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544ข: 198-199)

ในขณะที่ “ระบบโลกาภิวัตน์” หรือการทำให้โลกกลายเป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารและการคมนาคมที่รวดเร็ว ฉับไว ไร้พรมแดน ก็ส่งผลให้ประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาตกเป็นเหยื่อของประเทศพัฒนาซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าในทุกทาง ประเทศไทยที่เคยคาดว่าจะกลายเป็นนิกส์ในอนาคต กลับกลายเป็นประเทศที่ตกเป็นหนี้สินมหาศาล และยากยิ่งที่จะหาทางออกจากสภาวะวิกฤตได้ (ยุคศรีอาริยะ, 2544: 261) ระบบอันซับซ้อนของโลกที่ผันผวนอย่างรวดเร็วจึงฉุดรั้งให้ประเทศตกอยู่ในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์โดยเฉพาะในช่วงปี 2540 ซึ่งเศรษฐกิจไทยต้องขึ้นต่อสถาบันการเงินโลก

ปฏิกิริยากับวิกฤต ความสูญเสียที่เกิดขึ้นทำให้เสียงเรียกร้องสู่การเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นการเมืองที่ว่าได้นำเศรษฐกิจสู่ความหายนะทำให้ผู้คนผิดหวังกับโลกาภิวัตน์บางคนวิเคราะห์ว่าโลกาภิวัตน์ทำให้เมืองไทยตกเป็นทาส บ้างสรุปว่าไทยไม่พร้อมรับมือกับโลกาภิวัตน์ ไม่ตระหนักรู้ถึงความเสี่ยง แม้กระทั่งผู้ชื่นชอบเสรีนิยมเต็มที่และเคยต่อต้านไม่ให้ไทยปฏิเสธโลกาภิวัฒน์โดยเปิดประตูกับโลกภายนอกก็ยอมรับว่า จำเป็นต้องปรับปรุงให้สถาบันต่าง ๆ ในเมืองไทยเข้มแข็งเพื่ออยู่รอดและเติบโตภายใต้ภาวะโลกเปลี่ยนแปลงเร็ว (คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557: 382-383)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความเห็นต่อวิกฤต และแนวทางในการรอดพ้น ในพระราชดำรัสเนื่องในวันคล้ายวันพระราชสมภพ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2540 การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน...หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง... ต้องถอยหลังเข้าคลอง จะต้องอยู่อย่างระมัดระวัง และต้องกลับไปทำกิจการที่อาจจะไม่ค่อยซับซ้อนนักคือใช้เครื่องมืออะไรที่ไม่หรูหรา แต่อย่างไรก็ตาม มีความจำเป็นที่จะถอยหลังเพื่อที่จะก้าวหน้าต่อไป ถ้าไม่ทำอย่างที่ว่านี้ ก็จะแก้วิกฤติการณ์นี้ยาก ในระยะสั้นพระราชดำริดังกล่าวสมเหตุสมผลเมื่อผู้คนที่ตกงานจากเศรษฐกิจเมืองต้องกลับไปพึ่งพิงครอบครัวที่หมู่บ้าน หน่วยงานรัฐหลายแห่งสนับสนุนชุมชนให้ทำโครงการช่วยคนตกงาน เอ็นจีโอชักชวนให้ธนาคารโลกทำโครงการช่วยสังคมกับเครือข่ายชุมชนที่พวกเขามีบทบาทโดยตรงแทนที่ฟากรัฐบาลเป็นผู้ทำ ทั้งนี้เพื่อให้สร้าง “ทุนทางสังคม” โยงกับโครงการ เช่น สวัสดิการต่างๆ การศึกษา ศูนย์ดูแลเด็กเล็ก และโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับ ผู้สนับสนุนท้องถิ่นนิยมพุ่งขึ้นมาเป็นแนวคิดนำ โดยชี้ว่าวิกฤตเป็นผลพวงของแนวทางการพัฒนาจากอดีต พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า “ปัจจัยที่ทำให้เราพลาด อยากจะมีข้อสังเกตว่าเกิดจากการลงทุนพัฒนาประเทศไปในแนวที่ต้องพึ่งพาภายนอกมากเกินไปหรือไม่ เราไม่พยายามยืนอยู่ด้วยตัวเอง ในขณะเดียวกัน ศ.นพ.ประเวศ วะสี เรียกร้องให้ทำ “สงครามกู้ชาติ” เพื่อสร้างสังคมใหม่จากชุมชนระดับล่างขึ้นให้เป็น “เศรษฐกิจที่เชื่อมโยงเป็นบูรณาการกับเรื่องสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม หรือเป็นเศรษฐกิจวัฒนธรรม” เช่นเดียวกันกับ

อานันท์ ปันยารชุน ผู้สนับสนุนโลกาภิวัตน์ค่อนข้างมากก็ยังสนองรับกับแนวทางพึ่งตนเองให้เป็นวิธีจัดการกับวิกฤตเพื่อรักษา“วิถีการดำรงชีวิตของคนไทย” มีการทำโครงการต่าง ๆ เน้นไปที่การเสริมสร้างความเข้มแข็ง การพึ่งตนเอง เพื่อลดทอนผลกระทบ

อย่างไรก็ตามภายใต้สถานการณ์ปัญหาและปฏิกิริยาต่อการแก้ไขปัญหาในสังคมไทยที่โลกยุคปัจจุบันเป็นโลกยุคเศรษฐกิจสังคมฐานความรู้(Knowledge-Based Society and Economy) ทุกสังคมจะต้องมีความสามารถในการนำความรู้มาสร้างนวัตกรรม สำหรับใช้เป็นพลังขับเคลื่อนทางสังคมความรู้และนวัตกรรมที่สร้างขึ้นจะต้องก่อประโยชน์ต่อสังคมส่วนต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างหลากหลายอย่างทั่วถึงและขับเคลื่อนทั้งเศรษฐกิจเพื่อแข่งขันและเศรษฐกิจพอเพียงอย่างสมดุล ซึ่งสังคมไทยจะต้องพัฒนาความสามารถในการสร้างนวัตกรรมจากความรู้ เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงกระบวนทัศน์ของทั้งสังคม สังคมไทยจึงอยู่รอดได้จากสภาพบีบคั้นจากกระแสโลกาภิวัตน์ (วิจารณ์ พานิช, มมป: 1)

การก่อตัวของกระบวนการแก้ไขปัญหาบนฐานความรู้ อาศัยการวิจัยเป็นหลักคิดมีนัยสำคัญต่อการยกระดับการพัฒนาประเทศให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง จะเห็นว่าในปัจจุบันการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียนนับว่าเป็นการเปิดประตูประเทศรับเอาวิทยาการความรู้ใหม่เข้ามาปรับประยุกต์ในการพัฒนาในขณะที่สังคมไทยจำเป็นต้องมีการสร้างความรู้ให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงแต่ต้องดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตัวเอง แม้การเปลี่ยนแปลงจะยังผลกระทบทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การศึกษา รวมไปถึงประเพณีวัฒนธรรมที่ยังคงมีความหลากหลายและเฉพาะถิ่น (พระพรมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2550)

แนวปฏิบัติการแปรปัญหาเป็นปัญญา การวิจัยในฐานะวิธีการทางปัญญาเป็นหลักคิดพื้นฐานซึ่งพบว่าสังคมไทยเริ่มต้นจากการจัดตั้งสภาวิจัยแห่งชาติในปี 2501 และถือเป็นยุทธศาสตร์หลักของการพัฒนา โดยเริ่มมีการกำหนดแผนงานด้านวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) จากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 จนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (2535-2540) – แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (2540-2545) จะเห็นถึงการเน้นย้ำทางนโยบายในการวิจัย มีทิศทางที่มุ่งเน้นต่อกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีในภาคอุตสาหกรรม การใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตการวิจัยและพัฒนาจึงให้ความสำคัญด้านการจัดการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (โกมล สนั่นก้อง, 2554) ในขณะเดียวกันความต่อเนื่องในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8-11 สังคมไทยได้อัญเชิญหลัก"ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง" ไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัวชุมชน สังคม จนถึงระดับประเทศ ซึ่งได้มีส่วนเสริมสร้างภูมิคุ้มกันและช่วยให้สังคมไทยสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม การปรับตัวของกระบวนการพัฒนาในสังคมไทยภายใต้แผนพัฒนาฯ 8 -11 แต่โครงสร้างของการบริหารการพัฒนายังอยู่บนเงื่อนไขการรวมศูนย์ การแก้ปัญหายังอยู่ในรูปแบบคำสั่งจากบนลงล่าง ขณะเดียวกัน ด้วยกระแสของการพัฒนาโดยเฉพาะการสื่อสารที่เร็วและทันสมัยทำให้ชุมชนเท่าทันต่อนโยบายและแนวโน้มของกระแสโลกมากขึ้น ในขณะที่วิกฤติที่เป็นผลกระทบยังคงเท่าเดิมและมีแนวโน้มจะรุนแรงมากขึ้น ภายใต้นโยบายประเทศไทย 4.0 และยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ 20 ปี และแผนพัฒนาฯฉบับที่ 12 ผนวกกับการปรับโครงสร้างการบริหารการพัฒนาประเทศ แม้ว่าทุกภาคส่วนในสังคมไทยเห็นพ้องร่วมกันน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง เพื่อมุ่งให้เกิดภูมิคุ้มกันและมีการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างเหมาะสม เพื่อให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืน

ขณะเดียวกันภายใต้วิกฤติปัญหาของสังคมไทยที่เกิดขึ้น แม้การสร้างความรู้และพัฒนาความรู้ในระบบวิจัยภายใต้โครงสร้างของภาครัฐหรือในระบบคลังสมองของประทศ จะไม่เอื้อต่อบริบทของพื้นที่และความหลากหลายภายในสังคมไทย นัยสำคัญของการเผชิญปัญหาและแปรปัญหาเป็นปัญญาของหลายชุมชนในสังคมได้สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนเริ่มมีจัดการตัวเอง เรียนรู้กระบวนการแก้ไขปัญหาด้วยตัวชุมชนและนำไปสู่การพึ่งตัวเองจนสามารถจัดการตัวเองได้บนฐานความรู้และสามารถดำรงอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลง แม้จะได้รับผลกระทบที่รุนแรงต่อการเปลี่ยนแปลง การหวังพึ่งรูปแบบหรือหลักของการสร้างความรู้ภายใต้กรอบคิดของวิจัยที่เป็นอยู่ไม่ได้ช่วยให้ชุมชนได้รอดพ้นในวิกฤติหรือการตกเป็นทาสของทุนนิยม การอาศัยการเรียนรู้จากภายในของชุมชนได้ยกระดับการจัดการปัญหาที่ต่อเนื่อง จุดเริ่มจากการทบทวนกำหนดเงื่อนไขการเรียนรู้เข้าถึงเหตุของปัญหาออกแบบวิธีปฏิบัติเรียนรู้ในความรู้ระหว่างทางในการตั้งคำถามและหาคำตอบนับว่าเป็นกระบวนการทางปัญญานำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้บนฐานความหลากหลาย เสริมความสามารถในการจัดการตัวเอง ถือเป็นหลักคิดใหม่ในกระแสปัจจุบันที่ได้ปรากฏขึ้นและเป็นรูปธรรมในหลายชุมชน

ความเป็นมา

ภาพปรากฏของปัญหาและรูปธรรมของชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเองรวมถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะปรากฏการณ์ความซับซ้อนในเหตุของปัญหาได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนเป็นผลให้โลกทัศน์และระบบคิดแคบลงก่อให้เกิดความไม่พอวาทกรรม โง่ จน เจ็บ เข้ามาแทนที่ปัญญา รูปธรรมของสภาพปัญหาเห็นจากรายได้ไม่พอรายจ่าย เกษตรกรชนบทส่วนใหญ่เป็นหนี้สินจากการลงทุนในกระบวนการผลิตจากระบบพึ่งพา สู่กระบวนการผลิตเชิงพานิชย์ จากเกษตรผสมผสาน สู่เกษตรเชิงเดี่ยวทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงทุนทางสังคมแปรสภาพเป็นทุนในรูปเงินและ

วัตถุนิยมที่ดินถูกเปลี่ยนมือเป็นของนายทุนคนในชุมชนแปรสภาพเป็นแรงงานโดยไม่รู้ตัวปัญหาเหล่านี้ล้วนเกิดจากโลกทัศน์และวิธีคิดที่ถูกครอบโดยกระแสทุนนิยม แต่อย่างไรก็ตามในกระแสของทุนนิยมมีหลายชุมชนได้ลุกขึ้นมาจัดการตัวเองโดยใช้กระบวนการทางปัญญาเพื่อให้ดำรงอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากกระแสของทุนนิยม

กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนมีความสอดคล้องและเป็นเนื้อเดียวกับกระบวนการวิจัยที่สวนทางกับระบบวิจัยของไทย กล่าวคือ ตามความหมายง่ายๆ วิจัยนั้นเป็นไวพจน์คือคำที่มีความหมายใช้แทนกันได้ของคำว่า ปัญญาหรือใช้ศัพท์ภาษาอังกฤษก็เรียกว่าเป็น synonym ของคำว่าปัญญาในภาษาบาลีเวลาใดท่านให้ความหมายของคำว่า ปัญญา คำหนึ่งที่จะมาก็คือคำว่า วิจ โยคือวิจัย วิจัยในฐานะไวพจน์ของปัญญานั้นความเป็นจริงมันเป็นลักษณะหนึ่งของการใช้ปัญญาพร้อมทั้งเป็นการทำให้เกิดปัญญาหรือทำให้ปัญญาพัฒนาขึ้น กระบวนการทางปัญญาคือการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และเสริมพลังในการเปลี่ยนวิธีคิดให้ชุมชนสามารถจัดการปัญหาด้วยตัวเองเพราะเป็นเจ้าของปัญหา

ความเชื่อดังกล่าวได้นำสู่การปฏิบัติในการสร้างทางเลือกใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2541 ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ริเริ่มสนับสนุน “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”เมื่อเดือนตุลาคม โดยมีการจัดตั้งสำนักงานภาค ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR: Community Base Research) เป็นงานวิจัยทางเลือก ที่มีเป้าหมายเพื่อติดอาวุธทางปัญญาให้กับชุมชนหรือแปลงปัญหาให้เป็นปัญญามีลักษณะเฉพาะตัวมีจุดเน้นที่แตกต่างจากงานวิจัยกระแสหลักโดยเฉพาะการปรับบทบาทหลักในการวิจัยแทนที่จะเป็นนักวิชาการเป็นผู้วิจัยแต่ให้ชาวบ้านเป็นผู้วิจัยในทุกขั้นตอน แนวคิดหลักของกระบวนการวิจัยท้องถิ่นคือแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้มีแนวคิดและหลักปฏิบัติ คือ“กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”หมายถึง การทำงานอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อตอบ“คำถาม”หรือ“ความสงสัย”บางอย่าง ดังนั้นสิ่งสำคัญคือประเด็น“คำถาม”ต้องคมชัดโดยมีการแยกแยะประเด็นว่า ข้อสงสัยอยู่ตรงไหนมีการหา“ข้อมูล”ก่อนทำมีการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของข้อมูลมีการ“วางแผน”การทำงานบนฐานข้อมูลที่มีอยู่และในระหว่างลงมือทำมีการ“บันทึก”มีการ“ทบทวน”ความก้าวหน้า“วิเคราะห์”ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอเพื่อ“ถอด”กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจนในที่สุดก็จะสามารถ“สรุปบทเรียน”ตอบคำถามที่ตั้งไว้แล้วอาจจะทำใหม่ให้ดีขึ้น ตลอดจนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับเรื่องอื่น ๆ หรือพื้นที่อื่น ๆ ต่อไปซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย“ผู้ที่สงสัย”ซึ่งเป็นคนในชุมชน (กชกร ชิณะวงศ์, 2548)

ปรากฏการณ์ใหม่ของงานวิจัยทางเลือกสอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ปาฐกถาในการประชุมวิชาการประจำปี 2538 ของกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)“ว่าหลักการของพระพุทธศาสนานั้นมีพุทธพจน์ตรัสไว้แห่งหนึ่งที่น่าสังเกต พระพุทธเจ้าตรัสว่า“ธรรมนั้นเราแสดงได้

โดยวิจัย“ (วิจโย เทสิโต ภิกฺขเว มยา ธมฺโม – สำ.ข. 17/173/116) คำว่า “วิจัย” นี้ จึงสำคัญมาก เท่ากับพูดว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการวิจัย พุทธพจน์นี้แสดงว่าในแง่ของผู้สอนก็สอนไปโดยที่เมื่อได้ความรู้มาโดยวิจัย แล้วนำมาสอนโดยวิธีวิจัยต่อจากนั้นเมื่อพูดถึงฝ่ายผู้ศึกษาพระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้อีกว่า“พึงวิจัยธรรมโดยแยบคาย” (โยนิโส วิจิเน ธมฺมำ- องฺ.สตฺตก.23/3/2) พึงวิจัยธรรมโดยแยบคาย หมายความว่าอย่างไร คำว่า ธรรม นั้นมีความหมายกว้าง อะไรก็ได้เป็น ธรรมทั้งนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราเกี่ยวข้องเจอะเจอพึงวิจัยโดยแยบคายคือโดย ”โยนิโส”(เช่นเดียวกับคำว่า “โยนิโสมนสิการ”) หมายความว่าอย่างไร ยกตัวอย่างเช่นวิจัยให้ถึงต้นเค้าหรือต้นตอเลย แล้วก็ตรัสต่อไปว่า “จึงเห็นอรรถแจ้งชัดด้วยปัญญา” (ปญฺญายตฺถำ วิปสฺสติ) เห็นอรรถก็คือเห็นความหมายเห็นเนื้อหาทั้งหมดชัดแจ้งด้วยปัญญา อันนี้คือพุทธพจน์ที่ตรัสฝ่ายผู้ศึกษาแสดงถึงความสำคัญของคำว่าวิจัยในพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก(ประยุทธ ปยุตโต), 2539) นั้นคือ“กระบวนการทางปัญญา”ในความหมายที่ผู้วิจัยให้ความสนใจและนำมาตีความในกระแสการเปลี่ยนแปลงปัจจุบันที่มีหลายชุมชนดำเนินการและปฏิบัติจนสามารถจัดการตนเองได้

กระบวนการทางปัญญามีความสอดคล้องกับการวิจัยนัยสำคัญบนฐานคิดของพุทธศาสนาคือการเข้าถึงความจริงอย่างเป็นขั้นเป็นตอนซึ่งในขั้นตอนนั้นถือว่าเป็นระเบียบวิธีวิจัยในกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เนื่องด้วยการวิจัยคือกระบวนการแสวงหาสัจจะ (Truth Seeking) สำหรับความหมายนี้มีลักษณะที่โน้มนำไปสู่ 2 นัยยะ คือ เรื่อง จริยธรรมและเรื่องวิถีทางพุทธสำหรับนัยยะแรกคือเรื่อง “ความหมายเชิงจริยธรรม” ของการวิจัยกล่าวคือ การวิจัยนั้นเกิดขึ้นเมื่อเราเกิด “ปริศนาคาใจ” หรือ “เกิดข้อสงสัย” ที่เรียกว่า “ปัญหาการนำวิจัย” และนักวิจัยต้องการแสวงหา “คำตอบ” ของปัญหานั้น และต้องเป็น “คำตอบที่แท้จริง/ถูกต้อง/ใกล้เคียงความจริง” ให้มากที่สุด เมื่อ “นักวิจัย” จะเป็นผู้แสวงหา “ความจริง” ก็มีคำถามย้อนกลับมาที่ตัวนักวิจัยว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติ “รักสัจจะ” หรือเปล่า ทั้งนี้เพราะเป็นไปไม่ได้ว่าผู้ที่ชื่นชอบการโกหกพกลมจะสามารถค้นหาความจริงได้ นัยที่สองคำนิยามที่ว่า “การวิจัยคือกระบวนการแสวงหาสัจจะ” นั้น ยังมีนัยคาบเกี่ยวไปถึงวิธีการแบบวิถีพุทธคือ อริยะสัจสี่ อันเป็นวิถีทางให้เข้าถึงสัจจะเราอาจเทียบเคียงได้ว่าเมื่อกำลังทำงานวิจัยนั้นเรากำลังใช้เส้นทางเดินแบบอริยะสัจสี่นั้นเองเส้นทางอริยะสัจสี่ มี 4 ขั้นตอน คือ เริ่มต้นด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สำหรับเส้นทางนี้เคยสงสัยมานานแล้วทำไมพระพุทธองค์จึงเริ่มต้นด้วย “ทุกข์” อันหมายความว่า “ต้องรู้จักทุกข์ให้กระจ่างแจ้งแก่ใจเสียก่อน” และเมื่อมาทำวิจัย/มาเรียนมาสอนเรื่องการวิจัยก็กระจ่างแจ้งในลำดับขั้นตอนดังกล่าว คำว่า “ทุกข์” นั้นเมื่อเทียบเคียงกับขั้นตอนของการวิจัยแล้วคือ “ปัญหานำการวิจัย” (problem statement) ซึ่งงานวิจัยส่งเสียงเตือนเอาไว้อย่างหนักแน่นว่า “นักวิจัย” ต้องรู้ให้กระจ่างแจ้งว่า “ปัญหานำการวิจัย” ของตนนั้นคืออะไร เพราะหากคำว่า “research” แปลว่า “แสวงหาซ้ำ” แล้ว การที่เราจะหาอะไรพบเราต้องรู้ก่อนว่าเราทำอะไรหายไปหรืออะไรที่เรากำลังหาอยู่

จากที่กล่าวมาเป็นการชี้ให้เห็นฐานะความคิดของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ปรากฏการณ์ในช่วงปี 2541 จนถึงปัจจุบันงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยแนวใหม่หรืองานวิจัยทางเลือกที่สอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญาที่ยกระดับการแก้ไขปัญหาของชุมชนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ นัยของการปฏิบัติคือ การแปรปัญหาเป็นปัญญาอย่างเป็นกระบวนการเกิดผลผลิต (Output) และผลลัพธ์ (Outcomes) ที่เป็นรูปธรรมโดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย กระบวนการวิจัยท้องถิ่นได้นำไปสู่การขับเคลื่อนงานเชิงประเด็นที่ชัดเจน โดยมีประเด็นหลักคือ การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและมีประเด็นที่เชื่อมโยงต่อประเด็นหลักคือ เกษตรกรรมยั่งยืน การท่องเที่ยวโดยชุมชน เศรษฐกิจชุมชน การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ชนเผ่า การจัดการหนี้สินโดยชุมชนและการจัดการศึกษาซึ่งภายใต้ประเด็นที่กล่าวมาในการวิจัยท้องถิ่นก่อให้เกิดรูปธรรมในหลายมิติทั้งการรื้อฟื้นองค์ความรู้ท้องถิ่น การสืบทอดจิตสำนึกในคุณค่าแห่งธรรมชาติ การยกระดับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งการยอมรับและประสานความร่วมมือซึ่งล้วนสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผลที่เกิดขึ้นบ่งชี้ให้เห็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในงานการวิจัยท้องถิ่น เมื่อตีความในความหมายของกระบวนการทางปัญญาพบว่า การแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยอาศัยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการมีความสอดคล้องกับวิธีการแห่งปัญญาหรือโยนิโสมนสิการเป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ซึ่งเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในกระบวนการของการศึกษาหรือในการพัฒนาตนอยู่ที่จุดแกนกลางคือปัญญาเป็นองค์ธรรมที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตที่ดีงามซึ่งแก้ปัญหาและพึ่งตนเองได้เมื่อเทียบกับกระบวนการทางปัญญาแล้วโยนิโสมนสิการอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธาเพราะเป็นขั้นที่ริเริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระจึงได้ยกระดับมาสู่การเป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชนและเป็นผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญาในระดับชุมชน มีนัยสำคัญของโยนิโสมนสิการ กล่าวคือการทำในใจโดยแยบคายหรือคิดถูกวิธีแปลง่าย ๆ ว่าความรู้จักคิดหรือคิดเป็นหมายถึงการคิดอย่างมีระบบหรือคิดตามแนวทางของปัญญาคือการรู้จักมองรู้จักพิจารณาถึงสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัยสืบค้นถึงต้นเค้าสืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปทานของตนเองเข้าจับ หรือคลุมเครือทำให้เกิดความดีงามและแก้ปัญหาได้ ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายในหรือปัจจัยในตัวบุคคลและอาจเรียกตามองค์มรรคที่ใช้งานนี้ว่า “วิธีการแห่งปัญญา”

ฉะนั้นหลักปฏิบัติสำคัญในกระบวนการทางปัญญาคือมรรควิธี (โยนิโสมนสิการ) ในฐานะของวิธีการทางปัญญาในการพิจารณาพิเคราะห์บนหลักอริยสัจจ์สี่และนำไปสู่ไตรสิกขาหรือบ่อเกิดสังคมแห่งปัญญา(ปัญญา-ศีล-สมาธิ) เมื่อผลของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่แสดงให้เห็นทั้งผลผลิตและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นและเป็นชุมชนปฏิบัติการหรือชุมชนแห่งการเรียนรู้ ใน

กระแสของโลกาภิวัตน์ การเคลื่อนตัวของแนวคิดท้องถิ่นนิยมผสมผสานกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน รวมทั้งการก่อตัวของวิชาการชาวบ้านบนความเป็นจริงว่ามนุษย์คือผู้สร้างความรู้ และ ปัญหาที่แท้จริงก่อเกิดขึ้นด้วยวิธีคิดของมนุษย์ ฉะนั้นกระบวนการปรับวิธีคิดของมนุษย์ที่อาศัยกระบวนการทางปัญญาบนฐานของหลักปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์ นั้นคือการวิจัยที่เป็นหลักคิดของการวิจัยทางเลือกอย่างงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา

ณ ปัจจุบันยังประสบปัญหาหรือข้อจำกัดในการอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในหลายภาคส่วนของงานวิจัยท้องถิ่นขณะที่มีหลายหน่วยงานได้นำเอาประสบการณ์ความรู้ไปประยุกต์ใช้แต่ประสบข้อจำกัดในการออกแบบและความเข้าใจในแนวคิดเป็นผลให้หลายชุมชนและหลายหน่วยงานขาดความต่อเนื่อง แม้จะมีความลงตัวในแนวคิดและมีการรองรับแนวคิดจากการปฏิบัติการที่ผ่านการลองทำและเห็นมาจนถึงปัจจุบัน แต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตของกลุ่มคนที่ทำงานด้านชุมชน ในขณะที่สภาพปัญหาของสังคมจำเป็นต้องมีทางเลือกใหม่ ๆ ในการพัฒนาภายใต้การปฏิบัติเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการตัวเองในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และหมายรวมไปถึงการปรับตัวของชุมชนให้สอดคล้องและเหมาะสมกับภาวการณ์ของโลกาภิวัฒน์

ขณะที่การเปิดพื้นที่ทางสังคมวิชาการของวิธีการทางปัญญาก็ยังมีข้อจำกัดในการทำความเข้าใจร่วมและขาดพลังในการอธิบายเนื่องจากยังมีความลักลั่นระหว่างสายสังคมและสายวิทยาศาสตร์ในการถกเถียงระหว่างกันของการสร้างและพัฒนาความรู้ ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าปัจจุบันในช่วงภาวะหลังทันสมัยต้องคำถึงความหลากหลายของความเป็นชุมชนที่มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นต้องมีการสังเคราะห์ปรากฏการณ์ของการแก้ไขปัญหาของชุมชนในวิธีการทางปัญญา ทั้งการยกระดับความรู้ของชุมชนในความต่อเนื่องที่เกิดขึ้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่เป็นงานวิจัยทางเลือกเป็นผลให้เกิดการก่อตัวและปรากฏรูปธรรมของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยนำความสำเร็จจากชุมชนที่ผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ทางวิชาการในการอธิบายและให้คุณค่าความหมายถึงศาสตร์ตะวันออกที่อยู่บนหลักของธรรมชาติและคำถึงความหลากหลาย รวมถึงการทำหน้าที่เป็นแนวคิดสำคัญที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติการของชุมชน รวมทั้งการเข้ามาสนับสนุนจากปัจจัยภายนอกที่สร้างกระบวนการเรียนรู้และให้คุณค่าต่องานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญหาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ฉะนั้น ความสำเร็จของในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือ ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ที่ ณ ปัจจุบันกระบวนทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนมีความต่อเนื่องและบริบทของชุมชนในฐานะของชุมชนวิจัยที่สามารถจัดการและดำรงอยู่ในการเปลี่ยนแปลงได้เป็นอยู่อย่างไร ปัจจัยของการเป็นอยู่คืออะไรและรูปแบบความต่อเนื่องของของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเป็นอย่างไร ทั้งเพื่ออธิบายถึงการเสริมพลังทางปัญญาของชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ โลก

ทัศน์ ในกระแสโลกาภิวัฒน์ ทั้งในส่วนของการสร้างปัญญา และนำไปสู่ปัญญาแบบรวมหมู่ ที่บริหารและสร้างความรู้บนความหลากหลายของพื้นที่ และการเกิดขึ้นของแบบแผนทางสังคมในการแปรสภาพไปสู่ชุมชนวิจัย ณ ปัจจุบัน

คำถามการวิจัย

ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ณ ปัจจุบันเป็นอยู่อย่างไร ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยคืออะไร และรูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย
2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย
3. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้จาการวิจัย

1. ชุมชนวิจัยได้มีการทบทวน บทเรียน ประสบการณ์ กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน พร้อมข้อเสนอในการเสริมสร้างความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาของชุมชน
2. ผู้วิจัยและชุมชนทราบถึงปัจจัยของความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน และนำไปสู่การปรับปรุงให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบัน
3. องค์ความรู้กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ โลกทัศน์ ของชุมชนเพื่อให้เท่าต่อการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ปัจจุบันของการพัฒนา

4. รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยและนำไปสู่การใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งเป็นประโยชน์ต่อสังคมวิชาการในการเสริมพลังของชุมชนโดยใช้กระบวนการทางปัญญาเป็นแนวคิดสำคัญผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประกอบด้วย

4.1 สาขาการพัฒนาทรัพยากรชนบท คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ สามารถนำ องค์ความรู้จากการวิจัย ไปปรับใช้และออกแบบกระบวนการในการเรียนการสอนทั้งในการศึกษาชุมชนท้องถิ่น พร้อมทั้งออกแบบระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการสำหรับการศึกษาวิจัยของนักศึกษา

4.2 มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ในส่วนของการออกแบบการบริการวิชาการผ่านงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

4.3 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น สามารถนำตัวบ่งชี้ความสำเร็จของตัวชี้วัดไปปรับใช้ในการวิเคราะห์ความต่อเนื่องของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาและเสริมศักยภาพการจัดการตนเองของชุมชนพร้อมกับการปรับเปลี่ยนระบบการสนับสนุนการวิจัย

4.4 หน่วยงานหรือสถาบันทางสังคมที่ทำงานสนับสนุนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นสามารถนำรูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาไปปรับใช้ในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้

4.5 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และ ชุมชนท้องถิ่น นำองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นไปปรับใช้ในการบริหารโครงการในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

ปัญญา[1] หมายถึง ความรอบรู้เติมเข้าไปอีกว่าความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือรู้ทั่วถึงความจริงหรือรู้ตรงตามความเป็นจริงอธิบายขยายความกันออกไปต่าง ๆ เช่นว่า รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควรรู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้พินิจพิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไร ๆ

---

[1] ปัญญา มักแปลกันว่า wisdom หรือ understanding

แปลกันอย่างง่ายๆ พื้น ๆ ปัญญา คือความเข้าใจ (หมายถึง เข้าใจถูก เข้าใจชัด หรือเข้าใจถ่องแท้) เป็นการมองทะลุสภาวะหรือมองทะลุปัญหา ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญาณ ช่วยขยายขอบเขตของวิญญาณให้กว้างขวางออกไปและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ส่องทางให้สัญญามีสิ่งกำหนด หมายรวมเก็บได้มากขึ้น เพราะเมื่อเข้าใจเพียงใดก็รับรู้และกำหนดหมายในวิสัยแห่งความเข้าใจเพียงนั้น เหมือนคิดโจทย์เลขคณิตข้อหนึ่ง เมื่อยังคิดไม่ออก ก็ไม่มีอะไรให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปได้ ต่อเมื่อเข้าใจคิดแก้ปัญหาได้แล้ว ก็มีเรื่องให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปอีก

กระบวนการทางปัญญา หมายถึง วิธีการเข้าถึงความจริงด้วยวิธีการแห่งปัญญา หรือ โยนิโสมนสิการ ในการสร้างความรู้ (ข้อมูล) การจัดการความรู้ (ข้อมูล) การใช้ประโยชน์ความรู้/ข้อมูล นำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนอย่างเป็นขั้นเป็นตอนให้สามารถจัดการตนเองได้ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม/องค์กร เครือข่าย อยู่ในสถานะของชุมชนนักปฏิบัติหรือชุมชนแห่งการเรียนรู้

ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ภายในของคนในชุมชนในการแก้ปัญหาจนสามารถจัดการในการพึ่งพาตนเองบนฐานความรู้และเกิดความรู้ใหม่อย่างเป็นกระบวนการ มีการสนับสนุนจากภายนอกอย่างเป็นขั้นเป็นตอนในการเสริมพลังอำนาจของชุมชนให้สามารถจัดการ การแก้ปัญหาของชุมชนเองทั้งนี้อยู่บนหลักของวิธีการทางปัญญา

การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community-based research) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนในวิธีการของกระบวนการทางปัญญา ที่เน้นให้คนและกลุ่มคนในชุมชนมาร่วมกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผนและออกแบบวิธีวิจัยเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ และเรียนรู้จากการทำงานวิจัยที่ปฏิบัติการจริง (action research) ในการแก้ปัญหาของตนเองโดยมีกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล (พระพรมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺ), 2550) ใช้พื้นที่เป็นตัวตั้งและความหลากหลายในการออกแบบการวิธีปฏิบัติ โดยอาศัยหลักของการวิจัยเป็นฐานในการแก้ปัญหาของชุมชน

ชุมชนวิจัย หมายถึง ชุมชนที่ผ่านการปฏิบัติการโดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา เป็นวิธีปฏิบัติในการแก้ไขปัญหา และสามารถจัดการตนเอง มีองค์ประกอบของความเป็นชุมชน คือ ความรู้(ข้อมูล)ที่เป็นรูปธรรม แหล่งเรียนรู้ คนรู้และผู้นำในชุมชนทำหน้าที่เป็นนักวิจัยหรือเจ้าของความรู้เป็นผู้ปฏิบัติการ มีกลไกสนับสนุนจากภายนอก ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา เข้ามาเรียนรู้ร่วม นำไปสู่การเสริมพลังในการจัดการตนเองทั้งในระดับบุคคล ชุมชน เครือข่าย จนสามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีรูปธรรมของผลที่เกิดจากการแก้ปัญหาที่ชัดเจน ดำรงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนแนวปฏิบัติหรือชุมชนแห่งการเรียนรู้

ความต่อเนื่อง หมายถึง กระบวนการในวิธีการทางปัญญา ที่สะท้อนการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีทั้งวิธีการในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ การจัดการข้อมูลความรู้ในกระบวนการของการแก้ไขปัญหา ด้วยวิธีการทางปัญญา ที่ปรากฏรูปธรรมของกลไกภายในชุมชน และกลไกนั้นมีการทำงานที่

ต่อเนื่องในรูปแบบของเครือข่ายทางสังคมและมีการขยายวิธีคิดที่มีผลมาจากกระบวนการทางปัญญาที่ก่อเกิดรูปธรรมความรู้ที่เป็นผลมาจากการแก้ไขปัญหา

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการใช้กระบวนการทบทวนประสบการณ์ของชุมชนที่ผ่านงานวิจัยท้องถิ่น และ นำมาแยกแยะให้เห็นถึงวิธีปฏิบัติของชุมชนในการสร้างปัญญาด้วยการวิจัยและความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นงานวิจัยทางเลือกในฐานะเป็นวิธีการทางปัญญาที่สามารถเสริมสร้างพลังอำนาจในการจัดการปัญหาและนำไปสู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้ ร่วมไปถึงการอาศัยกระบวนการในการจัดการความรู้ระหว่างทาง ที่มีความต่างจากการวิจัยเชิงวิชาการ การยกระดับการจัดการปัญหาของชุมชน ในการพินิจพิเคราะห์ และสังเคราะห์ให้เห็นถึงปัจจัยของกระบวนการทางปัญญา พร้อมทั้งสังเคราะห์ให้เห็นถึงความสำเร็จในความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในการแปรปัญหาเป็นปัญญาตามแนวคิดของกระบวนการทางปัญญา มีขอบเขตของการวิจัยดังนี้

ขอบเขตพื้นที่

ในการกำหนดพื้นที่การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยในฐานะเคยอยู่ในบทบาทนักวิจัยท้องถิ่น และผู้ติดตามสนับสนุนกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาวิจัยเพื่อให้เห็นถึงความสอดคล้องตามคุณลักษณะของงานวิจัยท้องถิ่น โดยกำหนดงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นโครงการวิจัยเด่นและประสบความสำเร็จในบริบทที่แตกต่าง เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการและวิธีการทางปัญญาในฐานะที่เป็นหลักคิดและการประยุกต์ใช้ได้บนความหลากหลาย นำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นความต่อเนื่อง โดยกำหนดพื้นที่เป้าหมายการวิจัยทีเริ่มต้นพร้อม ๆ กับการจัดตั้งสำนักงานภาคของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.) หรือฝ่ายวิจัยท้องถิ่นในปัจจุบัน เพื่อให้ทราบว่าในช่วงระยะเวลากว่า 10 ที่ผ่านมา มีความต่อเนื่องอย่างไร ประกอบด้วย

1. ชุมชนบ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ได้รับรางวัลโครงการวิจัยเด่นในปี 2546 หัวข้อ/โจทย์วิจัย กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อ.สันติสุข จ.น่าน
2. ชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้รับโครงการวิจัยเด่น ในปี 2546 หัวข้อ/โจทย์วิจัย รูปแบบการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา

3. องค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ได้รับโครงการวิจัยเด่นในปี 2547 หัวข้อ/โจทย์วิจัย รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ธรรมะของชุมชน โดยองค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน

ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษาวิจัยผู้วิจัยได้กำหนดไว้เบื้องต้น ดังนี้

1. กระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย
   1.1 บริบทกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย
      1.1.1 ที่มาของกระบวนการทางปัญญา
      1.1.2 มรรควิธีหรือกระบวนการทางปัญญาในการเสริมพลังอำนาจชุมชนให้สามารถจัดการตนเองได้สู่ความเป็นชุมชนวิจัย
   1.2 ชุมชนวิจัยในฐานะความสำเร็จของกระบวนการทางปัญญา
2. ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ประกอบด้วย
   2.1 ลักษณะทางสังคมและกายภาพของชุมชน
   2.2 ปัจจัยภายในชุมชน
   2.3 ปัจจัยภายนอกชุมชน
3. รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

บทที่ 2
การทบทวนทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การดำเนินการวิจัย ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ ผู้วิจัยได้มีการทบทวนแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ให้เห็นถึง กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เป็นงานวิจัยทางเลือก โดยตีความปรากฏการณ์ความสำเร็จของชุมชนที่ผ่านการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนวิจัย ขณะเดียวกันจากความสำเร็จที่เกิดขึ้นของชุมชน ความต่อเนื่องในกระบวนการแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ใหม่ด้วยวิธีการทางปัญญากับภาวะของสังคมที่ลื่นไหลไปกับกระแสโลกาภิวัฒน์ ซึ่งผู้วิจัยได้มีการทบทวนและประมวลผลด้วยกันสองส่วนคือ ส่วนของแนวคิดพื้นฐาน และส่วนที่สองเป็นการรวบรวมทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

ส่วนที่ 1 เป็นการประมวลและอธิบายถึง แนวคิดกระบวนการทางปัญญาที่ผู้วิจัยรวบรวมและประมวลจากหลักของพุทธธรรม และแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาเนื่องด้วยเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการพัฒนาท้องถิ่น

ส่วนที่ 2 เป็นส่วนของแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานของการวิจัยครั้งนี้ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ ประกอบด้วย

2.1 แนวคิดญาณวิทยา

2.2 แนวคิดการเสริมพลังอำนาจท้องถิ่น

2.3 แนวคิดองค์กรแห่งการเรียนรู้

2.4 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม

2.5 แนวคิดชุมชนแนวปฏิบัติ

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 แนวคิดกระบวนการทางปัญญาและแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

แนวคิดกระบวนการทางปัญญา[2]

แนวคิดกระบวนการทางปัญญา ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้อาศัยการประมวลหลักของศาสนาโดยการทำความเข้าใจหลักพุทธธรรมของพุทธศาสนา ในการรวบรวมให้เห็นถึงหลักคิดและหลักปฏิบัติที่สอดคล้องในความต่อเนื่องของที่มาและปัจจัยในการแก้ไขปัญหาของสังคมดังรายละเอียดต่อไปนี้

ปัญญาแปลกันมาว่าความรอบรู้เติมเข้าไปอีกว่าความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือ รู้ทั่วถึงความจริง หรือรู้ตรงตามความเป็นจริง มีการอธิบายขยายความกันออกไปต่าง ๆ เช่นว่า รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้พินิจพิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไร

แปลกันอย่างง่าย ๆ พื้น ๆ ปัญญาคือความเข้าใจ(หมายถึง เข้าใจถูก เข้าใจชัด หรือเข้าใจถ่องแท้)เป็นการมองทะลุสภาวะหรือมองทะลุปัญหา ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญาณช่วยขยายขอบเขตของวิญญาณให้กว้างขวางออกไปและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ส่องทางให้สัญญามีสิ่งกำหนดหมายรวมเก็บได้มากขึ้น เพราะเมื่อเข้าใจเพียงใดก็รับรู้และกำหนดหมายในวิสัยแห่งความเข้าใจเพียงนั้น เหมือนคิดโจทย์เลขคณิตข้อหนึ่ง เมื่อยังคิดไม่ออก ก็ไม่มีอะไรให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปได้ ต่อเมื่อเข้าใจ คิดแก้ปัญหาได้แล้ว ก็มีเรื่องให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปอีก โดยนัยปัญญานั้นแท้จริงก็มีอย่างเดียว ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นความรู้เข้าใจสภาวะ คือหยั่งถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น แต่ก็นิยมจำแนกประเภทออกไปหลายอย่าง ตามระดับของความรู้เข้าใจบ้าง ตามหน้าที่หรือแง่ด้านของการทำงานของปัญญาบ้าง ตามทางที่ปัญญานั้นเกิดขึ้นบ้าง เป็นต้น (ชาย โพธิสิตา, 2556)

ปัญญาชุดหนึ่งซึ่งจำแนกตามแหล่งที่มา หรือทางเกิดของปัญญา ได้แก่ปัญญา 3 อย่าง ชุดที่แยกออกไปเป็น สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา คำท้ายคือปัญญาเป็นตัวกลางร่วมกัน ส่วนคำข้างหน้าที่ต่างกัน บอกที่มาหรือแหล่งเกิดของปัญญานั้น หนึ่ง เกิดจากสุตะ (การสดับฟัง การอ่าน และเล่าเรียน) สอง เกิดจากจินตะ (การคิดไตรตรองพิจารณา) และ สาม เกิดจากภาวนา (ปฏิบัติต่อจากนั้น)

---

[2] ในส่วนแนวคิดกระบวนการทางปัญญาผู้วิจัยได้ประมวลจากหลักพุทธธรรม ฉบับขยายของพระพรมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ฉบับขยาย (1,360 หน้า)2555. ในส่วนเนื้อหา หน้า 37 จำแนกโดยสภาวะ หรือโดยธรรมชาติความรู้,หน้า 57-61 บันทึก1: เรื่องปัญญา 3,หน้า 614 โยนิโสมนสิการ เพื่อให้เห็นสาระการให้ความหมายของคำว่าปัญญา

ปัญญาสามชุดนี้ ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงน้อย แต่มีผู้นำมาพูดกันค่อนข้างบ่อย ข้อสำคัญคือเข้าใจความหมายกันไม่ค่อยชัด จึงควรแสดงคำอธิบายพ่วงมากับถ้อยคำเหล่านี้สืบแต่เดิมไว้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษา

เริ่มด้วยการเรียงลำดับ ปัญญา 3 นั้น ตามที่พูดกัน มักเรียงสุตมยปัญญาเป็นข้อแรก แต่เดิมของพระไตรปิฎก ทั้งในพระสูตร (ที.ปา.11/229/231) และในพระอภิธรรม (อภิ.วิ.35/797/422) เริ่มด้วยจินตามยปัญญาเป็นข้อแรก อย่างไรก็ตามในเนตติปกรณ์ ซึ่งพระเถรวาทสายพม่าถือเป็นคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎกด้วย(จัดรวมไว้ใน ขุททกนิกาย แห่งพระสุตตันปิฎก) เรียงสุตมยปัญญาขึ้นก่อน (และเรียกชื่อต่างไปเล็กน้อยเป็น สุตมยีปัญญา จินตามยีปัญญา ภาวนายีปัญญา) และต่อมา ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา - ฎีกา นิยมมากขึ้นในทางที่เรียกชื่อเป็น สุตมยญาณ จินตามนญาณ และ ภาวนามยญาณ ในที่นี้ขอเรียงตามลำดับปัญญา 3 ตามพระไตรปิฎกชั้นเดิมไว้ก่อน พร้อมด้วยแสดงความหมายสั้น ๆ ดังนี้

1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาเกิดจากโยนิโสมนิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) หรือ ปัญญาเกิดจากสุตะ ได้แก่ปัญญาที่คนทั่วไปจะพัฒนาขึ้นได้ โดยต้องอาศัยสุตะ คือ เมื่อยังคิดเองไม่เป็น หรือคิดไปไม่ถึง มองอะไร ๆ ไม่ออก ไม่เข้าใจ ก็ต้องมีผู้แนะนำสั่งสอนบอกให้ เช่นมีท่านที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรอย่างพระพุทธเจ้า ท่านผู้รู้ ครูอาจารย์ มาแนะนำชี้แจงอธิบายจึงรู้เข้าใจหยั่งความจริงได้ในระดับหนึ่ง

2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาเกิดจากปรโตโฆสะ) หรือ ปัญญาเกิดจากจินตะ ได้แก่การรู้จักคิด คือ เมื่อได้ความรู้เข้าใจสุตะ เกิดมีสุตมยปัญญาจากการเล่าเรียนสดับฟังแล้ว ก็ฝึกโยนิโสมนสิการให้มองเห็นรู้เข้าใจกว้างไกลลึกรอบทั่วตลอดแยกโยงทำให้ก้าวต่อไปในการเข้าถึงความจริงและใช้ความรู้อย่างได้ผล

3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ปัญญาเกิดจากปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้วหมั่นมนสิการในประดาสภาวธรรม) หรือ ปัญญาเกิดจากการภาวนา คือการบำเพ็ญ ทำให้เป็นให้มีขึ้นได้จริงโดยลงมือทำกับประสบการณ์ตรง หมายถึงปัญญาที่พัฒนาต่อจากสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญาสองอย่างแรกนั้นคืออาศัยปัญญาสองอย่างแรกนั้นพัฒนาต่อด้วยการมนสิการ(หมายถึงโยนิโสมนสิการ) ที่ตัวสภาวะจนเกิดปัญญารู้แจ้งจริงที่สำเร็จเป็นมรรคให้บรรลุผล

ที่กล่าวมาเป็นการแปลความหมายถึง “ปัญญา” ฉะนั้น “กระบวนการทางปัญญา” จึงเป็นนัยของการศึกษาหรือการพัฒนาปัญญา กล่าวคือ กระบวนการทางปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เมื่อมีสัมมาทิฏฐิเป็นแกนนำและเป็นฐานแล้ว กระบวนการทางปัญญาภายในบุคคลก็ดำเนินไป

กระบวนการนี้แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆเรียกว่าไตรสิกขา (สิกขาหรือหลักการศึกษา 3 ประการ) คือ

1. การฝึกฝนพัฒนาในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ เรียกว่า อธิสีลสิกขา (เรียกง่ายๆ ว่า ศีล)

2. การฝึกฝนพัฒนาทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต เรียกว่า อธิจิตตสิกขา (เรียกง่ายๆ ว่า สมาธิ)

3. การฝึกฝนพัฒนาทางปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่ทำให้แก้ปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใส เบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา (เรียกง่ายๆ ว่า ปัญญา)

หลักการศึกษา 3 ประการนี้ จัดวางขึ้นไว้โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหาของอารยชนเป็นพื้นฐานวิธีแก้ปัญหาแบบอารยชนนี้เรียกตามคำบาลีว่าอริยมรรคแปลว่า ทางเดินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชนหรือวิธีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ

อริยมรรค นี้มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหา หรือรายละเอียดของการปฏิบัติ 8 ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ),สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ),สัมมาวาจา(วาจาชอบ),สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ), สัมมาอาชีวะ(อาชีพชอบ),สัมมาวายามะ(พยายามชอบ),สัมมาสติ(ระลึกชอบ) และ สัมมาสมาธิ(จิตมั่นชอบ)

หลักการศึกษา 3 ประการ คือ ไตรสิกขา ก็จัดวางขึ้นโดยมุ่งให้ผลเกิดขึ้นตามหลักแห่งอริยมรรค (มรรควิธีแก้ปัญหา หรือมรรคาแห่งความดับทุกข์) คือ เป็นการฝึกฝนอบรมให้องค์ทั้ง 8 แห่งมรรคนั้น เกิดมีและเจริญงอกงามใช้ประโยชน์ได้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น แก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับ จนถึงที่สุด กล่าวคือ

1. อธิสีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคม ถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมสุขภาพได้ดี

2. อธิจิตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

3. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะเจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดมั่นต่างๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

ดังนั้น ในการดำเนินงานที่เกี่ยวกับการศึกษาหรือการพัฒนาปัญญา จุดสนใจที่ควรเน้นเป็นพิเศษ คือ เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิที่เป็นจุดเริ่มต้น เป็นแหล่ง เป็นที่มาของการศึกษา คำที่พูดกันว่า

“ให้การศึกษา” ก็อยู่ที่ปัจจัย 2 ประการนี้เอง ส่วนกระบวนการของการศึกษา ที่เรียก ศีล สมาธิ ปัญญา นั้น เพียงแต่รู้เข้าใจไว้ เพื่อจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูล และคอยเสริมคุมกระตุ้นเร้าให้เนื้อหาของการศึกษาหันเบนดำเนินไปตามกระบวนนั้น

ก่อนเข้าไปสู่ปัจจัย 2 ประการ ที่อธิบายถึงมรรควิธีหรือกระบวนการทางปัญญา ผู้วิจัยต้องย้อนกลับไปทบทวนอธิบายถึงสัมมาทิฏฐิที่เป็นจุดเริ่มต้นในฐานะของความคิดในกระบวนการศึกษาหรือกระบวนการทางปัญญา กล่าวคือฐานะของความคิดในกระบวนการของการศึกษาโดยเฉพาะในกระบวนการพัฒนาปัญญา ที่เป็นแกนกลางของการศึกษานั้นก่อน

ตัวแท้ของการศึกษา คือการพัฒนาตนโดยมีการพัฒนาปัญญาเป็นแกนกลางนั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล แกนนำของกระบวนการแห่งการศึกษา ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทัศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริง เรียกสั้นๆ ว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ นั้น คือ เมื่อรู้เข้าใจ คิดเห็นดีงาม ถูกต้องตรงตามความจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออกหรือปฏิบัติการต่างๆ ก็ถูกต้องดีงาม เกื้อกูล นำไปสู่การดับทุกข์ แก้ไขปัญหาได้

ในทางตรงข้าม ถ้ารู้เข้าใจคิดเห็นผิด มีค่านิยม ทัศนคติ แนวความคิดที่ผิด ที่เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ แล้ว การคิด การพูด การกระทำ การแสดงออก และปฏิบัติการต่างๆ ก็พลอยดำเนินไปในทางที่ผิดพลาดด้วย แทนที่จะแก้ปัญหาดับทุกข์ได้ ก็กลายเป็นก่อทุกข์ สั่งสมปัญหา ให้เพิ่มพูนร้ายแรงยิ่งขึ้น

สัมมาทิฏฐิ นั้นแยกได้เป็น 2 ระดับ คือ หนึ่ง ทัศนะ ความคิดเห็น แนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อ ความนิยม ค่านิยม จำพวกที่เชื่อหรือยอมรับรู้การกระทำ และผลการกระทำของตน หรือสร้างความสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน พูดอย่างชาวบ้านว่า เห็นชอบตามคลองธรรม เป็นขั้นของจริยธรรม สอง ทัศนะ แนวความคิด ที่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมัน หรือตามที่มันเป็น ไม่เอนเอียงไปตามความชอบความชังของตน หรือตามที่อยากให้มันเป็นอยากไม่ให้มันเป็น ความรู้ความเข้าใจสอดคล้องกับความจริงแห่งธรรมดา เป็นขั้นสัจธรรม

อย่างไรก็ดี กระบวนการของการศึกษาภายในตัวบุคคล จะเริ่มต้นและดำเนินไปได้ ต้องอาศัยการติดต่อเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม และอิทธิพลภายนอกเป็นแรงผลักดัน หรือเป็นปัจจัยก่อตัวถ้าได้รับการถ่ายทอดแนะนำชักจูง เรียนรู้จากแหล่งความรู้ความคิดที่ถูกต้อง หรือรู้จักเลือก รู้จักมอง รู้จักเกี่ยวข้อง พิจารณาโลกและชีวิตในทางที่ถูกต้อง ก็จะทำให้เกิด สัมมาทิฏฐิ นำไปสู่การศึกษาที่ถูกต้อง หรือมีการศึกษา

โดยสรุป เหตุปัจจัยของการศึกษาในกระบวนการพัฒนาปัญญาโดยมีตัวแท้ของการศึกษาคือสัมมาทิฏฐิที่เป็นแกนนำ คือ

1. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การถ่ายทอด หรืออิทธิพลสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนอบรม แนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม

2. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น ฉะนั้นในส่วนของกระบวนการทางปัญญาที่ผู้วิจัยเน้นย้ำและให้ความสำคัญจำต้องขยายเพื่อให้เข้าใจในมรรควิธีของปัญญา คือปัจจัยตัวที่สองที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการที่ถือว่าเป็นแกนสำคัญในการพัฒนาปัญญาหลังจากเข้าใจในปัจจัยภายนอกคือ ปรโตโฆสะ กล่าวคือ โยนิโสมนสิการคือวิธีการทางปัญญา ที่โบราณแปลสืบมาว่า “ทำในใจโดยแยบคาย” หรือ มนสิการโดยแยบคาย หรือง่ายๆ ว่า คิดแยบคาย เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ทั้งนี้ผู้วิจัยขอทวนย้ำว่า เพื่อเทียบกับกระบวนการทางปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับเหนือศรัทธาเพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ ส่วนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ ทำให้พึ่งตนได้ และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง

ซึ่งโดยความหมายของโยนิโสมนสิการ ว่าโดยรูปศัพท์โยนิโสมนสิการประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย การทำในใจโดยแยบคายนี้ คงได้ความว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศลในด้านการหยั่งรู้สภาวะความจริง โยนิโสมนสิการ ไม่ใช่ตัวปัญญาเอง แต่เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา คือให้เกิดสัมมาทิฏฐิ กล่าวคือ ความต่างระหว่างโยนิโสมนสิการ กับปัญญา ว่า ประการแรก สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย เช่น แพะ แกะ วัว ควาย อูฐ มีมนสิการ (มนสิการ แต่ไม่เป็นโยนิโส) แต่ไม่มีปัญญา ประการที่สอง มนสิการมีลักษณะคำนึงพิจารณา ส่วนปัญญามีลักษณะตัดขาด มนสิการรวบจับความคิดมาเสมอ ทำให้ปัญญาทำงานกำจัดกิเลสได้ เหมือนมือซ้ายรวบจับรวงข้าวไว้ ให้มือขวาที่ถือเคียวเกี่ยวตัดได้สำเร็จ ถ้ามองในแง่นี้ โยนิโสมนสิการ ก็คือ มนสิการชนิดที่ทำให้เกิดการใช้ปัญญา พร้อมกับทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

โดยรวม กระบวนการทางปัญญาที่ผู้วิจัยได้นำบางส่วนที่มีความสำคัญในหลักพุทธธรรมมาเทียบเคียงกับโลกของความเป็นจริงในการพัฒนาปัญญาให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนในกระแสปัจจุบัน สามารถสรุปจากเนื้อหาใจความข้างต้นดังภาพที่ 1

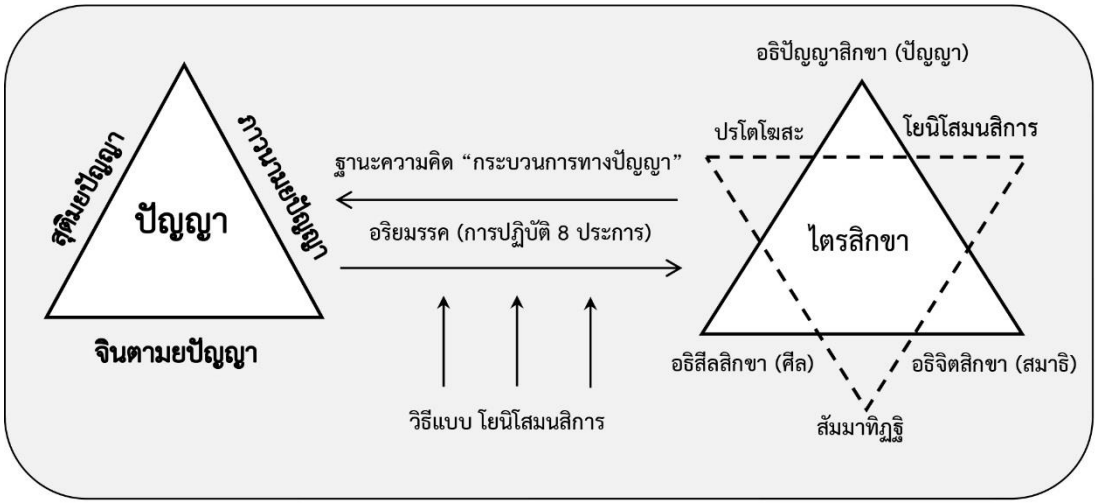

ภาพที่ 1 การศึกษาเพื่อพัฒนา “กระบวนการทางปัญญา”

ความต่อเนื่องของหลักพุทธธรรมในบทของการศึกษาเพื่อการพัฒนาปัญญา บ่งชี้ให้เห็นถึง” กระบวนการ”เข้าถึงความจริง เมื่อเทียบเคียงกับ โยนิโสมนสิการ กล่าวคือ วิธีคิดแบบแยบคาย ก็คือการนำมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการเป็นภาคปฏิบัติ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้นๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการนี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี แม้ว่าโดยหลักการ ก็มี 2 แบบ คือ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือกำจัดอวิชชาโดยตรง และ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือบรรเทาตัณหา การที่มุ่งกำจัดอวิชชาโดยตรงนั้น ตามปกติเป็นแบบที่ต้องใช้การปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุดเพราะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการตรัสรู้ ส่วนโยนิโสมนสิการแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา มักใช้เป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นๆ ซึ่งมุ่งเตรียมพื้นฐานหรือพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรม ให้เป็นผู้พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป เพราะเป็นเพียงขั้นขัดเกลากิเลส แต่โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองอย่าง คือ ทั้งกำจัดอวิชชา และบรรเทาตัณหาไปพร้อม ๆ กัน วิธีโยนิโสมนสิการเท่าที่พบในบาลี พอประมวลเป็นภาพใหญ่ ได้ดังนี้

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง พิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา อาจเรียกว่าวิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นวิธีโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน

2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหาเป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเองอีกแบบหนึ่งความจริงวิธีคิดแบบนี้มิใช่มีแต่การจำแนกแยกแยะ หรือ

แจกแจงออกไปอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีการจัดหมวดหมู่หรือจัดประเภทไปด้วยพร้อมกัน แต่เน้นในแง่การจำแนกแยกแยะ จึงเรียกว่า”วิภัชชะ”ถ้าจะเรียกอย่างสมัยใหม่ก็คงว่า วิธีคิดแบบวิเคราะห์

3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดาคือมองอย่างรู้เท่าทันความเป็นอยู่เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง โดยเฉพาะก็มุ่งที่ประดาสัตว์และสิ่งที่คนทั่วไปจะรู้เข้าใจถึงได้ ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ปรุงแต่งขึ้น จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ธรรมดาที่ว่านั้น ได้แก่ อาการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป เรียกว่าเป็นอนิจจัง ธรรมดานั้นเช่นกัน คือ อาการที่ปัจจัยทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกทุกอย่าง ต่างก็เกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเสมอเหมือนกัน เมื่อเข้ามาสัมพันธ์กัน จึงเกิดความขัดแย้ง ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีสภาวะถูกบีบคั้นกดดัน ไม่อาจคงอยู่สภาพเดิมได้ จะต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนสลายเรียกว่าเป็นทุกข์ ธรรมดานั้นเองมีพร้อมอยู่ด้วยว่า ในเมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะ คือมีภาวะของมันเอง ดังเช่นสังขารก็ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็ไม่อาจเป็นของของใคร ไม่อาจเป็นไปตามความปรารถนาของใคร ไม่มีใครเอาความคิดอยากบังคับมันได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองมันได้จริง เช่นเดียวกับที่ไม่อาจมีตัวตนขึ้นมาไม่ว่าข้างนอกหรือข้างในมัน ที่จะสั่งการบัญชาบังคับอะไรๆได้จริง เพราะมันเป็นอยู่ของมันตามธรรมดา โดยเป็นสังขารที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปตามใจอยากของใคร เรียกว่าเป็น อนัตตา

รวมความคือ รู้เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายที่รู้จักเข้าใจไปเกี่ยวข้องด้วยนั้น เป็นธรรมชาติซึ่งมีลักษณะความเป็นไปโดยทั่วไปเสนมอเหมือนกันตามธรรมดาของมัน ในฐานะที่เป็นของปรุงแต่ง เกิดจากเหตุปัจจัยทั้งหลายเช่นเดียวกัน

4. วิธีคิดแบบอริยสัจจ์/คิดแบบแก้ปัญหา เรียกตามโวหารธรรมได้ว่า วิธีแห่งความดับทุกข์ จัดเป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง เพราะสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่น ๆ ได้ทั้งหมด วิธีคิดแบบอริยสัจจ์นี้มีลักษณะทั่วไป 2 ประการ

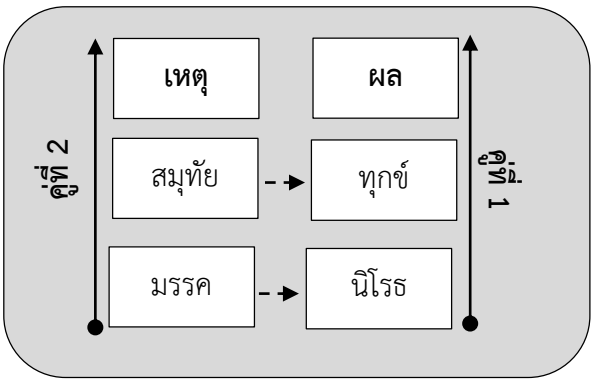

ภาพที่ 2 วิธีคิดแบบอริยสัจจ์

จากแผนภาพขยายความดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุ แก้ไขและทำการที่ต้นเหตุ จัดเป็นสองคู่ คือ

คู่ที่ 1 : ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบ ซึ่งไม่ต้องการ
สมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นตัวการ ที่ต้องกำจัดหรือแก้ปัญหา จึงจะพ้นปัญหา

คู่ที่ 2 : นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมาย ซึ่งต้องเข้าถึง
มรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องกระทำในการแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุจุดหมาย คือภาวะสิ้นปัญหา

4.2 เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องของชีวิต ใช้แก้ปัญหา ไม่ฟุ้งซ่านออกไปในเรื่องฟุ้งเฟ้อ ที่สักว่าคิดเพื่อสนองตัณหามานะทิฏฐิ ซึ่งไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติไม่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหา

หลักการ หรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบอริยสัจ ก็คือ การเริ่มต้นจากปัญหา หรือความทุกข์ที่ประสบโดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหา คือความทุกข์นั้น ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกัน กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น

5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมาก ในเมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรม หรือทำการตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย ไม่กลายเป็นการกระทำที่เคลื่อนคลาด เลื่อนลอย หรืองมงาย

6. วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก หรือพิจารณาเห็นครบทั้ง อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่นบอกว่าก่อนจะแก่ปัญหา ต้องเข้าใจปัญหาให้ชัด และรู้ที่ไปให้ดีก่อน หรือก่อนจะละสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่งต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอ ที่จะให้เห็นได้ว่า การละและไปหานั้น หรือการทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบ สมควร และดีจริง

7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม หรือการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสวนา คือ การใช้สอยการบริโภค เป็นวิธีคิดแบบสกัด หรือบรรเทาตัณหา เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลส หรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อ ๆ ไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีหลักการโดยย่อ

ว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวของกับสิ่งต่าง ๆ เพราะเราความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ จะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มีคุณค่าแก่เรา หรือที่เรานิยมเรียกว่ามันมีประโยชน์

8. วิธีคิดแบบเร้ากุศล วิธีคิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม อาจเรียกง่ายๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนาเป็นวิธีคิดแบบสกัดกั้นหรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้นๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกิยะ หลักการทั่วไปของวิธคิดแบบนี้ มีอยู่ว่า ประสบการณ์ คือสิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกันบุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิต หรือแนวทาง ความเคยชินต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องปรุงของจิต คือสังขารที่ผู้นั้นสั่งสมไว้ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้น ๆ

ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางดีงามเป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวกัน มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบการณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลาก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว การทำใจ ที่ช่วยตั้งต้น และชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม หรือโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลในที่นี้

9. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน เป็นอารมณ์ เป็นเพียงการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่น ๆ จะว่าแทรกหรือคลุมวิธีคิดแบบก่อนๆที่กล่าวมาแล้ว ก็ได้ แต่ที่แยกออกมาแสดงเป็นอีกข้อหนึ่งต่างหาก ก็เพราะมีแง่ที่ควรทำความเข้าใจพิเศษ และมีความสำคัญ อนึ่ง วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน มีเนื้อรวมอยู่ในสติปัฏฐาน 4 ซึ่งกล่าวในองค์มรรคข้อที่ 7 คือ สัมมาสติด้วย แต่ที่แยกบรรยาย ก็เพราะเพ่งความหมายคนละแง่ กล่าวคือ ในสติปัฏฐาน การบรรยายเพ่งถึงการตั้งสติระลึกรู้เต็มตื่นอยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเป็นไปอยู่ กำลังรับรู้ หรือกำลังกระทำในปัจจุบันทันทุก ๆ ขณะ ส่วนในที่นี้ การบรรยายเพ่งถึงการใช้ความคิด และเนื้อหาของความคิด ที่สติระลึกรู้กำหนดอยู่นั้น

10. วิธีคิดแบบวิภัชชวาท ความจริงวิภัชชวาทไม่ใช่วิธีคิดโดยตรงแต่เป็นวิธีพูดหรือการแสดงหลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การคิด กับการพูด เป็นกรรมใกล้ชิดกันที่สุดก่อนพูดก็ต้องคิดก่อน สิ่งที่พูดล้วนสำเร็จมาจากความคิดทั้งสิ้น ในทางธรรมก็แสดงหลักไว้ว่า วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งคำพูด) ได้แก่วิตกและวิจารดังนั้นจึงสามารถกล่าววิภัชชวาทในระดับที่เป็นความคิดได้ยิ่งกว่านั้น คำว่า “วาทะ” ต่าง ๆ หรือที่เรียกกันว่าวาทะอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มีความหมายลึกซึ่งเป็นที่มา

แห่งระบบคำสอนทั้งหมด ที่เรียกกันว่าเป็นลัทธิหนึ่ง ศาสนาหนึ่ง หรือปรัชญาสายหนึ่ง เป็นต้น คำว่า วาทะ จึงเป็นไวพจน์แห่งกันและกัน ของคำว่า ทิฏฐิ ทิฐิ หรือ ทฤษฎี[3]

สรุปความ เพื่อนำสู่การปฏิบัติ หากกล่าวโดยสรุปโยนิโสมนสิการผู้วิจัยได้ประมวลความตอนท้ายของวิธีการทางปัญญาในฐานะเป็นเครื่องมือสำคัญหรือมรรควิธีของปัญญา กล่าวคือ โยนิโสมนสิการที่ได้แสดงให้เห็นถึงวิธีคิด ถ้าตรวจดูจากการลำดับขั้นตอนการทำงานของโยนิโสมนสิการ จะเห็นว่าโยนิโสมนสิการทำงานทั้ง 2 ช่วง คือ ทั้งตอนรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์จากภายนอก และตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์ หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วในภายใน ซึ่งพอจะกล่าวได้ว่าโยนิโสมนสิการเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบุคคล กับโลกหรือสภาพแวดล้อมภายนอกก่อนที่จะเข้าสู่ตัวมรรค ที่เป็นองค์ธรรมภายในเฉพาะตน

กล่าวคือ กัลยาณมิตร (ปรโตโฆสะที่ดี) เป็นที่เชื่อมต่อบุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางสังคมและโยนิโสมนิการเป็นที่เชื่อมบุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางจิตใจของตนเอง อันได้แก่ท่าทีแห่งการรับรู้ และความคิด ซึ่งเป็นท่าทีแห่งปัญญา หรือการมองตามเป็นจริง

โยนิโสมนสิการเป็นตัวนำ ที่ทำให้การศึกษาเริ่มต้น หรือเป็นแกนนำของกระบวนการทางปัญญา ในการศึกษาโดยเฉพาะที่จัดกันเป็นระบบ หรือเป็นงานเป็นการ จึงควรใส่ใจให้ความสำคัญแก่โยนิโสมนสิการให้มาก เพื่อจะได้เป็นการช่วย “ให้คนศึกษา” มิใช่ “ให้การศึกษา”แก่คน อย่างที่มักพูดกัน ซึ่งไม่น่าจะเป็นความถูกต้อง และน่าจะทำไม่ได้จริง

ตามนัยที่กล่าวมา เมื่อพูดเชิงวิชาการในแง่การทำหน้าที่ วิธีโยนิโสมนสิการทั้งหมด สามารถสรุปได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญาบริสุทธิ์ มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ คือ รู้เข้าใจมองเห็นความจริง หรือตามที่มันเป็น เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่งสกปรก ให้ผลไม่จำกัดเวลา หรือเด็ดขาด นำไปสู่โลกุตรสัมมาทิฏฐิ

2. โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรม หรือกุศลอื่นๆ เน้นการสกัดหรือข่มตัณหา เป็นฝ่ายสมถะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือประเมินฝ่ายดีขึ้นมากดข่มทับ หรือบังฝ่ายชั่วไว้ ให้ผลเกิดขึ้น ชั่วคราว หรือเป็นเครื่องตระเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและสร้างนิสัย นำไปสู่โลกิยสัมมาทิฏฐิ

โดยเนื้อความเพื่อให้รู้แจ้งถึง“กระบวนการทางปัญญา”ของผู้วิจัยที่อยู่ในโลกของความเป็นจริงและนำแนวคิดมาปฏิบัติการในการสร้างและพัฒนาความรู้ กระบวนการทางปัญญา นั้นคือการ

---

[3] ผู้วิจัยให้ความสำคัญในการทำความเข้าใจในวิธีการทางปัญญา และขยายความเพิ่มตามเนื้อหา พุทธธรรม ฉบับขยายของพระพรมคุณภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ฉบับขยาย (1,360 หน้า)2555 “อริยมรรค กับ ไตรสิกขาสาม” หน้า544-613

เข้าถึงความจริง เป็นวิธีทางพุทธหากไม่ปฏิบัติการเข้าถึงและการเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจก็จะไม่เกิดขึ้น ซึ่งโดยวิถีปฏิบัติในทางโลก โดยเฉพาะสังคมไทย ได้มีการปฏิบัติการให้เกิดขึ้นจริงและมีความสอดคล้อง นั้นคือ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไปในส่วนแนวคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กระบวนการทางปัญญาวิธีการสร้างพัฒนาความรู้เข้าถึงความจริง เป็นการแก้ปัญหาด้วยปัญญาหรือกระบวนการแปรปัญหาเป็นปัญญา ซึ่งผู้วิจัยเชื่อถือว่าผลผลิตที่เกิดขึ้นของชุมชนวิจัยที่ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นเป็นพื้นที่และเวทีแลกเปลี่ยนหลักที่ต้องลงไปตรวจสอบและสัมผัสกึงความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา เช่นเดียวกับที่สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้มีการสร้างทฤษฎีวิจัยทางวัฒนธรรม ชื่อ “ทฤษฎีสาวย่านนับโยด” ในงานวิจัย “โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา” (2542-2544) โดยอธิบายว่าถ้าต้องการสืบค้นข้อมูลเรื่องใด ต้องเริ่มสาวจาก “ต้นย่าน” หรือ “แม่โยด” (โยด ในความหมายว่า รากเหง้า ของสิ่งนั้นๆ) และสาวไปเรื่อยๆ จนกระทั้งสุดสายย่าน จนเกิดการพิสูจน์ซ้ำ (ได้คำตอบซ้ำๆแบบเดิม) หรืออีกนัยหนึ่งคือสาวหาให้พบประโยชน์ (โยด ในความหมายว่า ประโยชน์) แล้วนำมาพินิจพิจารณาอย่างถี่ถ้วน จะช่วยให้เข้าใจ กระบวนการ คู่ควบกับการได้ประโยชน์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบวิธีการของผู้วิจัย

ส่วนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา เป็นผลผลิตที่เกิดจากกระแสการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสังคมไทยที่ได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัฒน์ บ่งบอกถึงการปรับตัวของสังคมไทยทั้งในวงการวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะกลุ่มท้องถิ่นนิยมหลังเกิดวิกฤติในช่วงปี 2540 ซึ่งผู้วิจัย ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ที่เป็นที่มาของ แนวคิดงานวิจัยท้องถิ่น ทั้งในฐานะที่เป็นผู้วิจัยเอง และ เป็นผู้สนับสนุนกระบวนการวิจัย งานวิจัยท้องถิ่นถือเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ของสังคมไทย ที่ตั้งบนฐานความเชื่อที่ว่า “ชาวบ้านก็ทำวิจัยได้” ซึ่งก็เป็นความจริงที่ผู้วิจัยเชื่ออย่างนั้น

กล่าวคือ ผู้วิจัยขอใช้คำว่า “ชาวบ้าน” รวมทั้งผู้วิจัยด้วยเช่นกัน ก็คือผู้ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในขณะเดียวกันก็เป็นผู้สร้างการเปลี่ยนแปลงควบคู่กันไปด้วย ความเชื่อที่ว่าชาวบ้านทำวิจัยได้ ก็ไม่แตกต่างจากกลุ่มชนอื่น ๆ ในสังคมเพียงแต่เทียบเคียงให้เห็นถึงชนชั้นที่เป็นรากฐานของสังคม หากมองในกระบวนคิดเชิงระบบ ผู้วิจัยเชื่อว่าในทุกกระบวนการของวิถีชาวบ้าน มีการสร้าง พัฒนา นำใช้ ปรับใช้ ความรู้ให้เหมาะสมกับวิถีและบริบททางกายภาพและเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง ในการดำรงชีวิต เมื่อเทียบเคียงกับกระบวนการวิจัย ก็ไม่แตกต่างเพราะ วิจัยคือการเข้าถึงความจริง แก้ไขปัญหาจากข้อมูลที่ผ่านการพิจารณาอย่างรอบด้าน ถ้วนถี่และนำไปสู่การแก้ปัญหา จนเกิดความรู้หรือตัวปัญญา และทำให้ความรู้หรือปัญญานั้นเจริญขึ้น เจริญขึ้นนั้นหมายถึงมีการปรับใช้และเกิดความรู้ใหม่ในการแก้ปัญหา มีการขยายผล ยืมใช้ ลอกแบบประยุกต์ ให้สอดคล้องกับบริบทของปัญหา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วิธีของการสร้างความรู้บนฐานคิดตะวันตกตะวันออก4

ทั้งนี้ก่อนสาวลึกไปถึงแนวคิดพื้นฐาน นัยสำคัญของการวิจัยผู้วิจัยได้เทียบเคียงกับหลักของพุทธธรรมในมิติทางศาสนา อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนา ยึดหลักของความเป็นจริงของทุกสรรพสิ่งมาจัดระบบพัฒนาเป็นคำสอนและจัดวางได้อย่างเหมาะสมถือได้ว่าเป็นศาสตร์สำคัญของตะวันออก แต่จุดคาดงัดเมื่อนำคำว่า “วิจัย” เข้ามา กระบวนทัศน์ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามการบัญญัติและนิยามคำที่ยึดเอาศาสตร์ตะวันตกเป็นที่ตั้งทำให้วิจัยอยู่ในฐานะสิ่งสูงส่งในสายตาชาวบ้าน เหตุปัจจัยจากนักวิชาการ ผู้รู้ของสังคมไทยไปรับรู้เรียนรู้มาจนกลายเป็นกระแสหลัก มองชาวบ้านอยู่ในฐานะกลุ่มเป้าหมาย หรือ ตัวทดลองในการสร้างความรู้กระบวนทัศน์ของวิจัยในสังคมตะวันออกจึงอยู่บนตรรกวิทยาตะวันตกเป็นแกนหลัก แต่จุดคาดงัดสำคัญคือในตรรกวิทยา มีความกลมกลืนกับมรรควิธีของปัญญาในกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญาที่อยู่ในฐานะของความคิดในโลกุตรธรรม ดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมนั้นเราแสดงได้โดยวิจัย “ (วิจโย เทสิโต ภิกฺขเว มยา ธมฺโม – สำ.ข. 17/173/116) คำว่า “วิจัย” นี้จึงสำคัญมาก เท่ากับพูดว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการวิจัย พุทธพจน์นี้แสดงว่าในแง่ของผู้สอนก็สอนไปโดยที่เมื่อได้ความรู้มาโดยวิจัย[2] ตรงจุดคาดงัดนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลและแจงให้ชัดโดยเทียบเคียงในวิธีคิดแบบแก้ปัญหา ระหว่างวิธีคิดแบบอริยสัจ กับ วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ก่อนเข้าสู่ฐานคิดของวิจัยท้องถิ่น

กล่าวคือ พุทธธรรมได้แสดงโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นวิธีการแห่งปัญญา ไว้หลายวิธี สำหรับใช้ในสถานการณ์ต่างกันบ้างใช้ประกอบกันในสถานการณ์อย่างเดียวบ้างน่าสังเกตว่าในสมัยปัจจุบัน คำว่า วิธีการแห่งปัญญา บางทีใช้เรียก วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิธีคิดแบบแก้ปัญหาซึ่งในที่นี้ใช้เรียกวิธีคิดแบบอริยสัจโดยผู้วิจัยตีความและหมายรวมว่า “กระบวนการทางปัญญา”เป็นวิธีการแปรปัญหาให้เป็นปัญญา โดยนำสองวิธีคิดมาเทียบเคียง ดังนี้

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ มี 5 ขั้นตอนคือ

1. การกำหนดปัญหาให้ถูกต้อง (Location of Problems)
2. การตั้งสมมติฐาน (Setting up Hypothesis)
3. การทดลองและเก็บข้อมูล (Experimentation and Gathering of Data)
4. การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of Data)
5. การสรุปผล (Conclusion)

---

[4] เพื่อความเข้าใจร่วม งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา ผู้วิจัยได้ขยายความในรายละเอียดในการเทียบเคียงให้เห็นถึงหลักการของวิธีการทางปัญญาและหลักปฏิบัติในวิธีการทางปัญญา พุทธธรรม ฉบับขยายของพระ พรมคุณภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ฉบับขยาย (1,360 หน้า)2555 “อริยมรรค กับ ไตรสิกขาสาม” หน้า 685-686 “บันทึก 1 : วิธีคิดแบบแก้ปัญหา : วิธีคิดแบบอริยสัจ กับ วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์”

สังเกตได้ว่า ในวิธีคิดแบบนี้ ก็มีการสืบสาวหาสาเหตุเป็นส่วนสำคัญด้วย แต่เอามาแฝงไว้ในขั้นที่ 2 เพราะบางครั้งสาเหตุที่คาดนั่นเองเป็นตัวสมมติฐานบางครั้งสาเหตุบ่งถึงสมมติฐานไปด้วยในตัวแต่ก็มีข้อแย้งว่าในหลายกรณีสาเหตุไม่บ่งชัดถึงสมมติฐานและต้องตั้งสมมติฐานเผื่อไว้หลายอย่าง

ส่วนในวิธีคิดแบบ (แสวง) อริยสัจ แยกการสืบสาเหตุเป็นขั้นหนึ่งและจัดขั้นทั้งหมดเป็น 2 ระดับเทียบพอเห็นเค้า

1) กระบวนธรรม (ตามสภาวะ) เป็นขั้นของการที่จะเข้าถึงด้วยความรู้ คือคิดและรู้ให้ตรงความจริงที่เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว

1.1) ขั้นกำหนดทุกข์ ให้รู้ว่าทุกข์ หรือปัญหาคืออะไรอยู่ที่ไหนมีขอบเขตแค่ไหน
= ขั้นการกำหนดปัญหา

1.2) ขั้นสืบสาวสมุทัย หยั่งสาเหตุของทุกข์ หรือปัญหานั้น
= (ไม่แยกต่างหาก)

1.3) ขั้นเก็งนิโรธ ให้เห็นกระบวนการที่แสดงว่าการดับทุกข์แก้ปัญหาเป็นไปได้และอย่างไร = ขั้นตั้งสมมุติฐาน

2) กระบวนวิธี (ของมนุษย์) เป็นขั้นที่จะต้องลงมือปฏิบัติ

ขั้นเฟ้นหามรรค แยกย่อยออกได้ 3 ขั้น

2.1) มรรค 1: เอสนา (หรือ คเวสนา รวมทั้งวีมังสนา) แสดงข้อพิสูจน์/ทดลอง = ขั้นทดลองและเก็บข้อมูล

2.2) มรรค 2: วิมังสา (หรือประวิจาร) ตรวจสอบ ร่อน เลือกเก็บข้อมูลที่ถูกต้องใช้ได้จริง = ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.3) มรรค 3:อนุโพธ กันข้อที่ผิดออก จับหรือเฟ้นได้มรรคแท้ ซึ่งนำไปสู่ผล คือแก้ปัญหาได้ = ขั้นสรุปผล

ขั้นตอนเหล่านี้ พึงเห็นการแสวงสัจธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นตัวอย่างดังนี้

1. ขั้นกำหนดทุกข์ ความทุกข์ความเดือดร้อน ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ มีมากมายหลากหลายทั้งทางกาย ทางใจ ทั้งภายในและภายนอก แต่เมื่อว่าโดยพื้นฐาน ก็คือ ภาวะบีบคั้นกายใจ ภาวะที่ขัดแย้ง ฝืน ไม่เป็นไปตามความอยากในความยึดถือของมนุษย์

ปัญหา หรือความทุกข์ของมนุษย์ อาจมีรูปลักษณะต่าง ๆ นานา แปลกกันไปตามถิ่นตามกาล ซึ่งจะใช้วิถีแก้ไขให้ตรงกับรูปลักษณะและเฉพาะกาลเทศะนั้น ๆ แต่ความทุกข์พื้นฐานนี้เป็นปัญหาที่ต่อเนื่องอยู่กับชีวิต อยู่กับธรรมชาติของมนุษย์เองเป็นทุกข์ หรือปัญหาของตัวคนแท้ๆ ไม่ว่าคนนั้นจะอยู่กลางธรรมชาติ หรือไปร่วมเป็นสังคม ทุกข์หรือปัญหานี้ก็ติดตัวไป แสดงและก่อผลกับคนเสมอไป ไม่ว่ามนุษย์จะแก้ไขปัญหาดับทุกข์ที่ต่อเนื่องด้วยกาลเทศะอย่างไรหรือไม่ การแก้ทุกข์ขั้นพื้นฐานนี้ ก็เป็นกิจต้องกระทำตลอดเวลาเสมอไป และความทุกข์พื้นฐานที่ได้รับการแก้ไขหรือไม่นี้ จะมีผลต่อการ

มี และต่อการแก้ปัญหาอื่น ๆ ทุกอย่าง ทุกระดับด้วย ประโยชน์ที่จำเป็นซึ่งเป็นพื้นฐานที่สุดและสูงที่สุดของชีวิตจึงอยู่ที่การแก้ไขความทุกข์พื้นฐานแห่งชีวิตนี้ได้ ส่วนทุกข์หรือปัญหาอื่น ๆ ก็ต้องแก้ไขกันอีกขั้นหนึ่ง คู่เคียงกันไป ตามคราวตามกรณี

2. ขั้นสืบสาวสมุทัย เพื่อจะได้เล็งเห็นหนทางแก้ไขต่อไปขั้นนี้สัมพันธ์กับขั้นที่ 3 คือขั้นเก็งนิโรธ หมายความว่าจะเก็งนิโรธอย่างไรก็อยู่ที่ว่าจะดับเหตุให้ถูกต้องตรงหรือไหม (ดูข้อ 3)

แบบ ก. ข. ค. จับสาเหตุไม่ชัด เช่น เห็นว่าเป็นเพราะยังได้สุขไม่เพียงพอ หรือไม่สืบสาเหตุเลยมองข้ามขั้นไป

แบบ ง. จับได้ว่า สาเหตุแห่งทุกข์คือตัณหา หรือสืบลึกลงไปอีกได้แก่กระบวนธรรมปฏิจจสมุปบาท โยงไปถึงอวิชชา

3. ขั้นเก็งนิโรธ คาดหวังว่าขั้นดับทุกข์จะเป็นไปได้ ตามกระบวนการดังนี้

แบบ ก. แสวงหากามสุข บำรุงบำเรอตนให้เต็มที่

แบบ ข. บำเพ็ญฌานสมาบัติ ตามโยควิธี

แบบ ค. บำเพ็ญตบะ ดำเนินชีวิตเข้มงวด ทรมานกาย

แบบ ง. ตัดวงจรปฏิจจสมุปบาท ดับอวิชชา ตัดทางตัณหา มีสติ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

4. ขั้นเฟ้นหามรรค

มรรค 1: เอสนา พระพุทธได้เคยดำรงชีวิตและปฏิบัติตามวิธีการครบแล้วทั้ง 4 อย่าง นอกจากนั้นยังได้ทรงสังเกตเห็นชีวิตความเป็นไปของคนและสังคม ที่เป็นอยู่หรือปฏิบัติเช่นนั้นแล้ว ว่าเป็นอย่างไร

มรรค 2: วิมังสา วิเคราะห์ผลการสังเกตทดลอง ทรงตระหนัก (ตั้งแต่ก่อนออกผนวช) ว่าการแสดงแต่กามสุขไม่อาจให้ชีวิตมีความหมายประสบสาระแท้จริง และนำไปสู่การเบียดเบียนทรงเห็นชัดว่า การบำเพ็ญวิธีโยคะนำไปสู่ผลสำเร็จทางจิต อันเป็นฝ่ายสมาธิอย่างเดียว การบำเพ็ญตบะเป็นการหาทุกข์ทำตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่าๆส่วนวิถีทางปัญญาที่ดับอวิชชา เรียกว่า สัมมาทิฏฐินั่นแหละจึงเป็นทางที่ถูกต้อง ยุติว่า ตัวมรรค หรือมรรคที่แท้ได้แก่มรรคที่มีองค์ 8

การเทียบเคียงวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ กับแบบ (แสวง) อริยสัจนี้ ได้กล่าวไว้แล้วว่า ไตรลักษณ์ กับปฏิจจสมุปบาท ความจริงเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงคนละแง่มุม ภาวะที่ไม่เที่ยงไม่คงที่ ทำให้มีความบีบคั้น ขัดแย้ง จึงเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา (อนิจฺจ ทุกฺข วิปณามธมฺม) แต่ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย วิธีคิดตามหลักนี้ เปิดช่องให้มีการขยายความออกไปครอบคลุมความคิดแนวที่เรียกว่าวิภาษวิธีได้ด้วย แต่น่าจะลองวิเคราะห์วิภาษวิธีนั้น ด้วยวิภัชชวิธีอีกชั้นหนึ่ง

กล่าวคือ ให้มีการโต้แย้งอย่างสมเหตุสมผลและจำแนกแยกแยะออกมาให้เห็นองค์ประกอบของวิธีดังกล่าวว่าเหมือนหรือคล้ายหรือต่างกันอย่างไรแม้กระนั้นก็ได้มีการพิสูจน์ซ้ำจนนำไปสู่วิธีการในการวิจัยของสังคม มาถึงตรงจุดนี้ งานวิจัยท้องถิ่นเป็นคำตอบอย่างดีของการเข้าถึงความรู้ความจริง

และนำไปสู่ขั้นของปัญญาเนื่องด้วยเป้าหมายหลักของการวิจัยคือการทำให้คนพัฒนาความรู้ เกิดคนรู้ มีคุณธรรม คุณธรรมนี้ลำบาก หากมองในแง่ของวิจัยตามศาสตร์ตะวันตกที่เรายึดถือกันมา เน้นแต่ทำให้คนเก่ง แต่ในขั้นของการทำให้ปัญญาเจริญงอกงามนั้นยังต้องมีการพัฒนาและหาวิธีในการพัฒนากันต่อไป กลับมาที่ งานวิจัยท้องถิ่น ภายใต้วิธีที่ได้เปรียบเคียงในข้างต้นต้องยอมรับว่ามันเป็นจริงและเกิดขึ้นหลังผ่านปฏิบัติการของกระบวนการวิจัยท้องถิ่น จนเกิดรูปธรรมของชุมชนวิจัย ที่ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

ทั้งนี้แนวคิดขั้นพื้นฐานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำเป็นต้องมีแนวคิดทฤษฎีมารองรับเพื่อให้เป็นสากลมากขึ้น ในสังคมวิชาการที่มีความสอดคล้องกับฐานคิดงานวิจัยทั่วไปที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนความรู้แต่มีความต่างในแง่วิธีวิทยาในการวิจัย ความต่างนี้ได้ส่งผลให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลายเป็นนวัตกรรมและเป็นส่วนหนึ่งของการเสนอทางเลือกและสร้างโอกาสต่อแนวทางการพัฒนาของสังคมไทย

จะเห็นจากแนวคิดของนักวิชาการในระดับมันสมองของประเทศได้ให้มุมมองเชิงแนวคิดไว้อย่าง ประเวศ วะสี (2547 อ้างใน โกมล สนั่นกอง, 2544: 91)ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาสังคมไทยว่า สังคมไทยต้องปรับวัฒนธรรม จากวัฒนธรรมอำนาจไปสู่วัฒนธรรมความรู้ จึงจะแก้ปัญหาได้ วัฒนธรรมความรู้มีองค์ประกอบ 5 ประการคือ 1) มีฉันทะในเรื่องความรู้ 2) มีความสามารถในการสร้างความรู้ได้ 3) ใช้ความรู้ในการดำรงชีวิตและทำงาน 4) ได้ประโยชน์คือเกิดผลดีจากการใช้ความรู้ และ 5) มีความสุขจากกระบวนการความรู้ทั้งหมดเป็นแรงจูงใจวกกลับไปทำให้มีฉันทะในเรื่องความรู้มากขึ้น

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในฐานะวิธีการทางปัญญา

ในส่วนแนวคิดพื้นฐานที่เป็นมุมมองทางวิชาการ ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาคได้รวบรวมบทความมุมมองนักวิชาการที่มีต่องานวิจัยท้องถิ่น (กชกร ชิณะวงศ์, 2547) “งานวิจัยท้องถิ่นคือ ภารกิจกู้ชาติซึ่งเป็นการนำเสนอยุทธศาสตร์ใหญ่ของประเทศ คือ หงายของที่คว่ำ นั้นคือ การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนท้องถิ่นในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ซึ่งการสร้างความเข้มแข็งนี้จะนำมาซึ่งความสุข เป็นสุขภาวะทุก ๆ ด้าน ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ (ประเวศ วะสี)” ในขณะที่ ศาสตราจารย์สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้เสนอ “บูรณาการงานวิจัยเพื่อขับเคลื่อนงานพัฒนา” ในการสัมมนาการฟื้นฟูภูมิปัญญาปักษ์ใต้ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นโดยได้ลงความเห็นว่างานวิจัยท้องถิ่นเป็นกระบวนการทำงานที่สามารถฝังลงรากหญ้าได้ และเป็นวิธีการที่ชาวบ้านได้สร้างพื้นที่เวทีอันเป็นศาสตร์ของชุมชน

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ชี้ให้เห็นว่า งานวิจัยท้องถิ่นมีนัยเชิงพลวัตที่สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นได้ ขณะที่ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้เสนอว่างานวิจัยท้องถิ่น

เปรียบเสมือนเครื่องมือในกระบวนการเรียนรู้และสร้างความรู้ที่สอดคล้องและสอดรับกับความเป็นจริงในท้องถิ่น กระบวนการดังกล่าวทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีความมั่นใจ และสามารถที่จะควบคุมและใช้ความรู้ให้ได้ผลอย่างแท้จริง อันมีความแตกต่างจากความรู้ที่มาจากข้างนอกชุมชน และในมุมของ ดร. เลิศชาย ศิริชัย ได้ชี้ให้เห็นว่างานวิจัยท้องถิ่นได้ก่อให้เกิดกระบวนทัศน์ใหม่ในการวิจัยชุมชนและงานวิจัยแบบนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างมีความหมาย ตลอดจนสามารถที่จะกำหนดเป้าหมายของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเป็นธรรม

ประเด็นที่สำคัญจากมุมมองความคิดของราษฎรอาวุโส ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ให้มุมมองในสองระดับ กล่าวคือในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ในระดับท้องถิ่นท่านได้เสนอความคิดเห็นผ่าน “ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความรู้โดยอิสระ” ว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น ชาวบ้านสามารถเป็นผู้วิจัยได้ และเป็นผู้ใช้ผลการวิจัยเข้าไปช่วยทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน และถ้าชุมชนเข้มแข็งก็สามารถจัดการตนเองได้อย่างอิสระและเป็นไทโดยมองส่วนต่าง ๆ ด้วยปัญญาของชุมชนท้องถิ่นเองไม่มีผู้มีอำนาจมาสั่งการให้ทำ แต่ทำด้วยความเชื่อมโยงของปัญญาในท้องถิ่น สำหรับในระดับชาติท่านได้ชี้ให้เห็นว่าการที่สังคมไทยจะทำอะไร จะต้องใช้ความรู้เป็นฐานที่เรียกว่า Knowledge based และความรู้ที่ว่าจะได้มาก็ต้องใช้กระบวนการวิจัย เพื่อสร้างความรู้ของประเทศ กล่าวอีกนัยหนึ่ง “ระบบวิจัยของประเทศเปรียบเสมือนระบบสมองของชาติ” โดยที่สมองเป็นส่วนที่จะรับรู้รับทราบความจริงและนำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การสร้างปัญญา และการแก้ไขปัญหาสังคม

จากมุมมองของกลุ่มนักวิชาการ ผนวกกับการปฏิบัติการบนหลักการที่ว่า “สร้างสรรค์ปัญญาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น” ตั้งแต่ปี 2541 จนถึงปัจจุบันมีโครงการที่เกิดขึ้น 3,000 กว่าโครงการ ส่งผลให้คนในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ลงมือปฏิบัติการผ่านการใช้”วิจัย”เป็นเครื่องมือในกระบวนการแก้ไขปัญหาจนพัฒนาไปสู่ปัญญาและรูปธรรมของการแก้ปัญหา กล่าวได้ว่างานวิจัยท้องถิ่นเป็นทางเลือกของชุมชนท้องถิ่นที่”คน”ในชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงและใช้วิจัยในการบริหารการพัฒนาชุมชนตัวเอง และจากการปฏิบัติดังกล่าว ได้นำไปสู่การปรับกระบวนทัศน์การทำงานพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐบางหน่วยงาน ภาคประชาสังคมรวมไปถึงองค์กรพัฒนาเอกชนบางองค์กรที่เกิดการยอมรับและนำไปปรับประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมในการสนับสนุนกระบวนการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น

กระบวนทัศน์ “วิจัยเพื่อท้องถิ่น” และสถานะทางวิชาการ

ในมิติทางวิชาการ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research) นับได้ว่าเป็นหนึ่งในแนวคิด ทฤษฎีและวิธีการจากสำนักงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) รูปแบบหนึ่งที่เน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัย โดยเน้นการปฏิบัติการในทุกขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการวิจัยที่มีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะที่ค่อนข้างใหม่และเป็นวิธี

วิจัยล่าสุดของสังคมไทย ที่เป็นทั้งกระบวนทัศน์ (paradigm) วิธีวิทยา (methodology) และวิธีการ (method) ในการใช้เครื่องมือเพื่อแสวงหาความรู้ มีลักษณะของการข้ามพรมแดนทางความรู้ให้กับศาสตร์ต่างๆ ทางสังคมศาสตร์และศาสตร์สาขาอื่น ๆ

แนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือการปรับเปลี่ยนเชิงกระบวนทัศน์ที่มุ่งการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจากข้อค้นพบที่ว่า “คนภายนอกทั้งนักวิชาการ นักศึกษา ปริญญาโท ปริญญาเอก หน่วยงานพัฒนาทั้งรัฐเอกชนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ที่เข้าไปแก้ปัญหา ไม่ได้มีความเข้าใจต่อปัญหาที่แท้จริงและกระบวนการแก้ปัญหาก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนไม่รู้จะสิ้นสุดเมื่อไร ในขณะที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของปัญหาและรู้ปัญหาดี มีการพิจารณาปัญหาแก้ปัญหาด้วยตัวเองแต่ขาดซึ่งระบบ การบริหารจัดการที่ดี ขาดการเชื่อมโยง กระบวนการการแก้ปัญหาทั้งสองจึงเป็นการแก้ปัญหาเพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ขาดความต่อเนื่อง แก้กันเฉพาะหน้า”

ดังนั้นหากตั้งคำถามต่อไปว่า “ทำอย่างไรชาวบ้านจะเป็นผู้เริ่มงานวิจัยและใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” จำเป็นต้องพิจารณาคำตอบที่จะต้องมีการดำเนินงาน 4 แนวทาง กล่าวคือ ประการแรก โจทย์วิจัยหรือประเด็นปัญหาหรือเรื่องที่จะทำวิจัยต้องเป็นเรื่องที่ชาวบ้านต้องการและสัมผัสอยู่ (ชาวบ้านต้องเป็นผู้กำหนด) ประการที่สอง การออกแบบขั้นตอนกระบวนการรวมถึงวิธีการในการวิจัยชาวบ้านต้องเป็นผู้ออกแบบและมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ประการที่สามผลการวิจัยต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ชาวบ้านเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมจับต้องได้ ประการสุดท้ายผลการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องนำไปสู่การก่อให้เกิดกระบวนการการพัฒนาสำนึกใหม่ในการบริหารการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (สินธุ์ สโรบล, 2552: 10)

ด้วยเหตุนี้แนวคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอันเป็นผลมาจากการปฏิบัติการจริงตลอดระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมาในการสร้างพัฒนาระบบคิด ค้นหาและพัฒนาวิธีการ พร้อมทั้งการลงปฏิบัติและสรุปมาเป็นชุดประสบการณ์จนเห็นเป็นรูปธรรมพบว่าลักษณะที่สำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือ หนึ่ง เน้นภูมินิเวศวัฒนธรรม และ “คน” ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ สอง เป้าหมายสูงสุดอยู่ที่ “การพัฒนานักวิจัย (คน)” คือ “สร้างสรรค์ปัญญา” และนำไปพัฒนาท้องถิ่น ในขณะที่ความรู้หรือปัญญาที่เป็นผลจากการวิจัยนั้น ต้องมิใช่ความรู้แบบที่มีคุณค่าอยู่ในตัวคนเพียงด้านเดียว หากต้องเป็นความรู้ที่การนำไปแก้ปัญหา/หรือพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และต้องเป็นกระบวนการกระจายทางปัญญา” สาม ผู้วิจัย (คน) หรือนักวิจัย ต้องเป็นคนในท้องถิ่นจากเดิมที่เป็นเป้าหมายของการวิจัยต้องเป็นผู้วิจัยและเป็นนักวิจัย สี่ เป็นการสร้างความรู้จากกระบวนการวิจัยในฐานะของเครื่องมือ ในการเสริมพลังให้กับชุมชนท้องถิ่น ผลการวิจัย จึงเป็นเรื่องที่จะตามมาที่หลัง ห้า ความต่อเนื่องจากการวิจัยเป็นไปเพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการตนเองอันเป็นวิถีปฏิบัติที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และ หก งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถือว่า “คน” และ “กลุ่มคน” ที่

เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นผลการวิจัยหลัก ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนทั้งในปัจจุบัน อนาคตและการเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงที่จะส่งผลต่อวิถีชุมชน

ตามทัศนะของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้เสนอแง่มุมทางทฤษฎีในงานวิจัยทางวัฒนธรรมที่มีปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของการวิจัย และมีความสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก่อนนำไปสู่วิธีวิทยาของการวิจัย คือ การโต้แย้งกันระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณกับการวิจัยเชิงคุณภาพในแง่ความสามารถในการอธิบายสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งยืดเยื้อมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้เนื่องจากการวิจัยทั้งสองแบบแตกต่างกันเฉพาะทางด้านเทคนิควิธีในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล (methodology) เท่านั้นขณะที่ยังคงอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์ของทฤษฎีเดียวกัน นั่นคือกระบวนทัศน์ของทฤษฎีสมัยใหม่นิยม (modernism) โดยเฉพาะทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่นิยม (structuralism and functionalism) แต่ภายหลังการโต้เถียงดังกล่าวค่อยเลิกรากันไป เพราะต่างฝ่ายทางพบทางตัน จึงเลือกเดินไปคนละทาง เมื่อราว 10 กว่าปีมานี้ (เริ่มปรับเปลี่ยนพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ข้อถกเถียงข้างต้นเริ่มไม่ใช่ประเด็นปัญหาในการวิจัยอีกต่อไป หลังจากเกิดการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางทฤษฎีอย่างมโหฬาร โดยการท้าทายของทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) ที่ไม่ยอมรับความคิดอันเป็นสากลและมุมมองคนภายนอก แต่หันมาเน้นพลวัตและความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างวิธีคิดที่หลากหลายของกลุ่มชนต่างสังคมและวัฒนธรรม จนมีผลให้ปัญหาในการวิจัยเปลี่ยนจากเทคนิควิธีและชนิดของข้อมูลมาเป็นปัญหาด้านวิธีวิทยาในการเชื่อมโยงความคิด (conceptualization) ซึ่งให้ความสำคัญแก่กระบวนการวิเคราะห์ปัญหาการวิจัยมากกว่ามุ่งไปที่ประมวลข้อมูล แต่จะเน้นการโต้แย้งของวิธีคิดที่แตกต่างกันในตัวของข้อมูล เพราะมองเห็นข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลว่าเป็นกลุ่มชนมีชีวิตและความคิดของตนเองด้วย โดยไม่ได้ขึ้นกับการตีความของนักวิจัยแต่เพียงด้านเดียวเช่นที่เคยยึดถือกันมา ซึ่งส่วนนี้ผู้วิจัยถือว่าเป็นลักษณะเดียวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการจัดการ “ข้อมูล” เป็นแนวคิดพื้นฐานสำคัญในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ยกระดับกลุ่มเป้าหมายการวิจัยมาเป็นผู้วิจัยหรือเป็นผู้ร่วมวิจัย กระบวนการตีความจึงมีความรอบด้านและมีแง่มุมที่สอดคล้องกับความจริง

ดังนั้นทฤษฎีในยุคหลังสมัยใหม่จึงไม่ใช่คำตอบ แต่เป็นเรื่องวิธีคิด เมื่อความเข้าใจทางทฤษฎีฉีกออกไปในลักษณะนี้แล้ว ก็หมายความว่าถ้าเรามองทฤษฎีเป็นเรื่องวิธีคิด การวิจัยก็ไม่ใช่เรื่องเทคนิควิธี ซึ่งเราจะดูว่า จะใช้วิธีการแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) เก็บข้อมูลแบบการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน (rapid rural appraisal) ลองไปเรื่อยว่าจะเก็บอย่างไรให้น่าเชื่อถือที่สุด จะตรวจสอบอย่างไรเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ จะใช้วิธีทางสถิติหรือวิธีเชิงปริมาณเชิงคุณภาพ ถกเถียงกันเรื่องแบบนี้มาหลายปี แต่ก็ไม่ไปถึงไหนเพราะเรายังติดอยู่กับเทคนิควิธี

ถ้ามองตามความคิดของทฤษฎีหลังสมัยใหม่ จะเห็นว่าเรื่องที่จะกล่าวมานี้ไม่ใช่ปัญหา แต่ปัญหาเริ่มจากการที่ว่าเมื่อคุณมีวิธีคิดแล้วก็ต้องรู้จักวิธีใช้ ปัญหาของวิธีคิดคือเราจะต้องมีวิธีวิทยาในการใช้วิธีคิดเหล่านั้น เพราะไม่ใช่เป็นเพียงเทคนิควิธี ทั้งนี้เทคนิควิธีกับวิธีวิทยานั้นไม่เหมือนกัน ในภาษาอังกฤษก็ใช้ต่างกัน ระเบียบวิธีวิจัยใช้คำว่า methodology แต่วิธีวิทยาใช้ conceptualization ซึ่งหมายถึงวิธีวิทยาในการเชื่อมโยงความคิด กล่าวคือ วิธีวิทยาเป็นความพยายามที่จะโยงแนวคิดต่างๆ เพื่อนำไปใช้ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป หรือเคลื่อนไหวอยู่เพราะปัญหาทางสังคมและปัญหาของมนุษย์ไม่ใช่สิ่งหยุดยิ่งตายตัวที่เราจับต้องได้ แต่เป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา

ในแนวความคิดทางทฤษฎีหลังสมัย ให้ความสำคัญแก่แง่มุมในเชิงวิธีคิด และวิธีคิดที่สำคัญประการหนึ่งที่สอดคล้องกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น คือ ความคิดที่ว่าความรู้เป็น การสร้างทางสังคม (social construction) นั้นคือ การสร้างปัญญา (ความรู้) ของชุมชนท้องถิ่น เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น หมายความว่าจริง ๆ แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความเข้าใจ หรือทฤษฎีสิ่งเหล่านี้ล้วนไม่ได้มีอยู่จริงและไม่ใช่ความจริง หรือไม่ใช่คำตอบ ทว่าเป็นเพียงความคิดที่แต่ละสังคมสถาปนาขึ้นมาหรือสร้างขึ้นมาบนพื้นฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบหนึ่ง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการอธิบายในบริบทของการเปลี่ยนแปลงนั้น และให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการสร้างความรู้ที่มีบริบททางสังคมเป็นเงื่อนไขกำกับในการสถาปนาตัวเองในภูมิสังคมที่เหมาะสม แต่แก่นแท้คือกระบวนการทางปัญญา และการพัฒนาสร้างคนในท้องถิ่น

ขณะที่ในบริบทของสังคมตะวันตก Community-Based Action Research หรือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในภาษาไทย ถูกเรียกว่า “การวิจัยในวิถีของชุมชนท้องถิ่น” เพื่อพิจารณาตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ถือว่าเป็นทางเลือกของการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่เชื่อมโยงกับรูปแบบงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มีการประยุกต์ใช้เครื่องมือการวิจัยและองค์ความรู้จากสาขาวิชามานุษยวิทยา และศาสตร์สาขาอื่น ๆ เพื่อนำมาช่วยแก้ปัญหาสังคม[5] ตามทัศนะของ Ernest T. Stringer ต่องานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือ Community-Based Action Research แล้ว ถือได้ว่าเป็นงานวิจัยที่มุ่งประกาศถึงคุณค่าของสังคมในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ ประการแรก เป็นการประกาศให้สังคมเห็นถึงคุณค่าความเป็นประชาธิปไตยในงานวิจัยที่มุ่งเน้น “อำนาจของประชาชน”ในกระบวนการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหา ประการต่อมา เป็นการประกาศคุณค่าของความเท่าเทียมกันของประชาชนในการตัดสินปัญหาและแก้ไขปัญหา และประการสุดท้าย เป็นการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนในฐานะที่ใช้งานวิจัยในการเสริมสร้างศักยภาพความเป็นอยู่ของชีวิตอย่างเต็ม

---

[5] Ernest T.Stringer (1999) อ้างอิงงานของ Googenough, W.(1963)เรื่อง “Cooperation in Change: An anthropological approach to community development” และงานเขียนของ Lerin, K.(1946) เรื่อง “Action research and Minorty Problems” เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศสหรัฐอเมริกา

ความสามารถของมนุษย์ และ The Loka Institute ซึ่งเป็นองค์กรไม่แสวงหาผลกำไรโดยมุ่งสนับสนุนการทำวิจัยเพื่อเพิ่มพลังให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น[6]

งานวิจัยในทัศนะของ The Loka Institute นั้น คือเป็นงานฐานรากของชุมชน(rooted in communities)ดังนั้นแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ The Loka Institute จึงเป็นงานวิจัยที่เริ่มโดยคนในชุมชน เพื่อคนในชุมชนและเป็นของคนในชุมชน ซึ่งสถาบันแห่งนี้ใช้ในการพัฒนาโครงการวิจัย การออกแบบการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูล การเขียนรายงานการวิจัยและการใช้ประโยชน์จากการวิจัยเพื่อขยายผลและแก้ปัญหาของชุมชนกว่า 50 ชุมชนทั่วสหรัฐอเมริกา เช่นเดียวกับ Ernest T. Stringer ที่มีการปฏิบัติการในประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งงานด้านการศึกษา งานด้านองค์กรชุมชน งานด้านการจัดการสุขภาพ เป็นต้น ในขณะที่อีกตัวอย่างหนึ่งชี้ให้เห็นว่างานวิจัยในชุมชนสามารถเป็นเครื่องมือในการทำงานและสร้างข้อมูลเพื่อการตัดสินใจของชุมชนได้ Centre for Community-Based Research ที่ใช้คำแสดงวิสัยทัศน์ขององค์กรว่า “Creating a better future for communities through research” ศูนย์วิจัยฯ แห่งนี้ ตั้งขึ้นเมื่อปี 1982 ด้วยความเชื่อที่ว่า “ศักยภาพและพลังของความรู้สามารถสร้างผลกระทบในทางบวกต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้” งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทัศนะของ Centre for Community-Based Research (เป็นองค์กรในประเทศแคนนาดา) ได้เน้นถึงหลัก 3 ประการคือ ประการแรกเริ่มต้นจากประเด็นวิจัยที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนและดำเนินงานในบริบทของชุมชน ประการต่อมา สมาชิกในชุมชนและนักวิจัยมีความเท่าเทียมกันในการควบคุมประเด็นวิจัยผ่านการมีส่วนร่วมในการออกแบบการวิจัย การปฏิบัติตามแผนการวิจัย รวมทั้งการเผยแพร่งานวิจัยและประการสุดท้าย มุ่งสู่การปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการวิจัยและผลผลิตจากงานวิจัยจะเป็นประโยชน์เชิงบวก ต่อสมาชิกของชุมชนในการเปลี่ยนแปลงสังคมและสนับสนุนความเท่าเทียมกันทางสังคม[7]

โดยสรุป กระบวนทัศน์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และสถานะทางวิชาการ ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการริเริ่ม “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ในปี 2541 ว่า “เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัย และ เพื่อให้งานวิจัยยั่งยืนอยู่ในชุมชนเป็นเครื่องมือให้ชุมชนจัดการเรื่องอื่น ๆ ได้ต่อไป “ ภายใต้คำถาม “ทำอย่างไรให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัย ซึ่งเป็นคำถามง่าย ที่นำไปสู่การหาคำตอบ และ ปฏิบัติการจนพัฒนาเป็นแนวคิดหรือกระบวนทัศน์ใหม่ของสังคมไทย

ซึ่งเน้นให้ คน ในชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผน และทำวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบด้วยมุ่งหวังว่างานวิจัยนี้จะช่วย “เสริมพลัง”ชุมชนเข้มแข็ง

---

[6] โปรดอ่าน Ernest T. Stringer.”Action Research 2nd edition”, California: Sage Publica-tions, 1999 หน้า 10

[7] สินธุ์ สโรบล .2552. วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน:บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ. เชียงใหม่

ขึ้นโดยคนในชุมชนได้ร่วมสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน ซึ่ง “ผลงาน” สำคัญของงานวิจัยนี้ก็คือ “คน” และ “กระบวนการเรียนรู้” ของชุมชน ทั้งนี้หากมองในส่วนของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของการวิจัยยุคปัจจุบันคือยุคทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) ที่เน้นพลวัตและความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างวิธีคิดที่หลากหลายของกลุ่มชนต่างสังคมและวัฒนธรรม ทิศทางสำคัญทางทฤษฎี ณ ปัจจุบันเน้นในเรื่องความหลากหลาย ในสายวิทยาศาสตร์ก็พูดถึงความหลากหลายทางชีวภาพ สายสังคมก็เน้นความหลากหลายทางวัฒนธรรม ณ ปัจจุบันเราไม่สามารถมองสังคมว่าผสมผสานกลมกลืนในลักษณะที่มีความเป็นแบบเดียวกัน (homogeneity)

ฉะนั้นกระบวนทัศน์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในสถานะทางวิชาการแล้ว วิจัยท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการบริหารความหลากหลาย เพราะปัญหาทุกอย่างต้องวิจัยและพัฒนาในพื้นที่ ด้วยความเข้าใจพื้นที่ และคนที่เข้าใจพื้นที่ดีที่สุดคือคนในพื้นที่ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไม่ใช่เป็นงานวิจัยที่สร้างรูปแบบหรือโมเดล แต่เน้นการสร้างคนในพื้นที่ เพื่อให้คนไปพัฒนารูปแบบหรือโมเดลที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่เฉพาะในความหลากหลาย ให้แก้ปัญหาตรงนั้นก่อน ส่วนใครจะร่วมเรียนรู้ที่หลังนั้นถือเป็นผลพลอยได้ แต่ต้องไปสร้างพัฒนารูปแบบหรือโมเดลของตัวเองไม่ใช่ใครหรือชุมชนไหนจะหยิบไปใช้ได้เลย งานวิจัยท้องถิ่นคือกระบวนการทางปัญญาของสังคม และ ต้องเป็น”ปัญญาแบบกระจาย” คือให้ส่วนเล็กที่สุดของสังคมมีปัญญาจัดการตัวเองแล้วสังคมทั้งสังคมก็จะจัดการปัญหาใหญ่ๆ ได้เอง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะติดอาวุธให้ส่วนพื้นฐานที่สุดแล้วให้เขาไปค้นหาวิธีการอยู่ร่วมกันเอาเอง อาวุธหลักคือ ความเชื่อที่ว่าการทำงานด้วยเหตุ ด้วยผล ด้วยข้อมูล ด้วยเครือข่ายคนที่เข้าใจซึ่งกันแหละกันจะแก้ปัญหาได้ และหัวใจของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือความเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ชุมชนอยู่รอดและเจริญรุ่งเรืองได้ในระยะยาว (ปิยะวัติ บุญ-หลง, 2548: 16-18) เช่นเดียวกับ อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์ ได้เทียบเคียงกระบวนการสหกรณ์ กับ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่า เรื่องของสหกรณ์ สหคือ รวมกันหรือร่วมกัน กรณ์ คือ การกระทำ สหกรณ์ คือ การกระทำร่วมกัน กรณ์ คือ กรณี คือการกระทำสหกรณ์มีหลายมิติ มิติที่หนึ่งเป็นองค์การคือจดทะเบียนตาม พรบ. ซึ่งมีอยู่ทั่วไปและมิติที่สอง เป็นขบวนการเคลื่อนไหว (Movement) ที่มีโครงสร้างและเป้าหมายร่วมอุดมการณ์ร่วม รวมทั้งหลักคิดร่วมกัน เช่น หน่วยย่อยจากชุมชน ไประดับจังหวัด ภาค ประเทศ โลก มีระบบความสัมพันธ์ ที่เป็นวิธีการกำกับ ในวิธีการจะใช้หลักว่า “ช่วยเหลือตนเองโดยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน” ประเด็นคือเศรษฐกิจพอเพียงบอกว่า ต้องช่วยตนเองก่อนจากนั้นก็ช่วยผู้อื่น แต่สหกรณ์ช่วยตนเองโดยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยกตัวอย่างคนเดินข้ามถนนโดยเราข้ามไปก่อน เมื่อเราไปรอดแล้วกลับมาช่วยคนอื่นอีกรอบหรือต่างคนต่างไป ซึ่งอาจมีความเสี่ยงน้อยลง นี่คือการช่วยเหลือตนเองโดยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้นวิธีการเด็กก็ใช้ สัตว์ก็ใช้ นี่คือการสหกรณ์ และยังเป็นกระบวนการ ซึ่งยังไม่มีตำราคือคนจะช่วยเหลือจะเข้าใจจะมีน้ำใจ จะต้องมีการเรียนรู้และกระบวนการไม่ใช่อยู่ ๆ แค่เห็นก็เข้าใจ

จะต้องมีกระบวนการ กระบวนการสหกรณ์ก็คือ เมื่อใช้วิธีที่จะนำไปสู่การร่วมกัน สังฆกรรมกัน การรวมกลุ่มก้อนกันได้ต้องมีกระบวนการ ในขณะเดียวกันทำแล้วคนก็จะเก่งขึ้นด้วย มาร่วมกันทำงานร่วมกันเรียนรู้ เพราะฉะนั้นกระบวนการสหกรณ์กับกระบวนการเรียนรู้คืออันเดียวกัน คือจะคิดถึงคนอื่นมากขึ้น ซื่อสัตย์มากขึ้น

หากมองเชิงกระบวนการสหกรณ์กับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นอันเดียวกัน ในฐานะของวิธีการทางปัญญา เรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน แล้วในที่สุดนำไปสู่การเป็นกลุ่มก้อนในการกระทำทางสังคม นั้นคือการกระทำที่มีผู้อื่นเป็นเป้าหมายแห่งการกระทำของเรา และผู้อื่นซึ่งเป็นเป้าหมายนั้นสามารถเข้าใจเจตนาแห่งการกระทำของเราที่มีต่อเขาได้ (Social action) เช่นเดียวกันการสังฆกรรมคือกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning) ถือเป็นกระบวนการทางสังคมในกระบวนการสหกรณ์ทำให้เกิดความรู้ จากการค้นใหม่ พัฒนาคนขึ้นใหม่ สังคมใหม่ หากมองในฐานะของกระบวนการทางปัญญา การจะพึ่งตนเอง พึ่งก็คือ พระรัตนตรัย คือที่พึ่ง มีพุทธ ธรรมะ สังฆะ ธรรมะคือความจริง สังฆะคือหมู่คณะ,ผู้ปฏิบัติตามความจริง พุทธคือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้รู้ความจริง เพราะฉะนั้นหัวใจของพระรัตนตรัยอยู่ที่ความจริง ความจริง เป็นนามธรรม (ความรู้) ความจริงเขาเรียนว่ามันเป็นสัจจะ เขาจึงพูดถึงสัจธรรม เพราะฉะนั้นสังคมที่พึ่งตนเองได้ต้องคิดถึงเรื่องของความจริงใช้ความจริงปฏิบัติตาม รู้ความจริง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือวิธีการทางปัญญา เป็นความรู้จากการปฏิบัติ ชุมชนผู้ปฏิบัติ community of practice (COP) ก็คือ สังฆะ เป็นอันเดียวกัน เพียงแต่สังเคราะห์ สัจจะคือความรู้ ความจริง เป็นเงื่อนไขสำคัญของความรู้ และยังต้องมีคุณธรรม พอเราอยู่เย็นเป็นสุขพอจะพึ่งตนเองได้ เขาจะมีคุณธรรม ถ้าตามแนวคิดคัมภีร์นอกจากพูดถึงสวเทศี กับสวราชามีอยู่ 2 คำที่ใช้เป็นตัวหลัก คือสัจจะและอหิงสา อหิงสาแปลว่าไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทั้งคนและสัตว์ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งกาย วาจา ความคิด จิตใจ ไม่เบียดเบียน ไม่เบียดเบียนก็คือ เราไม่ไปฆ่าเขา ดูแลตัวเอง สร้างรูปธรรมของตนเองให้ได้ ให้เป็นมงคลชัยภูมิประเทศ ถ้ามันเข้าถึงระดับสวราชาทั้งหมดมันเป็นเรื่องของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ซึ่งพุทธต้องใช้ทางสายกลาง ก็คือมรรคมีองค์ 8 สัมมาทิฐฐิ สัมมาสังกัปปะความคิดชอบ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะมีความพยายาม สัมมาสติต้องระลึกชอบเสมอ สัมมาสมาธิต้องมีการเน้นโดยการวางให้ถูกต้อง เห็นชอบ+คิดชอบ คือปัญญา การพูดการทำ การนำมาเลี้ยงชีพ ก็คือศีล สมาธิ (ศีล +สมาธิ+ ปัญญา) คือไตรสิกขา สิกขาคือศึกษาโดยการปฏิบัติ คือการสร้างปัญญาจากการปฏิบัติ ที่เจริญตามมรรค อธิบายประกอบเข้าไปอีกตัวก็คือ อริยะวินัย คือ ศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา อีกส่วนหนึ่งก็คือใช้คำว่า อริยทรัพย์มาอธิบาย ศรัทธา ศีล พหุสัจจะ หิริโอตัปปะ จาคะ และปัญญา 2 ตัวนี้ ถ้าเรียนเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธตัวหลักที่น่าเอามาใช้ก็คือ การใช้ชีวิตหรือการทำงานมันจะต้องมีองค์ประกอบมีความศรัทธาต่อตัวเอง ไม่เบียดเบียนคนอื่น คือศีลมีการเรียนรู้ อย่างรอบด้าน มีหิริโอตตัปปะ การละอายต่อบาป มีการให้มี

จาคะ โดยเฉพาะการให้ต่าง ๆ โอกาสทางความคิดกับคนอื่น และสุดท้ายนำไปสู่ปัญญา อริยะวินัยก็เหมือนกัน

ระเบียบวิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่นและลักษณะเฉพาะทางวิธีวิทยา[8]

อย่างที่กล่าวมา สถานะทางวิชาการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งการอธิบายในเชิงทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) ที่มองพลวัตรและความหลากหลายเป็นตัวตั้ง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีความสำคัญที่กระบวนการวิจัย นั้นคือ วิธีวิทยาในการนำระบบคิดไปปฏิบัติการในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และทฤษฎีไม่ใช่คำตอบสำเสร็จรูปสำหรับการวิจัย วิธีวิทยาในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นถือเป็นการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์วิจัยเดิม เข้าสู่กระบวนทัศน์ใหม่ที่เรียกว่า “กระบวนทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น” วิธีวิทยาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการแสวงหาความรู้ หรือเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วย “ชุดของวิธีการ” (set of method) กล่าวคือ เป็นศาสตร์ที่พยายามทำความเข้าใจกับ “วิธีการหาความรู้” หลายๆ แบบว่ามีลักษณะอย่างไร มีข้อเด่น ข้อด้อย รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการแต่ละอย่างนั้นอย่างไร ฉะนั้นวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นการผสมกระบวนทัศน์จากฐานความคิดอยู่ 3 ฐานด้วยกัน ฐานแรกเป็นสำนักคิดปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่มีการเรียกว่า การวิจัยเชิงปริมาณ ฐานที่สองคือสำนักปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ที่เรียกในแวดวงวิชาการว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ และฐานความคิดกลุ่มที่สามคือสำนักคิดปฏิบัติการนิยม (Praxiology) มุ่งใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสู่ความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งพบว่าลักษณะสำคัญของวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นการเสริมพลังอำนาจท้องถิ่นและให้ความสำคัญต่อการติดตั้งความคิดในตัว “คน” มากกว่าการ “ถ่ายทอด” ความรู้ มุ่งเน้นการเพิ่มพลังทางปัญญาให้กับ “คน”/ชาวบ้านในการเข้ามาจัดการ กับปัญหาที่ตนเองสัมผัสและได้รับผลกระทบ รวมทั้งเป็นวิธีที่นำไปสู่กำหนดกิจกรรมให้มีการทำงานร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัย และต้องมีการพัฒนาความรู้ที่มาจากการวิจัยซึ่งมีลักษณะพิเศษจากความรู้แบบทั่วไป คือ รู้เรื่องอะไร (what to know) ส่วนอีกด้านนั้นคือ “รู้มาได้อย่างไร/วิธีวิทยา” (How to know) ซึ่งถือว่าเป็นหลักสำคัญในการเสริมศักยภาพคน/ชาวบ้าน ให้มีทักษะในการ

[8] ในฐานะงานวิจัยท้องถิ่นเป็นงานวิจัยทางเลือกและเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการทางปัญญา ผู้วิจัยขยายความและเทียบเคียงให้เป็นเนื้อหาเชิงแนวคิดโดยอ้างอิงจาก กาญจนา แก้วเทพ . 2553. วิชาการยุคใหม่ งานวิจัยชาวบ้านในท้องถิ่นภาคกลางตะวันตก ตะวันออก บทสังเคราะห์ 10 ปี งานวิจัยท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก พ.ศ. 2541 และ สินธุ์ สโรบล . 2552. วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ. เชียงใหม่

จัดการปัญหา และแก้ไขปัญหาโดยใช้ข้อมูล ซึ่งผ่านการเรียนรู้และสนับสนุนจากกลไกภายนอกชุมชน โดยเฉพาะหน่วยสนับสนุนที่ทำหน้าที่เป็นจุดจัดการหรือศูนย์ประสานงาน (NODE)[9]

2. กระบวนการและวิธีการค้นหาคำตอบของวิธีวิทยาว่าด้วยกระบวนการวิจัยท้องถิ่น ต้องมีการปรับบทบาทตั้งแต่เริ่มพัฒนาโครงการโดยให้กลุ่มเป้าหมายของการวิจัยขึ้นมาเป็นผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยมากกว่าการทำให้ที่ให้ข้อมูลเพียงด้านเดียว หรือ เป็นผู้วิจัยเอง ในทุกขั้นตอนของกระบวนการจนสิ้นสุดโครงการ ทั้งการกำหนดปัญหาการวิจัย โจทย์วิจัย การออกแบบการวิจัย การบริหารงบประมาณ โดยมีกลไกคนนอก มีบทบาทในฐานะพี่เลี้ยงในการสนับสนุนและเสริมศักยภาพกระบวนการทำงานของทุกองค์ประกอบในโครงการวิจัย

3. ผลผลิตของวิธีวิทยาในกระบวนการวิจัยท้องถิ่น คือ กระบวนการเรียนรู้ในการสร้างคนและเกิดคนรู้ และเข้าใจในปัญหารวมทั้งเงื่อนไขปัจจัยที่มีผลต่อปรากฏการณ์ของพื้นที่หรือนิเวศวัฒนธรรมของตรงนั้น เป็นมาตรฐานเฉพาะพื้นที่ และเห็นถึงการบูรณาการในการแก้ปัญหาเชิงพื้นที่ในนิเวศวัฒนธรรมความเป็นท้องถิ่นเฉพาะที่ และ คน ที่เป็นผลผลิตจะทำหน้าที่ในการพัฒนารูปแบบในการพัฒนา ส่งต่อถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากผลผลิต ที่เป็นเนื้อหาเชิงรูปธรรมเช่น แหล่งเรียนรู้ ในท้องถิ่น แต่ต้องตอบได้ว่า แหล่งเรียนรู้นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรคือเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิด หรือการเชื่อมโยงกับภายนอก อย่างการเข้าสู่นโยบายท้องถิ่นเป็นต้น

4. คุณลักษณะประการสุดท้าย ผู้วิจัย หรือ ทีมวิจัยที่ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องมีอำนาจในการตัดสินใจ และสร้างทางเลือกของความหลากหลายในการจัดการปัญหาของตนเองและท้องถิ่นที่อยู่บนฐานคิดของการจัดการตนเองหรือชุมชนปฏิบัติการ

จากคุณลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นของวิธีวิทยางานวิจัยท้องถิ่น กาญจนา แก้วเทพ (2553: 21) กล่าวคือ เป็นศาสตร์ที่พยามทำความเข้าใจกับ วิธีการหาความรู้ หลายๆ แบบว่ามีลักษณะอย่างไร มีข้อเด่นข้อด้อย รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการแต่ละอย่างนั้นเป็นอย่างไร ตัวอย่างเช่น หากนักวิจัยต้องการหาความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยท้องถิ่น มีวิธีการได้หลายแบบ เช่น อ่านเอกสาร สรุป สังเคราะห์ อ่านรายงานประจำปี อ่านรายงานการวิจัย ลงสนามไปดูของจริง จัดกลุ่มสนทนากับพี่เลี้ยงหรือโหนด (NODE) เข้าสมัครเป็นนักวิจัยเพื่อมีประสบการณ์ตรง และหากทดลองใช้ วิธีการหลาย ๆ อย่างในการหาความรู้จากการวิจัยท้องถิ่น จะพบว่า ตัวความรู้ ที่ออกมาจากวิธีการต่างๆ นั้น อาจมีส่วนคล้ายและแตกต่างกัน ดังนั้นความรู้ที่มาจากการวิจัย เปรียบเสมือนเหรียญที่มี 2 ด้านหัวนั้นคือ “รู้เรื่องอะไร” (what to know) ส่วนด้านก้อยนั้นคือ “รู้มาได้อย่างไร/วิธีวิทยา” (How to know)

---

[9] หน่วยประสานงานหรือจุดจัดการ (NODE) หมายถึง หน่วยประสานงานที่จัดตั้งขึ้นภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น ทำหน้าที่ประสานการเรียนรู้และกำกับติดตามชุมชนที่ทำงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของพี่เลี้ยง

วิธีวิทยาการวิจัย หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับเทคนิควิธีการดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอน ได้แก่ การกำหนดปัญหา รายงานที่เกี่ยวข้อง การกำหนดสมมติฐาน การกำหนดประชากรและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง การสร้างเครื่องมือ การรวบรวมข้อมูล การนำเสนอ การวิเคราะห์และแปลผลวิธีวิทยาการวิจัยและสถิติ ประกอบด้วย วิธีวิทยาการวิจัยขั้นพื้นฐาน และวิธีวิทยาการวิจัยขั้นสูง

วิธีวิทยาการวิจัยขั้นพื้นฐาน มีเนื้อหาสาระครอบคลุมเฉพาะด้านการวิจัย เนื้อหาสาระคลอบคลุมการวิจัยแบบบรรยาย การวิจัยทดลองหรือกึ่งทดลองที่มีแบบแผนง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ด้านการวัด ใช้ทฤษฎีการวัดแบบดั้งเดิม ด้านการประเมินผล ใช้โมเดลการประเมินเบื้องต้น ด้านสถิติ มีเฉพาะสถิติบรรยาย สถิติว่าด้วยเรื่องกลุ่มตัวอย่าง สถิตินันพาราเมตริก และสถิติอ้างอิงเบื้องต้น เช่น การเปรียบเทียบและหาความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวแปร 2-3 ตัวแปร

วิธีวิทยาการวิจัยขั้นสูง หมายถึง วิธีวิทยาเฉพาะส่วนที่ไม่ใช่วิธีวิทยาขั้นพื้นฐาน กล่าวคือ ด้านการวิจัยครอบคลุมแบบแผนการวิจัยที่ซับซ้อน มีเทคนิควิธีการที่เที่ยงตรง ด้านการวัด มีสาระเกี่ยวกับทฤษฎีการตอบสนองรายข้อและการประยุกต์ใช้ ด้านการประเมินผล มีเทคนิควิธีการและโมเดลการประเมินใหม่ๆ ด้านสถิติ มีเทคนิคการวิเคราะห์ที่ตอบคำถามเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ (Causal relationship) และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติวิเคราะห์หลายตัวแปร (Multivariate statistics) วิทยาการสาขาการศึกษา อาศัยวิทยาการด้านปรัชญา จิตวิทยา สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์เป็นพื้นฐาน

วิธีวิทยามีบทบาทสำคัญอย่างมาก เนื่องจาก วิธีวิทยาจะเป็นตัวกำหนดตัวความรู้ ในงานวิจัยทุกชิ้นจึงต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ใช้วิธีการวิจัยอะไร/อย่างไร/ทำไม ในขณะที่วิธีการแสวงหาความรู้มีหลากหลายแบบ แต่ทว่าวิธีการที่เป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการคือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีแกนที่สำคัญ 3 ขั้นตอนที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกัน คือ

1. การใช้เหตุผลศึกษาไตร่ตรองปัญหา (Rationality) การพัฒนาโจทย์วิจัย/ออกแบบการวิจัย/คิดเครื่องมือเก็บข้อมูล ให้ทิศทางต่อ
2. การจัดการกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (Empirical) เก็บ/ประมวล ตรวจสอบเป็นพื้นฐาน
3. การใช้เหตุผลทบทวนไตร่ตรองข้อมูลที่ได้ (Rationality)

คุณลักษณะ/ธรรมชาติของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เด่น ๆ มีดังนี้

3.1 เป้าหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จะพบเห็นได้ในคำขวัญของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น คือ สร้างสรรค์ปัญญา(ของคนทำวิจัยเพื่อนำปัญญาไป)พัฒนาท้องถิ่น มีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่ การพัฒนาตัวนักวิจัย ส่วนความรู้ที่เป็นผลมากจากการวิจัย จะต้องเป็นความรู้ซึ่งมีคุณค่าอยู่ที่การนำไปใช้แก้ปัญหา/พัฒนาท้องถิ่น ซึ่งความรู้ที่เกิดจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จะฝังอยู่ใน ตัวคน (tacit knowledge) การเปลี่ยนแปลงของนักวิจัยชาวบ้านในช่วงก่อนและหลังจากผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญและชี้ขาดความมีประสิทธิภาพและประสิทธิพลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

3.2 คนทำวิจัยคือชาวบ้าน ชาวบ้าน(คนใน)เป็นตัวนักวิจัยเอง มักจะมีประสบการณ์ตรง เน้นมุมมองจากหลายๆ ด้าน ทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เน้นการแก้ไขปัญหาของตัวเอง

3.3 การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเน้นกระบวนการติดตั้งปัญญา/ยกระดับวิธีคิดของชาวบ้านที่เข้ามาร่วมงานวิจัย ซึ่งกระบวนการติดตั้ง มิใช่การถ่ายทอด ตัวความรู้ หากแต่เป็นกระบวนการติดตั้งที่ผ่าน ขั้นตอนหลายขั้นตอน ในแต่ละขั้นตอนมีการกำหนดกิจกรรมที่แตกต่าง และทำให้ลุล่วงจนจบสิ้น และจะต้องดำเนินการด้วยตนเอง ถึงแม้เวทีนี้จะมีพี่เลี้ยง แต่พี่เลี้ยงทำแทนไม่ได้

3.4 การออกแบบโครงสร้างและกลไกเพื่อการหนุนช่วย โดยโครงสร้าง กลไกและกรบวนการทำงานจะมี กรอบ ที่ระบุเอาไว้อย่างชัดเจน แต่ในเวลาเดียวกันก็มีความยืดหยุ่น เมื่อเวลาลงมือปฏิบัติ ในขณะที่ ลักษณะโครงสร้างนั้น ตัวบุคคลที่เป็นโหนด/พี่เลี้ยง/ศูนย์ประสานงานที่ทำหน้าที่เป็นสะพานทอดเชื่อม ให้ชาวบ้านเดินข้ามฝั่ง จากคนธรรมดา มาสู่การเป็น นักวิจัย ได้ในอนาคต

3.5 คุณค่าสำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กลไกใหม่ในการกระจายปัญญาสู่ท้องถิ่น ประเด็นหลักของการปรับเปลี่ยนคือ การเปลี่ยนลักษณะการรวมศูนย์ของอำนาจต่าง ๆ ไปสู่การกระจายอำนาจ ท่ามกลางการกระจายอำนาจ กระจายสิทธิ กระจายความรับผิดชอบเหล่านี้ จำต้องมีการกระจายความรู้ กำกับไปกับทุกกระแสของการกระจาย ซึ่งการกระจายความรู้ระลอกแรกมักจะอยู่ในรูปแบบ การถ่ายทอดความรู้ ส่วนกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจถือได้ว่าเป็นกระบวนการกระจายความรู้/ปัญญาระลอกที่สองที่อยู่ในการยกระดับ/ติดตั้งวิธีแบบวิจัย เมื่อติดตั้ง เครื่องมือแสวงหาความรู้ ให้แก่ชาวบ้านแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องคอยไปเติม ให้ความรู้เป็นเรื่อง ๆ ไป ดังที่นักวิจัยชาวบ้านได้ให้ข้อสรุปงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไว้ว่า เป็นการให้เบ็ดตกปลา หรือให้ความรู้เรื่อง วิธีทำเบ็ดมากกว่า

3.6 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ/บูรณาการสูง ทั้งมิติของการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญา/ชุมความรู้เดิมของชุมชน กับภูมิปัญญา/ชุดความรู้แบบสมัยใหม่

3.7 การใช้กระบวนการแบบ KM เป็นการสร้างฐานความรู้ มักพบในรูปแบบการจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนระหว่างผู้มีประสบการณ์ การดูงานกรณีความสำเร็จ การเชิญผู้มีประสบการณ์มาเป็นวิทยากร เป็นต้น

3.8 เน้นการใช้ประโยชน์ได้จริง หลังจากผ่านการพัฒนาโจทย์ สร้างเครื่องมือและวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว จำเป็นต้องมีข้อเสนอแนะที่ถูกนำไปทดลองปฏิบัติและติดตามผล

3.9 ต้องมีคุณสมบัติเป็น R&D (Research and Development) หรือ D&R (Development and Research)

3.10 ตลอดเส้นทางนี้มีการสร้างความเข้าใจร่วมกัน

จากคุณลักษณะทั้ง 10 ประการ วิธีวิทยาการวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีการสกัดขั้นตอนวิธีการวิจัยที่เป็นขั้นตอนหลักๆ โดยอาศัยขั้นตอนทางวิชาการเป็นต้นแบบ

ขั้นตอนที่ 1 การแสวงหาตัวนักวิจัย คือชาวบ้านทุกคนสามารถเป็นนักวิจัยโดยไม่มีกำแพงกั้น หากแต่จะมีคุณสมบัติอย่างอื่น มาทดแทน เช่น ต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อย 3 ประการ คือ ต้องมีจิตสาธารณะ ต้องมีความสนใจใคร่รู้อยากเรียนรู้ และสุดท้ายต้องมีความเพียรอดทน โดยเฉพาะต่อสู้กับความไม่รู้ความไม่เข้าใจที่จะเกิดตลอดเส้นทางของการเดินทาง

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นพัฒนาโจทย์การวิจัย/พัฒนาโครงการวิจัย มีมิติที่สำคัญ 3 ประการคือ เป้าหมายและเนื้อหา ซึ่งต้องรู้เขา รู้เราเพื่อเชื่อมโยงตัวปัญหา/ประเด็นให้สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อม รูปแบบที่ใช้ ซึ่งมีความหลากหลากหลายและปรับไปตามสภาพ หลักการ/วิธีคิด/ฐานคิดที่กำกับ เช่น ต้องแน่ใจว่าเป็นความต้องการ ยกระดับการแก้ไขปัญหา ให้ทุกคนที่เข้าร่วมมีความเข้าใจที่ชัดเจนต่อโจทย์การวิจัย ซึ่งอาจต้องใช้เวลานาน

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างความเข้าใจร่วม

ขั้นตอนที่ 4 การจัดการข้อมูล

ขั้นตอนที่ 5 ขั้นตอนการใช้ประโยชน์จากข้อมูล (ที่ผ่านการตรวจสอบแล้ว)ซึ่งมีช่องทางในการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย เช่น นำไปเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่/องค์กร นำไปคืนข้อมูลให้ชุมชน การนำไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน นำไปขยายผลสู่กลุ่มอื่น พื้นที่อื่น ๆ เป็นเนื้อหาสำหรับการสร้างกลไกการจัดการชุมชน เข้าสู่ระดับนโยบายท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 6 การถอดสรุปบทเรียน ขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นนวัตกรรมของวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเป็นการแสวงหาความรู้แนวการจัดการความรู้ ที่ถือว่าความรู้ที่แท้จริงของคนนั้นเกิดมาจากการลงมือปฏิบัติ แต่เมื่อลงมือปฏิบัติไปแล้วก็ต้องมี เครื่องมือ กลไกเก็บสะสมความรู้ เครื่องมือนั้นก็คือ การถอด/สรุปบทเรียนซึ่งดำเนินการมาเป็นระยะ ๆ ตลอดเส้นทางการวิจัย แต่ในขั้นตอนสุดท้ายนี้เสมือนเป็นการประมวลความเข้าใจร่วมกันที่เก็บสะสมมาเป็นระยะ ๆ วิธีวิทยาของการวิจัยหากเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยกับลำน้ำแล้ว วิธีวิทยา จะเป็นส่วนของกลางน้ำ โดยมี ต้นธาร คือ ลักษณะและธรรมชาติของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นตัวกำหนดทิศทาง ส่วนปลายน้ำ คือ ผลทั้งหลายอันเกิดจากการใช้วิธีวิทยา[10]

ส่วนที่ 2 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมเพื่อเป็นประโยชน์ในการออกแบบภายใต้วัตถุประสงค์ของการวิจัยในส่วนของการวิเคราะห์เหตุปัจจัยของความต่อเนื่องและการกำหนดกรอบในการ

---

[10] กาญจนา แก้วเทพ . 2553. **คุณลักษณะ & วิธีวิทยา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

สังเคราะห์ถึงรูปแบบของความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดญาณวิทยา

ทฤษฎีความรู้หรือญาณวิทยา เป็นสาขาหนึ่งในปรัชญาที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของความรู้ การได้มาซึ่งความรู้ ศึกษาว่าเราสามารถรู้ความจริงได้หรือไม่ ฉะนั้น ญาณวิทยาจึงเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความจริง กล่าวคือ สิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นก็ต้องเกี่ยวข้องกับความจริง และสิ่งไหนที่เป็นความจริง สิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ญาณวิทยาจะศึกษาถึงบ่อเกิดหรือกำเนิดของความรู้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร เราจะยืนยันว่ารู้ได้อย่างไร และหนทางที่เราจะเรียนรู้ได้ มีนักปรัชญาให้ทรรศนะเกี่ยวกับบ่อเกิดของความรู้แตกต่างกันออกไปมากมาย ในที่นี้จะได้กล่าวถึง 4 ทฤษฎีหลัก ๆ คือ

ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism) เป็นทฤษฎีที่ยอมรับว่า มนุษย์สามารถรู้ความจริงได้โดยการใช้เหตุผล ไม่จำเป็นต้องมีประสบการณ์ กล่าวคือ เชื่อความรู้ก่อนประสบการณ์ (Apriori Knowledge) เป็นความจริงที่แน่นอนตายตัวโดยไม่ต้องผ่านประสบการณ์ เป็นความจริงชนิดที่จำเป็น (Necessary Truth) เช่น สองบวกสองเท่ากับสี่ ทฤษฎีนี้ถือว่าทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นล้วนมีสาเหตุ ต่างกับความรู้แบบหลังประสบการณ์ (A Posteriori) ที่ต้องอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องตัดสิน ซึ่งความรู้ที่ได้ อาจจะไม่เป็นจริงเสมอไป เช่น กรุงเทพฯ มีประชากรอยู่ประมาณ 10 ล้านคน แต่พรุ่งนี้อาจจะเพิ่มหรือลดลงอีกก็ได้ ต้องอาศัยประสบการณ์ตัดสินจึงเป็นความรู้ที่เปลี่ยนแปลงได้ (Contingent Truth)

ทฤษฎีประสบการณ์นิยม (Empiricism) ทฤษฎีนี้ยอมรับความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ (Experience) กล่าวคือ ความรู้เกิดขึ้นได้โดยอาศัยผัสสะหรือประสาทสัมผัส แนวคิดนี้จึงไม่ยอมรับความรู้ก่อนประสบการณ์ ยอมรับแต่ความรู้หลังประสบการณ์เท่านั้น แนวคิดประสบการณ์นิยมเชื่อว่าความรู้ระดับเหตุผลเป็นความรู้ที่รองลงมา เหตุผลเป็นเพียงตัวเชื่อมประสบการณ์เข้าด้วยกัน เพราะหากเหตุผลไร้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสก็ไม่มีทางเป็นความรู้ได้ ตัวอย่างของผู้ที่ยึดถือทฤษฎีประสบการณ์นิยมเป็นแบบแผนคือ นักวิทยาศาสตร์และนักปฏิบัตินิยม (Pragmatism)

ทฤษฎีอัชฌัตติกญาณนิยม (Intuitionism) เป็นทฤษฎีที่ถือว่า การรู้เองเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของความรู้ เป็นกิจกรรมของจิตโดยตรง เป็นการหยั่งรู้เข้าไปภายในสิ่งนั้นทำให้เกิดการรู้สิ่งนั้นทั้งหมด แนวคิดนี้ถือว่าการรู้สิ่งใดก็ตามทางประสาทสัมผัส เป็นเพียงความรู้ภายนอกเท่านั้น ไม่เหมือนการหยั่งรู้เข้าไปถึงจิต โดยมีความรู้ดังกล่าวมี 2 ระดับ คือ ความรู้แบบสามัญที่เรียกว่า สามัญสำนึก (Common Sense) และความรู้แบบพิเศษที่เกิดจากการบรรลุ (Transcendental Intuition)

ทฤษฎีความรู้วิวรณ์ (Revelation)ทฤษฎีนี้ถือว่าความรู้ที่เกิดจากการเปิดเผยของสิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernatural Manifestation) เป็นความรู้ที่ไม่ต้องผ่านกระบวนการแบบทั่ว ๆ ไปแต่เป็นเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นความรู้ทางศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) ที่ตั้งอยู่บนความเชื่อเป็นหลัก ความรู้ดังกล่าวจึงเป็นความรู้ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะอาศัยความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เหนือประสาทสัมผัส และการคิด

ธรรมชาติของความรู้ การจะศึกษาถึงธรรมชาติของความรู้นั้น จะต้องเข้าใจก่อนว่า ความรู้ของเราเริ่มจากอะไร คือ ธรรมชาติของความรู้มีพื้นฐานอยู่บนความจริงทางประสบการณ์ทางผัสสะ (Sense Experience) ที่เป็นตัวการรับรู้ความจริงภายนอกและผ่านความคิดหรือจิตที่มี 2 ลักษณะ คือ วิธีการคิดตามทฤษฎี และวิธีการคิดตามหลักความจริงด้วยการเปรียบเทียบกับหลักทางตรรกะ แล้วนำแนวคิดที่ได้นั้นมาอธิบายหลักการทางผัสสะอีกที ฉะนั้น การตอบคำถามต่อธรรมชาติความรู้บางทีก็จำเป็นต้องอาศัยประสาทสัมผัส 2 อย่างคือ สัมผัสภายนอก คือการเห็น การได้ยิน การสัมผัสและความคิดของเรารวมถึงวัตถุที่ถูกสร้างขึ้น และสัมผัสภายใน คือ ประสบการณ์จากความทุกข์ ความสุข ความรู้สึกรักและเกลียดต่าง ๆ ทีนี้ต่อประเด็นปัญหาที่ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่รับรู้โดยประสาทสัมผัส เป็นความรู้ของเรานั้นเป็นความจริงในตัวเองโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับการรู้จักของคนเราหรือเปล่า ซึ่งทฤษฎีที่ให้การตอบปัญหาเหล่านี้ที่พอสรุปได้ดังนี้

จิตนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Idealism)แนวคิดนี้เชื่อว่าสรรพสิ่งมีอยู่ในจิต โลกเป็นเพียงมโนภาพในจิต สิ่งต่าง ๆ มีอยู่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ได้ (To be is to be perceived) สิ่งที่รับรู้ไม่ได้ เพราะมันไม่มีอยู่จริงหรือ สิ่งต่าง ๆ ภายนอกอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จิตรับรู้ ไม่มีอิสระในตัวเองขึ้นอยู่กับจิต สิ่งที่อยู่เหนือการรับรู้ของจิตก็ไม่มี ทฤษฎีนี้ถือว่าวัตถุทั้งหลายไม่มีอยู่โดยตัวมันเอง ถ้าเราจะกล่าวถึงการมีอยู่ก็ต้องกล่าวในฐานะที่มันเป็นสิ่งที่คนเรารับรู้เท่านั้น ฉะนั้น สิ่งที่รู้จึงเป็นสภาวะจิตของเราเอง ที่เรียกว่า ความคิดหรือเป็นเพียงภาพสะท้อนของจิต

สัจนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Realism) ทฤษฎีนี้ถือว่าสิ่งต่าง ๆ มีอยู่จริง และมีอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ว่าเราจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม คือมีความจริงที่เป็นอิสระของโลกภายนอก นอกเหนือจากการรับรู้ของจิต และโลกภายนอกมีอยู่จริงไม่ขึ้นอยู่กับจิต แต่มีอยู่จริงโดยไม่ต้องตรวจสอบว่า โลกและสิ่งต่าง ๆ มีอยู่จริงตามที่รู้ได้ทางประสาทสัมผัส ถือว่ามนุษย์สามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ได้โดยตรง ไม่ได้ผ่านหรืออาศัยข้อมูลที่เป็นผัสสะ ทางอวัยวะรับผัสสะใด เรารับรู้อย่างไรความจริงก็เป็นอย่างนั้น สี เสียง กลิ่น รส และวัตถุ เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่จริงหรือสิ่งที่รู้สึกได้อาจมีอยู่อย่างอิสระ แต่มโนภาพที่จำได้ ภาพจินตนาการ ความนึกฝัน เป็นต้น ไม่มีอยู่อย่างอิสระ คือ การรู้ไม่จำต้องอาศัยข้อมูลทางผัสสะหรือการสร้างมโนภาพของวัตถุ สีเขียวที่เป็นวัตถุให้เกิดความรู้สึกอาจมีอยู่ แม้ความรู้สึกในสีเขียวอาจจะไม่มีก็ได้

เกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินความรู้แนวคิดทางปรัชญาถือว่าหากข้อพิสูจน์สามารถยืนยันความรู้ได้ก็เป็นข้อยืนยันความเป็นจริงได้เช่นกัน ฉะนั้น ความเป็นจริงจึงเกี่ยวข้องกับความรู้ โดยนักปรัชญาได้สรุปเกณฑ์การตัดสินความสมเหตุสมผลของความรู้ไว้หลักๆ 3 ทฤษฎี คือ

ทฤษฎีสมนัย (Correspondence Theory of Truth) เป็นทฤษฎีที่ตัดสินความจริง จากการที่ดูว่าข้อความที่เป็นจริงกับข้อเท็จจริงตรงกัน กล่าวคือข้อความหรือความคิดจะถูกต้องก็ต่อเมื่อตรงกันกับข้อเท็จจริง เช่น คำกล่าวว่า น้ำทะเลเค็ม ข้อความนี้มีความเป็นจริง เพราะเรารับรู้ได้ไม่ใช่เพราะตรงกับข้อความอื่น ๆ ที่มีมาในอดีต แต่ความรู้นี้ตรงกับความเป็นจริงที่เราสามารถรับรู้ได้ จึงถือว่าความคิดนั้นเป็นความรู้ที่แท้จริงเนื่องจากตรงตามความเป็นจริง ดังที่สันตายานา (Santayana) ได้วิจารณ์ว่า ความจริงคือการตรงกันระหว่างสารัตถะ (Essence) กับการมีอยู่ (Existence) ของสิ่งที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่างซึ่งเป็นที่รู้กัน สารัตถะเป็นลักษณะของสิ่งที่รู้กันจึงทำให้สิ่งนั้น ๆ เป็นที่รู้กันได้ ไม่ใช่สิ่งที่จิตสร้างขึ้นนักปรัชญาที่อาศัยทฤษฎีนี้คือ กลุ่มสัจนิยม (Realism)

ทฤษฎีสหนัย (Coherence Theory of Truth) เป็นทฤษฎีที่ตัดสินความจริงที่ไม่ขึ้นกับสภาพการณ์ในโลก แต่ขึ้นอยู่กับความสอดคล้องกันระหว่างความรู้ใหม่และความรู้เดิม และสอดคล้องกับข้อความอื่นที่เรารับว่าจริง เช่น มีคนในห้องนี้ เป็นข้อความที่จริงถ้าเรายอมรับข้อความอีก 2 ข้อ คือ ฉันเห็นคนในห้องนี้ และสิ่งที่ฉันเห็นมักจะมีจริง นั่นคือ ความรู้จะถูกต้องเป็นจริงก็ต่อเมื่อมันสอดคล้องกับความรู้ที่เรามีอยู่เดิม ถ้าหากมันขัดแย้งกันก็ถือว่าความรู้นั้นไม่ใช่ความรู้ที่ถูกต้อง อาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีนี้ถือความสอดคล้องกันตามหลักตรรกศาสตร์เป็นข้อพิสูจน์ถึงความจริง ทฤษฎีความจริงแบบสหนัยจึงเป็นการอาศัยหลักเหตุผล ซึ่งเหตุผลบางทีก็ไม่ตรงกับความเป็นจริงจึงอาจเป็นไปได้ทั้งถูกและผิด นักปรัชญาที่ใช้ทฤษฎีนี้ตัดสินอยู่ในกลุ่มจิตนิยม(Idealism)

ทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory of Truth) คือทฤษฎีที่ถือว่า ความรู้นั้นต้องเป็นสิ่งที่นำมาใช้ปฏิบัติได้ กล่าวคือ ความรู้ใดที่ปฏิบัติไม่ได้หรือปฏิบัติแล้วไม่เกิดประโยชน์ ถือว่า ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง นักปรัชญาที่นำทฤษฎีมาใช้คือ กลุ่มปฏิบัตินิยม สรุปแนวคิดที่นักปฏิบัตินิยมจะต้องคำนึงถึงดังนี้

1. ความคิด, ทฤษฎีหรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด, ทฤษฎีหรือสมมติฐานนั้นต้องสร้างความพอใจแก่ความต้องการหรือความประสงค์ของมนุษย์

2. ความคิด, ทฤษฎีหรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด, ทฤษฎีหรือสมมติฐานนั้นต้องพิสูจน์ได้โดยการทดลองทางวิทยาศาสตร์

3. ความคิด, ทฤษฎีหรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด, ทฤษฎีหรือสมมติฐานนั้นต้องมีส่วนช่วยในการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต คือนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และรอดปลอดภัยและประสบความสุขได้จริง

การตัดสินความจริงตามหลักของปฏิบัตินิยมก็ยังมีจุดบกพร่อง เพราะว่ายังมีความเชื่อมากมายที่ไม่เป็นจริงเลย แต่มีผลลัพธ์ที่น่าพอใจ ทำให้จิตใจสบาย การตัดสินด้วยเพียงการปฏิบัติจึงไม่อาจเข้าใจได้ทั้งหมด

แนวคิดการเสริมพลังอำนาจท้องถิ่น

แนวคิดหลักของการสร้างเสริมพลังอำนาจได้มาจากงานของ rlinsky (1971; Freire, 1970; 1973; Rothman, 1971) นักคิดทั้งสามคนได้ร้อยเรียงประเด็นสำคัญที่กลายมาเป็นทฤษฎีของการสร้างเสริมพลังอำนาจ นั่นคือ กระบวนการหลักของการสร้างเสริมพลังอำนาจต้องมีการพัฒนาระดับปัจเจกบุคคล การมีส่วนร่วม การกระตุ้นให้เกิดสำนึก และ การทำงานด้านการปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลงสังคม

การสร้างเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) มาจากภาษาลาตินว่า “potere” ที่แปลว่า มีความสามารถ em เป็นคำนำหน้าที่แปลว่า เป็นสาเหตุให้ หรือ ทำให้เกิดด้วย ซึ่งตามความหมายของ em เป็นการสะท้อนความหมายของ “กระบวนการ” คำต่อท้าย “ment” หมายถึง “ผลลัพธ์ที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม สิ่งของ หรือ การกระทำที่เกิดขึ้น”

ดังนั้น Empowerment น่าหมายถึง กระบวนการที่สะท้อนให้เห็นความสามารถของบุคคลในการที่จะดึงสิ่งที่มีอยู่ภายในตัวเองในการควบคุม จัดการสร้างอิทธิพลกับตนเอง และ สังคมรอบข้างอันจะส่งผลเป็นรูปธรรมต่อชีวิตตนเอง

ในสาขาจิตวิทยาสังคม Rappaport ได้นิยามการสร้างเสริมพลังอำนาจ ไว้ว่า คือการมุ่งที่สร้างเสริมความเป็นไปได้ของบุคคลในการที่จะควบคุมชีวิตตนเอง อำนาจ หมายถึง ความสามารถในการทำนาย ควบคุม และมีส่วนร่วมกับสังคมแวดล้อมแล้วทำให้เกิดผลเป็นรูปธรรมขึ้น ดังนั้นการสร้างเสริมพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการที่เอื้อให้บุคคล และ ชุมชนมีอำนาจที่จะนำเอาอำนาจไปดำเนินการต่อเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิตและสิ่งแวดล้อม

การทำงานในเรื่องของอำนาจ อาจแบ่งได้หลายแบบ เช่น การมีอำนาจเหนือ การมีอำนาจโดยการมอบหมาย และการมีอำนาจโดยการกระทำ ดังนั้นในการทำงานสาธารณสุข เราน่าที่จะทำงานร่วมกันแบบเป็นหุ้นส่วน (Partnership) มากกว่า การใช้อำนาจเหนือกว่าหรือแบบมอบหมาย เพราะทั้งสองวิธีขาดการส่งเสริมความรู้สึกการเป็นอิสระและการเรียนรู้ในศักยภาพตนเอง

ในส่วนของการสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชน (Israel, 1994) ได้ให้นิยามไว้ว่าเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงระดับต่าง ๆ ทั้งปัจเจกบุคคล องค์กรและชุมชน เป็นการดูความสัมพันธ์ของระดับต่าง ๆ กับรูปแบบการเกิดความเครียด เช่น Stress การเกิดโรคหรือปัญหาสุขภาพ ตามแนวคิดของ Israel การสร้างเสริมพลังอำนาจทางจิตวิทยา หมายถึง การที่บุคคลตัดสินใจที่จะจัดการชีวิตของตนเอง โดยใช้มุมมองเชิงวิเคราะห์ วิจารณ์ กระแสสังคมการเมืองและ

ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับศักยภาพของตนเองและกลุ่มในสังคมของตนในการที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยคนนั้นต้องมี

1. ความคาดหวังในความสามารถและศักยภาพของตนเอง
2. ความรู้สึกในการควบคุมจัดการเรื่องนั้น
3. กระบวนการมีส่วนร่วมที่จะตัดสินใจในองค์กรหรือกลุ่มคน

พลังอำนาจระดับบุคคลเชื่อมต่อกับระดับชุมชนที่การพัฒนาความสามารถที่จะจัดการให้เกิดการกระทำ การสนับสนุนทางสังคม การอยู่ร่วมกับคนอื่นและทักษะการแสดงออกทางการเมือง

ชุมชนที่มีพลังอำนาจ คือ ชุมชนที่ทั้งบุคคลและองค์กรได้มีการใช้ทักษะและทรัพยากรของตนเองและกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม มีความสามารถที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับกว้าง ทำให้เกิดความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากร มีการระบุประเด็นปัญหาและหนทางแก้ไขเอง การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มีความรู้สึกของการเป็นชุมชน บุคคลและการเมืองที่ชัดเจนจนเกิดเป็นระบบการช่วยเหลือกันอย่างเป็นธรรมชาติจนมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อเนื่องและยั่งยืน

Rissel (1994) ได้นิยามชุมชนที่มีพลังอำนาจว่าเป็นชุมชนที่มีการยกระดับพลังอำนาจทางจิตวิทยาของบุคคลในกลุ่มสมาชิก มีการร่วมกิจกรรมทางการเมืองของบุคคลในกลุ่มและบรรลุการกระจายทรัพยากร หรือการตัดสินใจที่เหมาะสมเกิดประโยชน์ต่อชุมชน

การสร้างพลังอำนาจในชุมชน การประยุกต์การสร้างพลังอำนาจในชุมชน มักทำคู่ไปกับการกระตุ้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยมีส่วนร่วมโดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ การมีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน โดยใช้กิจกรรมหลักคือ 1) การมีส่วนร่วม 2) การเรียนรู้ร่วมกัน 3) การสะท้อนความรู้สึกบทเรียนในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุด้วยผล 4) การทำกิจกรรมกระบวนการสร้างพลังอำนาจให้เกิดให้เกิดในระดับจิตวิทยาบุคคล องค์กรและกลุ่มหรือชุมชน (Israel 1994)

ในส่วนนี้ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์ถึงกระบวนการให้คุณค่าต่อชุมชนวิจัยที่อาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้กระบวนการทางปัญญาคือกระบวนการวิจัยท้องถิ่นที่เข้าไปเสริมพลังอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการตัดสินใจร่วมกันเป็นพลังในการต่อรองและเสริมศักยภาพของชุมชนในการบริหารความหลากหลายของปัญหาและการจัดการปัญหาจนเกิดเป็นโมลเดลหรือรูปแบบที่นำไปสู่การยกระดับปัญญาของชุมชน

แนวคิดองค์กรแห่งการเรียนรู้

องค์การเรียนรู้ (Learning Organization) เป็นแนวคิดในการพัฒนาองค์การ โดยเน้นการพัฒนาการเรียนรู้ สภาวะของการเป็นผู้นำในองค์การ (Leadership) และการเรียนรู้ร่วมกันของคนใน

องค์การ (Team Learning) เพื่อให้เกิดการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ประสบการณ์ และทักษะร่วมกัน และพัฒนาองค์การอย่างต่อเนื่อง ทันต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงและการแข่งขัน

การมีองค์การแห่งการเรียนรู้นี้ จะทำให้องค์การและบุคลากร มีกระบวนการทำงาน ที่มีประสิทธิภาพ และมีผลการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิผล โดยมีการเชื่อมโยงรูปแบบของการทำงานเป็นทีม (Team working) สร้างกระบวนการในการเรียนรู้ และสร้างความเข้าใจเตรียมรับกับความเปลี่ยนแปลง เปิดโอกาสให้ทีมทำงาน และมีการให้อำนาจในการตัดสินใจ (Empowerment) เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศของการคิดริเริ่ม (Initiative) และการสร้างนวัตกรรม (Innovation) ซึ่งจะทำให้เกิดองค์การที่เข้มแข็ง พร้อมเผชิญกับสภาวะการแข่งขันLearning Organization หรือ การทำให้องค์การเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ เป็นคำที่ใช้เรียกการรวมชุดของความคิดที่เกิดขึ้นมาจากการศึกษาเรื่ององค์การ

Chris Argyris ได้ให้แนวคิดทางด้าน Organization Learning ร่วมกับ Donald Schon ไว้ว่า เป็นกระบวนการที่สมาชิกขององค์การ ให้การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมภายในและภายนอก ด้วยการตรวจสอบ และแก้ไขข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นเสมอๆ ในองค์การความรู้ จาก Organization Learning เป็นหลักการที่ Peter Senge ได้รวบรวมจากแนวคิดของ Chris Argyris และ Donald Schon รวมถึงนักวิชาการท่านอื่น มาเขียนหนังสือเล่มแรกเกี่ยวกับ Learning Organization ซึ่งมีชื่อว่า The Fifth Discipline

Chris Argyris and Donald Schon ได้ให้คำนิยาม การเรียนรู้สองรูปแบบ ที่มีความสำคัญในการสร้าง Learning Organization คือ Single Loop Learning (First Order/Corrective Learning) หมายถึง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแก่องค์การ เมื่อการทำงานบรรลุผลที่ต้องการ ลักษณะการเรียนรู้ แบบที่สองเรียกว่า Double Loop Learning (Second Oder/Generative Learning) หมายถึง การเรียนรู้ ที่เกิดขึ้น เมื่อสิ่งที่ต้องการให้บรรลุผลหรือ เป้าหมายไม่สอดคล้องกับผลการกระทำ Peter Senge เชื่อว่า หัวใจของการสร้าง Learning Organization อยู่ที่การสร้างวินัย 5 ประการ ในรูปของการนำไปปฏิบัติของบุคคล ทีม และองค์การอย่างต่อเนื่อง วินัย 5 ประการที่เป็นแนวทาง สู่การปฏิบัติ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ทั้งองค์การ มีดังนี้

1. Personal Mastery มุ่งสู่ความเป็นเลิศ และรอบรู้ โดยมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองให้ไปถึงเป้าหมาย ด้วยการสร้างวิสัยทัศน์ส่วนตน (Personal Vision) เมื่อลงมือกระทำ และต้องมุ่งมั่นสร้างสรรค์ จึงจำเป็นต้องมีแรงมุ่งมั่น ใฝ่ดี (Creative Tention) มีการใช้ข้อมูล ข้อเท็จจริง เพื่อคิดวิเคราะห์ และตัดสินใจ (Commitment to the Truth) ที่ทำให้มีระบบการคิดตัดสินใจที่ดี รวมทั้งใช้การฝึกจิตใต้สำนึกในการทำงาน (Using Subconciousness) ทำงานด้วยการดำเนินไปอย่างอัตโนมัติ

2. Mental Model มีรูปแบบวิธีการคิด และมุมมองที่เปิดกว้าง ผลลัพธ์ที่จะเกิดจากรูปแบบแนวคิดนี้ จะออกมาในรูปของผลลัพธ์ 3 ลักษณะคือ เจตคติ หมายถึง ท่าที หรือความรู้สึกของบุคคล

ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เหตุการณ์ หรือเรื่องราวใด ๆ ทัศนคติ แนวความคิดเห็น และกระบวนทัศน์ กรอบความคิด แนวปฏิบัติที่เราปฏิบัติตามๆ กันไป จนกระทั่งกลายเป็นวัฒนธรรมขององค์การ

3. Shared Vision การสร้างและสานวิสัยทัศน์ วิสัยทัศน์องค์การ เป็นความมุ่งหวังขององค์การ ที่ทุกคนต้องร่วมกันบูรณาการให้เกิดเป็นรูปธรรมในอนาคต ลักษณะวิสัยทัศน์องค์การที่ดี คือ กลุ่มผู้นำต้องเป็นฝ่ายเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการพัฒนาวิสัยทัศน์อย่างจริงจัง วิสัยทัศน์นั้นจะต้องมีรายละเอียดชัดเจน เพียงพอที่จะนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติได้ วิสัยทัศน์องค์การต้องเป็นภาพบวกต่อองค์การ

4. Team Learning การเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม องค์การควรมุ่งเน้นให้ทุกคนในทีมมีสำนึกร่วมกันว่า เรากำลังทำอะไร และจะทำอะไรต่อไป ทำอย่างไร จะช่วยเพิ่มคุณค่าแก่ลูกค้า การเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม ขึ้นอยู่กับ 2 ปัจจัย คือ IQ และ EQ ประสานกับการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม และการสร้างภาวะผู้นำแก่ผู้นำองค์การทุกระดับ

5. System Thinking มีความคิดความเข้าใจเชิงระบบ ทุกคนควรมีความสามารถในการเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบ นอกจากมองภาพรวมแล้ว ต้องมองรายละเอียดของส่วนประกอบย่อยในภาพนั้นให้ออกด้วย วินัยข้อนี้สามารถแก้ไขปัญหาที่สลับซับซ้อนต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

ความหมายขององค์การใฝ่เรียนรู้ คือการใช้การเรียนรู้จากการปฏิบัติเพื่อสร้างองค์กรใฝ่เรียนรู้, วันทิพย์ สินสูงสุด

Garvin (1998) ให้ความหมายขององค์การใฝ่เรียนรู้ (Learning organization) ว่าเป็นองค์การที่แสวงหา สร้างสรรค์ และถ่ายทอด การเรียนรู้ ปรับ ขยายพฤติกรรมโดยสะท้อนความคิด

Marguardt and Reynolds (1994: 22) กล่าวว่า องค์การใฝ่เรียนรู้ มีสภาพแวดล้อมกระตุ้นให้บุคคลและกลุ่มในองค์การเรียนรู้อย่างรวดเร็ว มีกระบวนการให้ผู้ปฏิบัติงาน คิดวิพากษ์ วิจารณ์เพื่อเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้น อันจะช่วยให้เรียนรู้จากความล้มเหลวพอๆ กับเรียนรู้จากความสำเร็จ

Pedier, Burgoyne and Boydell (1991: 1-2) นิยามว่า เป็นองค์การที่อำนวยให้สมาชิกขององค์การเรียนรู้ โดยการปฏิรูปองค์การอย่างต่อเนื่อง สร้างบรรยากาศ และส่งเสริมให้ทุกคนเรียนรู้

Senge (1990) ให้ความหมายว่า เป็นองค์การที่คนในองค์การขยายความสามารถของตนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มและองค์การ เพื่อการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการยอมรับความคิดใหม่ มีการแตกแขนงทางความคิด บุคคลในองค์การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เรียนรู้วิธีเรียนรู้

ชวินท์ ธัมมนันท์กุล นิยามว่า เป็นองค์การที่สามารถเรียนรู้ และสร้างสรรค์ความรู้ เพื่อเพิ่มพูนสมรรถนะที่จะก่อเกิดความก้าวหน้าในการดำเนินกิจการ ไปสู่เป้าหมายร่วมขององค์การ

ลือชัย จันทรโป๊ (2546) ให้คำนิยามว่า องค์การที่สมาชิกสามารถเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง สามารถแสดงความคิดเห็นใหม่ได้อย่างเสรี และสามารถแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ซึ่งกันและกัน เพื่อร่วมกันสร้างความเป็นเลิศแก่องค์การ

ปัณรส มาลากุล ณ อยุธยา (2543: 39) นิยามว่า เป็นองค์การที่สามารถรับรู้ สิ่งเร้าต่างๆ เช่น ข่าวสาร ข้อมูล ความรู้ และการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายนอก และภายในตัวองค์การเอง ทั้งสามารถประมวลผล ทำความเข้าใจ ตีความออกมาเป็นแนวคิด นโยบาย มาตรการ นวัตกรรม และแนวปฏิบัติ ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินการขององค์การได้อย่างถูกต้อง รวดเร็ว ทันกาล และเหมาะสมกับสถานการณ์ และสามารถที่จะเรียนรู้จากประสบการณ์ในการประยุกต์ใช้ความรู้นั้น เพื่อสั่งสมไว้เป็นสินทรัพย์ทางปัญญา สำหรับเลือกมาใช้ได้ต่อไปในอนาคต

อุราเพ็ญ ยิ้มประเสริฐ (2546) นิยามว่า สนับสนุนและสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกเกิดการค้นคว้าใฝ่หาความรู้ และฝึกฝนทักษะด้วยตนเอง เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายและวิสัยทัศน์ขององค์กร อันนำไปสู่ความสำเร็จดังปณิธานที่ตั้งไว้สรุป องค์การใฝ่เรียนรู้จึงเป็นองค์การที่ปรับปรุงอย่างต่อเนื่องอำนวยความสะดวก กระตุ้น และสร้างบรรยากาศให้เกิดการเรียนรู้ในทุกระดับ คนในองค์การรักเรียน ใฝ่รู้ สามารถขยายขอบเขตความสามารถของตนอย่างต่อเนื่อง เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

การเรียนรู้ต้องเกิดจากการทำงาน ซึ่งตรงกันข้ามกับการแสวงหาความรู้ก่อนปฏิบัติงาน การเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมขององค์การ จะต้องมีรูปแบบการเรียนรู้ดังนี้

1. การเรียนรู้อาศัยการปฏิบัติงานเป็นฐาน (Performance based) ผูกโยงกับวัตถุประสงค์ขององค์การ

2. มีความสำคัญที่กระบวนการการเรียนรู้ (เรียนรู้วิธีเรียน)

3. สามารถนิยามความจำเป็นในการเรียนรู้ได้ว่า คืออะไร เท่ากับความสำคัญในการหาคำตอบ

4. สร้างโอกาสให้ทั่วทั้งองค์การ พัฒนาความรู้ ทักษะ และเจตคติ อย่างต่อเนื่อง

5. การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของงาน เป็นส่วนหนึ่งของคำพรรณนางาน ของ ทุกคน

ข้อจำกัดในการปรับใช้แนวคิดของ Learning Organization Model ของ Learning Organization ไม่ได้เจาะจงวัฒนธรรมองค์การใดองค์การหนึ่ง และไม่ได้วิเคราะห์ถึงข้อจำกัด ด้านวัฒนธรรมองค์การทำให้ไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวัง กระบวนการในการนำ Learning Organization ไปใช้ ยังไม่ชัดเจน ขาดคนที่รู้จริง ขอบเขตของการนำ Learning Organization กว้างมาก ทำให้ควบคุมได้ยาก ดัชนีที่ใช้วัดองค์การที่มีความเป็น Learning Organization ไม่ชัดเจน และการใช้เวลายาวนานในการมุ่งไปสู่การเป็น Learning Organization ทำให้ขาดกำลังใจ และหากมีการเปลี่ยนผู้นำ ความสนใจที่จะกระตือรือร้นต่อการเปลี่ยนแปลงของพนักงานในองค์การจะหายไป

องค์ประกอบสำคัญของ Learning Organization จากมุมมองแบบ Capability Perspective ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีองค์การจำนวนมาก ที่พูดถึงแนวคิดของ Learning Organization แต่ยังขาดแนวทางและขั้นตอนที่ชัดเจน ที่จะทำให้องค์การสามารถไปสู่ Learning Organization ได้อย่างแท้จริง โดยนักเขียนจำนวนมาก ได้พยายามคิดค้น หาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้ทั่วทั้งองค์การ และสถาปนาองค์ประกอบเหล่านี้ไม่ครบถ้วน ก็ยากที่จะปรับเปลี่ยนไปสู่การเป็น Learning Organization ได้อย่างสมบูรณ์

Peter Senge เป็นคนหนึ่งที่กำหนดองค์ประกอบที่จำเป็นสำหรับ Learning Organization โดยร่วมกับทีมงานสรรหาองค์ประกอบที่จำเป็น จากหลายบริษัทในสหรัฐอเมริกา และค้นพบวินัย 5 ประการ ที่จำเป็นสำหรับการที่จะทำให้องค์การนั้นๆ กลายเป็น Learning Organization โดยการนำแนวคิดของ Senge ทำให้เขากลายเป็นปรมาจารย์ด้าน Learning Organization ที่มีผู้รู้จักมากที่สุด

องค์การทุกแห่งมีระบบการเรียนรู้ของตนเอง (All Organization Are Learning System)

1. รูปแบบการเรียนรู้ขององค์การสอดคล้องกับวัฒนธรรมองค์การ (Learning Conforms to Culture)

2. รูปแบบการเรียนรู้ผันแปรตามระบบการเรียนรู้ขององค์การ (Style Varies between Learning System)

3. มีกระบวนการพื้นฐานที่สามารถใช้เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ขององค์การ (Generic Processes Facilitate Learning)

องค์ประกอบขององค์การแห่งการเรียนรู้ องค์การแห่งการเรียนรู้ คือ การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถของคนทำงานบนพื้นฐานของการเรียนรู้ (Learning Base) โดยมีกระบวนการดังนี้

1. กำหนดกลยุทธ์ที่เหมาะสมในเชิงปฏิบัติการ คือ

1.1 กลยุทธ์ชี้นำ (Surge Strategy) โดยคณะผู้บริหารระดับสูงร่วมรับผิดชอบและสนับสนุน

1.2 กลยุทธ์ปลูกฝัง (Cultivate Strategy) โดยให้คณะทำงานในสายงานด้านทรัพยากรบุคคลเป็นผู้รับผิดชอบ

1.3 กลยุทธ์ปฏิรูป (Transform Strategy) โดยคณะทำงานพิเศษจากทุก ๆ หน่วยงานในองค์การมาร่วมกันรับผิดชอบดำเนินการ

2. กำหนดแผนงานให้ชัดเจน ดังนี้

2.1 ปรับโครงสร้างในการบริหารให้เป็นการทำงานแบบทีม

2.2 จัดทำแผนทรัพยากรบุคคลให้สอดคล้องกับโครงสร้างในการบริหารงานให้มีลักษณะเป็นการทำงานเป็นทีม โดยวางแผนพัฒนาองค์ความรู้โดยการฝึกอบรม และพัฒนาประสบการณ์พร้อมทักษะจากการเรียนรู้ในที่ทำงาน

2.3 จัดทำแผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านอุปกรณ์ต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ประกอบการฝึกอบรม และการเรียนรู้ประเภทต่าง ๆ เช่น ห้องฝึกอบรม ห้องประชุม โสตทัศนูปกรณ์ เป็นต้น

3. เปิดโอกาสให้ทุกคนได้รับรู้กลไกของการพัฒนา และผลกระทบทุกๆ ด้าน ที่จะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

4. พัฒนาพื้นฐานสำคัญขององค์การเรียนรู้ดังนี้

4.1 มุ่งสู่ความเป็นเลิศ (Personal Mastery) เพื่อให้เก่งในทุกๆ ด้าน เก่งในการเรียนรู้ เก่งคิด เก่งทำ มีไหวพริบปฏิภาณ มีความเพียรพยายามตั้งแต่เยาว์วัยและใฝ่รู้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย เพื่อให้สอดคล้องกับโลกยุคโลกาภิวัติ ซึ่งเป็นโลกแห่งการเรียนรู้ (Knowledge-based) ที่ต้องมีการเรียนรู้ไปตลอดชีวิต โดยมีการคำนึงถึงประเด็นต่างๆ เหล่านี้ 1) การสร้างวิสัยทัศน์ส่วนตน (Personal Vision) ซึ่งได้แก่ความคาดหวังของแต่ละคน ที่ต้องการจะให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นจริงในชีวิตของตน 2) มุ่งมั่นสร้างสรรค์ (Creative Tension) มีความขยัน ใฝ่ดี มีพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา 3) ใช้ข้อมูลเพื่อวิเคราะห์และตัดสินใจ เพื่อให้มีระบบคิด และการตัดสินใจที่ดี 4) ฝึกใช้จิตใต้สำนึก (Subconscious) สั่งงาน เพื่อให้กากรทำงานเป็นไปโดยอัตโนมัติ และได้ผลงานที่ดี

4.2 รูปแบบวิธีการคิดและมุมมองที่เปิดกว้าง (Mental Model) ซึ่งเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ที่ได้สะสมมาตั้งแต่เด็ก กับพื้นฐานของวุฒิภาวะทางอารมณ์ของแต่ละบุคคลทำให้ความคิดและความเข้าใจของแต่ละคนแตกต่างกัน และหากปล่อยให้ต่างคนต่างคิดจะกลายเป็นปัญหาใหญ่ เพราะมีการยึดติดกับรูปแบบ และวิธีการที่ตนเองคุ้นเคย ทำให้เป็นอุปสรรค ต่อการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว

4.3 การสร้างและสานวิสัยทัศน์ (Share vision) ให้ทุกคนได้รู้ ได้เข้าใจ จะได้สนับสนุนและมีส่วนร่วมในการดำเนินการให้เป็นรูปธรรม โดยมีการนำวิสัยทัศน์ ที่ได้สร้างขึ้นมา เป็นเป้าหมายของการกำหนดแผนกลยุทธ์ เพื่อสานให้วิสัยทัศน์เป็นจริงด้วยแผนการปฏิบัติต่อไป

4.4 การเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) เป็นการเน้นการทำงานเป็นทีมโดยให้ทุกคนในทีมงานใช้วิจารณญาณร่วมกันตลอดเวลาว่า กำลังทำงานอะไร จะทำให้ดีขึ้นอย่างไร เป็นการเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล สามัคคี ขยันคิด ขยันเรียนรู้ และขยันทำด้วยความเชื่อว่า การเรียนรู้ในลักษณะนี้ จะช่วยเสริมสร้างอัจฉริยะภาพ ของทีมงาน

4.5 ความคิดความเข้าใจเชิงระบบ (System Thinking) เพื่อให้ทุกคนมีความเข้าใจชัดเจนถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ทำให้มองทุกสิ่งทุกอย่างเป็นภาพรวม จะได้สามารถเผชิญกับภาวะวิกฤติ และการแข่งขันได้

5. พัฒนาพนักงานในระดับผู้นำองค์การ ไม่ว่าจะเป็นหัวหน้าโครงการ หรือหัวหน้าทีมงาน ให้มีความเข้าใจบทบาทของผู้นำในองค์การเรียนรู้ จะได้มีการปฏิบัติให้มีคุณลักษณะ เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ และเป็นผู้ให้การสนับสนุนผู้อื่นในการปฏิบัติงานให้ราบรื่น

6. มอบหมายพันธกิจ (Mission) และกระบวนงานต่าง ๆ แก่ทีมงาน เพื่อให้สามารถบริหารและรับผิดชอบด้วยตัวเองได้ เป็นการเพิ่มอำนาจให้แก่พนักงาน จะได้เกิดความคล่องตัว

7. สร้างวัฒนธรรมองค์การด้านการพัฒนา และปรับปรุงงานให้ดีขึ้นตลอดเวลา

8. ทำการประเมินผล (Assessment) เพื่อปรับปรุงผลงานเสมอ

Learning Organization transformation Process ในการพัฒนา Learning Organization ในเชิง Capability Perspective ในมุมมองของ DI bella & Schein ที่เป็นรูปธรรม ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก คือ

ขั้นตอนหลัก คือ

ขั้นที่ 1 การวินิจฉัยวัฒนธรรมองค์การ และประเมินรูปแบบการเรียนรู้ มีหลายองค์การที่ประสบความล้มเหลว จากการนำโปรแกรมสำเร็จรูป เพื่อสร้าง Learning Organization เข้ามาใช้ โดยพิจารณาถึง ความสอดคล้องกับวัฒนธรรมองค์การ ทั้งปัญหาการต่อต้านจากพนักงาน หรือ การไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ ถึงแม้จะจบสิ้นโครงการไปแล้วก็ตาม หากไม่ได้รับการวิเคราะห์ คัดเลือก วางแผน และจัดการอย่างเหมาะสม การปรับเปลี่ยนไปสู่ Learning Organization ที่มีวัฒนธรรมการเรียนรู้อย่างยั่งยืน ย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน การประเมินสถานะปัจจุบัน ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ การวินิจฉัยวัฒนธรรมองค์การ และการประเมินรูปแบบการเรียนรู้ การวินิจฉัยวัฒนธรรมองค์การ (Culture Diagnosis) ได้แบ่งวัฒนธรรมองค์การออกเป็น 3 ระดับ

ในระดับแรกคือ Artifacts โดยสามารถเรียนรู้ได้จากการสังเกตด้วยตา เช่น การจัดการแผนผัง (Layout) ของบริษัท การแต่งกายของพนักงาน

ระดับที่ 2 คือ Espoused Values เป็นค่านิยมที่ทุกคนในองค์การสื่อถึงกันว่าอะไรเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ควรทำ ซึ่งโดยมากจะถูกกำหนดโดยผู้นำขององค์การ ตั้งแต่ยุคก่อตั้งบริษัท

ระดับที่ 3 คือ Basic Underlining Assumption เป็นความเชื่อ การรับ ความคิด และความรู้สึกที่กำหนดพฤติกรรมของคนในองค์การ และเป็นระดับที่ยากที่สุดในการทำความเข้าใจและดึงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม Schein ได้ยกตัวอย่างค่อนข้างชัดเจน ที่เกี่ยวกับความซับซ้อนในการประเมินวัฒนธรรมองค์การ ที่จะเข้าใจวัฒนธรรมองค์การอย่างแท้จริง จะสามารถทำได้ โดยการสัมภาษณ์เท่านั้น เช่น บริษัทแห่งหนึ่งมีการจัดสำนักงานแบบเปิด (Open Space) ซึ่งแสดงให้เห็น Artifacts ที่ชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะ องค์การให้ความสำคัญกับค่านิยม Team Work และ Communication (Espoused Values) แต่เมื่อได้สัมภาษณ์กับพนักงานหลัก ๆ ที่อยู่กับองค์การมานานกลับพบว่า ระบบการประเมินผลงาน ให้รางวัลและการเลื่อนตำแหน่ง ล้วนผูกกับความสามารถ

ส่วนบุคคลทั้งสิ้น จึงทำให้ทราบว่า Basic Underlining Assumption นั้นแท้จริงแล้วกลับเน้นที่การทำงานเพื่อปัจเจกบุคคลเป็นหลัก

การประเมินรูปแบบการเรียนรู้ (Learning Orientation Assessment)

การพิจารณารูปแบบการเรียนรู้ขององค์การ (Learning Orientation) นับเป็นขั้นตอน ที่สำคัญ ที่ต้องทำทันทีควบคู่กันไปกับการวินิจฉัยวัฒนธรรม องค์การ โดยองค์การจะเลือกรูปแบบ การเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรม และสมรรถภาพขององค์การโดยทั่วไปมีอยู่ด้วยกัน7 ประเภท คือ

1. วิธีการหาความรู้ (Knowledge Source)
2. เน้นที่เนื้อหาหรือที่กระบวนการ (Content -process Focus)
3. การเก็บความรู้ (Knowledge Reserve)
4. วิธีการเผยแพร่ความรู้ (Dissemination Mode)
5. ขอบเขตการเรียนรู้ (Learning Scope)
6. เน้นคุณค่า (Value Focus)
7. เน้นการเรียนรู้ (Learn Focus)

รูปแบบการเรียนรู้เหล่านี้ ไม่มีสูตรสำเร็จว่า อะไรคือรูปแบบที่เหมาะสม เนื่องจากเป็นโครงสร้างที่ช่วยให้ทราบว่า องค์การมีการเรียนรู้อย่างไร (How Organization Learn)

ขั้นที่ 2 การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ และการพัฒนากลยุทธ์เพื่อสร้าง Learning Organization แนวทางหนึ่งที่นิยมใช้ คือ SWOT ซึ่งเป็นการวิเคราะห์หาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค เพื่อดูว่าโครงสร้างองค์การในปัจจุบันเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมหรือไม่ แนวทางการพัฒนา Learning Organization คือการทำให้วิธีการเรียนรู้ที่องค์การใช้อยู่ มีความแข็งแกร่ง จนคู่แข่งตามไม่ทัน กลยุทธ์ที่ใช้ในการพัฒนาองค์การแห่งการเรียนรู้ มีดังต่อไปนี้

1. เน้นการปรับปรุง Facilitating Factors ในกรณีที่วัฒนธรรมองค์การ และรูปแบบการเรียนรู้ ทำให้เกิดความได้เปรียบในทางธุรกิจ

2. เน้นการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมองค์การและรูปแบบการเรียนรู้ ควบคู่กับการปรับปรุง Facilitating Factors ในกรณีที่วัฒนธรรมองค์การ และรูปแบบการเรียนรู้ กลายเป็นจุดอ่อนขององค์การ

ขั้นที่ 3 กระบวนการปรับเปลี่ยนไปสู่ Learning Organization ครอบคลุม 2 วิธีการ คือการปรับปรุง Facilitating Factors แบ่งเป็น 10 แนวทาง คือ

1. Scanning Imperative การกระตุ้นให้พนักงานองค์การกระตือรือร้น เพื่อหาข้อมูลภายนอกองค์การ

2. Concern for Measurement การทำให้ทุกฝ่ายเห็นความสำคัญของผลต่างระหว่างระดับการปฏิบัติที่เป็นอยู่

3. Performance Gap การทำให้ทุกคนตื่นตัว และเห็นความสำคัญของผลต่างระหว่างระดับการปฏิบัติที่เป็นอยู่

4. Organization Curiosity การทำให้เกิดบรรยากาศในการทดลองความคิดใหม่ๆ

5. Climate of Openness การทำให้หน่วยงานต่าง ๆ เชื่อใจซึ่งกันและกัน

6. Captious Education การสนับสนุนให้เกิดการศึกษาอย่างต่อเนื่องในหมู่พนักงาน

7. Operational Variety การทำให้พนักงานยอมรับวิธีการทำงานใหม่ ๆ

8. Multiple Leadership การทำให้เกิดผู้สนับสนุนในการเรียนรู้ เริ่มจากผู้จัดการในแต่ละส่วนงาน

9. Innovation Leadership การให้ผู้บริหารมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ของพนักงานเพื่อสนับสนุนในทุกกิจกรรม

10. System Perspective การทำให้มองเห็นภาพการทำงานของทุกหน่วยในองค์การอย่างเป็นระบบ เช่น การใช้ Job Rotation

รูปแบบองค์การใฝ่เรียนรู้ Tobin (1993: 14-20) กล่าวว่า ถ้าในองค์การใด มีองค์ประกอบห้าประการนี้ ได้ชื่อว่า องค์การใฝ่เรียนรู้ (Learning organization) หลักห้าประการขององค์การใฝ่เรียนรู้ ทุกคนเป็นผู้เรียนรู้ ตั้งแต่ผู้บริหาร ครู จำเป็นต้องเรียนรู้ต่อเนื่อง ทุกคนเรียนรู้จากกันและกัน การฟังคนอื่น การสังเกต การทำงานของเพื่อร่วมงาน การเข้ากลุ่มพูดคุย สนทนากัน เป็นวิธีเรียนรู้ ไม่ว่าเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ การเรียนรู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เข้าใจว่ามีทางที่ดีกว่าในการทำงาน รู้ว่าทำไมจึงต้องมีการเปลี่ยนแปลง ,การเรียนรู้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ใช้วิธีการหลากหลาย เช่น กลุ่มร่วมเรียนรู้การประชุม การเรียนทางคอมพิวเตอร์ การเรียนรู้เป็นการลงทุน ไม่ใช่ค่าใช่จ่าย มีทัศนะต่อการเรียนรู้ว่า เป็นการลงทุนเพื่ออนาคตขององค์การของผู้ทำงานที่นั่น สำหรับ Marquardt (1999) เสนอการเป็นองค์การใฝ่เรียนรู้ว่า ต้องประกอบด้วยระบบ ห้าประการสัมพันธ์กัน คือ

1. การสร้างการเรียนรู้อย่างพลวัตในองค์การ (การเรียนรู้) มีการเรียนรู้ระดับบุคคล ระดับทีม ระดับองค์การ เรียนรู้นำมาปรับใช้กับงาน

2. การกลายเปลี่ยนองค์การเพื่อความเป็นเลิศทางการเรียนรู้ (องค์การ) มีการจัดโครงสร้างการบริหารงาน กำหนดวิสัยทัศน์ วัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ มียุทธศาสตร์ การเรียนรู้

3. การมอบสิทธิอำนาจและทำให้คนทำงานมีความแกร่งกล้าสามารถ (การมอบสิทธิอำนาจหรือ บุคคล) ผู้ปฏิบัติงาน ครู บุคลากรทางการศึกษา ผู้เรียน ผู้ปกครองล้วนมีส่วนเกื้อหนุนกันในการเรียนรู้

4. การบริหารจัดการความรู้ในองค์การ (ความรู้) มีการแสวงหา สร้างสรรค์ เก็บรักษา ถ่ายโอน และใช้ความรู้

5. การเพิ่มอำนาจเทคโนโลยีเข้าองค์การ (เทคโนโลยี) ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ใช้เพื่อการเรียนรู้ และสนับสนุนการปฏิบัติงานด้วยเทคโนโลยี

Garvin (1998: 53-70) กล่าวว่า องค์การใฝ่เรียนรู้มีทักษะในกิจกรรมห้ากิจกรรมหลักดังนี้

1. การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ เป็นกิจกรรมที่ใช้ปรัชญา และวิธีการ ของวงการคุณภาพ เช่น วงจรเดมิ่ง เป็นต้น

2. ทดลองทดสอบ เป็นกิจกรรมที่แสวงหา และทดสอบความรู้ใหม่ๆ

3. เรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีต ทบทวนความสำเร็จ และความล้มเหลวขององค์การ ประเมินอย่างเป็นระบบ แล้วบันทึกบทเรียนให้ผู้ปฏิบัติงาน สามารถเข้าถึงได้

4. เรียนรู้จากคนอื่น มอกออกข้างนอก ได้ตาในที่ทรงพลังอำนาจเป็นการลักความคิดอย่างไม่อาย หรือเรียกให้หรูหราว่า “การเปรียบต่าง – Benchmarking”

5. ถ่ายทอดความรู้ ถ่ายความรู้ลงไปให้รวดเร็วทั่วทั้งองค์การ ยิ่งแบ่งปันกันมากยิ่งส่งผลกระทบมาก

Senge (1990: 5-13) เสนอ “วินัย” ที่จะอบรมบ่มเพาะให้เป็นองค์การใฝ่เรียนรู้ไว้ 5 องค์ประกอบ คือ System thinking คิดเป็นระบบ Personal mastery ควบคุมตนเองได้ Mental models มีรูปแบบจิตใจ Shared vision มีวิสัยทัศน์ร่วม และ Team learning เรียนรู้เป็นทีม

สามองค์ประกอบแรก คือ เป็นระบบ ควบคุมตนเองได้ มีรูปแบบจิตใจ ใช้กับผู้มีส่วนร่วมเป็นการส่วนตัว สององค์ประกอบหลัง คือ มีวิสัยทัศน์ร่วม กับเรียนรู้เป็นทีม ใช้กับกลุ่มที่ร่วมเรียนรู้ ผู้เขียนเชื่อว่า นี่อาจเรียกได้ว่า เป็นองค์ประกอบ หรือมรรควิธี หรือวิถีทางแห่งผู้นำ นั่นคือ ผู้เป็นเลิศในองค์ประกอบเหล่านี้ จะเป็นผู้นำแห่งองค์การใฝ่เรียนรู้ ทั้งนี้ มีการคิดเป็นระบบ เป็นองค์ประกอบที่ห้า Fifth discipline เนื่องจากรับใช้องค์ประกอบอื่น ๆ ในการสร้างผลลัพธ์ร่วมกัน สู่ผลประโยชน์หรือความได้เปรียบขององค์การ

ความสำคัญของแนวคิดต่อการวิจัย ผู้วิจัยจะอาศัยแนวคิดเพื่ออธิบายถึงผลผลิตและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นพร้อมทั้งนิยามความหมายของชุมชนวิจัยที่อาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาจนสามารถที่จะเป็นกลุ่มองค์กรหรือหน่วยย่อย หรือกลไกหนึ่งที่ผ่านกระบวนการติดตั้งความคิดจากกระบวนการทางปัญหาหรืองานวิจัยท้องถิ่น ในการเทียบเคียงให้เห็นรูปธรรมของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

แนวคิดเครือข่ายทางสังคม

แนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network Concept) มีพัฒนาการมาจากพื้นฐานของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) โดยมีนักคิดคนสำคัญ คือ Richard Emerson ซึ่งต่อยอดความคิดมาจาก George C. Homans โดยมีฐานคติ (Assumption) คือ ในเครือข่ายสังคม จะ

ประกอบไปด้วยบุคคลหรือตัวแสดง (Actor) ที่มีความสัมพันธ์ (Relation) ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคมหรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ในปัจจุบันสถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดนี้ได้ถูกใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยว กับการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม (Social Network Analysis) การสร้างตัวตนของเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเชิงบูรณาการ (Integrated Exchange Forming) รวมไปถึงการศึกษาอำนาจและการพึ่งพา (Power and Dependence) ภายในเครือข่าย

ในทางสังคมวิทยา เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขตการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ สาระของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครกระทำอะไรได้ แต่ละคน/กลุ่มองค์กรต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม/องค์กรมากนัก (Boissevain and Mitchell, 1973)

Paul Starkey (1997) ให้ความหมายของ “เครือข่าย” ว่า คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ในลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระ มากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง

ทีมวิจัยสนามในโครงการสนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน ช่วยกันนิยามความหมายของคำว่า “เครือข่าย” สรุปได้ว่า เครือข่าย คือ กลุ่ม/องค์กรหลาย ๆ กลุ่มมารวมตัวกัน ประสานเชื่อมโยง สร้างความสัมพันธ์ ถักทอ สร้างสรรค์กิจกรรมบนพื้นฐานของความเอื้ออาทร เกิดพลังในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายทุกองค์กร และชุมชนเข้มแข็ง หัวใจของเครือข่าย คือ การเชื่อมความสัมพันธ์ พลังของเครือข่าย คือ เป้าหมายและความพยายามที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย คำว่า องค์กรเครือข่าย กับ

เครือข่ายองค์กรมีความหมายต่างกัน องค์กรเครือข่าย คือ องค์กร ในขณะที่เครือข่ายองค์กร คือ เครือข่าย

องค์กรเครือข่าย อาจหมายถึงองค์กรบริหารเครือข่าย องค์กรสมาชิกของเครือข่าย หรือภาพรวมขององค์กรที่มีความสัมพันธ์กันในแวดวงอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เครือข่ายองค์กรไม่ได้เน้นที่รูปลักษณ์ขององค์กร แต่เน้นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร

จากการสังเคราะห์เครือข่ายในหลายประเทศ Starkey พบว่า เครือข่ายอาจจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการจากหน่วยราชการหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชน หรืออาจเกิดขึ้นแบบไม่เป็นทางการ ด้วยการวางแผนและการทำกิจกรรมร่วมกันของบุคคลหรือองค์กรที่สมัครใจ โครงสร้างของเครือข่ายมีได้หลายรูปแบบ แต่ก็มีความสำคัญน้อยกว่ากระบวนการติดต่อกันหลายทิศทางของสมาชิกภายในเครือข่าย เครือข่ายไม่ใช่การส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อเท่านั้น แต่ต้องมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน ช่องทางการแลกเปลี่ยนและร่วมมือภายในเครือข่ายสามารถจัดขึ้นในลักษณะการประชุม การประชุมเชิงปฏิบัติการหรือการทดลอง การสัมมนา การเผยแพร่เอกสาร และการทำกิจกรรมร่วมกัน

Adam Burke (1999: 76-79) กล่าวว่า การที่เครือข่ายดำรงอยู่ได้ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เพื่อเป็นศูนย์รวมของการสนับสนุน เพื่อให้เกิดประโยชน์จากการมีประสบการณ์แตกต่างกัน เพื่อเป็นช่องทางสำหรับแหล่งทุน เครือข่ายเป็นเวทีในการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ หน่วยงานส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเครือข่ายด้วยเป้าหมาย 2 ประการ คือ 1) เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและสนับสนุนการเสริมสร้างอำนาจแก่ประชาชน และ 2) เพื่อเป็นช่องทางสำหรับการให้บริการแก่ประชาชน

Burke อธิบายว่า เครือข่ายกับการติดต่อสื่อสารมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ที่ระดับชุมชน การติดต่อสื่อสารทำได้อย่างรวดเร็วแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้น โครงการพัฒนามีส่วนควบคุมกระบวนการดังกล่าวผ่านการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรชุมชน หรือประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ วิธีการแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้นถูกนำมาใช้และค่อนข้างประสบความสำเร็จ รูปแบบนี้เป็นลักษณะที่สำคัญของวิธีการติดต่อสื่อสารแบบมีส่วนร่วม บางทีปัจจัยหลักที่เกี่ยวข้องคือความสมดุลระหว่างเครือข่ายหลวม ๆ ที่มีอยู่ของชุมชน กับโครงสร้างแบบทางการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนได้ดีขึ้นที่นักพัฒนานำเข้ามา เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้านใน Bangladesh and “Naamฎ เครือข่ายใน Burkina Faso การศึกษาของ UNICEF ใน West Africa ชี้ให้เห็นว่า โครงการที่ดำเนินการในพื้นที่ดังกล่าวต้องมุ่งวางเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อกับการทำกิจกรรมขั้นต่อไป ซึ่งรวมถึงการสร้างศักยภาพของประชาชน และกลุ่มองค์กร เพื่อให้โครงสร้างหรือองค์กรในท้องถิ่นสามารถดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ในการสร้างเครือข่ายตั้งแต่การจูงใจเพื่อนมาร่วมเครือข่าย จนถึงการเกลี้ยกล่อมระดับนโยบายให้สนับสนุนกิจกรรมของเครือข่าย การทำให้เกิด

เครือข่ายระดับชุมชน กิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพนั้นจะแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ การศึกษาของ UNICEF สรุปว่า เครือข่ายองค์กรเป็นช่องทางที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับ การดำเนินกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพภาคประชาชน

Burke ยกตัวอย่างของเครือข่ายผู้หญิง เขาบอกว่าเครือข่ายผู้หญิงก็เหมือนเครือข่ายอื่น ๆ ที่ย่อมมีความแตกต่างกันไป แม้ว่าจะสร้างขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นเพศหญิง แต่รูปแบบเครือข่ายและวัตถุประสงค์ก็แตกต่างกัน เช่น เครือข่ายผู้หญิงทำงานทั่วโลก เป็นเครือข่ายที่มีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรและสนับสนุนกลุ่มองค์กรผู้หญิงในภาคอุตสาหกรรม เครือข่ายต่อต้านการกระทำรุนแรงกับเพศหญิงใน South Africa เป็นเครือข่ายผู้หญิงซึ่งเชื่อมโยงเครือข่ายกับกลุ่มองค์กรต่างๆ และเป็นช่องรับการสนับสนุนจากองค์กรแหล่งทุน รวมทั้งเจรจากับรัฐบาลและองค์กรชุมชน เครือข่ายอื่นๆ ก็อาจมีวัตถุประสงค์กว้างกว่านี้ และเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงการจัดตั้งกลไกอย่างหนึ่งที่ช่วยให้สามารถเข้าไปส่งเสริมกระบวนการตัดสินใจของผู้หญิงได้ง่ายขึ้น ความสำคัญของเครือข่ายไม่ใช่การอยู่ใต้การจัดการของรัฐ แต่เป็นการทำงานในรูปของการกระตุ้นให้ผู้หญิงรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นองค์กร ผนึกกำลังกันสร้าง พัฒนา รวมทั้งผลักดันสิ่งที่ส่งผลถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเธอ เครือข่ายเป็นเส้นทางนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้เท่าๆ กับการพัฒนาตัวปัจเจกบุคคล แม้ว่าเครือข่ายหลายเครือข่ายจะอ่อนแอ แต่การเชื่อมั่นในเจตนารมณ์และในตัวสมาชิกก็สามารถทำให้เครือข่ายมีความยั่งยืนกว่าการเป็นเครือข่ายที่ถูก ยัดเยียดมาจากเบื้องบน

องค์ประกอบในเครือข่ายสังคมอาจแบ่งลักษณะได้เป็น 3 แบบ ได้แก่ หนึ่ง ปัจเจก (individual) หมายถึง สมาชิกที่เป็นแบบตัวบุคคล ไม่มีกลุ่มหรือองค์กรใด ๆ รองรับ แต่ในความเป็นตัวบุคคลของเขาเหล่านั้น อาจมีศักยภาพสูงต่ำแตกต่างกันไป บางคนอาจมีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างขวางยิ่งกว่ากลุ่มองค์กรใด สอง ชุมทางหรือองค์กรประสาน (node) หมายถึงสมาชิกในเครือข่ายที่เป็นกลุ่ม องค์กรหรือสถาบันที่มีศักยภาพในการจัดการประสานเชื่อมโยงกับบุคคล กลุ่มหรือองค์การอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก สาม เครือข่าย (network) หมายถึงสมาชิกที่มีเครือข่ายย่อย ๆ อีกมากมายอยู่ข้างหลังและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ตามจังหวะ โอกาสและประเด็นที่สนใจ โดยหัวใจสำคัญของเครือข่ายทางสังคม อยู่ที่กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันเป็นประจำ พัฒนาไปสู่การสานความสัมพันธ์ในเชิงคุณภาพ การวางแผนดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ด้านหนึ่งก็ช่วยหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อน อีกด้านหนึ่งทำให้กิจกรรมเหล่านั้นมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นการประสานพลัง การใช้ทรัพยากร การใช้พลังงานอย่างประหยัด โดยเฉพาะการรณรงค์ทางสังคมต่างๆ รูปแบบการทำงานเป็นเครือข่ายจะได้ผลดีมากกว่าภายใต้เงื่อนไขสำคัญในการรักษาและพัฒนาเครือข่าย คือการต้องมีระบบการติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างสมาชิก อาจมีผู้ประสานซึ่งเป็นตัวบุคคล กลุ่ม องค์กรทำหน้าที่ประสานงาน แต่ไม่ใช่การทำแทนสมาชิกไปเสียทุกเรื่อง ผู้ประสานเป็นผู้เชื่อมโยงและเอื้ออำนวยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้

และพัฒนาไปด้วยกัน เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้สร้างเสริมให้เกิดความเป็นเครือข่ายต่อกัน

“พลังชุมชน” “พลังมวลชน”หรือ “พลังเครือข่าย” คำเหล่านี้ มีความหมายเดียวกันซึ่งสามารถเลือกใช้ในโอกาสต่าง ๆ กล่าวคือเป็นพลังงานที่เกิดจากการรวมกลุ่ม รวมตัว ร่วมคิดร่วมทำ และมีการจัดตั้งหรือการจัดการ อาจเป็นการจัดตั้งตนเอง หรือถูกจัดตั้งโดยผู้อื่นเช่น พรรคการเมือง กลุ่มการเมือง องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยราชการ ภาคธุรกิจ องค์กรศาสนา ฯลฯ ก็ได้ มักเห็นพลังงานประเภทนี้ ถูกนำมาใช้ในการผลักดัน ต่อสู้ต้านทาน รณรงค์สร้างสรรค์หรือปลุกระดมทำลายล้างกันในรูปแบบต่าง ๆ อยู่เสมอ อีกกลุ่มหนึ่ง : “พลังสาธารณะ” หรือ “พลังสังคม” คำ ว่าสาธารณะหรือสังคมนั้น คือความเป็นทั้งหมดที่รวมอยู่ด้วยกันในสังคมที่มีขนาดใหญ่ และหลากหลาย คนบางส่วนอาจถูกจัดตั้งได้ แต่คนทั้งหมดหรือคนส่วนใหญ่นั้นไม่มีใครสามารถจัดตั้งได้สำเร็จ เพราะธรรมชาติของคนหมู่มากที่มีความหลากหลายนั้นย่อมมีความต้องการ ความคิด เห็นและสภาพปัญหาที่แตกต่างกัน พลังสังคม หรือพลังสาธารณะจึงเป็นพลังงานของคนหมู่มากที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยไม่ได้เกิดจากการจัดตั้งสั่งการใด ๆ พลังแบบนี้มักจะออกมาแสดงตัวตนเป็นครั้งเป็นคราว ซึ่งแต่ละครั้งก็จะดำรงอยู่ไม่นาน ดังนั้นบางทีจึงถูกเรียกว่าเป็น “พลังเงียบ” ก็มี

การสร้างเครือข่ายในการทำงานเชิงพัฒนา มีแนวโน้มที่จะเป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างองค์กรที่ทำงานพึ่งพิงซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะแข่งขันกัน ทฤษฎีและแนวคิดที่อธิบายการสร้างเครือข่ายการทำงาน ได้แก่

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) อธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่าง กัน ดังนั้น เหตุผลหลักที่จะทำให้เครือข่ายเกิดขึ้นได้โดยสมัครใจ ก็คือ แต่ละฝ่ายมองเห็นประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการเข้าร่วมเครือข่าย ซึ่งจะนำไปสู่ความเต็มใจที่จะประสานกันหรือเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

2. แนวคิดการรวมพลัง (Synergy) เป็นการผนึกกำลังในลักษณะที่มากกว่า 1+1 = 2 แต่ต้องเป็น 1+1 > 2 หมายความว่า การรวมพลังกันทำงานนำไปสู่ผลลัพธ์ที่มีคุณค่าหรือเข้มแข็งมากกว่าการที่แต่ละองค์กรจะทำงานโดยโดดเดี่ยว

เครือข่ายชุมชนและองค์กรชุมชนกับความเข้มแข็งของชุมชน David Mathews จัดทำเอกสารชุดหนึ่ง เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างและกระบวนการ ที่จำเป็นต่อการทำหน้าที่เพื่อกิจการส่วนรวมของประชาชนในฐานะสมาชิกของชุมชน และได้เสนอแนะวิธีการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยการตรวจสภาพชุมชน เรียกว่า เครื่องมือตรวจสภาพชุมชน (Community checklist kit) เขากล่าวว่า ความมีพลังของการมีส่วนร่วมในชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชนสามารถตรวจสภาพได้จาก 1) โครงสร้างพื้นฐานทางสังคมของชุมชน 2) กระบวนการตัดสินใจของชุมชนในเรื่องส่วนรวม 3) ลักษณะของผู้นำในชุมชน 4) รูปแบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องส่วนรวมของ

ประชาชน 5) ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับหน่วยงานต่าง ๆ และ 6) ความรู้สึกถึงความเป็นชุมชนและบรรทัดฐานของชุมชนเกี่ยวกับความร่วมมือ

เครือข่ายชุมชนและองค์กรชุมชน เป็น 1 ใน 6 เรื่องที่ Mathews ระบุว่าเป็นสภาพบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชน นั่นคือ โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ชุมชนที่เข้มแข็ง จะมีเครือข่ายของกลุ่มองค์กรประชาชนจำนวนมาก มีบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนประโยชน์กัน และมีความไว้เนื้อเชื่อใจกัน อันมีผลให้เกิดการร่วมมือแบบเต็มอกเต็มใจในระดับสูง ประชาชนถูกดึงให้เข้าไปมีส่วนร่วมในเรื่องราวของส่วนรวม โดยที่มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบเท่าเทียม ไม่ใช่แบบถูกสั่งให้เข้าร่วม ลักษณะความเป็นชุมชนเช่นนี้พื้นที่ แต่ละแห่งมีไม่เท่ากัน สำหรับชุมชนที่อ่อนแอ หรือหมู่บ้านที่ไม่มีความเป็นชุมชน หรือเรียกว่า “Uncivil areas” นั้น ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่นหรือกลุ่มองค์กรของชุมชน และความสัมพันธ์ก็ค่อนข้างเป็นไปในทางตั้ง คือ คนจนพึ่งพาคนรวยอย่างมาก

เรามักได้ยินคำว่า “โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ” อยู่เสมอ ซึ่งได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ อันเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ Mathews เสนอว่า การพัฒนาให้คนในสังคมกลายเป็น “พลเมือง” และให้สังคมกลายเป็นประชาคม หรือ "ชุมชน" ก็จำเป็นต้องมี “โครงสร้างพื้นฐาน” เช่นกัน ซึ่งได้แก่ 1) โอกาส เวลา และสถานที่ ที่คนในชุมชนจะได้พบและทำกิจกรรมร่วมกัน 2) ช่องทางการติดต่อสื่อสารที่เชื่อมต่อถึงกันภายในเครือข่ายที่โยงใยไปทั่วทั้งชุมชน แสดงถึงวิธีการจัดระเบียบในการติดต่อกันในเรื่องของส่วนรวม

หมู่บ้านต้องมีที่ให้คนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคนต่างกลุ่มต่างพวกกัน สามารถพูดคุยกันเกี่ยวกับปัญหา ที่พวกเขาเผชิยอยู่ร่วมกัน อาจเป็นการประชุมอย่างเป็นทางการของหมู่บ้าน หรือการสนทนาในกลุ่มเล็กๆ อย่างไม่เป็นทางการก็ได้ ที่ที่ประชาชนสามารถพูดคุยกันได้นี้มีส่วนสำคัญต่อการทำให้เกิดเจตนารมณ์ทางการเมือง การแก้ปัญหาของส่วนรวม และการสร้างความเป็น "พลเมือง"ที่เข้มแข็งเท่าที่ Mathews ศึกษามา ล้วนได้ผ่านความพยายามสร้างโครงสร้างพื้นฐานข้างต้น โดยจำแนกระดับพัฒนาได้เป็น 3 ระดับ คือ

ระดับเบื้องต้น อยู่ในระยะแรกที่คนในหมู่บ้านเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ และในเรื่องราวของส่วนรวมผ่านช่องทางของการเป็นสมาชิกในกลุ่มองค์กรเฉพาะกิจเล็ก ๆ เช่น กลุ่มกิจกรรมพัฒนาหรือกลุ่มละแวกบ้าน

ระดับต่อมา คนในหมู่บ้านจะพัฒนากลุ่มเฉพาะกิจขึ้นเป็นชมรมกลุ่มองค์กรที่มุ่งดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนรวมที่มั่นคงขึ้น มีการสร้างเครือข่ายกลุ่มไว้ภายใต้ร่มเงาเดียวกัน เพื่อยึดกลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งหมดไว้ด้วยกัน

ระดับสูงสุด ชมรมของประชาชน สมาคม และองค์กรเอกชน มีการพัฒนาโครงสร้างและระบบงานอย่างเป็นเรื่องเป็นราว ไม่มีสภาพเป็นกลุ่มเฉพาะกิจอีกต่อไป องค์กรเหล่านี้เป็นช่องทางให้คนได้มีโอกาสพูดคุยอภิปรายกันทั้งชุมชน ยกระดับความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน เชื่อมเครือข่าย

องค์กร และมีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรซึ่งกันและกันเห็นได้ว่า กลุ่ม/องค์กร และเครือข่ายองค์กร ทำหน้าที่เป็นช่องทางการติดต่อสื่อสาร ดังนั้นโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม หรือประชาคม หรือเครือข่ายองค์กร ก็คือ โครงสร้างพื้นฐานของการติดต่อสื่อสารระหว่างคนในชุมชนด้วยเช่นกัน

สถานการณ์ของชุมชนและเครือข่ายองค์กรไทยในปัจจุบัน ถ้าจะมองหาโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อการพัฒนาให้คนในสังคมกลายเป็นประชาชนพลเมือง และให้สังคมกลายเป็นชุมชนหรือประชาคม ซึ่งประกอบด้วย โอกาส เวลา และสถานที่ ที่คนในชุมชนจะได้พบและทำกิจกรรมร่วมกัน และวิธีการจัดระเบียบในการติดต่อกันในเรื่องของส่วนรวมที่ดูได้จากช่องทางการติดต่อสื่อสารที่เชื่อมต่อถึงกันภายในเครือข่ายที่โยงใยไปทั่วทั้งชุมชน การจัดเวทีชาวบ้าน นับเป็นกิจกรรมที่ทำให้มีการปรึกษาหารือระหว่างประชาชน เพื่อจัดการกับประเด็นปัญหาวิกฤตของชุมชน ทำให้ประชาชนได้มีการติดต่อกัน และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกันที่ไม่ใช่เป็นเพียงเพื่อมิตรภาพส่วนตัว แต่เพื่อเรื่องของส่วนรวม หมู่บ้านส่วนใหญ่ในทุกพื้นที่ไม่มีการจัดประชุมอย่างเป็นทางการเพื่อพูดคุยกันในเรื่องของส่วนรวมบ่อยนัก ส่วนใหญ่เป็นการสนทนากันในกลุ่มเล็ก ๆ อย่างไม่เป็นทางการ ตามร้านค้าในชุมชน หรือเมื่อพบปะกันในกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนา งานประเพณีของหมู่บ้าน พิธีกรรมของท้องถิ่น งานสังคม โดยเฉพาะงานบวช (สำหรับสังคมชาวพุทธ) งานแต่งงาน งานศพ หรือระหว่างการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในการทำนา ทำสวน ทำไร่ อย่างไรก็ตาม ในทุกตำบลอย่างน้อยจะมีอยู่ 1 - 2 หมู่บ้าน ที่พบว่ามีการจัดประชุมเป็นประจำ นอกจากนี้ทุกพื้นที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องของคนในชุมชนว่าเป็น โครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่ทำให้คนมีความเอื้ออาทรและรักใคร่ปรองดองกัน

จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2542 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่หาทางแก้ปัญหาโดยการปรับพฤติกรรมของตนเอง พึ่งตนเองและพึ่งกันเองมากกว่าจะดิ้นรนไปข้างหน้าอย่างไร้ทิศทางหรือพึ่งรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการแก้ไขปัญหาในชุมชนที่มีกระบวนการเสริมสร้างพลังของชุมชน การแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนในลักษณะดังกล่าว ทำให้ชุมชนไม่ต้องใช้ทุนที่เป็นเงินเข้มข้นในการส่งเสริมอาชีพและพัฒนาการผลิต แต่ต้องใช้ทุนทางสังคมสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ความจริงเกี่ยวกับเรื่องราวของชุมเอง นอกจากนี้ชุมชนยังต้องพยายามทำให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองที่จะพัฒนาตนเองและชุมชนร่วมกันให้ได้ผู้นำชุมชนแห่งหนึ่งกล่าวว่า ปัญหาของคนยากจนในหมู่บ้านของเขาเมื่อวิเคราะห์กันอย่างถ่องแท้แล้ว เป็นเพราะไม่คิดจะต่อสู้กับปัญหามากกว่าไม่มีทางที่จะต่อสู้ ความจริงแล้วหนทางแก้ความยากจนยังมีอยู่ แต่ถ้าจะให้กลับมารวมเลยนั้นเป็นเรื่องยาก ซึ่งผู้อาวุโสท่านหนึ่งก็ได้ให้คำแนะนำว่า ต้องปลุกใจกันก่อน โดยให้ผู้ใหญ่บ้านเปิดเพลงปลุกใจทางหอกระจายข่าวทุกวัน

การปลุกความเชื่อมั่นของสมาชิกชุมชน ถูกเร่งให้เกิดเร็วขึ้นด้วยกระบวนการของเวทีสาธารณะ การวิเคราะห์สถานการณ์ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและปรึกษาหารือกัน ช่วยให้สมาชิกชุมชนตระหนักรู้ถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ เริ่มมองเห็นช่องทางที่จะแก้ไขปัญหาด้วยศักยภาพของชุมชน อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าพลังความเชื่อมั่นจะแผ่ขยายครอบคลุมไปทั้งชุมชน หลายแห่งได้เกิดการรวมกลุ่มของคนที่เข้มแข็งก่อน ต่อจากนั้นกลุ่มก็กลายเป็นช่องทางให้คนทั้งชุมชนได้ติดต่อสื่อสารกัน และผลิตซ้ำความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชนให้กับสมาชิกในชุมชนคนอื่น ๆ ต่อไป

การเชื่อมความสัมพันธ์แบบพันธมิตรกับภาคนอกชุมชนก็มีส่วนเสริมให้การแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนเป็นไปด้วยดียิ่งขึ้น ซึ่งปัจจุบันคนชั้นกลางในเมือง พ่อค้า นักธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน และข้าราชการที่มีแนวความคิดใหม่ ได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรประชาสังคมที่กระตือรือร้นในการสนับสนุนกระบวนการเสริมสร้างพลังของชุมชน เครือข่ายองค์กรเหล่านี้ได้มีกิจกรรมสนับสนุนการแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนในหลายลักษณะ เช่น การขยายพื้นที่ทางการตลาดให้กับสินค้าชุมชน การจัดงานส่งเสริมการตลาดผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน เพื่อพัฒนาอาชีพการให้คำแนะนำในการพัฒนาคุณภาพและรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองลูกค้าเป้าหมายกลุ่มใหม่ๆ ฯลฯ

หมู่บ้านส่วนใหญ่มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรจำนวนมาก จำนวนกลุ่มแต่ละหมู่บ้านมีตั้งแต่ 5-20 กลุ่ม กลุ่มเหล่านี้มีทั้งกลุ่มที่จัดตั้งกันเอง และกลุ่มที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมให้จัดตั้ง แต่กลุ่มประเภทหลังมีมากที่สุด ช่องทางสื่อสารภายในกลุ่มส่วนใหญ่มีประสิทธิภาพกว่าช่องทางสื่อสารสาธารณะของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และการดำเนินกิจกรรมมีเรื่องที่ต้องให้สมาชิกร่วมรับรู้และตัดสินใจ เช่น กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการออมทรัพย์ การเก็บเงินสงเคราะห์ กลุ่มให้บริการสินเชื่อแต่ในทุกหมู่บ้านไม่มีการเชื่อมเครือข่ายกลุ่มเหล่านี้ให้อยู่ภายใต้ร่มเงาของโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมอันเดียวกัน กล่าวคือ ไม่ปรากฏว่ามีการประชุมตัวแทนกลุ่มเพื่อให้กลุ่มเป็นช่องทางสื่อสารระหว่างสมาชิกกับชุมชน แม้ว่าผู้นำกลุ่มบางคนจะเป็นกรรมการหมู่บ้านด้วย แต่ก็ไม่ใช่ในฐานะตัวแทนของกลุ่ม เท่าที่จะพอมองเห็นได้ก็มีเพียงผู้นำสตรีเท่านั้นที่ได้รับการเชิญเข้าร่วมประชุมกับกลุ่มผู้นำหมู่บ้านในฐานะตัวแทนขององค์กรสตรี แต่ผู้นำสตรีก็ไม่ได้นำข้อประชุมกลับมาแจ้งต่อสมาชิกกลุ่มแต่อย่างใด ทั้งนี้กล่าวได้ว่ากลุ่มเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่ในชุมชนทุกแห่ง และเป็นช่องทางที่สมาชิกกลุ่มจะได้มาพบปะพูดคุยกัน แต่ก็เป็นเรื่องของกิจกรรมกลุ่มมากกว่าเรื่องของส่วนรวม

เครือข่ายขององค์กรมีเฉพาะเครือข่ายขององค์กรที่อยู่ภายใต้การส่งเสริมของหน่วยงานหน่วยเดียวกัน ซึ่งก็เป็นเพียงเครือข่ายหลวมๆ ไม่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ หรือมีกิจกรรมร่วมกันเท่าไรนัก เครือข่ายองค์กรส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมและสนับสนุนของกองทุนเพื่อสังคม สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน และกรมการพัฒนาชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลเริ่มเข้ามามี

บทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านที่ต้องการได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่ออาชีพรวมตัวกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายองค์กรมากขึ้น นอกจากนี้เครือข่ายที่เกิดขึ้นอยู่ในทุกพื้นที่มักเป็นเครือข่ายขององค์กรประเภทเดียวกัน ข้ามหมู่บ้านเป็นเครือข่ายระดับตำบล ไม่มีเครือข่ายองค์กรในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายองค์กรต่างประเภทกันเลย

แนวคิดชุมชนแนวปฏิบัติ

ชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice) คือ ชุมชนที่มีการรวมตัวกัน หรือเชื่อมโยงกันอย่างไม่เป็นทางการ โดยมีลักษณะดังนี้

1. ประสบปัญหาลักษณะเดียวกัน
2. มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน ต้องการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากกันและกัน
3. มีเป้าหมายร่วมกัน มีความมุ่งมั่นร่วมกัน ที่จะพัฒนาวิธีการทำงานได้ดีขึ้น
4. วิธีปฏิบัติคล้ายกัน ใช้เครื่องมือ และภาษาเดียวกัน
5. มีความเชื่อ และยึดถือคุณค่าเดียวกัน
6. มีบทบาทในการสร้าง และใช้ความรู้
7. มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน อาจจะพบกันด้วยตัวจริง หรือ ผ่านเทคโนโลยี
8. มีช่องทางเพื่อการไหลเวียนของความรู้ ทำให้ความรู้เข้าไปถึงผู้ที่ต้องการใช้ได้ง่าย
9. มีความร่วมมือช่วยเหลือ เพื่อพัฒนาและเรียนรู้จากสมาชิกด้วยกันเอง
10. มีปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่อง มีวิธีการเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่สายงานในทางสังคม

ชุมชนนักปฏิบัติ คือ คนกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งทำงานด้วยกันมาระยะหนึ่ง มีเป้าหมายร่วมกัน และต้องการที่จะแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์จากการทำงาน กลุ่มดังกล่าว มักจะไม่ได้เกิดจากการจัดตั้งโดยองค์การ เป็นกลุ่มที่เกิดจากความต้องการทางสังคม และความพยายามที่จะทำให้บรรลุผลสำเร็จ เป็นกลุ่มที่ไม่มีอำนาจ ไม่มีการกำหนดไว้ในแผนภูมิโครงสร้างองค์กร และอาจจะมีเป้าหมายที่ขัดแย้งกับผู้นำองค์กร ในหนึ่งองค์กร อาจจะมี ชุมชนนักปฏิบัติจำนวนมาก และคนๆ หนึ่งจะเป็นสมาชิกในหลายชุมชน ชุมชนนักปฏิบัติ มีความสำคัญอย่างไร เครือข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ เกิดจากความใกล้ชิด ความพอใจ และพื้นฐานที่ใกล้เคียงกัน ลักษณะที่ไม่เป็นทางการ จะเอื้อต่อการเรียนรู้ และการสร้างความรู้ใหม่ๆ มากกว่าโครงสร้างที่เป็นทางการ คำว่า ปฏิบัติ หรือ practice ใน CoP ชี้จุดเน้นที่การเรียนรู้ ซึ่งได้รับจากการทำงานเป็นหลัก เป็นแง่มุมเชิงปฏิบัติ ปัญหาประจำวัน เครื่องมือใหม่ๆ พัฒนาการในเรื่องงาน วิธีการทำงานที่ได้ผลและไม่ได้ผล การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทำให้เกิดการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ฝังลึก สร้างความรู้และความเข้าใจได้มากกว่าการเรียนรู้จากหนังสือ หรือการฝึกอบรมตามปกติ เครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งมีสมาชิกจากต่างหน่วยงาน ช่วยให้องค์กรประสบความสำเร็จได้ดีกว่า การสื่อสารตามโครงสร้างที่เป็นทางการ

แนวคิดชุมชนนักปฏิบัติ เป็นกลไกของการไขว่คว้าหาความรู้เข้าหาตัวมากกว่าการรวบรวมความรู้เพื่อส่งมอบให้ผู้อื่น ชุมชนนักปฏิบัติ เป็นเรื่องของการเรียนรู้ เพื่อเป็นคนทำงานที่เก่งขึ้น มิใช่แค่เรียนรู้ว่า จะทำงานอย่างไร หรือเรียนรู้แต่เรื่องที่เป็นนามธรรม การเป็นสมาชิกของชุมชนนักปฏิบัติ คือ มีส่วนร่วมในชุมชนนั้นอย่างมีความหมาย ชุมชนนักปฏิบัติ ควรเชื่อมโยงกับเป้าหมายหลักขององค์กร แนวคิดของการปฏิบัติในชุมชนนักปฏิบัติ หรือ P ใน CoP หมายถึง การกระทำในบริบทเฉพาะ สิ่งที่มีผลต่อการปฏิบัติ และเป็นผลจากการเรียนรู้ ได้แก่ สิ่งที่ปรากฏชัดแจ้ง เช่น เครื่องมือ เอกสาร ภาพลักษณ์ สัญลักษณ์ บทบาทที่ชัดเจน เกณฑ์ที่กำหนดไว้ กฎข้อบังคับ สัญญา ส่วนสิ่งที่ไม่ปรากฏชัดแจ้ง เช่น ความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ในใจ ความหยั่งรู้การรับรู้ ความอ่อนไหว ความเข้าใจ สมมติฐาน มุมมอง ซึ่งเป็นที่ยอมรับทั่วไป การปฏิบัติมิใช่สิ่งตายตัวที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ขณะเดียวกันก็ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ง่ายๆ ด้วยคำสั่งหรือกฎระเบียบ มีคนอื่นในองค์กร ซึ่งมีประสบการณ์ที่จะเป็นประโยชน์กับเรา พวกเขาเต็มใจที่จะแบ่งปันประสบการณ์นั้นให้ผู้อื่น และเราเต็มใจที่จะช่วยพวกเขา เราสามารถค้นหาพวกเขาได้พบ แม้จะไม่รู้จักพวกเขา ธรรมชาติของชุมชนนักปฏิบัติ องค์กรประกอบไปด้วยชุมชนนักปฏิบัติจำนวนมากทับซ้อนกันอยู่คู่ขนานไปกับโครงสร้างที่เป็นทางการขององค์กร รอบชีวิตของชุมชนนักปฏิบัติไม่มีความชัดเจนว่า เริ่มต้นเมื่อไร สิ้นสุดเมื่อไร ขึ้นอยู่กับความพร้อมและโอกาส เหมาะสำหรับการเรียนรู้ ประเด็นที่ชุมชนนักปฏิบัติให้ความสนใจ จะเปลี่ยนไปตามความต้องการ และความสนใจของสมาชิก การสนับสนุนชุมชนนักปฏิบัติ ปฏิบัติต่อชุมชนนักปฏิบัติเสมือนทรัพย์สินขององค์กร ให้การสนับสนุนทรัพยากร และข้อมูลข่าวสาร ดูแลเป้าหมายให้สอดคล้อง กับองค์กร ส่งเสริมการสร้างชุมชนนักปฏิบัติ ด้วยการยอมรับผลงานที่เกิดขึ้นจากกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ และดึงชุมชนเข้ามาร่วมกันทำงานให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีก มองว่า องค์กรเป็นที่รวมของชุมชน ที่เชื่อมต่อกัน ส่งเสริมให้มีจุดยืนที่เหมาะสม และมีส่วนต่อความสำเร็จขององค์กร ส่งเสริมให้ชุมชนนักปฏิบัติ เรียนรู้จากภายในกลุ่ม และจากกลุ่มอื่น ๆ ดูว่า กลไกขององค์กร มีส่วนในการสนับสนุนชุมชนนักปฏิบัติ ส่งเสริมการเรียนรู้ทุกรูปแบบ และเชื่อมต่อทั่วทั้งองค์กร มุมมองต่อการเรียนรู้ การเรียนรู้ เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติ แต่เรามักจะมองไม่เห็นว่า เกิดการเรียนรู้ดีขึ้น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไม่ได้เกิดจากการดูเอกสารของคนอื่น แต่เกิดจากการทำความเข้าใจในตรรกะ หรือวิธีคิด ของคนอื่น เทคโนโลยีสารสนเทศช่วยให้เราแลกเปลี่ยนความเข้าใจ และความคิดกันได้กว้างขวางขึ้น แต่หัวใจของการแลกเปลี่ยนคือ ความสนใจร่วมกัน ใส่ใจความคิดของกันและกัน และสร้างชุมชน ซึ่งเชื่อใจกัน การหาโอกาสเรียนรู้ ถ้ามีปัญหาเกี่ยวกับการเรียนรู้ ให้มองหาแบบแผน / สาเหตุ ของการมีส่วนร่วม และ การแยกตัวของสมาชิก เมื่อมีการนำความรู้ไปใช้ในบริบทอื่น หรือมีการส่งผ่านข้อมูลข่าวสารไปยังอีกหน่วยงานหนึ่ง ให้ติดตามเรียนรู้การปรับเปลี่ยน ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน และการแปลความหมายใหม่ รับรู้การเกิดขึ้นของวิธีปฏิบัติใหม่ ๆ ในที่ไกลหูไกลตา

การเรียนรู้ที่ชายขอบของชุมชนนักปฏิบัติก็มีความสำคัญ ได้แก่ การดึงดูด สมาชิกใหม่ การตอบสนองสิ่งกระตุ้นจากภายนอก การมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ

แนวคิดปัจจุบัน เปลี่ยนจากการเก็บเกี่ยวความรู้ ไปสู่การเชื่อมต่อระหว่างบุคคล อย่าสร้างห้องสมุดที่เต็มไปด้วยเอกสาร ให้สร้างบัตรรายชื่อบุคคล (card catalog) เพื่อช่วยในการเชื่อมต่อระหว่างบุคคลต่อบุคคล ปัจจัยสู่ความสำเร็จ กลุ่มที่ไม่เป็นทางการเป็นสิ่งที่เกิดโดยธรรมชาติอยู่แล้วในองค์กรมีลักษณะของสิ่งมีชีวิต เติบโตขึ้น เมื่อเป็นที่ประสงค์ของสมาชิก การที่จะให้มีคุณค่าต่อองค์กร จะต้องได้รับการเพาะบ่ม ดูแลด้วยความระมัดระวังการสนับสนุนมากเกินไป อาจจะทำให้ไม่เป็นที่สนใจจากสมาชิก การปล่อยปละละเลย ก็อาจจะทำให้แคระแกร็นเหี่ยวเฉา ความท้าทายนี้แตกต่างจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ผู้นำองค์กรเคยประสบความท้าทายสำหรับชุมชนนักปฏิบัติ ปัญหาสำคัญของชุมชนที่กำลังเติบโต คือ การที่สมาชิก สูญเสียความสนใจ และปล่อยให้ผู้ประสานงานรับผิดชอบไปคนเดียว เมื่อผู้ประสานงานหันไปทำงานอื่น ชุมชนก็ล่มสลาย ปัญหาสำคัญของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ คือ การที่สนใจ แต่ความสำเร็จของตนเอง ข้อเสนอแนะต่อไปนี้ จะช่วยรักษาพลังของชุมชนให้เกิดความต่อเนื่องนำสมาชิกใหม่เข้ามาร่วม และมุ่งไปที่ประเด็นที่เฉียบคม

เชิญผู้นำทางความคิด ซึ่งเป็นที่ยอมรับเข้ามาร่วมตั้งแต่เริ่มแรก เพื่อสร้างพลังให้แก่ชุมชน จัดให้มีเวทีพบปะกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิด เพื่อสร้างความตื่นตัว ความไว้เนื้อ เชื่อใจ ความรู้สึกร่วม

ส่งเสริมการติดต่อระหว่างสมาชิกของชุมชน จัดตั้งกลุ่มแกนที่แข็งขัน ไม่จำเป็นว่า สมาชิกทุกคนจะมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันสนับสนุนกลุ่มแกนด้วยการให้เป็นที่รับรู้ของชุมชน และไม่รบกวนเวลาเพิ่มมากเป็นพิเศษ ความท้าทายด้านเทคนิค ทำให้การติดต่อ การให้ข้อมูล และการเข้าถึงชุมชนเป็นเรื่องง่าย เช่น การใช้ Software computer ที่ใช้ง่าย และคุ้นเคย ความท้าทายสำหรับสมาชิก สิ่งที่มีคุณค่ามาก ของชุมชน คือ การร่วมกันแก้ปัญหา แต่การอภิปรายปัญหาอย่างเปิดอก ในขณะที่ความคิดยังไม่สุกงอมดี หรือคิดดังๆ ในที่ประชุมเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมชาติของเรา ความท้าทายของสมาชิกที่สำคัญ คือ การพูดถึงปัญหาของตนเอง ต่อหน้าผู้คนจำนวนมากที่เราไม่รู้จัก

สร้างเวทีเสวนาในประเด็นที่เฉียบคม ให้สมาชิกอาวุโสซึ่งคนยอมรับเป็นผู้ขอความช่วยเหลือและหาผู้ที่มีกึ๋นไปร่วมอยู่ในเวที ผู้ประสานงานช่วยกระตุ้นให้อธิบายหลักคิดของข้อเสนอ เพื่อให้สมาชิกอภิปรายไปที่สมมติฐานที่ใช้ และเลือกการสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจในกลุ่มขนาดเล็ก 2-3 คน อาจใช้เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการสร้างชุมชนได้

DOPA KM Team ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชนนักปฏิบัติ เป็นกลุ่มคนที่มารวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ มีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ เพื่อช่วยให้การทำงานมีประสิทธิผลที่ดีขึ้น ส่วนใหญ่การรวมตัวกันในลักษณะนี้ มักจะมาจากคนที่อยู่ในกลุ่มงานเดียวกัน หรือมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน ซึ่งความไว้วางใจ และความเชื่อมั่นในการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน จะเป็นสิ่งที่สำคัญชุมชนนักปฏิบัติ จะมีความแตกต่างจากการที่บุคคลมารวมกลุ่มกันเป็น

ทีมปฏิบัติงานปกติทั่วไป ตรงที่ชุมชนนักปฏิบัติ เป็นการรวมตัวกันอย่างสมัครใจ เป็นการเชื่อมโยงสมาชิกเข้าด้วยกัน โดยกิจกรรมทางสังคม ไม่ได้มีการมอบหมายสั่งการเป็นการเฉพาะ และจะเลือกทำในหัวข้อ หรือเรื่องที่สนใจร่วมกัน เท่านั้น

ความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนในกลุ่มชุมชนนักปฏิบัติ จะพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการทำงานของบุคคลและองค์กรต่อไป และจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ ในท่ามกลางบรรยากาศแบบสบาย ๆ ประกอบกับ การใช้เทคนิค ที่เรียกว่า สุนทรียสนทนา (Dialogue) ซึ่งเป็นการสนทนาที่เคารพความคิดเห็นของผู้พูด ให้เกียรติกัน ให้โอกาสกัน และไม่พยายามขัดขวางความคิดใคร กับรับฟังผู้อื่นพูดอย่างตั้งอกตั้งใจ (Deep Listening)

สรุป ชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนนักปฏิบัติ เป็นกิจกรรมเริ่มต้นอีกกิจกรรมหนึ่งในกระบวนการจัดการความรู้ที่มีกิจกรรมหลายประการ ที่จะต้องดำเนินการทั้งในส่วนที่อาจเรียกว่า เป็นมิติของการบังคับ และในส่วนที่เป็นมิติของการส่งเสริม ส่วนที่เป็นมิติการบังคับ คือ การที่จะต้องดำเนินการจัดการความรู้ ในฐานะตัวชี้วัด ที่เป็นพันธะสัญญา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้มีการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยให้ความสำคัญกับการวิจัยที่มุ่งพัฒนาและสร้างความรู้เฉพาะในประเด็น ของการสร้าง พัฒนา ความรู้ ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ใช้กระบวนการทางปัญญาเป็นเครื่องมือ รวมไปถึงการใช้วิธีการทางการวิจัย ทั้งในส่วนของการสืบค้นความรู้ หรือการสร้างพื้นที่จัดการตนเองของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ปณิธี บุญสา (2555) ได้ศึกษารูปแบบการบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่ในการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืนของตำบลแม่ตื่น อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก ผลการวิจัยที่เกิดขึ้น พบว่า ความสอดคล้องกับการวิจัยกระบวนทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน นั้นคือการนำเอาความเชื่อในพิธีกรรมการปลูกข้าว ซึ่งเป็นผลมาจากการทบทวนทุนหรือองค์ความรู้เดิมของชุมชน มากำหนดเป็นขั้นตอนในการทำความเข้าสถานการณ์ปัญหาและสืบค้นความรู้ของตัวเองในการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยเฉพาะปัญหายาเสพติด โดยใช้วิธีการทางการวิจัยเป็นเครื่องมือ และยกระดับไป สู่การเป็นพื้นที่ทางสังคมเพื่อให้มีการถกเถียงถึงเหตุของปัญหา และนำไปสู่การพัฒนาเป็นกลไกของชุมชนในการลดปัญหายาเสพติด โดยมีการมุ่งเน้นการจัดการปัญหาร่วมกันระหว่างการบริหารความรู้ ควบคู่กับการสร้างและพัฒนาความรู้ ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการในการบริหารการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยใช้หลักของการบริหารการวิจัย ในการพัฒนาโครงสร้างการบริหารการพัฒนาเชิงพื้นที่ ที่เน้นสร้างพัฒนา คนในชุมชนด้วยการวิจัยเป็นหลัก

ธนณัฏฐ์ ศรีโอษฐ์ (2556) ได้ให้ความหมายและอธิบายถึงพลวัตของเครือข่ายอำนาจท้องถิ่นในจังหวัดชลบุรี ไว้ในวารสารร่มพฤษ์ มหาวิทยาลัยเกริก ฉบับที่ 2 ปีที่ 31 ระหว่าง กุมภาพันธ์ –

พฤษภาคม 2556 มีเนื้อหาใจความสำคัญถึงการใช้แนวคิดเครือข่ายทางสังคมในการวิเคราะห์เครือข่ายอำนาจท้องถิ่นในจังหวัดชลบุรี ซึ่งพบว่า โครงสร้างอำนาจแบบขั้วเดียวภายใต้การนำของบ้านใหญ่ ก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของเครือข่ายกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ที่ยึดโยงเข้ากันผ่านระบบอุปถัมภ์แบบดั้งเดิม การกระจายอำนาจ ได้นำเครือข่ายขององค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และเมืองพัทยา ไปสวมทับอำนาจแบบเดิม อันทำให้จังหวัดชลบุรีมิอาจกระจายอำนาจไปสู่ชุมชนท้องถิ่นได้ โครงอำนาจแบบขั้วเดียวภายใต้การนำของบ้านใหญ่ดังกล่าวนี้เป็นอุปสรรคต่อการปกครองตนเองของท้องถิ่นและการกระจายทรัพยากรที่เป็นธรรม

ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวยังผลกระทบต่อการพัฒนาประชาธิปไตยท้องถิ่นในจังหวัดชลบุรี และ การสร้างความไม่เป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร นั้นหมายถึง การให้ความสำคัญต่อพื้นที่ทางสังคมเป็นนัยสำคัญในฐานการวิเคราะห์การยึดโยงความเป็นเครือข่ายบนฐานของการใช้ทุนความรู้ของท้องถิ่น ที่เป็นพื้นที่สาธารณะร่วมได้ถูกกดทับโดยการสวมทับอำนาจท้องถิ่นเพียงขั้วเดียวกล่าวคือในความเป็นบ้านใหญ่เป็นการจัดความพันธ์เชิงเครือญาติและระบบของผลประโยชน์ที่ทับซ้อนโดยมีมิติทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวของ ความสาธารณะและการหยิบยืนความเป็นพื้นที่สาธารณะทางสังคมถูกแทรกแซงด้วยวัฒนธรรมบริโภคนิยม โดยอิงผลประโยชน์เป็นหลัก

ผู้วิจัยได้ค้นพบว่าการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจท้องถิ่นโดยอาศัยแนวคิดเครือข่ายทางสังคมทำให้ได้เห็นถึงปรากฏการณ์ของการจัดความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมของอำนาจท้องถิ่นที่ก่อรูปโดยระบบอุปถัมภ์ ที่ถูกตีความว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหนึ่งหากมีการอาศัยกระบวนการทางปัญญามาเป็นแบบแผนการบริหารอำนาจท้องถิ่นก็สามารถนำไปสู่การจัดการตนเองของท้องถิ่นได้ดังจะเห็นได้ในส่วนของงานวิจัยเรื่องภูมิปัญญากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ที่ดิน ป่า กรณีศึกษา ภูมิปัญญาขวัญ 37 ประการของชาวปกาเกอะญอ บ้านแม่ขะปู ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ในข้อที่ 3

สรศักดิ์ เสนาะพรไพร (2554) ได้มีการวิจัยเรื่องภูมิปัญญากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ที่ดิน ป่า กรณีศึกษา ภูมิปัญญาขวัญ 37 ประการของชาวปกาเกอะญอ บ้านแม่ขะปู ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ มีเนื้อหาสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการวิจัยครั้งนี้ คือ การศึกษาวิธีคิดมุมมองของชาวปกาเกอะญอ บ้านแม่ขะปู ผ่านภูมิปัญญาขวัญ 37 ประการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ที่ดิน ป่า ในการทำหน้าที่ในการรักษาเสถียรภาพ ตลอดจนเงื่อนไขข้อจำกัดสู่ความยั่งยืนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งพบว่า ขวัญมีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ตั้งแต่เดิมมา การใช้ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญอธิบายความหมายของจิตวิญญาณขั้นสูงของสรรพสิ่งในธรรมชาติและพลังในการกำหนดวิถีของโลกที่สมดุล กล่าวคือ ขวัญตามความเชื่อของชาวปกาเกอะญอ คือ พลังจิตวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ใน 1) ส่วนต่างๆ ของร่างกายมนุษย์ 2) สัตว์ และ 3) พืช รวมทั้งหมด 37 ประการ โดยปัจจัยในการ

กำหนดที่สถิตของขวัญว่าควรอยู่ ณ แห่งใดนั้นเป็นความเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์ความสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ กล่าวคือ ขวัญที่อยู่ในร่างกายมนุษย์เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับครอบครัวและชุมชนตลอดจนกัลยาณมิตร เพื่อให้เกิดความเคารพต่อระบบความเป็นอาวุโส มีความกตัญญู และสร้างความสมานฉันท์ เกื้อกูลต่อกันเช่นเดียวกับการกำหนดขวัญในสัตว์และพืชต้องพิจารณาจากปัจจัยทางธรรมชาติ ภูมินิเวศน์ เพราะขวัญคือดัชนีชี้วัดความมั่นคงสมดุลชีวิต และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้กลายเป็นความแยบยลในการสร้างเงื่อนไขเชิงมาตรการในการปฏิบัติให้แก่คนและชุมชนในการดูแลสิ่งแวดล้อมเสมือนการปกปักรักษาขวัญของตัวเอง จากผลการศึกษาดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าข้อเสนอแนะจากงานวิจัย มีผลต่อการนำไปวิเคราะห์ ตีความ และความเข้าใจต่อกระบวนการสร้างความรู้หรือการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยใช้ความรู้หรือทุน ซึ่งในส่วนนี้มีความสอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญาโดยตรง

กล่าวคือให้มีการยกระดับองค์ความรู้เรื่องขวัญ จากการเป็นองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเป็นการอธิบายและการสร้างรูปธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ และชนเผ่าตลอดจนเครือข่ายปกาเกอะญอ สังคมในระดับกว้าง โดยเชื่อว่าองค์ความรู้ดังกล่าวนี้สามารถทำหน้าที่ในการขยายพื้นที่การเรียนรู้ทางสังคม และสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมต่อไป ข้อเสนอดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่ามีวิธีคิดที่เป็นการสเสริมอำนาจการจัดการตนเองด้วยกระบวนการทางปัญญาของท้องถิ่น และสอดรับการนำมาตีความและให้ความหมายต่อ เหตุปัจจัยและความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

รังสิต โลไทยสงค์ (2554) กระบวนการยุติธรรมชุมชน : กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม ซึงเป็นการวิจัยที่มุ่งสร้างความรู้ในกระบวนการยุติธรรมของสังคมที่ผู้วิจัยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเกิดขึ้นในการนำเอาบทบาทหน้าที่ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเพื่อสร้าง “กระบวนการยุติธรรมชุมชน” ที่เป็นรูปธรรม กล่าวคือ สังคมไทยยุคดั้งเดิมปกครองโดยกษัตริย์ราชา นักปราชญ์ ก่อนการปฏิรูประบบกฎหมาย ในพื้นที่ของอำนาจรัฐใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นหมายแม่บท ส่วนพื้นที่ห่างไกลคงใช้กฎหมายท้องถิ่นและจารีตประเพณีดั้งเดิม ภายหลังการปฏิรูป ไทยได้รับอิทธิพลจากระบบกฎหมายของยุโรป ดังนั้นปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยจึงมาจากแนวคิดเชิงปรัชญาหลายกระแสที่ผสมผสานกันอย่างไม่สมดุล ระหว่างปรัชญากฎหมายธรรมชาติของไทย(ธรรมนิยมดั้งเดิมที่หลักธรรมศาสตร์และทศพิธราชธรรมเป็นแกน วัฒนธรรมอำนาจนิยมอันมีอุดมการณ์เทวราชา-ลัทธิศักดินาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) ที่ส่งผ่านนิติประเพณีทับซ้อนด้วยปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตย (ทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมายและมนุษยนิยมทางกฎหมาย) ก่อตัวขึ้นเป็นหลักนิติรัฐของไทย โดยสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นปัจเจกนิยม ความเสมอภาคตามกฎหมาย มีการแบ่งแยกอำนาจ รัฐมีอำนาจจำกัด ด้วยการยินยอมของผู้อยู่ใต้การปกครองทั้ง

ที่สามารถเข้าถึงการเมืองการปกครองได้ วัฒนธรรมดังกล่าวทำให้อำนาจของประชาชนถูกดึงออกมาจัดการโดยรัฐ จากปรัชญาพื้นฐานดังกล่าวทำให้ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยอยู่ในกรอบของกระบวนทัศน์ทางกฎหมาย ที่ปะทะกันระหว่างกระบวนทัศน์การบังคับใช้กฎหมายกับกระบวนทัศน์กระบวนการนิติธรรม โดยแรกเริ่มเน้นไปที่การควบคุมอาชญากรรม เคลื่อนย้ายสู่การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การคุ้มครองสิทธิผู้เสียหาย การบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และปัจจุบันคือกระบวนการยุติธรรมชุมชน

ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อการเกิดขึ้นถึงแนวคิดยุติธรรมชุมชน ที่ยังคงไว้ซึ่งการเปิดพื้นที่ทางสังคมที่อาศัยการจัดทำประชาพิจัย เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการบริหารปัญหาความขัดแย้งในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง และส่งผลไปสู่การพัฒนากลไกยุติธรรมชุมชนในการทำหน้าที่ไกลเกลี่ยปัญหาความขัดแย้งในระดับต่าง ๆ ของชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการผสมผสานความรู้ทางวิชาการและความรู้ท้องถิ่นผ่านกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ที่อาศัยขั้นตอนของประชาพิจัย ที่เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการทางปัญญาเช่นเดียวกับกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เกศสุดา สิทธิสันติกุล (2556) การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของน้ำกับสำนึกท้องถิ่น ด้วยวิธีการสร้างทฤษฎีจากฐานราก ในภาคเหนือของประเทศไทย ได้อธิบายถึงสำนึกท้องถิ่นโดยการตรวจสอบบทบาทของพิธีกรรมทางศาสนาพุทธที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายใต้ความสัมพันธ์ที่มุ่งทำความเข้าใจคุณลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างน้ำ ป่า และวิถีชีวิตของคนในชุมชนในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยภายในและภายนอกของชุมชน และอธิบายว่าพิธีกรรมได้ไปกระตุ้นทัศนคติและการกระทำของผู้คนต่อการอนุรักษ์ป่าและน้ำอย่างไร

กรอบการอธิบายทั้งสองกรอบดังกล่าวทำให้เกิดการพัฒนากรอบแนวคิด (Conceptual Framework) ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของน้ำและสำนึกท้องถิ่นที่มีความเป็นพลวัต กล่าวคือ มีการแสดงความสัมพันธ์เชิงพึ่งพิง (Local Reciprocity) ที่เชื่อมโยงอยู่กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน น้ำ และสถานที่ภายใต้บริบทของชุมชนท้องถิ่น ว่าเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์นี้ปรากฏขึ้นเฉพาะชุมชนท้องถิ่น ที่ซึ่งป่าเป็นสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพที่สำคัญยิ่งของผู้คนและน้ำก็เป็นส่วนหนึ่งของป่า ที่ซึ่งสถานภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นขึ้นอยู่กับป่าและน้ำ และที่ซึ่งปฏิสัมพันธ์ของผู้คนมีอิทธิพลต่อธรรมชาติของป่าและน้ำ อย่างไรก็ตาม สำนึกท้องถิ่นหรือความรู้สึกเป็นเจ้าของสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพ (ป่า) และความตระหนักถึงความหายของน้ำนั้นมีความอ่อนไหว ผู้คนอาจจะสูญเสียสำนึกและความตระหนักนี้ไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงความจำเป็นด้านเศรษฐกิจ ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศและเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม สังคม และการเมือง ทั้งนี้ ภาวะผู้นำมีบทบาทสำคัญต่อการกระตุ้นจิตสำนึกท้องถิ่นและการสร้างความหมายของ

น้ำให้ชัดแจ้ง ซึ่งจะเป็นแรงผลักดันความต้องการและการกระทำของผู้คนอย่างมีส่วนร่วมในการปกป้องและบริหารจัดการน้ำและสถานที่ (ป่า)

โดยมุมมองผู้วิจัยถือว่าเป็นองค์รวมและเป็นระบบสำหรับการตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของน้ำและสำนึกท้องถิ่น ซึ่งอาจจะมีส่วนช่วยส่งเสริมวาทกรรมเชิงวิชาการและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านกระบวนการกระตุ้นจิตสำนึกที่อาศัยพิธีกรรมทางศาสนา และวิธีการทางปัญญาในการเสริมพลัง และจัดความสัมพันธ์ใหม่ภายในชุมชน ที่ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อการนำมาอธิบายและตีความเชิงมุมมองของกรอบคิดทางทฤษฎีในการอธิบายความสัมพันธ์ของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

วาสนา ยอดสุวรรณ (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล มีการอธิบายให้เห็นถึง กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในส่วน วิธีคิด กระบวนการทำงาน การขยายผลและการใช้ประโยชน์ รวมทั้งเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลต่องานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานของท้องถิ่น และการหนุนให้ท้องถิ่นไปใช้ใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารการพัฒนาท้องถิ่น คือ 1) นักวิจัยที่เข้ามาทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีวิธีคิดว่างานวิจัยจะสามารถแก้ปัญหาที่ตรงกับความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง 2) กระบวนการดำเนินงานวิจัยมี 2 ช่วงคือ ช่วงพัฒนาโครงการและช่วงดำเนินการวิจัย ซึ่งรายละเอียดแต่ละกิจกรรมสามารถยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมกับสถานการณ์โครงการสถานการณ์ของชุมชน 3) ผลการดำเนินงานทั้งในเชิงเนื้อหาองค์ความรู้และกระบวนการส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งตัวคนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย และความสัมพันธ์ในชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น และเกิดการแก้ไขปัญหาที่ตรงกับความต้องการของชุมชนและองค์กร และ 4) การขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมี 3 ระดับคือ ระดับชุมชน ระดับนโยบาย และระดับการนำไปเผยแพร่ ทั้งนี้โครงการแต่ละโครงการอาจมีการขยายผลและการใช้ประโยชน์ในหลายระดับหรือระดับเดียว ขึ้นอยู่กับคุณภาพในช่วงของการดำเนินงานวิจัยและสภาพภูมิสังคมแต่ละพื้นที่

โดยข้อค้นพบข้างต้น ผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญที่สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย นั้นคือการเชื่อมโยงไปสู่ท้องถิ่น ในรูปของนโยบายท้องถิ่นหรือการแก้ปัญหาระดับท้องถิ่น ที่อาศัยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่นำไปขยายผลต่อ และเป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มีความต่อเนื่องของกระบวนการ ที่สามารถนำมาตีความและวิเคราะห์เหตุปัจจัยของความต่อเนื่องในกระบวนการวิจัยได้

บุษราคัม ปัญญามี (2551) การพัฒนาศักยภาพผู้นำในกระบวนทัศน์ใหม่ในพื้นที่โครงการพระราชดำริหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ได้ชี้ให้เห็นถึง กระบวนทัศน์ของผู้นำที่เป็นอยู่ไม่เท่ากัน เกิดจากการเห็น 3 ด้าน คือ ด้านการเห็นศักยภาพของตัวเอง ด้าน

การเห็นพลังของความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และการเห็นความสำคัญและความจำเป็นในการประสานพลังกับภาคีในท้องถิ่นเพื่อจัดการกับปัจจัยภายนอก ซึ่งกระบวนการพัฒนาศักยภาพผู้นำในกระบวนทัศน์ใหม่ ได้นำกรอบคิดในการเรียนรู้ ประกอบด้วย 3 กิจกรรมหลัก คือ การทบทวนตัวเอง การเรียนรู้ภายนอก และการทดลองปฏิบัติการ

ซึ่งผลที่เกิด พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น คือวิธีการทำงานใหม่ที่ผู้นำเกิดความมั่นใจและเห็นคุณค่าของตนเองในการทำงานภายใต้ศักยภาพที่มีอยู่ มีการเรียนรู้ที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับคนภายนอกและผู้นำกับคนภายในชุมชน อย่างไรก็ตามกระบวนการพัฒนาศักยภาพของผู้นำต้องมีความเหมาะสมกับตนเอง จะส่งผลให้เกิดการพัฒนากระบวนทัศน์ใหม่ได้ เพราะคนมีการจัดการตนเองโดยธรรมชาติอยู่แล้ว

ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของผู้ ภายให้กระบวนการทบทวนตัวเอง และ และการเรียนรู้ภายนอก พร้อมนำมาทดลองปฏิบัติ จนมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์หือวิธคิดของตัวเองผ่านการทำจริง ซึ่งสอดคล้องกับการนำมาตีความและอธิบายถึงกระบวนการทางปัญญา พร้อมทั้งให้ความหมาในความต่อเนื่อง เหตุปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของความต่อเนื่องในกระบวนการทางปัญญาคือทักษะ ความรู้ ความสามารถของผู้นำหรือคนที่ผ่านกระบวนการทางปัญญาหรือ วิธีทางการวิจัยท้องถิ่น

วิมล กลางประพันธ์ (2550) ได้ศึกษาการสร้างองค์กรจัดการตนเองของกลุ่มอาชีพในพื้นที่โครงการพระราชดำริหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การจัดการตนเองของกลุ่มอาชีพในพื้นที่โครงการพระราชดำริหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนาที่เกิดขึ้นตอดเวลา และเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของหน่วยงาน หรือองค์กรที่เข้าไปร่วมพัฒนากลุ่มอาชีพ ทำให้กลุ่มขาดคามเป็นอิสระในการจัดการตนเองอย่างแท้จริง สำหรับปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการตนเองของกลุ่ม พบว่า ปัจจัยภายในได้แก่ การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกันชัดเจนการใช้บทเรียนในอดีต หรือประสบการณ์มาพัฒนางาน ความสัมพันธ์อันดีต่อกันทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม การมีโครงสร้างหรือระเบียบที่ยืดหยุ่น ความไว้วางใจซึ่งกันและกันของสมาชิกความสามัคคีของสมาชิก การมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานของกลุ่ม และความต้องการเรียนรู้ในการพัฒนาตนเอง ปัจจัยภายนอกได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ หรือการส่งเสริมของนักพัฒนาที่เน้นเป้าหมายขององค์กร ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยเอื้อและอุปสรรคทังนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มที่จะเลือกรับ

หลักสูตรพัฒนาขีดความสามารถของพี่เลี้ยงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลของการวิจัยถือว่ามีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจ และการพิจารณาถึงปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความต่อเนื่อง และความสำเร็จของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เนื่องด้วย พี่เลี้ยง หรือ NODE เป็นหน่วยในการทำหน้าที่สนับสนุน และบริหาร

การวิจัย ฉะนั้น ผลการวิจัยเรื่องหลักสูตรพัฒนาขีดความสามารถของพี่เลี้ยงฯ ที่ผ่านการทดลองกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 45 คน คือ ความต่อเนื่องของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน พร้อมทั้งลักษณะการทำงาน เป้าหมายในการทำงาน และลำดับขั้นตอนของการจัดการอบรมที่สอดคล้องกับกระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีการการบริหารงานวิจัยท้องถิ่นซึ่งมีความสอดคล้องกับกระบวนการสนับสนุนของพี่เลี้ยงโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีคุณภาพในภาคอีสาน

กระบวนการสนับสนุนของพี่เลี้ยงโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีคุณภาพในภาคอีสาน ผลของการดำเนินงานพบว่า กระบวนการสนับสนุนให้โครงการวิจัยท้องถิ่นที่มีคุณภาพนั้น แบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะก่อนการวิจัย มีสิ่งสำคัญๆที่พี่เลี้ยงงานวิจัยต้องทำคือ การกำหนดยุทธศาสตร์การทำงานของ Node ให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหาในพื้นที่ กระบวนการค้นคนและทีมวิจัยที่ดี , กระบวนการพัฒนาโจทย์วิจัย และ การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่าง Node กับนักวิจัยเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำงานร่วมกันเพื่อนำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

ระยะ ระหว่างการดำเนินการวิจัย มีกระบวนการสำคัญ คือ การวิเคราะห์ประเมินศักยภาพ จุดอ่อน จุดแข็ง ของนักวิจัยและทีมเป็นระยะ ๆ การเตรียมชุมชนวิจัยเพื่อท้องถิ่น และมุ่งสร้างความรู้ความเข้าใจ ความตระหนักในปัญหาและการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนให้มากที่สุด เสริมความรู้ทักษะประสบการณ์ งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทั้งช่วงต้น ช่วงกลาง และช่วงปลาย ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การติดตามสนับสนุนในระดับพื้นที่ เพื่อสร้างกระบวนการคิดการวางแผนและ การหาแนวทางแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ และ สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อสร้างกำลังใจและผลักดันให้นักวิจัยเกิดพลังในการสร้างสรรค์งานในอนาคต

ระยะหลังการวิจัย มีกระบวนการสำคัญๆคือ การนำเสนอผลงานวิจัยสู่สาธารณะ และผลักดันสู่นโยบาย การพัฒนาข้อมูล การผลิตสื่อ การประสานสื่อสารมวลชนเพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัย และการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ ,การพัฒนาศักยภาพนักวิจัยและยกระดับสู่บทบาทพี่เลี้ยง และ การพัฒนาโจทย์วิจัยต่อยอดและจัดทำโครงการพัฒนาเสนอของบประมาณจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และส่วนเงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้โครงการวิจัยประสบความสำเร็จ คือ โจทย์วิจัยและปัญหาการวิจัย ต้องเป็นเรื่องที่คนในชุมชนต้องการแก้ปัญหา, ทีมวิจัยมีองค์ประกอบ มาจากกลุ่มคนหลายกลุ่มในชุมชน หัวหน้าโครงการวิจัย มีอุดมการณ์ในการมองปัญหาและมีประสบการณ์ทำงานเกี่ยวกับประเด็นในโจทย์วิจัยนั้น ๆ มาระดับหนึ่ง ทีมวิจัยมีความพร้อมร่วมกับชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนที่หลากหลายในการร่วมการวิจัย มีการนำเสนอข้อมูลสู่ชุมชน มีการบันทึกผลกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ศึกษาดูงานในการสร้างการเรียนรู้ระหว่างการทำวิจัย จัดเวทีนำเสนอผลการวิจัยอย่างต่อเนื่องทั้งภายในภายนอกชุมชน และ ประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเพื่อเข้าร่วมสนับสนุนการดำเนินงานของโครงการฯอย่างต่อเนื่อง

ซึ่งเป็นผลที่ชี้ให้เห็นถึงขีดความสามารถของกระบวนการสนับสนุนที่มีกลไกพี่เลี้ยงในการบริหารและติดตาม ในการเสริมพลังการทำงานในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่นำไปสู่ความต่อเนื่อง ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะนำไปตีความให้สอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ที่มีปัจจัยสำคัญมาจากการวางระบบการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและตัวบงชี้สำคัญในเชิงรูปธรรมของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

โดยสรุป จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นัยสำคัญในการศึกษาถึงกระบวนการทางปัญหาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนวิจัย ที่ผ่านการสนับสนุนกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น นั้นคือ ผลของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การวิจัยใหม่ โดยให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้วิจัยในฐานะเจ้าของความรู้ และ เจ้าของปัญหา การที่จะทำให้งานวิจัยเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องให้ชุมชนท้องถิ่นวิจัยเป็น ซึ่ง มีความสอดคล้องในแนวคิดการเสริมพลังอำนาจของท้องถิ่น ผนวกกับ ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม ที่อยู่บนฐานความเชื่อว่ามนุษย์คือผู้สร้างความรู้ ความรู้เกิดขึ้นได้จากการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ เช่น เดียวกันกับกระบวนการทางปัญญา ตามหลักพุทธศาสนา ที่เน้นกระบวนการเข้าถึงและยอมรับความจริง ตามกฎของธรรมชาติ

ในขณะเดียวกัน แนวคิดทฤษฎีในเชิงปฏิบัติการทางสังคม อย่างทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) ที่ไม่ยอมรับความคิดอันเป็นสากลและมุมมองคนภายนอก แต่หันมาเน้นพลวัตและความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างวิธีคิดที่หลากหลายของกลุ่มชนต่างสังคมและวัฒนธรรม จนมีผลให้ปัญหาในการวิจัยเปลี่ยนจากเทคนิควิธีและชนิดของข้อมูลมาเป็นปัญหาด้านวิธีวิทยาในการเชื่อมโยงความคิด (conceptualization) ซึ่งให้ความสำคัญแก่กระบวนการวิเคราะห์ปัญหาการวิจัยมากกว่ามุ่งไปที่ประมวลข้อมูล แต่จะเน้นการโต้แย้งของวิธีคิดที่แตกต่างกันในตัวของข้อมูล ซึ่งตีความได้ว่า ข้อมูล คือ ความรู้ ฉะนั้น แนวปฏิบัติสำคัญคือ จะใช้หรือปฏิบัติการทางวิธีคิดอย่างไร

ซึ่งบนหลักคิดทฤษฎีดังกล่าวนำมาสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนการในการพัฒนาความรู้ เพื่อให้ชุมชนสังคมเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง ด้วยกระบวนการทางปัญญา มุ่งเน้นการออกแบบการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการทางปัญญา จนเกิดผลในเชิงรูปธรรม ตามหลักของชุมชนแนวปฏิบัติ หรือการจัดการองค์การเรียนรู้ รวมไปถึงนัยที่ส่งต่อไปสู่การอธิบายความหมายของชุมชนวิจัย บนรูปธรรมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น นักวิจัยท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บนฐานการรื้อฟื้นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ท้องถิ่น นำไปสู่การออกแบบและพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงรูปธรรม อย่างการจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อลดค่าใช้จ่าย และ นำไปสู่การวางแผนการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างสมดุล เหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา

การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งเน้นที่อาศัยกรอบคิดทางทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์ถึงรูปแบบกระบวนการทางปัญญาที่มีความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ทั้งใน

ระดับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา ที่เป็นผลให้ก่อเกิดแบบแผนทางวัฒนธรรมทั้งในระดับจริต จารีต และประเพณีปฏิบัติของชุมชนวิจัย พร้อมทั้งทั้งทำความเข้าใจและอธิบายถึงโครงสร้างและการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชุมชนหรือสังคมใหม่ที่ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น การอธิบายและบงชี้ให้เห็นถึงระดับฐานคิดทางสังคม ที่ผู้วิจัยเชื่อว่าเป็น นวัตกรรมใหม่ในการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์การพัฒนาชุมชนในสังคมหลังแนวคิดทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยมในยุคโลกาภิวัฒน์ เพื่อเป็นประโยชน์ทั้งในสังคมวิชาการ และแวดวงการพัฒนาเพื่อให้เห็นและเกิดความเข้าใจร่วมกัน ในความสอดคล้องระหว่างกระบวนการทางปัญญา และงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา

ผู้วิจัยขอขยายความเพิ่มเพื่อให้เห็นถึงวิวัฒนาการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาและนำไปสู่การเป็นชุมชนวิจัยที่เป็นทางเลือกหนึ่งของการจัดการปัญหาโดยชุมชน จากการประมวลในส่วนของกระบวนการทางปัญญา ที่เน้นย้ำตามหลักของพุทธธรรม มาเทียบเคียงกับหลักของการวิจัยตามหลักการของตะวันตกที่สังคมไทยนำมาเป็นแบบแผนในระบบการศึกษา จนกลายเป็นวัฒนธรรมการวิจัยหลักของประเทศและเป็นคลังสมองสำคัญต่อการบริหารการพัฒนาประเทศ ที่ถือว่ามีความล้มเหลวในระบบของการบริหารจัดการและการสร้างความรู้ของสังคมไทยในการพัฒนาประเทศตลอดระยะเวลาเกือบ 50 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะการวางระบบการศึกษาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ผนวกกับกระแสการเปลี่ยนแปลงสู่ยุคไร้พรมแดนในกระแสโลกาภิวัฒน์ ที่ส่งผลทั้งในด้านดี และด้านลบต่อชุมชนท้องถิ่นของสังคมไทย การอาศัยแนวคิดทฤษฎีที่เป็นอยู่และเป็นมาถึงปัจจุบันจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้สอดรับกับสถานการณ์ของสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงและนับวันยิ่งมีความซับซ้อนมากขึ้น การเริ่มต้นจากกระบวนการทางปัญญาและตีความให้ความหมายใหม่ในการนำปรัชญาทางพุทธศาสนาที่ว่าด้วยปัญญา ความรู้ความจริงและการเข้าถึงความจริง ผู้วิจัยได้ลำดับเนื้อหาของแนวคิด ทั้งกระบวนการสร้างความรู้ และการเข้าถึงความจริงจนเกิดปัญญา นำมาสู่การนิยามและให้ความหมายของความรู้ สู่การจัดการองค์การในฐานะขององค์กรแห่งการเรียนรู้ นำไปสู่การเสริมพลังอำนาจของชุมชน ทั้งการขยายเครือข่ายของการใช้ความรู้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งในการจัดการของตนเองของชุมชน

กล่าวโดยสรุปภายใต้แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการนำไปตีความให้ความหมายของการวิจัยครั้งนี้ พบว่าพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในสังคมไทยมีการเผชิญการเปลี่ยนแปลงของชุมชนใช่เพียงการเผชิญต่อระบบการพัฒนาที่ไม่เอื้อของโครงสร้างการพัฒนาประเทศที่มีผลมาจากระบบการจัดการในการสร้างความรู้หรือระบบวิจัยไทยตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการตั้งสภาวิจัยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ที่เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานมากกว่าการพัฒนาคน ซึ่งรูปแบบการสนับสนุนการวิจัยของสังคมไทยได้รับแนวทางการวิจัยมาจากต่างประเทศแต่จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หลังจากการทำการปฏิวัติรัฐบาลจอมพล ป.

พิบูลสงคราม ช่วงปี พ.ศ. 2500 และต้องวางรากฐานของประเทศครั้งใหญ่ ปี พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ได้ขอความช่วยเหลือจากอเมริกาและธนาคารโลกได้รับคำแนะนำให้ตั้ง 3 องค์กรใหญ่ เพื่อเป็นองค์กรระดับมันสมองในการปฏิรูปประเทศจากการเป็นประเทศเกษตรกรรมก้าวสู่ประเทศอุตสาหกรรม ในช่วงนั้นมี 3 สภา คือ สภาพัฒน์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) สภาการศึกษา (สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา) และ สภาวิจัย (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ) ซึ่งกำลังปฏิรูปองค์กรและอาจเรียกได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของโครงสร้างองค์กรการวิจัยอย่างเป็นรูปธรรม[11] ซึ่งเป็นการลอกแบบระบบการบริหารจัดการการวิจัยผู้ภายใต้ระบบชนชั้นของสังคมไทยบนฐานวิธีคิดแบบตะวันตกมุ่งมั่นการสร้างความรู้ที่สนองต่อทุนนิยมเน้นการลอกแบบนำไปสู่การจัดการการสร้างความรู้ ที่ไม่คำนึงถึงความหลากหลายของสังคม แน่เน้นย้ำและหลอมวิธีคิดเพียงวิธีคิดเดียวภายใต้ระบบของทุนนิยมเน้นสนองวัฒนธรรมการบริโภคนิยมส่งผลต่อการออกแบบการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในระบบที่เหมือนกันทั้งประเทศ จะเห็นจากปรากฏการณ์สำคัญในการวิจัยของสังคมไทยในแง่มุมทางวิชาการมีการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความลมเหลวที่เป็นรูปธรรม เช่น วิจัยขึ้นหิ้ง ความรู้จากการวิจัยไม่ได้นำไปจัดการในการใช้โยชน์ต่อ เนื่องด้วยไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่มีความหลากหลาย ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนได้ชัดเจนในการพัฒนาประเทศไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน นัยทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยบ่งชี้ถึงความล้มเหลวการสถาปนาความเชื่อสืบทอดยาวนานจนไม่รู้ว่าอดีตเป็นจริงมากน้อยแค่ไหนอย่างไร การทำความเข้าใจชุมชนสังคมไม่ได้ถูกสอนให้เรียนรู้นัยทางสังคมวิทยา นิสัยใจคอคนที่มีความหลากหลายในบริบทเฉพาะที่เฉพาะถิ่น เน้นแบบแผนทางสังคมที่ถูกกระทำให้เหมือนกันภายใต้ความรู้ชุดเดียวกันกระบวนการในการสร้างความรู้ชุดเดียวกัน เป็นปัจจัยความล้มเหลวของความเป็นชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบันของสังคมไทย ขณะเดียวกันก็ยังดำรงไว้ซึ่งระบบชนชั้นภายใต้โครงสร้างการพัฒนา “ราชการเป็นนาย ชาวบ้านเป็นบ่าว“

นัยสำคัญต่อความเชื่อของผู้วิจัยในการใช้กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ในช่วงปี 2539 ผู้วิจัยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยสำหรับเยาวชนภายใต้โครงการรักเรา รักษ์โลกของคณะรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนกระเหรี่ยงบ้านห้วยจะกือ ตำบลด่านแม่ละเมา อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก โดยผู้วิจัยได้เรียนรู้การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผนวกกับผู้วิจัยได้รับอิทธิพลจากหนังสือ”การพัฒนาที่ยั่งยืน” เขียนโดย พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) และ หนังสือประวัติศาสตร์ 14 ตุลา (จำผู้เขียนไม่ได้) ส่งผลให้ผู้วิจัยค้นความเป็นจริงของสังคมไทยผ่านการทำความเข้าใจภูมิปัญญาของชุมชน และร่วมงานกับอาศรมพระธรรมจาริกดอยมูเซอ ในการใช้หลักอริยสัจสี่ในการพัฒนาชุมชน ผู้วิจัยได้เลือก

---

[11] อ้างใน ศ.นพ. วิจารณ์ พานิช.วิถีวิจัย ในมหาสมุทรความรู้,หจก.ภาพพิมพ์.2559,น.18-21

ที่จะเรียนรู้และใช้ชีวิตกับชุมชนบ้านห้วยจะกือ และทำให้ผู้วิจัยเรียนรู้การพัฒนาชุมชนโดยใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือบนฐานของพุทธธรรม กับเครือข่ายพระธรรมจาริก (จุดเริ่มต้นการเรียนรู้"หลักพุทธธรรม-ปัญญา" ของผู้วิจัย) การใช้อริยสัจสี่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม จนปี พ.ศ. 2542-2546 ผู้วิจัยได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก สกว.ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น ภายในการสนับสนุนของ สกว.ภาค (ในเวลานั้นตั้งสำนักงานฯอยู่ที่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) โดยดำเนินการวิจัยเรื่อง การดึงการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านใหม่พรสวรรค์ กิ่งอำเภอวังเจ้า (ปัจจุบันเป็นอำเภอวังเจ้า) จังหวัดตาก ผู้วิจัยพบว่าการวิจัยท้องถิ่น คือ การบริหารกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทสำคัญของนักวิจัยที่เป็นคนนอก และชุมชนทำหน้าที่เป็นนักวิจัยหลักในการสร้างและพัฒนาความรู้ เน้นกระบวนการวิจัยบนฐานของพุทธธรรม และได้ปรับบทบาทตัวเองเป็นผู้ประสานงานวิจัยท้องถิ่น ของสำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ในปี 2546 – 2553

ประสบการณ์ของผู้วิจัยที่กล่าวมา นัยสำคัญ "การจะไปข้างหน้าและบรรลุเป้าหมาย ต้องเรียนรู้ที่จะถอยหลังให้มากที่สุด เพื่อมีแรงผลักดัน เหมือนการง้างหน้าไม้ให้มากที่สุด เพื่อพุ่งไปข้างหน้าให้แรงที่สุด" ประมวลคำสอนจากผู้อาวุโสบ้านห้วยจะกือ ซึ่งเป็นนัยสำคัญที่ผู้วิจัยยึดถือในการทำงาน ไม่ได้ปฏิเสธประวัติศาสตร์ แต่ต้องย้อนในการใคร่ครวญประวัติศาสตร์ของชุมชนอย่างมีส่วนร่วมผ่านมรรควิธีทางพุทธธรรมนั้นคือสาวให้ถึงเหตุ ที่สอดคล้องกับทฤษฎีสาวย่านนับโยคของอาจารย์สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ และประสบการณ์ดังกล่าวผู้วิจัยได้นำมาออกแบบวิธีการในการสนับสนุนกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในเกิดรูปธรรมในชุมชนบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ที่ส่งผลให้มีนักวิจัยปรับตัวเองจากคนที่กินเหล้าและเลิกเหล้าและยกระดับความเป็นผู้นำ ชาวบ้านหันมายอมรับและให้ความศรัทธา ผ่านการสืบค้นเหตุปัจจัยต่างของปัญหาชุมชนผ่านการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนบนหลักของอริยสัจสี่มาออกแบบเครื่องมือการเรียนรู้ในการจัดการระบบความรู้และข้อมูลในการจัดการ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรฯ

ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมประสบการณ์จากการปฏิบัติจริงของการสร้างความรู้ คือการวิจัย แต่ด้วยแบบแผนของการวิจัยอยู่บนความรู้ของตะวันตกก็ถูกแทนที่ ผลิตซ้ำ จนเป็นวัฒนธรรมและลืมความเป็นตัวตนของความเป็นชุมชนท้องถิ่นในสังคมไทยที่ถูกกระทำให้ปฏิเสธความเป็นตัวเอง แต่ให้ความสำคัญต่อความรู้ภายนอก ด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นดังกล่าว ผู้วิจัยคงไม่ย้อนไปทบทวนหรือวิพากษ์วิจารณ์ ในปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ แม้จะมีการปรับเปลี่ยนและเริ่มที่ลุกขึ้นมาจัดการตัวเองบนความรู้ของตัวเองในปัจจุบันแล้วก็ตาม ความพยายามสร้างจารีตใหม่ของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นปรากฏการณ์ในการยอมรับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาประเทศ โดยเริ่มจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 นับว่าเป็นการยอมรับในขนบของความรู้ในสังคมไทย แต่ไม่ได้หมายความว่าก่อให้เกิดความเข้าใจและนำไปสู่การปฏิบัติ ในขณะเดียวกันการก่อเกิดของงานวิจัยท้องถิ่นตามที่ผู้วิจัยได้มีการทบทวนและเรียบเรียงถึงหลักการสำคัญของการวิจัยท้องถิ่น ถือว่า

เป็นวงการหนึ่งของการวิจัย ที่ฉีกแนวจากการวิจัยในเชิงวิชาการ เน้นความเป็นชุมชนบนฐานของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แต่ยังคงติดกับดักในบางประการที่ไม่สามารถยกระดับให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในภาวะสมัยใหม่

แม้จะมีปรากฏการณ์ความล้มเหลวที่เกิดขึ้นจากระบบการบริหารการวิจัยของสังคมไทยก็ตาม แต่สิ่งสำคัญที่ยังดำรงอยู่ แม้สถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปในระบบทุนนิยมแต่สิ่งที่ซ่อนอยู่ในกลไกของระบบทุนนิยมและดำรงอยู่ได้คือระบบชุมชนท้องถิ่น เนื่องด้วยสังคมไทยมีระบบความสัมพันธ์ที่ยังคงแน่นแฟ้นและยากที่เปลี่ยนแปลง ทั้งระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือน ระหว่างครัวเรือนคือความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ การเคารพผู้อาวุโส รวมไปถึงความสัมพันธ์ในเชิงเครือข่ายทางสังคม ก็ยังดำรงอยู่ ในขณะที่จารีต ประเพณีความเชื่อก็ยังปรากฏให้เห็นถึงแบบแผนในความเป็นวัฒนธรรมชุมชน ส่วนหนึ่งอาจเป็นกับดักในกระบวนการพัฒนาภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ตาม แต่การดำรงอยู่ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องให้เท่าทันในภาวะของความเป็นสมัยใหม่

งานวิจัยเพื่อท้องเป็นปัจจัยสำคัญแต่ไม่ได้หมายความว่าต้องสอดคล้องกับแวดวงวิชาการ ความสำคัญอยู่ที่ การหมุนเกลียวความรู้ในกระบวนการวิจัยให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองและดำรงอยู่ในกระแสของความเป็นสมัยใหม่ ช่วงระยะเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เติบโตและมีความสำคัญ ภายใต้กลุ่มแนวคิดท้องถิ่นนิยมหลังปี พ.ศ. 2535 มีอิทธิพลมาจากแนวคิดชุมชน หรือแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน การนำแนวคิดดังกล่าว มาออกแบบระบบบริหารงานวิจัยและตั้งสำนักงานฝ่ายวิจัยท้องถิ่น หรือสำนักงานภาคในปี 2540 ภายหลังการตั้งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อสนับสนุนให้ชุมชนเป็นผู้วิจัย และใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาให้ชุมชนสามารถจัดการตัวเองได้ แต่ยังดำรงไว้ซึ่งแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ผู้วิจัยมองว่ายังติดกับดักบางประการ กล่าวคือในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากระบบทุนนิยมสุดโต่งในความทันสมัย จนเกิดวิกฤติฟองสบู่แตก ทำให้สังคมไทยหันมาให้ความสำคัญกับตัวเองมากขึ้น เป็นยุคที่ให้ความสำคัญในแนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะของแนวคิดทางเลือกคู่ขนานของการทำให้ทันสมัยแบบจารีต ซึ่งสอดคล้องกับที่ ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในส่วนของการแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนของ ดร.สมคิด แก้วทิพย์ ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญาในการพัฒนาแนวคิดชุมชนบนฐานการจัดการตนเองและการสร้างชุมชนแบบสหกรณ์ ในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของแนวคิดงานวิจัยท้องถิ่น ที่เป็นผลพวงมาจากการเปิดพื้นที่ของผู้นำประเทศอย่าง อานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรี รวมทั้งนักวิชาการหลายท่านทั้งศาสตร์ตราจารย์เสน่ห์ จามริก ศาสตร์จารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ รวมทั้งรองศาสตร์จารย์ ดร.สรี พงศ์พิศ และอีกหลายท่านออกมาสนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หลังวิกฤติการเมืองช่วงปี 2535 โดยมองถึงสังคมสมานุภาพ หรือ ประชาสังคม ตามที่แนวคิดหนึ่งของนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เพิ่มเติมแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน คือให้ชุมชนไม่พัฒนาไปแต่ลำพัง แต่สร้างเครือข่ายไม่เป็นปรปักษ์ แต่สร้างแนว

ร่วมกับภาครัฐและภาคเงิน และอำนาจสังคม มีเสนมอกัน(เรียกว่าสมานุภาพ) แนวคิดดังกล่าวได้รับการผลักดันเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ต่อเนื่องมามาจนถึงปัจจุบัน และรัฐได้บรรจุยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นหนึ่งบทในแผนฯ ในขณะที่ ศาสตร์จารย์ ดร.อนันท์ กาญจนพันธ์ เน้นย้ำให้คำนึงว่า ชุมชนและองค์กรชุมชนประกอบใหม่ได้ ไม่จำเป็นต้องสืบเนื่องมาจากอดีตเสมอไป สำคัญที่ว่าจะต้องปรับเปลี่ยนสาระและรูปแบบได้ตามบริบทของการเปลี่ยนแปลง จะต้องคิดถึงชุมชนในมิติของอำนาจเสมอ คือคิดถึงชุมชนในความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับหน่วยอื่นในสังคม และชุมชนควรร่วมเป็นพันธมิตรกับองค์กรของชนชั้นอื่นในกระบวนการต่อสู้เพื่ออำนาจในสังคมนั้น

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะที่เป็นแนวคิดใหม่ของสังคมไทย กับข้อจำกัดบางประการที่ยังคงไว้ซึ่งแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในทัศนะของผู้วิจัยมองว่าการวางระบบการจัดการวิจัยโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ได้ออกแบบกลไกสำนักงานฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และมีการสร้างกลไกสำคัญขึ้นในทุกภาคของประเทศไทยคือ หน่วยประสานงานวิจัยท้องถิ่น หรือ NODE ทำหน้าที่สนับสนุนชุมชนให้ทำการวิจัย กลไกส่วนใหญ่ในการสนับสนุน ส่วนใหญ่จะเป็นนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน นักพัฒนาอิสระ ที่อยู่บนฐานคิดวัฒนธรรมชุมชน จะคงดำรงแนวคิดชุมชนที่มองว่าจารีตประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน เป็นภูมิปัญญาที่ยังคงดำรงรักษาไว้ มองชุมชนที่ผูกติดกับอดีตและต้องการให้คงไว้ซึ่งความเป็นอดีตในสถานการณ์ปัจจุบันถือว่าเป็นกับดักสำคัญในวิธีคิด แม้จะพยายามอธิบายถึงสิทธิของชุมชนรวมไปถึงการปรับใช้ภูมิปัญญาในภาวะสมัยใหม่ก็ตาม แต่ยังไม่บรรลุและเท่าทันการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน จำนวนโครงการมากว่า 3,000 กว่าโครงการที่เกิดขึ้น สามารถจัดการตนเองได้ในระดับหนึ่งแต่ด้วยบริบทแวดล้อมในภาวะทันสมัยเป็นกระแสสำคัญและปัจจัยที่ยังไม่เอื้อต่อการเปิดพื้นที่ให้กับชุมชนวิจัยท้องถิ่นมากนักเพราะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ถูกตีความว่าเป็นเพียงแวดวงหนึ่งหรือสำนักหนึ่งที่เป็นช่องว่างระหว่างวิชาการและชาวบ้าน ข้อแตกต่างภายใต้คำถามที่ว่า “งานวิจัยที่ออกมาจากชาวบ้านมีศักดิ์ศรีเทียบเท่ากับงานวิจัยที่ออกมาจากนักวิชาการไหม” ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง[12] “มันคนละวงการ ถ้าเอามาวางเทียบกัน ถามว่าใครเป็นใครตัดสินว่าเท่าหรือไหมเท่า แต่ชาวบ้านเขาก็มีงานวิจัยเด่นทุกปี ถามว่าเทียบกันได้ไหม มันเทียบไม่ได้เหมือนถามว่ากล้วยกับส้ม อย่างไหนดีกว่ากัน ซึ่งก็แล้วแต่ว่าคุณอยากกินอะไร อะไรน่ากินกว่ากัน คุณอยากได้อะไรจากมัน เพียงแต่ว่างานวิจัยที่ดีก็ต้องมีกระบวนการที่ยึดถือเป็นแบบแผนได้ งานวิจัยชาวบ้านก็มีแบบแผนนะ ไม่ใช่ทำไปเรื่อย ๆ เริ่มตั้งแต่คุณออกแบบโจทย์อย่างไร การจัดการกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างไร มีส่วนร่วมจริง ๆ หรือเปล่า คำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนมากน้อยแค่ไหน ถ้าเป็นงานวิจัยที่ดีจริงต้องตอบคำถามเหล่านี้ได้ ไม่ใช่นึกอยากทำอะไรก็ทำออกมา

---

[12] อ้างใน.ปิยะวัติ บุญ-หลง,วิถีวิจัย ในมหาสมุทรความรู้,หจก.ภาพพิมพ์.2559,น.59-67

จากคำอธิบายภายใต้คำถามผู้วิจัยมองและตีความว่าเป็นการแยกและเปิดช่องว่างระหว่างสังคมวิชาการและชุมชน และยังคงดำรงไว้ว่าชุมชนคือเป้าหมายของการวิจัย อาจเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งในกระบวนการยกระดับความรู้ในการพัฒนาให้ชุมชนสามารถจัดการตัวเองและจัดการความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่เสมอกัน แทนที่จะให้ชุมชนดำรงอยู่บนความเฉพาะของตัวเองเพียงลำพัง แต่จำเป็นต้องก่อเกิดพื้นที่ความรู้ใหม่บนนัยของความเสมอภาคและการเข้าถึงร่วมกันการบริหารจัดการพัฒนา เหตุผลเนื่องด้วยผู้วิจัยเชื่อว่าชุมชนมีการวิจัยในวิถี เป็นปัญญาที่จับต้องได้ ใช่เพียงหลักการหรือหลักแนวคิดทางทฤษฎีเพียงด้านเดียว พลวัตรการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องเป็นสาระสำคัญในการเกิดความรู้การปรับเปลี่ยนความรู้อย่างเป็นกระบวนการและไม่หยุดนิ่งมีการเสริมต่อยอดความรู้ระหว่างวิธีปฏิบัติในวิถี แต่ไม่ใช่ความรู้ที่ตายตัวหรือการหลงใหลได้ปลื้มในตัวภูมิปัญญาดำรงไว้ในมิติการแช่แข็งและชื่นชม คำถามสำคัญของผู้วิจัยภายใต้ช่องว่างดังกล่าว คือ ในภาวะความทันสมัยชุมชนจะมีการเรียนรู้ปรับใช้องค์ความรู้ตัวเองได้อย่างไร สิทธิและการเข้าถึงทั้ง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษาแบบแผนที่ต้องก่อตัวภายใต้โครงสร้างใหม่ของรัฐในกระแสปัจจุบันจะทำอย่างไรในสิทธิและการจัดความสัมพันธ์ที่เสมอภาคกัน ต่อให้ ณ ปัจจุบันจะก่อเกิดชุมชนในโลกการสื่อสาร การเข้าถึงของชุมชนอย่างไร้ขอบเขต แต่ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะได้รับความเสมอภาคในสิทธิความเป็นชุมชนที่เท่าเทียมอย่าง ชุมชนในพื้นที่ห่างไกลความเจริญแทนที่จะส่งลูกหลานมาเรียนในเมือง เป็นไปได้ไหมที่ชุมชนควรจัดการศึกษาด้วยตัวเอง รวมไปถึงการจัดการทางเศรษฐกิจด้วยตัวเอง งานวิจัยท้องถิ่นจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อพิสูจน์ความเป็นชุมชนในการจัดความสัมพันธ์ใหม่ในกระแสของปัจจุบันของภาวะความทันสมัยอย่างเท่าเทียบโดยการยกระดับและสถาปนาความรู้ให้เสมอภาคในทุกกลุ่มชนชั้นในการเติมเต็มช่องว่างโดยการเป็นเนื้อเดียวกันภายใต้การกระจายอำนาจของรัฐที่เป็นจริง

ขณะที่ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในระดับพื้นที่ชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น การตอบโจทย์การเปลี่ยนแปลงในภาวะความทันสมัยของยุคโลกาภิวัฒน์ที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ คือการปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติในการพัฒนาชุมชน ที่จำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีวิทยาในการวิจัยที่สอดคล้องกับข้อเสนอสำคัญของ ศาสตราจารย์ ดร.อนันท์ กาญจนพันธ์ ได้เสนอแง่มุมทางทฤษฎีในงานวิจัยทางวัฒนธรรมที่มีปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของการวิจัย และมีความสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในในส่วนของกระบวนทัศน์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เช่นเดียวกับ กระบวนการประชาพิจัยที่เป็นส่วนหนึ่งของแผนแม่บทชุมชนที่ รองศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ ได้จัดทำเป็นหนังสือแผนชีวิตแผนชุมชน รวมไปถึงการถอดชุดประสบการณ์และงานสังเคราะห์ 10 ปีของงานวิจัยท้องถิ่น ที่สะท้อนความสำเร็จของชุมชนที่ใช้งานวิจัย-งานวิจัยท้องถิ่น เป็นทางเลือกสำคัญในการพัฒนาชุมชน

แต่อย่างไรก็ตามปัจจัยสำคัญของการดำรงอยู่และความต่อเนื่องของความสำเร็จที่เกิดขึ้นคือบริบทแวดล้อมในภาวะทันสมัยในกระแสของโลกาภิวัฒน์ ค่านิยมสุดโต่งในวัตถุนิยม อำนาจทุนที่เข้า

มาครอบวิธีคิดการบริหารประเทศ ระบบศักดินาความเป็นชนชั้นในการปกครองในระบบประชาธิปไตยที่ซ่อนเร้นไว้ซึ่งเผด็จการ ยังคงดำรงอยู่และเติบโต ณ ขณะปัจจุบัน การกระจายอำนาจยังคงถูกกดทับและเป็นเพียงวาทกรรม เปรียบเคียงได้ตามแนวคิดชุมชนแบบลัทธิพระศรีอาริย์ในช่วงสมัยศักดินา (โบราณ-พ.ศ.2475) อย่างกรณี ขบถผีบุญอีสาน แต่สุดท้ายก็ถูกใช้ความรุนแรงให้สยบยอมต่อระบบศักดินา เช่นเดียวกับปัจจุบันที่มีการกระทำต่อผู้นำชุมชนในหลายชุมชนอย่างกรณีออกมาต่อสู้และเคลื่อนไหวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนที่ไม่สามารถแยกขาดออกกันได้ซึ่งหากขาดออกจากกันเมื่อใดความเป็นชุมชนก็ลดทอนลง เช่นเดียวกับเช่นเดียวกับข้อเสนอของนายปรีดี พนมยงค์ ในการข้อเสนอรูปธรรมสหกรณ์ครบรูป แม้จะมีการจัดตั้งและเกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบันแล้วก็ตามแต่ยังดำรงไว้ซึ่งอำนาจทางชนชั้นขาดซึ่งมิติการจัดการตนเอง บนฐานของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนตามหลักของทฤษฎีเศรษฐกิจมานุษนิยม หรือ การจัดตั้งชุมชนสหกรณ์ในสังคมแรงงาน ที่ทุกคนมีอำนาจเสมอกันเพราะอำนาจคือความรู้ ไม่ได้ถูกกดทับโดยระบบทุน การให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ในภาวะความทันสมัยและก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงและจัดการตนเองได้[13] การสร้างความรู้ด้วยการวิจัยเป็นนัยสำคัญแต่ที่สำคัญมากขึ้นคือการเสริมพลังอำนาจในการบริหารความรู้และจัดการความรู้ในการเปลี่ยนแปลง นั้นคือการให้หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นอิสระจากอำนาจรัฐ และอุมดมสมบูรณ์ทางวัตถุการจัดองค์กรเป็นแบบสมัครใจร่วมกระทำการอาศัยความศรัทธาในตัวเอง ผู้นำ สมาชิกภายในชุมชน และร่วมกันประพฤติตนมีวินัยการเรียนรู้ร่วมที่จะจัดการตัวเองบนฐานของความรู้ รักษาไว้ซึ่งฮีตรอย จารีต ประเพณี วัฒนธรรมและสร้างพัฒนาแบบแผนการใช้ชีวิตบนฐานของการเรียนรู้ปรับเปลี่ยนภูมิปัญญามิใช่เพียงการดำรงรักษาต่อ ต้องสร้างและพัฒนาใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยในกระบวนการทางปัญญาที่เป็นพื้นฐานสำคัญ นัยความเชื่อของผู้วิจัยในกระบวนการทางเป็นปัญญา อยู่บนทางสายกลางที่สามารถปรับใช้ในทุกสังคมชนชั้นไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดหรือลัทธิใดหรือสังคมใด แต่เป็นพื้นฐานของกระบวนการดำรงอยู่กับการเปลี่ยนแปลงในสังคมสมัยไหม เทียบเคียงได้กับสังคมยุคศรีอาริย์ คือการสร้างคนด้วยปัญญาถือเป็นการก่อเกิดพระอาริยเมตไตรย ตามกรอบคิดของกระบวนการทางปัญญาที่ผู้วิจัยได้สรุปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย

[13] อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาภสุภา.การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน,สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.2557. น 150-177

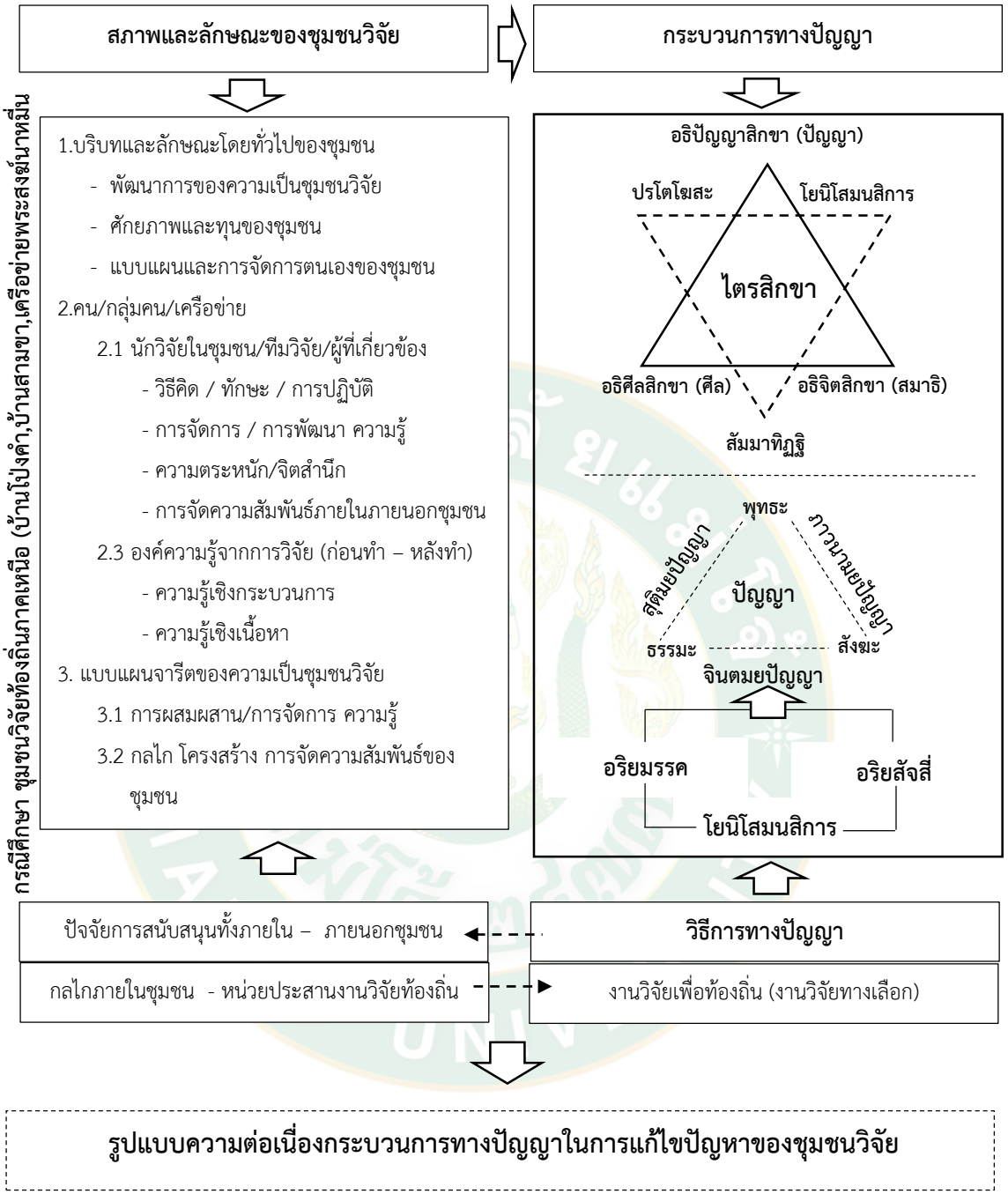

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3
วิธีการวิจัย

การวิจัย ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นศึกษาปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน ที่ผ่านการสนับสนุนและดำเนินงานโดยใช้ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ในฐานะวิธีการทางปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของ “กระบวนการทางปัญญา” ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยพิจารณา “ความสำเร็จ” ของกระบวนการและ “ปัจจัย” ของความต่อเนื่องในการนำไปสู่การสังเคราะห์เป็น “รูปแบบของกระบวนการทางปัญญาที่มีความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย”

ในบางขั้นตอนของการวิจัยจะมีการนำหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) เข้ามาร่วมออกแบบวิธีการวิจัย เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนวิจัย ในการพิจารณาถึงความต่อเนื่องของชุมชนวิจัย ถึงการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญา ทั้งในระดับ ตัวบุคคล กลุ่มหรือทีม และ ในระดับชุมชน และเหนือชุมชน (อาศัยมุมมองทั้งคนในและคนนอกชุมชน) ในการบริหารความต่อเนื่องในการจัดการปัญหา โดยผู้วิจัยได้กำหนดรายละเอียดของวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ คือตัวผู้วิจัยเอง เป็นเครื่องมือหลักในการวิจัย ในส่วนของเครื่องมือที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยได้อาศัยเครื่องมือการวิจัยของงานวิจัยเชิงคุณภาพ และ งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมรวมทั้งการเก็บข้อมูลแบบ RRA (rapid rural appraisal-การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน) ประกอบด้วย

1. การจัดทำแบบสัมภาษณ์ และ การสังเกต
2. การจัดทำแบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม
3. การใช้เวทีสนทนากลุ่มย่อย
4. การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (การคืนข้อมูลให้ชุมชน)
5. การบันทึกภาพ และเสียงโดยอุปกรณ์ถ่ายภาพ และ เทปบันทึกเสียง

สถานที่ดำเนินการวิจัยและประชากรกลุ่มตัวอย่าง

การกำหนดพื้นที่การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยในฐานะเคยอยู่ในบทบาทนักวิจัยท้องถิ่น และ ผู้ติดตามสนับสนุนกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาวิจัยเพื่อให้เห็นถึงความสอดคล้องตามคุณลักษณะของงานวิจัยท้องถิ่น โดยกำหนดชุมชนที่ดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นและประสบความสำเร็จทั้งเป็นโครงการวิจัยเด่น และประสบความสำเร็จในบริบทที่แตกต่าง เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการทางปัญญาในฐานะที่เป็นหลักคิดและการประยุกต์ใช้ได้บนความหลากหลาย นำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นความต่อเนื่อง โดยกำหนดชุมชนเป้าหมายการวิจัยทีเริ่มต้นพร้อม ๆ กับการจัดตั้งสำนักงานภาคของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.) หรือฝ่ายวิจัยท้องถิ่นในปัจจุบัน เพื่อให้ทราบว่าในช่วงระยะเวลากว่า 10 ที่ผ่านมา มีความต่อเนื่องอย่างไร โดยมีกรอบคิดในการคัดเลือกดังรายละเอียดต่อไปนี้

กรอบคิดการคัดเลือกชุมชนในฐานะตัวแทนของชุมชนวิจัย ในการดำเนินการวิจัยผู้วิจัยได้เลือกชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาจำนวน 3 ชุมชน ในภาคเหนือประกอบด้วย

1. ชุมชนบ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ได้รับรางวัลโครงการวิจัยเด่นในปี 2546 หัวข้อ กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อ.สันติสุข จ.น่าน

2. ชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้รับโครงการวิจัยเด่น ในปี 2546 หัวข้อ รูปแบบการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา

3. องค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ได้รับโครงการวิจัยเด่นในปี 2547 หัวข้อ รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ธรรมะของชุมชน โดยองค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน

ในการคัดเลือกชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชนผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจและนำมาประมวลเป็นกรอบคิดและเกณฑ์ในการคัดเลือก โดยการทบทวนเนื้อหาและกรอบคิดของงานวิจัยท้องถิ่นกับความสำเร็จภายใต้กรอบแนวคิดและเป้าหมายเชิงรูปธรรมของการสนับสนุนงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการคัดเลือกชุมชนและได้นิยามความหมายและกรอบคิดการคัดเลือกชุมชนในฐานะตัวแทนของชุมชนวิจัย เพื่อการศึกษามีรายละเอียดดังนี้

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจวิธีการทางปัญญา เพื่อบงชี้ถึงความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน และปรากฏการณ์ของความเป็นชุมชนวิจัย พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยความสำเสร็จของกระบวนการทางปัญญา ที่ส่งผลให้ชุมชนสามารถจัดการตัวเองและอยู่ในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน โดยอาศัยงานวิจัยท้องถิ่นเป็นวิธีการทาง

ปัญญา ในการออกแบบกระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชน ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สามารถแก้ปัญหาภายใต้การเรียนรู้ของคนในชุมชน พบว่าปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น หลังการก่อเกิดแนวคิดของงานวิจัยทางเลือกหรืองานวิจัยท้องถิ่น และมีการปฏิบัติการของคนในชุมชนด้วยวิธีการที่ซับซ้อน การอธิบายความเป็นชุมชนวิจัยจึงไม่สามารถใช้เหตุผลง่ายๆ มาอธิบาย แต่ต้องอาศัยความรู้ที่ลึกซึ้งที่เกี่ยวกับมโนทัศน์ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องในทุกองค์ประกอบของความเป็นชุมชน ความรู้นี้ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจและไวต่อการสร้างมโนทัศน์ของตัวผู้วิจัยมาจากข้อมูลที่ปรากฏมาจากการปฏิบัติจริงของชุมชนและมีพัฒนาการสู่ความเป็นชุมชนวิจัย ประกอบด้วย

นิยามความหมายของ “ชุมชนวิจัย”

นิยามความหมายของความเป็นชุมชนวิจัย หมายถึง ชุมชนที่ผ่านการปฏิบัติการโดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาเป็นวิธีปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาและสามารถจัดการตนเองได้ มีองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุมชนวิจัย คือ

1. เนื้อหาความรู้ที่เป็นรูปธรรม (รายงานการวิจัย)
2. คนรู้และผู้นำในชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยหรือเจ้าของความรู้เป็นผู้ปฏิบัติการ และ
3. แหล่งเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมสามารถที่จะขยายความรู้ได้
4. กลไกการสนับสนุนจากภายนอก ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา เข้ามาเรียนรู้ร่วม พร้อมทั้งสนับสนุนสร้างเงื่อนไขให้เกิดโอกาสการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ในการเสริมพลังอำนาจทางปัญญาของชุมชน ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน เครือข่าย ให้สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีรูปธรรมของผลจากการปฏิบัติที่เกิดจากการแก้ปัญหาที่ชัดเจน มีความสอดคล้องกับหลักคิดของชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP)[14]

จาก 4 องค์ประกอบต้องสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการแก้ไขปัญหาและสามารถนำไปสู่การเสริมพลังทางปัญญาทั้งในระดับบุคคล ชุมชน เครือข่าย ก่อเกิดรูปธรรมของกระบวนการทางปัญญาในลักษณะ ปัญญารวมหมู่ มีความสามารถในการจัดการตนเอง เป็นหน่วยหนึ่งหรือกลไกหนึ่งในโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนปัจจุบัน มีระบบของการจัดการตนเองในการแก้ไขปัญหา หรือความสามารถในการแปรปัญหาเป็นปัญญา เป็นชุมชนที่ปรับตัวได้ ยืดหยุ่น ฟื้นฟูตัวเองได้ และกลมกลืนในความสัมพันธ์ของโครงสร้างชุมชนที่เป็นปัจจุบัน รู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง และมีปัญญาเป็นของตัวเอง เมื่อใดก็ตามที่เกิดการเปลี่ยนแปลงก็สามารถปรับตัวและจัดการตัวเองจนพัฒนาเป็นระบบที่ซับซ้อนขึ้น แต่มีปัญญาเป็นตัวกำกับในความซับซ้อน โดยไม่ต้องมีการบังคับทิศทางหรือรูปแบบจากภายนอก แต่มีการเชื่อมประสานกับภาคีเครือข่ายภายนอกชุมชนในการเป็นพื้นที่การแลกเปลี่ยน

---

[14] Community of Practice

เรียนรู้ให้เท่าทันต่อเหตุของปัญหาที่ซับซ้อน มีลักษณะโครงสร้างของความเป็นองค์กรชั่วคราวแต่อยู่บนฐานความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ภายในชุมชนที่เป็นผลมาจากการใช้ปัญญาแก้ปัญหา ไม่มีผู้นำที่ถาวรไม่การแบ่งชั้นการบริหารหรือกลไกที่ตายตัว การทดลองแก้ปัญหาเป็นเรื่องปกติที่ผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา เน้นการแก้ปัญหาจากฐานของชุมชนมีคนเป็นศูนย์กลาง หลีกเหลี่ยงการใช้วิธีการแก้ปัญหาที่เป็นสูตรสำเร็จ มีความร่วมมือสูง รูปแบบของความเป็นชุมชนไม่ได้เป็นผลลัพธ์ที่ถาวร หากแต่เป็นการปรับตัวที่เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

ในขณะที่ชุมชนแนวปฏิบัติ เกิดขึ้นจากกลุ่มคนที่มารวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ มีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ ช่วยให้การทำงานมีประสิทธิผลที่ดีขึ้น ส่วนใหญ่การรวมตัวกันในลักษณะนี้มักจะมาจากคนที่อยู่ในกลุ่มงานเดียวกันหรือมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน ซึ่งความไว้วางใจและความเชื่อมั่นในการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันจะเป็นสิ่งที่สำคัญ” CoP จะมีความแตกต่างจากการที่บุคคลมารวมกลุ่มกันเป็นทีมปฏิบัติงานปกติทั่วไป ตรงที่ CoP เป็นการรวมตัวกันอย่างสมัครใจ เป็นการเชื่อมโยงสมาชิกเข้าด้วยกัน โดยกิจกรรมทางสังคม ไม่ได้มีการมอบหมายสั่งการเป็นการเฉพาะและจะเลือกทำในหัวข้อหรือเรื่องที่สนใจร่วมกันเท่านั้น ความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนในกลุ่ม CoP จะพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการทำงานของบุคคลและองค์กรต่อไป และจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการในท่ามกลางบรรยากาศแบบสบาย ๆ ประกอบกับการใช้เทคนิคที่เรียกว่าสุนทรีสนทนา (Dialogue) ซึ่งเป็นการสนทนาที่เคารพความคิดเห็นของผู้พูด ให้เกียรติกัน ให้โอกาสกัน และไม่พยายามขัดขวางความคิดใคร กับรับฟังผู้อื่นพูดอย่างตั้งอกตั้งใจ (Deep Listening) สรุปก็คือ บุคคลหรือ กลุ่มบุคคลที่มีการรวมตัวกัน หรือเชื่อมโยงกันอย่างไม่เป็นทางการ โดยมีลักษณะประสบปัญหาลักษณะเดียวกัน มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน ต้องการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากกันและกัน มีเป้าหมายร่วมกัน มีความมุ่งมั่นร่วมกัน ที่จะพัฒนาวิธีการทำงานได้ดีขึ้น วิธีปฏิบัติคล้ายกัน ใช้เครื่องมือ และภาษาเดียวกัน มีความเชื่อ และยึดถือคุณค่าเดียวกัน มีบทบาทในการสร้าง และใช้ความรู้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน อาจจะพบกันด้วยตัวจริง หรือผ่านเทคโนโลยี มีช่องทางเพื่อการไหลเวียนของความรู้ ทำให้ความรู้เข้าไปถึงผู้ที่ต้องการใช้ได้ง่ายมีความร่วมมือช่วยเหลือ เพื่อพัฒนาและเรียนรู้จากสมาชิกด้วยกันเอง และ มีปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่อง มีวิธีการเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่สายใยทางสังคม[15] การนิยามความหมายของชุมชนในฐานะของชุมชนวิจัย เป็นการจัดการองค์ความรู้ เกี่ยวกับการปรับตัวของชุมชนภายใต้การวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาให้สามาถจัดการตนเองได้ เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย

---

[15] https://www.gotoknow.org/posts/292882

ฉะนั้นเพื่อความเข้าใจร่วมในกันการเลือกชุมชนในฐานะเป็นตัวแทนปรากฏการณ์ของความเป็นชุมชนวิจัย เห็นได้ว่าเมื่อเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยและนโยบายของรัฐในการนำส่วนเกินและทรัพยากรจากภาคเกษตรไปสนองต่อภาคอุตสาหกรรม ได้ก่อให้เกิดความอ่อนแอของชุมชนในด้านต่าง ๆ ระยะต่อมากระบวนการพัฒนาทางเลือกภายใต้แนวคิดท้องถิ่นนิยม ส่งผลให้เกิดงานวิจัยท้องถิ่น ในฐานะของงานวิจัยทางเลือก เน้นคนในชุมชนเป็นผู้วิจัย เรียนรู้การตั้งคำถามต่อการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตัวเองและชุมชน นำไปไปสู่กระบวนการวิธีการแก้ปัญหาด้วยตัวเองและคนในชุมชนร่วมกันแก้ปัญหา สามารถจัดการการพัฒนาและให้ชุมชนดำรงอยู่ในวิถีของการเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยสำคัญในการก่อเกิดของชุมชนวิจัย เกิดขึ้นจากกระบวนการสนับสนุนหลักของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น หรือปัจจุบันคือสำนักงานวิจัยท้องถิ่น มีการวางระบบการบริหารงานวิจัย และออกแบบกลไกสนับสนุนในฐานะจุดจัดการหรือ NODE[16] ทำหน้าที่บริหาร และ ออกแบบกระบวนการร่วมกับชุมชนประสานและสนับสนุนให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการตัวเองบนฐานของชุมชน จนเกิดชุมชนที่ใช้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ในทุกภาคของประเทศ

ในขณะเดียวกันกรอบการพิจารณาการกำหนดชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา คือทั้ง 3 ชุมชนได้คัดเลือกทั้ง 3 ชุมชนเป็นโครงการวิจัยเด่น โดยทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้มีการคัดเลือกโครงการวิจัยเด่น ที่เป็นผลมาจากการสนับสนุนและเปิดให้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถส่งผลงานเข้าพิจารณาได้ และมีหลายชุมชนได้รับการคัดเลือกเป็นโครงการวิจัยเด่น ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกชุมชนทางภาคเหนือในการอธิบายความเป็นชุมชนวิจัย ประกอบด้วย ชุมชนบ้านสามขา และ ชุมชนบ้านโป่งคำได้รับโครงการวิจัยเด่นในปี 2546 ส่วนเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่นได้รับโครงการวิจัยเด่นในปี 2547 นัยสำคัญของการพิจารณาโครงการวิจัยเด่นที่ดำเนินการงานวิจัยท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อการพิจารณาชุมชนในการอธิบายความเป็นชุมชนวิจัยที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญาที่มีความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ผู้วิจัยพบว่า ในบริบทของงานวิจัยท้องถิ่น ผลความสำเร็จในเชิงเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมคือเอกสารรายงานการวิจัยซึ่งกระบวนการพิจารณาดังกล่าวเป็นเกณฑ์บงชี้ทางวิชาการ ไม่สามารถนำมาเป็นเงื่อนไขในการอธิบายถึงความสำเร็จของผลการวิจัยได้ในมิติของงานวิจัยท้องถิ่น เนื่องด้วยเป็นข้อจำกัดของชุมชนที่ผ่านงานวิจัยท้องถิ่น ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาเรื่องการเขียนรายงาน การพิจารณาโครงการวิจัยเด่น ได้อาศัยการลงพื้นที่ชุมชนที่ดำเนินการวิจัยท้องถิ่น พร้อมการประเมินผล

---

[16] Node หรือจุดจัดการ ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้จัดการความรู้ และผู้เอื้ออำนวยกระบวนการสนับสนุนกำกับติดตามกระบวนการวิจัยชุมชน ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง

ความสำเร็จ พร้อมทั้งการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ชุมชนที่ผ่านการประเมินทั้งการทำ VDO เอกสารเล่มเล็ก[17] หรือบทเรียนของชุมชน ด้วยวิธีปฏิบัติดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสในการให้คุณค่าใหม่ของการให้ความสำคัญต่อการปรับตัวของชุมชน

ทั้งนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนในการร่วมกันพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลง โดยวิธีปฏิบัติดังกล่าวถือเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายทางสังคมของชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่น รวมไปถึงชุมชนทั่วไปในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทเรียนที่ได้จากการวิจัยท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน ผลจากการเป็นโครงการวิจัยเด่นผู้วิจัยได้นำมากำหนดเป็นกรอบในการพิจารณาคัดเลือกชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่น นำมาให้ความหมายและตีความใหม่ในฐานะของชุมชนวิจัย ทั้งปรากฏการณ์ของการจัดการตัวเองในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่มหรือองค์กร และการก่อเกิดเครือข่ายทางสังคม[18] พอจะนำมาสรุปเป็นกรอบคิดในการเลือกชุมชนในการศึกษาครั้งนี้ไว้ดังนี้

มิติทางขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่พัฒนามาจากกระบวนการความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ทั้งการสร้างจริต จารีต ประเพณี และก่อเกิดแบบแผนนำไปสู่การก่อเกิดวัฒนธรรม ที่อยู่บนฐานความเชื่อ อุดมการณ์เดียวกันของชุมชน เป็นทั้งคุณค่า เป็นทั้งมาตรฐานที่คนในชุมชนมีร่วมกัน เกาะเกี่ยว ยึดโยง และสามารถดำเนินชีวิตชุมชนไปได้อย่างต่อเนื่องราบรื่น เพราะคนในชุมชนมีวัฒนธรรมร่วมกัน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น กระบวนการนี้เป็นกลไกที่ทำให้สังคมมีเอกลักษณ์ และเอกภาพ (ปรับจาก ประเวศ วะสี, 2536; Olsen,1968: 54-60)[19] ข้อพิจารณาที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อมิติทางขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ของชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่น คือความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญา มีการแลกเปลี่ยน

---

[17] เป็นการสร้างผลงานเชิงประจักษ์ในการสร้างเงื่อนไขการพิจารณาโครงการวิจัยเด่น ก่อให้เกิดมิติการผสมผสานความรู้ระหว่างนักวิชาการหรือนักพัฒนาภายนอกชุมชนกับนักวิจัยชุมชน ในการถอดบทเรียนเป็นเอกสารทางวิชาการ(เล่มเล็ก) กับ การทำ VCD ที่เป็นปัจจัยการสร้างเงื่อนไขการให้คุณค่าทั้งการขยายผลในชุมชนและระหว่างชุมชน ประกอบด้วย
1.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย"มือคน" (ชุมชนบ้านโป่งคำ)
2. <u>บ้านสามขา กระบวนการสู่ความเป็นไท</u> (https://www.trf.or.th/2013-12-11-06-08-38/1544-2008-10-02-00-00-30)
3. สาง "ความเชื่อ" เพื่อ "แก่นธรรม" พิธีกรรมคนนาหมื่น (เครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่น)
ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก http://trf2.trf.or.th/website_7_001/index.php

[18] เป็นมโนทัศน์ของผู้วิจัยที่เกิดจากการจัดการข้อมูลและการวิเคราะห์ ของผู้วิจัยเพื่อเทียบเคียงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่ม/องค์กร ภายในชุมชน และการสร้างหรือพัฒนาเครือข่ายทางสังคมภายใต้การแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา

[19] นภาภรณ์ หะวานนท์,เพ็ญสิริ จีระเดชากุล,สุรวุฒิ ปัดไธสง; ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550 น. 21-22

และจัดการเรียนรู้ร่วมบนปัจจัยแบบแผนทางวัฒนธรรม มาปรับใช้ออกแบบการแก้ปัญหาของชุมชน ทั้งภูมิปัญญาที่ถือเป็นความภูมิใจของชุมชน การปรับใช้จนเกิดความรู้ใหม่ของชุมชนสู่ระบบการบริหารจัดการร่วมกันและแบบแผนการปฏิบัติใหม่ของชุมชน

มิติทางสังคม คือความสามารถของชุมชนที่จัดเรียบทางสังคมของชุมชนให้เอื้อต่อสมาชิกของชุมชน ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข มีความเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันตลอดจนความสามัคคี นั้นคือการที่ชุมชนต้องมีกลไก หรือการจัดระเบียบแบบแผนทั้งการจัดสวัสดิการ ให้กับครอบครัวหรือคนในชุมชนที่ได้รับความเดือดร้อนที่ผลกระทบมาจากการพัฒนา หรือนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ ทั้งนี้ต้องมองว่าสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันสำคัญ เพราะถึงแม้ว่าสถาบันครอบครัวจะถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่อย่างที่กล่าวมา แก่สมาชิกของสถาบันครอบครัว ในหลายปัจจัย สถาบันครอบครัว อาจประสบปัญหาไม่สามารถแก้ไขภาวะวิกฤติภายในครอบครัวได้โดยลำพัง เช่นภาวะน้ำท่วม ฝนแล้ง ยังผลต่อการประกอบอาชีพการทำเกษตร รวมไปถึงราคาผลผลิตตกต่ำ การที่ชุมชนต้องมีกลไกดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญ

การแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา ผู้วิจัยได้พิจารณาความสามารถของชุมชนในการสร้างหรือพัฒนากลไกที่จะทำให้คนมีจิตสำนึกร่วม มีการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะการดำรงรักษาการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเดิมที่คนในชุมชนสามารถรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการมาเพื่อช่วยเหลือกัน รวมไปถึงความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมที่จะบริหารความขัดแย้งในชุมชนและอยู่รวมกันได้อย่างปกติสุข ที่อาจเกิดขึ้นในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันได้ เนื่องด้วยผลกระทบ ณ ปัจจุบันจากกระแสการพัฒนาทำให้ชุมชนตกอยู่ภายใต้วิกฤติและมีความอ่อนแอ ดูได้จากทัศนะของคนในชุมชน ทางออกของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ไม่ได้อยู่ที่คนในชุมชนจะร่วมมือแก้ปัญหาด้วยชุมชนเอง ทว่าทางออกของปัญหาต่าง ๆ จะอยู่ที่ภาครัฐ หรือข้าราชการ หรือผู้มีอิทธิพล เข้ามาจัดการแก้ปัญหาให้ เพราะวิธีคิดเช่นนี้ มีส่วนผลักดันในชุมชนให้มีความอ่อนแอมากขึ้น เพราะต้องรอคอยการเข้ามาช่วยเหลือจากรัฐหรือองค์กรทางสังคมอื่น ๆ แทนที่ชุมชนจะเป็นผู้กำหนดทางเลือก หรือแนวทางการแก้ปัญหาของตนเอง โดยมีรัฐ และองค์กรทางสังคมอื่น ๆ เป็นผู้ร่วมและสนับสนุน ให้เป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้บรรลุ

มิติทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นโยบายการพัฒนาประเทศ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มุ่งการผลิตเพื่อการค้า เป็นระบบที่ต้องลงทุนสูงส่งผลต่อกระบวนการผลิตที่ต้องพึ่งพากลไกตลาดภายนอกชุมชน ทำให้คนในชุมชนตกอยู่ในสภาวะความเสี่ยงต่อการเป็นหนี้สินและขาดความปลอดภัยทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีสาเหตุมาจากสภาพดิน ฟ้า อากาศ รวมถึงโรคพืช ที่เป็นผลมาจากการใช้สารเคมี สถานการณ์เหล่านี้ส่งผลกระทบให้คนในชุมชนจำนวนมากต้องสูญเสียที่ดิน โดยเฉพาะชุมชนชนบท ในขณะที่ระบบการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ได้ส่งผลกระทบต่อ

ระบบนิเวศและความหลากหลายของชุมชน ถูกทำลาย เนื่องด้วยการทำเกษตรเชิงเดี่ยวจำเป็นต้องใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง เป็นผลให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำเน่าเสีย จำเป็นที่ต้องขยายพื้นที่ทำกินจึงมีการบุกรุกถากถางพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ระบบนิเวศธรรมชาติเลื่อมลง คนในชุมชนโดยเฉพาะชุมชนชนบทที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติพึ่งพาต่อกัน ไม่ว่าจะหาของป่า มาเป็นอาหารต้องหันไปพึ่งการใช้เงินซื้ออาหารเพื่อการบริโภค ทั้งนี้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ก็หมดไป

ในขณะที่การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เป็นข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากร จะพบว่าในอดีตคนในชุมชนสามารถเพิ่มพื้นที่ทำกิน ได้โดยการบุกเบิกพื้นที่ โดยการบุกเบิกพื้นที่ปริมาณของการบุกเบิกสามารถกำหนดได้โดยแรงงานในครัวเรือน และความต้องการในการบริโภค โอกาสการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นที่ดินของชุมชนจึงไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อการผลิตหรือปลูกพืชที่เน้นการขายเป็นหลัก และจำนวนพื้นที่ที่คนในชุมชนสามารถบุกเบิกได้มีน้อยลงหรือไม่มีเลย ที่ดินกลายเป็นทรัพยากรที่เข้าถึงได้ยาก และกลายเป็นทรัพยากรที่ถูกตีราคาเป็นเงิน มีการซื้อขาย จำนองกันได้ ในชุมชนชนบทบางแห่ง คนในชุมชนเกือบทั้งชุมชนไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน หากแต่ต้องเช่าที่ดิน หรือเป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินของผู้อื่น เป็นเหตุให้ต้องย้ายถิ่นไปทำงานในภาคเมืองหรือพื้นที่ห่างไกลชุมชนตัวเอง

ข้อพิจารณาที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญในมิติของด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชนที่ผ่านงานวิจัยท้องถิ่นในการอธิบายปรากฏการณ์ของความเป็นชุมชนวิจัยที่สามารถจัดการตัวเองได้บนฐานของการจัดการทรัพยากรฯ นั้นคือความสามารถของชุมชนในการจัดระบบการดูแลการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่เป็นธรรมในการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนภายในชุมชนด้วยกันเอง เน้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน มีแบบแผนระเบียบปฏิบัติที่ดีในการใช้ประโยชน์ ในขณะที่ชุมชนที่ไม่ได้ผ่านกระบวนการของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา กลับพบว่าในหลายๆ กรณี ทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นที่ดินหรือน้ำ ไม่ได้เป็นของชุมชน หากแต่เป็นของนายทุนภายนอกชุมชน หรือรัฐได้มอบให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมาดูแล หรือให้สัมปทานแก่พ่อค้า การขาดสิทธิในการจัดการทรัพยากรฯของคนในชุมชน นอกจากทำให้ชุมชนไม่สามารถจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ยังทำให้ชุมชนขาดความสัมพันธ์กันเองภายในชุมชน ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับทรัพยากรฯ ในการพัฒนาหรือดูแลระบบนิเวศน์ที่ดีบนฐานภูมิปัญญานิเวศวิทยาท้องถิ่นให้มีการจัดการการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

มิติทางเศรษฐกิจ ในระยะเวลาการสร้างกระบวนการปรับเปลี่ยนไปสู่สังคมอุตสาหกรรมภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศ 4.0 แม้จะมีการอาศัยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และมุ่งให้ชุมชนเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนา ชุมชนภาคชนบทจำนวนมากได้พยายามหาวิธีการปรับปรุงกระบวนการผลิตของตนเองในการทำเกษตรกรรมเพื่อสนองต่อยุคสมัยของเศรษฐกิจแบบทุน

นิยม ตามความรู้ความสามารถเท่าที่มีอยู่เพื่อเพิ่มผลผลิต ดังนั้นเมื่อตลาดโลกมีความต้องการสิ้นค้าภาคการเกษตรมากขึ้น วิธีคิดของการผลิตพืชเชิงเดี่ยวก็ขยายวงกว้างมากขึ้น ประเทศไทยเองก็ต้องการรายได้จากภาคการเกษตรเพื่อเกื้อหนุนระบบอุตสาหกรรม ชุมชนชนบทที่ทำเกษตรก็ได้รับการจูงใจให้ใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์พืชใหม่ ๆ ที่ให้ผลผลิตสูง ความต้องการเงินทุนมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ต้องพึ่งพาตลาดภายนอกชุมชนเพื่อขายผลผลิต แต่เนื่องด้วยการเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนไปสู่การผลิตเพื่อขายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่จำกัดขอบเขตอยู่ในส่วนของการผลิตเป็นหลัก เทคโนโลยีในส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การตลาด การขนส่งสินค้า แหล่งสินเชื่อ การแปรรูปวัตถุดิบ การบบรรจุหีบห่อ ฯลฯ ไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตเพื่อขาย ผลที่ตามมา คนในชุมชนชนบทในฐานะของผู้ผลิต ไม่มีอำนาจต่อรองในระบบที่ตนเองเข้าไปติดต่อสัมพันธ์ด้วย ไม่ว่าจะเป็นระบบตลาด ราคา สินเชื่อ หรือการแปรรูปสินค้าเป็นต้น ในที่สุดคนภายในชุมชนจำนวนมากได้กลายเป็นผู้อ่อนแอในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ เช่น กลายเป็นผู้มีหนี้สินหรือสูญเสียที่ดินอันเป็นปัจจัยของการผลิตที่สำคัญ หรือกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินตัวเอง หรือมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ

นัยสำคัญของชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา มีข้อพิจารณาของผู้วิจัยที่นำมาวิเคราะห์และตีความของความเป็นชุมชนวิจัยคือศักยภาพของชุมชนในการจัดระบบเศรษฐกิจ ที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับการผลิตสินค้า คือการมีกลไกในการจัดการ ทั้งการระดมทุนของชุมชน เพื่อเป็นสินเชื่อให้กับชุมชน ทุนความรู้ในการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ มีการจัดระบบการผลิตที่สามารถลดต้นทุนบนทุนและศักยภาพทางภูมิปัญญาของตัวเองทั้งทางด้านการใช้เครื่องมือเครื่องทุนแรงในการผลิต ความสามารถในการจัดการเมล็ดพันธ์ที่มีคุณภาพและราคาถูก ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย เช่นการทำวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งการจัดการการตลาดด้วยชุมชนเอง

ภาพสะท้อนความอ่อนแอของชุมชนได้แก่ การที่ชุมชนต้องพึ่งพาแหล่งสินเชื่อนายทุน หรือธนาคาร การที่จะต้องขายสินค้าให้กับคนกลาง และไม่มีอำนาจต่อรองในเรื่องราคา การผลิตเฉพาะสินค้าขั้นปฐม หรือสินค้าที่เป็นวัตถุดิบ โดยไม่มีการแปรรูปสินค้าเพื่อเพิ่มมูลค่า หรือเพื่อให้สามารถเก็บสินค้าไว้ได้นาน การผูกติดอยู่กับการผลิตเพียงอย่างเดียว และมุ่งหารายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูก โดยนัยนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน ไม่เอื้อให้ชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจแก่คนในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจ ส่วนชุมชนที่ปรับตัวได้มีแนวโน้มจะเป็นชุมชนที่สามารถพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อาศัยปัจจัยการผลิตในชุมชน มีการพึ่งพาเงินทุน และเทคโนโลยีจากภายนอกชุมชนน้อย และสามารถนำผลผลิตที่ได้กลับมาบริโภคในชุมชนได้ ทั้งนี้เพื่อการลดการพึ่งพาภายนอก ตัวอย่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในชุมชนต่าง ๆ หลายแห่ง ได้แก่ การทำไร่นาสวนผสม การทำธุรกิจ

ของชุมชน การเปลี่ยนที่ดินจากนาข้าวเป็นสวนผลไม้ การทำเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ (เศรษฐสยาม, 2540; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536) นอกจากนี้การปรับตัวของชุมชนหลาย ๆ แห่งยังรวมถึงการจัดระบบเงินออมในชุมชน ซึ่งอาจจัดในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้คนในชุมชนมีแหล่งสำหรับการกู้ยืมเงินและมีผลกไรไว้สำหรับเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกในยามเจ็บป่วย (พิทยา ว่องกุล, 2539)[20]

ในการศึกษาวิจัยของผู้วิจัย ได้เลือกชุมชนที่ผ่านประสบการณ์งานวิจัยท้องถิ่น และมีผลความสำเร็จในระดับหนึ่งที่สะท้อนความเป็นชุมชนที่สามารถจัดการปัญหาด้วยชุมชนเอง ภายใต้กรอบคิดสำคัญทั้ง 4 มิติ ผนวกกับการยอมรับของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่ได้คัดเลือกเป็นโครงการเด่น ดังกล่าวมาในข้างต้น และสรุปเป็นกรอบคิดในการพิจารณาไว้ดังนี้

มิติทางขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม มีกรอบคิดในการพิจารณา คือความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาโดยใช้ปัญญา มีแบบแผนการแลกเปลี่ยนและจัดการเรียนรู้ร่วม บนปัจจัยทางวัฒนธรรมมาปรับใช้ออกแบบการแก้ปัญหาของชุมชนทั้ง ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน ก่อให้เกิดความรู้ใหม่พัฒนาไปสู่ระบบการบริหารจัดการร่วมกันและแบบแผนการปฏิบัติใหม่ของชุมชนในฐานะของอุดมการณ์ร่วม

มิติทางสังคม พิจารณาความสามารถของชุมชนในการสร้างหรือพัฒนากลไกที่ทำให้คนมีจิตสำนึกร่วม มีการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะการดำรงรักษาระบบความสัมพันธ์แบบเดิมที่คนในชุมชนสามารถรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อช่วยเหลือกันและนำมาออกแบบใหม่ในสถานการณ์ที่ชุมชนเผชิญอยู่ รวมไปถึงความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมที่บริหารความขัดแย้งในชุมชนและอยู่รวมกันได้อย่างปกติสุข ที่เกิดขึ้นในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน

มิติทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือความสามารถของชุมชนในการจัดระบบการดูแลการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่เป็นธรรมในการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนภายในชุมชนด้วยกันเอง เน้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน มีแบบแผนระเบียบปฏิบัติที่ดีในการใช้ประโยชน์ บนฐานความรู้ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชุมชนท้องถิ่น

มิติทางเศรษฐกิจ คือศักยภาพของชุมชนในการจัดระบบเศรษฐกิจ ที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับการผลิตสินค้า คือการมีกลไกในการจัดการ ทั้งการระดมทุนของชุมชน เพื่อเป็นสินเชื่อให้กับชุมชน ทุนความรู้ในการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ มีการจัดระบบการผลิตที่สามารถลดต้นทุนบนทุนและศักยภาพทางภูมิปัญญาของตัวเอง ทั้งทางด้านการใช้เครื่องมือเครื่องทุนแรงใน

---

[20] นภาภรณ์ หะวานนท์,เพ็ญสิริ จีระเดชากุล,สุรวุฒิ ปัดไธสง; ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550 น. 19-20

การผลิต ความสามารถในการจัดการเมล็ดพันธ์ที่มีคุณภาพและราคาถูก ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย เช่นการทำวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งการจัดการการตลาดด้วยชุมชนเอง

ภายใต้กรอบคิดที่ผู้วิจัยได้ประมวลข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่ผู้วิจัยได้พิจารณาในการศึกษาถึงความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยมีมีงานวิจัยท้องถิ่นเป็นวิธีปฏิบัติ ได้บงชี้ความสำเร็จที่เกิดขึ้น นัยสำคัญคือปัจจัยที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องจากความสำเร็จ ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ในการพิจารณาดังต่อไปนี้

1. ชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนที่มีการจัดการในเรื่องการเงินชุมชน ที่ไปสัมพันธ์กับการวางระบบการจัดการเศรษฐกิจในครัวเรือน ซึ่งพบว่ามี

1.1 กิจกรรมทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่หลากหลาย โดยมีแหล่งที่มาจากรายได้ภาคเกษตรกรรม เช่นการทำนา การทำเกษตรเชิงเดี่ยว รวมไปถึง

1.2 กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จาก ดิน น้ำ ป่า อย่างการเก็บหาของป่า ตลอดไปจนการทำธุรกิจครัวเรือนอย่างการแกะสลักไม้

1.3 ความรู้ในการสร้างกลไกในการพัฒนาสำนึกร่วมของการจัดการเงินเพื่อลดหนี้สินร่วมกันภายในชุมชน จนเกิดกลุ่มออมทรัพย์ที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยสินเชื่อของชุมชนในการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายอันเป็นผลมาซึ่งรายได้ การช่วยเหลือภายในชุมชน

1.4 การสร้างความร่วมมือกับภายนอกชุมชนในการออกแบบกลไกการจัดการทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ ของชุมชน มีการจัดสรรประโยชน์ร่วมกันในชุมชน

ซึ่งผู้วิจัยมองว่าสอดคล้องกับมิติทางเศรษฐกิจ ที่อยู่ภายใต้มโนทัศน์ของเศรษฐกิจชุมชนบนหลักความพอเพียง กล่าวคือ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

2. ชุมชนบ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน เป็นชุมชนที่ผ่านประสบการณ์งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา อาศัยภูมิปัญญา วัฒนธรรมของชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติการจนเกิดความสำเร็จอย่างการกระบวนการท่อผ้าย้อมสีธรรมชาติ ส่งผลต่อการเกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายภายชุมชน ซึ่งประกอบด้วย

2.1 การเกิดขึ้นของระบบการจัดการเงิน ผ่านกลุ่มแม่บ้านที่ร่วมกันกันทอผ้า และสร้างอำนาจการต่อรองในการจัดการร่วมภายในชุมชน โดยเชื่อมโยงไปสู่กระบวนการผลิตภายในชุมชน

2.2 เกิดกลไกร่วมภายในชุมชนปรากฏการณ์กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่มาเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการย้อมสีผ้าธรรมชาติ จนเกิดการสานต่อการออกแบบลายผ้า และ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของผ้าทอธรรมชาติให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด

2.3 ระบบการจัดการภายในชุมชนในมิติทางสังคม และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จะเห็นถึงการเกิดกลไกภายในชุมชนระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน การจัดการทรัพยากรอย่างการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน และส่งผลต่อมิติทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะกระบวนการผลิตจากการทำพืชเชิงเดี่ยวมาสู่การปลูกพืชผักอินทรีย์ รวมไปถึงการทำเกษตรผสมผสาน โดยมีมีวัดเป็นฐานการเรียนรู้หรือจัดการความรู้ในการขยายผลสู่คนในชุมชน อย่างต่อเนื่อง

2.4 เครือข่ายทางสังคม สะท้อนความร่วมมือในการเสริมสร้างการจัดการตนเองของชุมชนบ้านโป่งคำโดยเฉพาะกลไกที่เป็นผลมาจากระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำหน้าที่ในการจัดการบริหารการพัฒนาในชุมชน และระหว่างชุมชน

3. เครือข่ายองค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน จากประสบการณ์การทำงานวิจัยท้องถิ่นของเครือข่ายฯ ก่อเกิดนัยสำคัญของความสำเร็จในมิติทางขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งพบว่า

3.1 เกิดระบบการบริหารความขัดแย้งของชุมชน บนฐานจารีต ประเพณีท้องถิ่น อย่างการเกิดกิจกรรมทางสังคม กรณีการจัดการงานศพ หรืองานอวมงคล และงานมงคล ส่งผลให้ชุมชนมีความปกติสุข

3.2 ผลจากกิจกรรมทางสังคม โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพิธีกรรม และการส่งความเชื่อต่าง ๆ ยังผลให้เกิดความร่วมมือในรูปแบบเครือข่ายทางสังคม ที่มีอุดมการณ์ร่วมในมิติทางวัฒนธรรมใหม่ที่สอดรับกับกระบวนการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ

จากการกำหนดเกณฑ์ความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ ผู้วิจัยมีนัยสำคัญในการศึกษาคือกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ส่งผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะเป็นวิธีการทางปัญญา พร้อมทั้งทำความเข้าต่อปัจจัยของความสำเร็จ จนทำให้เห็นรูปแบบการแก้ไขปัญหาและดำรงอยู่ในฐานะชุมชนวิจัยที่ถือเป็นแนวคิดทางเลือกที่เกิดขึ้นใหม่ของสังคมไทยในการเสริมศักยภาพรวมถึงพลังอำนาจของชุมชนให้สามารถจัดการตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาชุมชนที่ผ่านประสบการณ์การทำงานวิจัยท้องถิ่น ทั้งสามชุมชนที่กล่าวมา เพื่อรวบรวมและอธิบายถึงปรากฏการณ์ของความเป็นชุมชนวิจัย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประกอบด้วย

1. นักวิจัยชุมชน (ตามจำนวนที่มีรายชื่อในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น)
2. นักวิจัยภายนอกชุมชน (เป็น นักวิชาการ หรือ ตัวแทนองค์การพัฒนาเอกชน/รัฐ)
3. กลุ่มชาวบ้านหรือ ผู้ได้รับผลกระทบจากการงานวิจัย อย่างน้อย 5 คน ในแต่ละชุมชน และ ไม่เกิน 10 คน จำนวน 60 คน

การตรวจสอบเครื่องมือ

เนื่องด้วยการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และมีการประยุกต์ใช้งานวิจัยเชิงปฏิบัติการ ฉะนั้นเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ของการวิจัย การตรวจสอบเครื่องมือให้เกิดความแม่นยำและน่าเชื่อถือผู้วิจัยได้ให้ประธานที่ปรึกษา และกรรมการที่ปรึกษาเป็นผู้ตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยรวมไปถึงกลุ่มชุมชนวิจัยที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลหรือชุดความรู้ที่ถูกต้องเป็นรูปธรรม

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และบันทึกข้อมูลภาคสนาม รวมทั้งการจัดเวที/ประชุมกับทางชุมชน มาแยกแยะ จัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ของข้อมูลตามขอบเขตเนื้อหาที่ตั้งไว้ ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. กระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย
   1.1 บริบทกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย
      1.1.1 ที่มาของกระบวนการทางปัญญา
      1.1.2 มรรควิธีหรือกระบวนการทางปัญญาในการเสริมพลังอำนาจชุมชนให้สามารถจัดการตนเองได้สู่ความเป็นชุมชนวิจัย
      1.1.3 ชุมชนวิจัยในฐานะความสำเร็จของกระบวนการทางปัญญา
2. ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ประกอบด้วย
   2.1 ลักษณะทางสังคมและกายภาพของชุมชน
   2.2 ปัจจัยภายในชุมชน
   2.3 ปัจจัยภายนอกชุมชน
3. รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ โลกทัศน์ ในกระแสโลกาภิวัตน์

ขั้นตอนในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีแผนการดำเนินงานใน 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ขั้นการเตรียมตัวก่อนการเก็บข้อมูล โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานทั่วไป ข้อมูลเอกสารและชุดความรู้โครงการ แนวคิดทฤษฎีวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ กระบวนการทางปัญญา และ กระบวนการวิจัยท้องถิ่น แล้วนำมาประมวล ตีความพัฒนาเป็นรูปแบบ ภายใต้วาทกรรมอำนาจทางความรู้ของชุมชนในการเป็นกรอบคิดของการดำเนินศึกษาวิจัยร่วมกับ ชุมชนวิจัย พร้อมกันนี้จะใช้เวทีประชุมเชิงปฏิบัติการในการคืนความรู้ข้อมูลดังกล่าวให้กับชุมชนวิจัย และเครือข่ายชุมชนวิจัยท้องถิ่น พร้อมทั้งกลุ่มศูนย์ประสานงานฯ(NODE) และ นักวิชาการในการให้ ข้อเสนอแนะและมุมมอง ในการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์สังคมในปัจจุบัน

ระยะที่ 2 ขั้นการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนชุมชนวิจัย และศูนย์ประสานงานฯ (NODE) ที่ได้กำหนดไว้ของพื้นที่ภาคเหนือ พร้อมสร้างความเข้าใจพร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัย แก่ผู้นำ ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนเป้าหมาย ก่อนดำเนินการจัดเก็บข้อมูลในเบื้องต้น หลังจากที่มีข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยจะได้นำข้อมูลเหล่านั้นมาทำการสรุปเพื่อสร้างแบบสัมภาษณ์แบบมี โครงสร้าง ซึ่งจะผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญและอาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์ก่อน จึงจะได้นำ แบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการตรวจสอบแล้วไปนำใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายต่อไป

ระยะที่ 3 ระยะทบทวนตรวจสอบและเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อสร้างความสมบูรณ์ของข้อมูล ทั้งหมดที่จะนำมาสู่เป้าหมายในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยใช้เทคนิควิธีการในการสังเกตแบบมีส่วน ร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การศึกษาจากเอกสารชุดความรู้ และผลการ สังเคราะห์ของแต่ชุมชน มาสังเคราะห์เป็นภาพรวม หลังจากนั้นเป็นการนำผลการสังเคราะห์เพื่อสร้าง ความเข้าใจร่วมกับชุมชนเป้าหมาย และนักวิชาการเพื่อช่วยกันวิพากษ์ให้ข้อเสนอแนะและสร้างการ ยอมรับร่วมกันของหน่วยงาน และ หน่วยวิชาการที่ทำหน้าที่พัฒนาชุมชนท้องถิ่น ตามระยะเวลาและ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เวลาที่ใช้ในการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยคาดว่าจะใช้ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัยตั้งแต่ เดือน กรกฎาคม 2559 จนถึงเดือนมีนาคม 2560 เป็นระยะเวลา 9 เดือน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดแผนวิจัยไว้ เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปตามแผน

รายละเอียดวิธีการและขั้นตอนการศึกษาวิจัย

1. ทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวของพร้อมรวบรวมข้อมูลชุดความรู้และนำมาสังเคราะห์เป็นรูปแบบของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย โดยมีขั้นตอนดังนี้

1.1 การทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้รีวิวเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีของหลักพุทธธรรม และ เอกสารการสังเคราะห์ 10 ปี งานวิจัยท้องถิ่น และนำมาประมวลเป็นแนวคิดกระบวนการทางปัญญา โดยมีงานวิจัยท้องถิ่นอยู่ในฐานะของวิธีการทางปัญญา พร้อมรีวิวแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม ทั้งนี้ได้ขยายความเพิ่มเติมในวิวัฒนาการของการก่อเกิดงานวิจัยทางเลือกหรืองานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นกระบวนการในการเสริมพลังอำนาจของชุมชน

1.2 จัดการข้อมูลพื้นฐานหรือข้อมูลปฐมภูมิ ในการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ของชุมชนวิจัย 3 ชุมชน ที่เป็นกรณีศึกษา ประกอบด้วย ชุมชนบ้านสามขา ชุมชนบ้านโป่งคำ และ เครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น มีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 ประสานข้อมูลรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ทั้ง 3 ชุมชน จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น พร้อมจัดทำตารางวิเคราะห์ ดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางวิเคราะห์ (ตัวอย่าง)

หัวข้อวิจัย	**สถานการณ์ชุมชน**	**วัตถุประสงค์**	**ความรู้เดิมชุมชน**	**สิ่งที่ต้องรู้เพิ่ม**	**กิจกรรมวิธีการ**	**ผลการวิจัย**	
						ผลผลิต	ผลลัพธ์

1.2.2 นำข้อมูลที่ได้วิเคราะห์ในข้อ 1.2.1 มาประมวลรวบรวมเป็นข้อมูลบริบทโดยทั่วไปของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน และคืนข้อมูลให้ชุมชนเพื่อตรวจสอบข้อมูลร่วมกับทางชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญของวิธีการ คือ 1) เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลกับทีมวิจัยของชุมชน 2) เพื่อพิจารณาข้อมูลร่วมกับทีมวิจัยและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้ 2.1) จัดสนทนากลุ่มย่อยกับหัวหน้าทีมวิจัย ชุมชนบ้านโป่งคำ และ ผู้แทนชุมชน 2.2)

จัดสนทนากลุ่มย่อยกับหัวหน้าทีมวิจัย ชุมชนบ้านสามขา และ ผู้แทนชุมชน 2.3) จัดสนทนากลุ่มย่อยกับหัวหน้าทีมวิจัยเครือข่ายองค์กรสงฆ์ฯ และ ผู้แทนชุมชน

1.2.3 ผู้วิจัยได้นำผลการสนทนากลุ่มย่อยและข้อมูลจากการวิเคราะห์มาประมวลเป็นบริบทเบื้องต้นของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชนพร้อมยกร่างคำถามในการสัมภาษณ์

2. จัดทำแบบสัมภาษณ์ พร้อมลงพื้นที่สนทนากลุ่มย่อยกับนักวิจัยชุมชน พี่เลี้ยงศูนย์ประสานงานฯ และ กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากการวิจัย ผู้วิจัยได้จัดทีมวิจัยลงสัมภาษณ์เก็บข้อมูลผ่านการจัดสนทนากลุ่มย่อยกับชุมชนวิจัย พร้อมสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของชุมชน ประกอบด้วย

2.1 รวบรวมข้อมูลพัฒนาการของชุมชน ผ่านการจัดเก็บข้อมูลและนำมาเทียบเคียงกับสภาพในอดีตของชุมชนก่อนดำเนินการวิจัย และหลังดำเนินการวิจัย

2.2 สถานการณ์ประเด็นปัญหาของการทำวิจัย กระบวนการขั้นตอนการวิจัย และผลสำเร็จที่เกิดขึ้น และความต่อเนื่องของความสำเร็จจากการทำวิจัย

โดยมีขอบเขตคำถามในการสัมภาษณ์ ดังนี้

1.เริ่มทำงานวิจัยท้องถิ่นเมื่อไร สถานการณ์ชุมชนตอนนั้นเป็นอย่างไร
2.สถานการณ์ปัญหาของชุมชนเป็นอย่างไร และสถานการณ์ปัญหาที่นำมาสู่หัวข้อวิจัยคืออะไร
3.รู้จักงานวิจัยท้องถิ่นท้องถิ่นได้อย่างไร และเข้าใจอย่างไรก่อนเริ่มทำงานวิจัยท้องถิ่น
4.จัดการข้อมูลสถานาการณ์ปัญหาของชุมชนอย่างไร ชวนใครมาร่วมบ้าง ทำไมถึงชวน ชวนอย่างไร
5.การพัฒนาโครงการ เป็นอย่างไร เรียนรู้อะไรหรือมีบทเรียนได้ความรู้อะไร
6.มีการออกแบบ กำหนดกิจกรรมอะไรบ้าง แต่ละกิจกรรมมีวิธีการอย่างไร รู้อะไรบ้างในการออกแบบกิจกรรม
7.การดำเนินกิจกรรมและวิธีการการทำงานวิจัย ทำให้ทางทีมวิจัยรู้อะไรบ้าง
8.ความภูมิใจที่ได้จากการทำงานวิจัยท้องถิ่น คืออะไร และรู้อะไรจากสิ่งที่ภูมิใจ
9. หลังผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่น คิดว่ามีความสำเร็จอะไรบ้าง (ตัวเอง ชุมชน) และเข้าใจงานวิจัยท้องถิ่นอย่างไร

3. พัฒนาตัวชี้วัดและเกณฑ์บงชี้ของผลลัพธ์จากกระบวนการวิจัย และ ประเมินเสริมพลังของความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ผู้วิจัยได้นำผลการสัมภาษณ์มาออกแบบเพื่อจัดทำตัวชี้วัดของความสำเร็จของชุมชนวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 จัดทำร่างตัวชี้วัดและเกณฑ์บงชี้ความสำเร็จของชุมชน และนำร่างไปจัดสนทนากลุ่มย่อยกับทางหัวโครงการวิจัยแต่ละชุมชน ก่อนจัดทำการประเมินผลความสำเร็จ และการคงอยู่ของความสำเร็จ

ตัวชี้วัดและเกณฑ์บงชี้ความ ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย ประกอบด้วย นักวิจัยชุมชน ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนการ(กลไกพี่เลี้ยง) คณะหรือทีมวิจัยชุมชน และ แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัยท้องถิ่น มีรายละเอียดดังนี้

(1)

1.นักวิจัยชุมชน หมายถึง ผู้มีความสามารถในการจัดการข้อมูลความรู้และจัดกระบวนการเรียนรู้บนข้อมูลประสานทรัพยากร บริหารจัดการและขับเคลื่อนนโยบายในประเด็นของการวิจัยหรือนำผลของการวิจัยไปขับเคลื่อนได้ ทั้งในระดับชุมชน หรือ ท้องถิ่น และระดับชาติ พร้อมทั้งสามารถขับเคลื่อนงานจากระดับชาติเพื่อเชื่อมต่อ สู่ระดับเครือข่ายระหว่างประเด็นหรือระดับภาค จังหวัด และการร่วมเป็นกลุ่มชุมชน	
เกณฑ์บงชี้	
ระดับ 1	มีความสามารถในการจัดการข้อมูลความรู้และจัดกระบวนการเรียนรู้
ระดับ 2	มีความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ พร้อมทั้งสามารถถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ ในระดับกลุ่มและพื้นที่ของตนเองอย่างน้อย 1 เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
ระดับ 3	ความสามารถในการจัดการกลุ่มหรือองค์กร เครือข่ายภายในชุมชนเพื่อการยกระดับการจัดการข้อมูลความรู้สู่การแก้ปัญหาหรือต่อยอดองค์ความรู้ของชุมชน
ระดับ 4	มีความสามารถประสานงานทรัพยากรในระดับกลุ่ม/องค์กรในชุมชน ระดับตำบล หรือกับหน่วยงานภายนอกชุมชน และ หน่วยงานภาครัฐ ในการสนับสนุนการดำเนินงานภายในชุมชน และเครือข่ายบนฐานการจัดการข้อมูลความรู้จากการวิจัยอย่างต่อเนื่อง
ระดับ 5	ส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายระดับชุมชน ท้องถิ่น และระดับชาติ

(2)

2.ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนการ(กลไกพี่เลี้ยง) หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีทักษะ ความรู้ความสามารถ ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ เอื้ออำนวยการเรียนรู้ หรือบริหารการเปลี่ยนแปลงในการทำงานวิจัยท้องถิ่นหรือในระหว่างกระบวนการวิจัยจนบรรลุเป้าหมายของการวิจัย และมีความสามารถในถ่ายทอด ให้คำแนะนำปรึกษาช่วยเหลือนักวิจัยหรือทีมวิจัยในชุมชน	
เกณฑ์บงชี้	
ระดับ 1	มีความสนใจและมีจิตอาสา เข้าร่วมกระบวนการทำงานวิจัยในชุมชนหรือท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา ออกแบบกระบวนการวิจัยร่วมกับนักวิจัย ทีมวิจัย และคนในชุมชน

ระดับ 2	ความพร้อมทั้งด้านเวลาและความสามารถที่จะสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมการวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ของนักวิจัย/ทีมวิจัยชุมชนหรือกลไกต่าง ๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้องและสามารถจัดกระบวนเพื่อดึงการมีส่วนร่วมคนคนในชุมชน
ระดับ 3	เป็นผู้มีประสบการณ์ ความรู้ และความสามารถที่เกี่ยวข้องในการวิจัยและพัฒนา รวมถึงได้รับการยอมรับในพื้นที่/ชุมชน
ระดับ 4	ทักษะในการสร้างการเรียนรู้และให้ข้อมูล เพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานด้านการวิจัยท้องถิ่นในมิติต่าง ๆ
ระดับ 5	สามารถประสานทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาสนับสนุนการดำเนินงานของนักวิจัยและทีมวิจัย รวมถึงชุมชนวิจัย

(3)

3.คณะหรือทีมวิจัยชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวและมีจิตสำนึกร่วม ที่สามารถสร้างการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยรวมถึงการมีทักษะในการออกแบบกระบวนการหรือกิจกรรมที่เป็นผลมาจากระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่น	
เกณฑ์บงชี้	
ระดับ 1	มีการบริหารจัดการในรูปแบบของระบบกลุ่ม/ทีม/เครือข่าย
ระดับ 2	การจัดการข้อมูลพื้นฐาน ปัญหาความต้องการ และเป้าหมายการรวมกลุ่ม สู่การออกแบบการจัดกระบวนกาเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนาในชุมชน
ระดับ 3	มีกติกา บทบาทหน้าที่ร่วมกัน และโครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่ม/ทีม/เครือข่ายที่ได้รับการยอมรับจากคนภายในชุมชน
ระดับ 4	แผนและกลไกการดำเนินงานตามแผนที่ได้กำหนดร่วมกันของกลุ่ม/ทีม/เครือข่ายที่เป็นผลมาจากการวิจัยภายในชุมชน
ระดับ 5	การติดตามประเมินการดำเนินงานที่เป็นมาจากการวิจัยอย่างต่อเนื่อง

(4)

4. แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัยท้องถิ่น หมายถึง กลไกความสัมพันธ์ที่สะท้อนจารีตและวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่อิสะ มีหน้าที่ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการวิจัย ในการบริหารจัดการตนเองทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนบนฐานการใช้ความรู้ พร้อมทั้งสามารถประสานทรัพยากร ความรู้ ในการสนับสนุนกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่องจากกระบวนการวิจัย	
เกณฑ์บงชี้	
ระดับ 1	มีกลไกความสัมพันธ์และโครงสร้างการบริหารจัดการความรู้จากการวิจัยในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสนับสนุนการบริหารการพัฒนาภายในชุมชนบนฐานความรู้ รวมถึงการประสานทรัพยากร ในรูปแบบเครือข่ายทางสังคม / กลุ่มองค์กรในชุมชนและท้องถิ่น

ระดับ 2	การจัดการเรียนรู้เรียนรู้และข้อมูลสถานการณ์เพื่อการเรียนรู้ร่วมกันในพื้นที่การปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนบนฐานความรู้จากกระบวนการวิจัย
ระดับ 3	แผนการบริหารจัดการความรู้ในแหล่งเรียนรู้และขยายผลในประเด็นที่เกิดขึ้นจากการวิจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชน
ระดับ 4	ข้อมูล องค์ความรู้ พื้นที่รูปธรรม หรือความรู้เชิงรูปธรรม และสื่อ ที่เหมาะสมต่อการสร้างการเรียนรู้จากกระบวนการวิจัย
ระดับ 5	สามารถประสานทรัพยากรมาสนับสนุนการดำเนินงานและการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพโดยกระบวนการวิจัย

4. วิเคราะห์ผลลัพธ์และปัจจัยของความต่อเนื่อง โดย จัดสนทนากลุ่มย่อยแยกตามชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน โดยทางผู้วิจัยได้จัดทำตารางวิเคราะห์ผลการประเมินในการจัดการการวิเคราะห์ร่วมกันกับทางหัวหน้าโครงการ มีรายละเอียดของตารางดังนี้

ตัวชี้วัดที่ 1. นักวิจัยชุมชน หมายถึง ผู้มีความสามารถในการจัดการข้อมูลความรู้และจัดกระบวนการเรียนรู้บนข้อมูล ประสานทรัพยากร บริหารจัดการและขับเคลื่อนนโยบายในประเด็นของการวิจัยหรือนำผลของการวิจัยไปขับเคลื่อนได้ ทั้งในระดับชุมชน หรือ ท้องถิ่น และระดับชาติ พร้อมทั้งสามารถขับเคลื่อนงานจากระดับชาติเพื่อเชื่อมต่อ สู่ระดับเครือข่ายระหว่างประเด็นหรือระดับภาค จังหวัด และการร่วมเป็นกลุ่มชุมชน

ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4	ระดับที่ 5	หลักฐานเชิงประจักษ์

<u>บทบาทในชุมชน ณ ปัจจุบัน</u>

<u>บทบาทภายนอกชุมชน ณ ปัจจุบัน</u>

ตัวชี้วัดที่ 2. ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนการ(กลไกพี่เลี้ยง) หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีทักษะ ความรู้ความสามารถ ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ เอื้ออำนวยการเรียนรู้ หรือบริหารการเปลี่ยนแปลงในการทำงานวิจัยท้องถิ่นหรือในระหว่างกระบวนการวิจัยจนบรรลุเป้าหมายของการวิจัย และมีความสามารถในถ่ายทอด ให้คำแนะนำปรึกษาช่วยเหลือนักวิจัยหรือทีมวิจัยในชุมชน

ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4	ระดับที่ 5	หลักฐานเชิงประจักษ์

<u>บทบาทการทำงานร่วมกับชุมชน ณ ปัจจุบัน</u>

ตัวชี้วัดที่ 3.คณะหรือทีมวิจัยชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวและมีจิตสำนึกร่วม ที่สามารถสร้างการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยรวมถึงการมีทักษะในการออกแบบกระบวนการหรือกิจกรรมที่เป็นผลมาจากระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่น

ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4	ระดับที่ 5	หลักฐานเชิงประจักษ์

<u>บทบาทในชุมชน ณ ปัจจุบัน</u>

<u>บทบาทภายนอกชุมชน ณ ปัจจุบัน</u>

ตัวชี้วัดที่ 4. แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัยท้องถิ่น หมายถึง กลไกความสัมพันธ์ที่สะท้อนจารีตและวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่อิสะ มีหน้าที่ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการวิจัย ในการบริหารจัดการตนเองทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนบนฐานการใช้ความรู้ พร้อมทั้งสามารถประสานทรัพยากร ความรู้ ในการสนับสนุนกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่องจากกระบวนการวิจัย

ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4	ระดับที่ 5	หลักฐานเชิงประจักษ์

<u>โครงสร้างการบริหารจัดการ ณ ปัจจุบัน</u>

<u>คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างไร</u>

<u>กิจกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ และ มีการเชื่อมโยง หรือรับการสนับสนุนจากภายนอกอย่างไร</u>

<u>มีแผนต่อเนื่องอะไรบ้าง อย่างไร</u>

บทที่ 4
ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ หนึ่ง เพื่อศึกษากระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย สอง เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย และ สาม เพื่อสังเคราะห์รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ในการศึกษาเป็นการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นระเบียบวิธีวิจัยหลักในการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลของชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาจำนวน 3 ชุมชนเป็นกรณีศึกษา คือ 1) ชุมชนบ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ได้รับรางวัลโครงการวิจัยเด่น ในปี 2546 หัวข้อ กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติกลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน 2) ชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้รับโครงการวิจัยเด่นในปี 2546 หัวข้อ รูปแบบการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา และ 3) องค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ได้รับโครงการวิจัยเด่นในปี 2547 หัวข้อ รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ธรรมะของชุมชน โดยองค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ผลการวิจัยประกอบด้วยกัน 3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 บริบทของกระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย

ส่วนที่ 2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย

ส่วนที่ 3 รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

โดยมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่ 1 บริบทของกระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย

กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาประเทศและส่งผลกระทบต่อสังคมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสถาบันทางสังคมจนทำให้ชุมชนเกิดวิกฤติปัญหา และลุกขึ้นมาจัดการตัวเองในช่วงหลังปี 2540 ผ่านการทบทวนเรียนรู้ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชน และนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือการสร้างความรู้ด้วยกระบวนการทางปัญญา ในการเป็นตัวแบบของกระบวนการปรับตัวของชุมชนหรือที่เรียกว่า “การวิจัย” ซึ่งเป็นแนวคิด

ที่ปรากฏมาจากกลุ่มของวัฒนธรรมชุมชนในความพยายามแก้ไขปัญหา ส่งผลให้เกิดงานวิจัยทางเลือกที่เรียกว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ในช่วงปลายปี 2540 เป็นผลพวงมาจากวิกฤติทางเศรษฐกิจฟองสบู่แตก ผนวกกับการสอดแทรกแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และมีการตั้งสำนักงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งมีความสอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญา ผู้วิจัยพบว่า การปรับตัวของชุมชนโดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะกระบวนการทางปัญญา คือการจัดการและบริหารการเปลี่ยนแปลงจากคนในชุมชนโดยใช้ความรู้เป็นฐานในการปรับตัวมีการเรียนรู้อย่างเป็นกระบวนการต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดการจัดการในทุกมิติภายในชุมชน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของการเปลี่ยนแปลงภายใต้ภูมิศาสตร์กายภาพ รวมทั้งลักษณะทางสังคมวิทยาที่กำหนดจารีต ประเพณี วัฒนธรรม นับเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารจัดการพัฒนา ผนวกกับความสัมพันธ์ในการจัดการผลิตของชุมชนที่สามารถให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความมั่นคงสามารถปรับตัวและดำรงอยู่ในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม

การอธิบายความหมายและคุณค่าของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย พบว่าปรากฏการณ์การปรับตัวของชุมชนหลายชุมชนที่สามารถจัดการตัวเองและอยู่ในรูปแบบของชุมชนแนวปฏิบัติดำรงอยู่ได้ในกระแสการเปลี่ยนแปลงมีภาพลักษณ์ของดำรงอยู่มาใกล้เคียงกับภาพลักษณ์ของความเข้มแข็งของชุมชน คือการมีวัฒนธรรมที่ดีงาม คนมีความเอื้ออาทร แบ่งปัน และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างสมดุล ถือเป็นการบ่งชี้ถึงผลจากการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนโดยอาศัยการใช้ทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง ขณะเดียวกันแนวคิดดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมฯ ฉบับที่ 8 ตลอดจนถึงการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ณ ปัจจุบัน ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ฉบับที่ 12 ที่นำพาไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

บริบทของชุมชนที่ผ่านฐานประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการภายในของชุมชนในระดับหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชนมีกระบวนการทางปัญญาเป็นเงื่อนไขการปฏิบัติการและใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรณีตัวอย่างในการอธิบายถึงความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อให้เห็นว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ผ่านการนำใช้และเรียนรู้ของคนในชุมชนหรือที่เรียกว่า “การวิจัย”ตามวิธีคิดแบบอริยสัจจ์ เป็นการสร้างความรู้ในการพัฒนาไปสู่ปัญญาในการปรับตัวของชุมชนได้ส่งผลความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม

การให้คุณค่าต่อความสำเสร็จของชุมชนที่ผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญา ผู้วิจัยในฐานะที่ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นการให้คุณค่าความหมายของความเป็นชุมชนวิจัยคือผลลัพธ์เชิงรูปธรรมของความรู้ที่ผ่านจากการปฏิบัติการจริงของชุมชน ผลกระทบที่

เกิดขึ้นคือกลไกที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน หรืออยู่ในสถานะกลุ่มหรือองค์กรหนึ่งในการบริหารความซับซ้อนของปัญหาภายในชุมชนโดยระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์หรือนัยวิธีการทางปัญญาจนเกิดการพัฒนายกระดับความรู้ และนำไปสู่การจัดการความรู้อย่างเป็นกระบวนการที่เป็นระบบในความซับซ้อนของชุมชน ทำให้ชุมชนมีความสามารถในการพัฒนาตัวเองในทุกมิติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัย

กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนนำสู่การสร้างและพัฒนา นำใช้ความรู้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนและชุมชนสามารถดำรงอยู่ปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนจนมีระเบียบแบบแผนกติกาการอยู่ร่วมกันรวมทั้งการร่วมกันแก้ไขปัญหาที่มีความซับซ้อนและบริหารจัดการผลกระทบที่เป็นผลมาจากปัญหาที่มากระทบทั้งภายในและภายนอกชุมชน จนส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนกลไกการจัดการความซับซ้อนอย่างต่อเนื่องจนสะท้องถึงตัวแบบในการจัดการตัวเองอย่างเหมาะสมและมีการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในชุมชนอย่างสมดุล จากผลการศึกษาในแต่ละชุมชนทั้ง 3 ชุมชนพบว่า

1. ชุมชนบ้านสามขา เป็นหมู่บ้านในเขตการปกครองของ ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง อยู่ห่างไกลจากถนนหลัก สายลำปาง - แพร่ และตัวอำเภอเมืองลำปางโดยประมาณ 48 กิโลเมตรเป็นชุมชนชายขอบหรือชุมชนชนบทลักษณะที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบหุบเขา วิถีชีวิตของคนในชุมชน ณ ปัจจุบันยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม เป็นอาชีพหลักและยังดำรงไว้ซึ่งแบบแผนประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ผลความสำเร็จของชุมชนในการใช้กระบวนการทางปัญญาแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนก่อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่มีหลากหลาย โดยมีแหล่งที่มาของรายได้จากภาคเกษตรกรรม เช่นการทำนา การทำเกษตรเชิงเดี่ยว รวมไปถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จาก ดิน น้ำ ป่า อย่างการเก็บหาของป่าตลอดไปจนการทำธุรกิจครัวเรือนอย่างการแกะสลักไม้และการเพิ่มศักยภาพของพื้นที่ป่าในการจัดการน้ำและเก็บหาผลิตจากป่าของคนในชุมชน ส่วนความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาคือความรู้ในการสร้างกลไกในการพัฒนาสำนึกร่วมของการจัดการเงินเพื่อลดหนี้สินร่วมกันภายในชุมชนจนเกิดกลุ่มออมทรัพย์ที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยสินเชื่อของชุมชนในการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายอันเป็นผลมาซึ่งรายได้ การช่วยเหลือภายในชุมชนรวมถึงการสร้างความร่วมมือกับภายนอกชุมชนในการออกแบบกลไกการจัดการทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ ของชุมชน มีการจัดสรรประโยชน์ร่วมกันในชุมชน ทั้งการนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่อาศัยฐานความรู้ที่ผ่านประสบการณ์การเรียนรู้ในการแก้ปัญหาและประสบความสำเร็จมาจนถึงปัจจุบัน

กระบวนทางปัญญาได้นำไปสู่การพัฒนากลไกของชุมชนที่พยายามแก้ไขปัญหาให้สามารถจัดการตนเองได้ มีการทบทวนถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน พบว่าที่ผ่านมาชุมชนประสบกับรายได้ไม่พอรายจ่าย มีเหตุมาจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม อย่าง การทำนา การปศุสัตว์ (เลี้ยงวัว) ทำไร่ข้าวโพด ถั่วเหลือง เป็นต้น ปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่จะนำมาจากภายนอกชุมชน ด้วยที่เป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลทำให้ปัจจัยการผลิตมีราคาแพงนำไปสู่การเป็นหนี้สินของคนในชุมชน กลุ่มผู้นำในชุมชนได้พยามหาทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สิ้นโดยเฉพาะการพัฒนาอาชีพเสริมอย่างการแกะสลักไม้ในกลุ่มพ่อบ้าน “การทำม้าแกะสลัก เริ่มเมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมา โดยคนในหมู่บ้านคือนายบุญเรือนและนายปน ได้ไปฝกการแกะสลักและรับจ้างแกะสลักที่บ้านทุง (หมูที่ 5) ตำบลหัวเสือ หลังจากนั้นได้นำมาทำในหมู่บ้านคนในหมูบ้านเมื่อวางจากการทำนาก็มาฝกทำด้วย แต่การฝึกแกะสลักต้องมีความอดทนและต้องใชเวลาบางคนทำไม่ได้ ฝมือไม่ดีก็ไปทำอย่างอื่นแทน บางคนไปทำอย่างอื่นแล้วก็ทำไม่ได้ก็หันกลับมาฝึกการทำม้าแกะสลัก ฝึกจนทำได้และกลายเป็นอาชีพหลักของครอบครัวบางคนได้รายได้ถึง 400 บาทต่อวันถือว่าเป็นการเพิ่มรายได้”[21] ในการแก้ปัญหาดังกล่าวไม่ได้ส่งผลต่อการลดรายจ่ายแต่เป็นการเพิ่มขึ้นของหนี้สิน

ในขณะที่ปัจจัยการผลิตในการทำเกษตรรวมไปถึงรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นผนวกกับค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร ทั้งค่ารถรับส่ง ค่าลงทะเบียนเรียน และภาวะทางเศรษฐกิจที่ไม่แน่นอนภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศในช่วงนั้นที่พยามนำพาประเทศไปสู่ระบบทุนนิยม จนเกิดวิกฤติฟองสบู่แตกในปี 2540 ก่อให้เกิดความซับซ้อนของปัญหาหนี้สินขณะที่ราคาผลผลิตจากการทำเกษตรกรรมไม่แน่นอน การใช้สารเคมีที่มากขึ้นเริ่มมีผลต่อสุขภาพของคนในชุมชนหลายคนเริ่มเจ็บป่วย“ปัญหาหนี้สินเริ่มมาตั้งปี 2518 พอมาถึงปี 2538-2539 ชาวบ้านรับรู้ถึงวิกฤตและเริ่มมีคำถามว่ามันเกิดอะไรขึ้นเนื่องด้วยมีชาวบ้านผูกคอตาย ชาวบ้านหลายคนเริ่มตระหนักว่าปัญหามันเกิดจากตัวเรา เราต้องแก้เอง”[22] ปรากฏการณ์ของปัญหาที่ชุมชนบ้านสามขากำลังประสบได้มีความพยายามแก้ไขปัญหาโดยตัวของชุมชนเอง เริ่มจากการรวมกลุ่มและจัดตั้งเป็นกลุ่ม/องค์กรทางการเงินภายในชุมชนช่วงระยะเวลาหลายสิบปีตั้งแต่เริ่มประสบกับปัญหา มีเป้าหมายที่สำคัญคือช่วยเหลือคนในชุมชนให้มีแหล่งกู้ยืมในยามจำเป็นจนมาถึงการจัดตั้งเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อเป็นทางออกในชื่อกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ติ๊บปาละสามขา แต่ก็ไม่ส่งผลให้การแก้ปัญหาหนี้สินลดลง

จุดเริ่มของชุมชนในการเรียนรู้ “วิจัยท้องถิ่น” ในฐานะวิธีการทางปัญญา ในการแก้ปัญหาของชุมชน หลังปี 2540 จนถึงปลายปี 2542 ชุมชนบ้านสามขามีความพยายามในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งกลุ่มองค์กรการเงินของชุมชน มีการวางระบบการบริหาร

---

[21]จำนงค์ จันทร์จอม. (24 พฤษภาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

[22] บุญเรือน เม่าคำ. (23 พฤษภาคม 2561). ผู้ใหญ่บ้าน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

จัดการเพื่อเป็นสินเชื่อที่ชุมชนจัดการเอง การใช้ทุนทางสังคมภายในชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติอย่าง การตั้งชื่อกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ในชื่อ “ติ๊บปาละสามขา” เป็นการดึงการมีส่วนร่วม สร้างวินัยการเงิน บนความเชื่อของชุมชนที่นำไปสู่การลดหนี้สิ้นก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาได้อย่าง ต่อเนื่อง

ชุมชนบ้านสามขาเริ่มต้นการเรียนรู้งานวิจัยท้องถิ่นเพื่อนำมาเป็นกระบวนการแก้ไขปัญหา โดยมีการสนับสนุนการเรียนรู้จาก นพพร นิลณรงค์[23] ได้ร่วมกันวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาหนี้สิน ของชุมชนบ้านสามขา พบว่า ร้อยละ 90 ของคนในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมารับจ้าง ทอผ้า แกะสลัก การลงทุนส่วนใหญ่ เป็นภาคเกษตร เช่นเลี้ยงสัตว์ และปัจจัยการผลิตโดยมากเป็น ปัจจัยการผลิตที่ซื้อหามาภายนอกชุมชน ซึ่งมีราคาแพง การจัดการผลผลิตขายโดยไม่มีการแปรรูปทำ ให้ผลผลิตทางการเกษตรต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของพ่อค้าคนกลาง การใช้แรงงานส่วนใหญ่ใช้แรงงาน ภายในครัวเรือน และแรงงานภายในชุมชน การสนับสนุนขององค์กรภายนอกชุมชนยังไม่ปรากฏ ชัดเจนว่าได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชนด้านการผลิต

ในกระบวนการผลิตของคนในชุมชนบ้านสามขา มีการเริ่มต้นการวิเคราะห์ถึงตัวเลขหนี้สิ้น หลังจากมีความพยายามแก้ไขปัญหาโดยชุมชนในช่วงปี 2541 มีการสำรวจหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ จากกลุ่มกองทุนต่าง ๆ ภายในชุมชน มีตัวเลขสูงถึง 702,500 บาท คณะกรรมการหมู่บ้านโดยการนำ ของนายจำนงค์ จันทร์จอม จ.ส.อ.ชัย วงศ์ตระกูล และ นายชาญ อุทธิยะ พร้อมคณะกรรมการคน อื่นๆ ต้องคิดหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือโดยการตั้งกองทุนและลูกหนี้กู้ในระยะเวลา 3 ปี (ปี 2541-2543) คงเหลืออยู่ 441,663 บาทและได้ทำไปสู่การสำรวจยอดหนี้ทั้งหมดภายในชุมชนสามขา พบว่าชุมชนมีหนี้สินที่ประกอบด้วย หนี้ธนาคาร 9,214,499 บาท หนี้สหกรณ์ 4,848,594 บาทหนี้ จากกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน 1,926,572 บาท หนี้นายทุน 161,980 บาท หนี้เพื่อการศึกษา 3,022,036 บาท และ หนี้อื่น ๆ 779,995 บาท มียอดหนี้โดยรวม 19,953,676 บาท[24] จากตัวเลขการสำรวจหนี้ ภายในชุมชน การแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนไม่มีแนวทางที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ชุมชนยังขาด อาชีพเสริมที่ทำรายได้ไม่แน่นอน อาชีพภาคเกษตรอย่างเดียวไม่พอเพียงที่จะชำระหนี้ให้หมดไปได้ ขณะเดียวกันก็ได้มีการสำรวจข้อมูลเพิ่มเติมถึงกลุ่มองค์กรการเงินภายในชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อลด ปัญหาหนี้สินก็พบว่ามีจำนวน 39 กองทุน มีเงินทุนหนุนเวียน 4,087,960 บาท[25]

---

[23] นักวิชาการพัฒนาชุมชนปฏิบัติการ หรือ พัฒนากรจังหวัดลำปาง (ปี 2540-2544)/อดีตผู้ประสานงานและพี่เลี้ยงงานวิจัยท้องถิ่น ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำปาง ปัจจุบัน นักวิชาการอิสระ

[24] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 24-25.

[25] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

จากการสำรวจตัวเลขหนี้สินของชุมชน จนไปถึงขั้นการวิเคราะห์หนี้สินโดยชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการทบทวนบทเรียนการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชน กอปกรกับการพัฒนานักวิจัย[26] ของชุมชนที่เป็นแกนนำไปสู่การสร้างทีมวิจัยในชุมชนภายใต้แนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่น ที่เน้นการจัดการข้อมูลพร้อม ๆ กับการพัฒนาทักษะให้ผู้นำในชุมชนเรียนรู้การตั้งคำถามและจัดการข้อมูลเบื้องหลังของคำถามที่เกิดขึ้นคือ การสำรวจหนี้สินนำไปสู่การตั้งคำถามว่าเหตุมาจากอะไร และบทเรียนการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมาเป็นอย่างไร ข้อมูลความรู้ประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาเป็นอย่างไร และนำไปสู่การกำหนดคำถามหลักของการวิจัย หนึ่ง สถานภาพและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านสามขาเป็นอย่างไร สอง ปัจจัย/เงื่อนไขใดที่มีผลต่อการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา และ สาม รูปแบบและกระบวนบวนการในการแก้ปัญหาที่จะนำไปสู่การลดหนี้และเพิ่มรายรับในแต่ละครัวเรือนของชุมชนบ้านสามขาเป็นอย่างไร จากคำถามการวิจัยการเรียนรู้ได้นำไปสู่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ หนึ่ง เพื่อศึกษาสถานภาพและทบทวนสภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา สอง เพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักในปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้นและร่วมกันหาแนวทางป้องกัน และ สาม เพื่อค้นหาปัจจัยเงื่อนไขของการก่อเกิดและเพิ่มพูนของหนี้สินในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนในระหว่างของการจัดการข้อมูลโดยการสำรวจให้เห็นถึงเหตุของปัญหาหนี้สินภายในชุมชนและใช้ข้อมูลในเชิงตัวเลขให้ชุมชนมีความตระหนักต่อปัญหาและเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบงานวิจัยและกิจกรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาวิธีวิจัยเพื่อให้มีการปฏิบัติการไปพร้อม ๆ กับการวิจัยขณะเดียวกันก็เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนควบคู่กันไปด้วย

จากการที่แกนนำและผู้นำชุมชนได้ร่วมวางแผนและกำหนดกิจกรรม ในระยะเวลา 3 ปี แรก (ปี 2545-2547) ในช่วงแรกเป็นการพัฒนาทีมวิจัยและผู้นำในชุมชนโดยเน้นกระบวนการ “กลุ่ม” ที่มองจากข้อมูลปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้เห็นถึงกลุ่มคนที่จะเข้าร่วมโดยเฉพาะกรรมการหมู่บ้าน ผู้แทนกลุ่มกองทุน หรือกลุ่มอาชีพ และนำสู่การจัดตั้งกลุ่มกองทุนต่าง ๆ และพยายามที่จะจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้แก่ชาวบ้านในรูปแบบของกลุ่มมีเป้าประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อให้ชาวบ้านมีหลักประกันใน การดำเนินชีวิตเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และเพื่อให้ชาวบ้านเริ่มรู้การทำงานระบบกลุ่มที่เอื้อประโยชน์ในการทำกิจกรรมร่วมกันรวมทั้งดึงจุดเด่นของอีกคนไปช่วยลดจุดด้อยของอีกคน ที่สำคัญเป็นการคละเคล้าศักยภาพของคนหลาย ๆ คนมารวมกันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงส่งผลให้หมู่บ้านสามขามีรูปธรรมของความเชื่อดังกล่าว โดยก่อให้เกิดกลุ่มขึ้นถึง 40 กลุ่ม[27] ปัจจัยที่สำคัญคือพื้นฐาน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 24.

[26] แกนนำชุมชนประกอบด้วย นายจำนงค์ จันทร์จอม จ.ส.อ.ชัย วงศ์ตระกูล และ นายชาญ อุทธิยะ ปรับบทบาทมาเป็นนักวิจัยชุมชน

[27] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547

วิถีชีวิตของชุมชนบ้านสามขายังคงดำรงไว้ซึ่งแบบแผนทางประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนและภายใต้ปัจจัยความสัมพันธ์ภายในชุมชนได้นำมาสู่การเป็นทีมนักวิจัยชุมชนบ้านสามขาจำนวน 13 คน[28]ที่เป็นกลไกหลักของการดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยกระบวนการทางปัญญาที่ขับเคลื่อนโดยกระบวนการวิจัยท้องถิ่น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ได้ก่อให้เกิดรูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ด้วยกันสองรูปแบบในระยะเวลาของการปฏิบัติการในการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา คือ

รูปแบบที่หนึ่ง การแกไขปญหาหนี้สินในระดับครัวเรือน เป็นรูปแบบที่มีการแก้ไขปัญหาโดยใช้วิธีการทางทางปัญญาโดยกำหนดเครื่องมือการบันทึกรายรับรายจ่ายครัวเรือนในการวิเคราะห์ตัวเองและพัฒนามาเป็นบัญชีครัวเรือนด้วยวิธีการในการใช้เครื่องมือการบันทึกรายรับรายจ่ายครัวเรือนส่งผลให้สมาชิกภายในชุมชนมีความตระหนักในการใช้ชีวิต และวางแผนการจัดการหนี้ในครัวเรือน ทั้งการทำอาชีพเสริมเพื่อลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นที่เป็นผลมาจากการวิเคราะห์ข้อมูลรายรับร่ายจ่าย และเริ่มแก้ปัญหาหนี้ครัวเรือนโดยเริ่มจากการออมภายในครัวเรือน จากกระบวนการในการวิเคราะห์ตัวเองผ่านการบันทึกรายรับรายจ่ายครัวเรือนเป็นผลให้มีครัวเรือนต้นแบบหรือตัวอย่างจำนวน 7 ครอบครัว

ผลความสำเร็จในครัวเรือนต้นแบบทั้ง 7 ครอบครัวทำให้ชาวบ้านภายในชุมชนเริ่มตระหนักถึงเหตุของปัญหาหนี้สินและแนวทางการแก้ปัญหาต้องเริ่มจากครอบครัว เป็นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างทางของการทำงานวิจัยร่วมกันของคนในชุมชน ในขณะที่ทีมวิจัยได้ร่วมกันสรุปผลที่เกิดขึ้นระหว่างทางในรูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินในรูปแบบที่ 1 กล่าวคือการแก้ปัญหาหนี้สินต้องเริ่มที่ตนเอง ต้องปรับพฤติกรรมของตนเองให้ได้ โดยมีแนวทางในการปรับพฤติกรรมตนเองเพื่อนำไปสู่การลดหนี้สิน และถือว่าเป็นความรู้ระหว่างทางของกระบวนการวิจัย ประกอบด้วย “ยึดหลักบริโภคอะไรก็ผลิตอย่างนั้น กินแบบไม่สิ้นเปลืองกินเท่าที่มีเท่าที่หาได้, ลดละเลิกการพนันหวยและอบายมุขต่าง ๆ รวมทั้งเหล้า บุหรี่, ต้องให้เวลากับตนเอง “นิ่ง” คิด ทบทวน อยู่ตลอดเวลา, ทำบัญชีครัวเรือน แล้วเอามาวิเคราะห์ เพื่อลดรายจ่ายในส่วนที่ไม่จำเป็นออก, ลดรายจ่ายฟุ่มเฟือยที่ไม่จำเป็น เช่น เสื้อผ้าเครื่องสำอาง เป็นต้น, ใช้จักรยานแทนรถจักรยานยนต์หรือรถยนต์เพื่อประหยัดน้ำมัน, พึ่งพิงอาหารจากป่า, หารายได้เพิ่ม, ดำรงชีวิตโดยยึดหลักการ“เอื้อเฟื้อ”ต่อสังคม ชุมชน รู้จัก“แบ่งปัน” มีน้ำใจ

---

[28] นักวิจัยชุมชนจำนวน 13 คน ประกอบด้วย จำนงค์ จันทร์จอม (หัวหน้าโครงการ) ส่วนนักวิจัย คือ บุญธรรม เฉลิมสุข,กมลเดช วรรณสุวงค์, บุญหลง ปิงไฟ, ชาญ อุทยะ, อินดี ไชยชนะ, บุญเรือน เฒ่าคำ, ทอน ยะโส, ฐิติภรณ์ วงค์ปัญญา, จ.ส.อ. ชัย วงศ์ตระกูล, ศรีนวล วงศ์ตระกูล, มาณี จันทร์จอม, สมยศ วรรณสุวงค์

และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ที่สำคัญต้องเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน, พยายามพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด ลดการพึ่งพิงจากภายนอก[29]

รูปแบบที่สอง เป็นการพัฒนารูปแบบของการจัดการปัญหาหนี้สินในระดับชุมชน ที่เน้นกระบวนกลุ่มการบริหารจัดการภายใต้โครงสร้าง และกลไกการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มองค์กรของชุมชน โดยเน้นการทบทวนถึงที่มาของการเกิดกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชน อาศัยหลักของการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และนำมาสู่การหาทางออกโดยวิธีต่าง ๆ ทั้งนี้ในวิธีการที่เป็นทางออกต้องคำนึงถึงศักยภาพการเรียนรู้ในระดับปัจเจกคือในระดับครอบครัว เนื่องด้วยหลังจากมีการจัดทำรายรับ – รายจ่ายของครัวเรือน ทำให้หลายครอบครัวพบว่า สถานภาพตนเองในครอบครัวมีรายรับกับรายจ่ายของครอบครัวตัวเองเป็นอย่างไร และนำมาสู่วิธีการที่เป็นที่พึ่งของชุมชนคือ ความเป็นกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นที่พึ่งระหว่างกันในเวลาที่ประสบปัญหา อย่างเวลาจะส่งเงินงวด ธกส. หรือเสียค่าเทอมซึ่งต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมาก ก็มักจะพึ่งพากลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ แต่ไม่ใช่การแก้ปัญหาระยะยาว ยกตัวอย่าง เช่น จำเป็นต้องส่งเงินงวด ธกส. เพราะส่งแล้วต้องกู้เพิ่มอีกเมื่อมาส่ง กลุ่มต้องแบกภาระดอกเบี้ยทั้งของกลุ่ม และ ธกส. เพราะฉะนั้นเมื่อนำข้อมูลบัญชีครัวเรือนมาวิเคราะห์ ทุกคนพยายามควบคุมรายจ่ายตัวเองในบางส่วนเช่น ค่าอาหาร เครื่องดื่ม ที่สามารถลดละเลิกได้แต่ ส่วนของหนี้สินที่เป็นก้อนใหญ่ยังเป็นปัญหา ในผลของกระบวนการทางปัญญาได้สะท้อนให้เห็นถึงผลที่เกิดขึ้นดังต่อไปนี้

กลุ่มต่าง ๆ ที่มีในหมู่บ้านเปรียบเสมือนเป็นร่มใบเล็ก ถึงแม้จะกันแดดกันฝนไม่ได้มากนักแต่ก็พออาศัยผ่อนหนักผ่อนเบาได้ในบางครั้งแต่ทำอย่างไรจะสร้างร่มใบใหญ่ให้ครอบคลุมกลุ่มหรือร่มใบเล็กจนกลายเป็นองค์กรการเงินชุมชนที่สามารถเข้ามาแทนที่ ธกส. จึงได้มองกลุ่มออมทรัพย์ติบปาละสามขาที่เป็นกลุ่มใหญ่และมีสมาชิกมากที่สุดในบรรดากลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านซึ่งมีการบริหารจัดการของกลุ่มค่อนข้างหลากหลายมีทั้งออมสัจจะรายเดือน วันฝากพิเศษ และมีสวัสดิการ ซึ่งรูปแบบของการบริหารจัดการเน้นผลที่การดูแลสมาชิกที่เป็นคนในชุมชน และไม่ได้เน้นการหารายได้เหมือนธนาคารทั่วไปหากสร้างสัจจะออมทรัพย์เป็นร่มใหญ่น่าจะเป็นการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน ทุกวันนี้กลุ่มต่างๆ หากมีเงินเหลือจ่ายก็นำไปฝากสัจจะออมทรัพย์อยู่แล้ว โดยเฉพาะประสบการณ์การแก้ไขหนี้นอกระบบที่กลุ่มออมทรัพย์ทำสำเร็จมาแล้ว เช่น ใครที่มีภาระหนี้สินที่ดอกแพง ๆ ออมทรัพย์ไปถ่ายหนี้มาให้แล้วผ่อนส่งกับออมทรัพย์ในอัตราร้อยละ 1 ต่อเดือนและผ่อนต้นนานถึง 6 ปี และทดลองถ่ายหนี้ของสมาชิก ธกส. มาบริหารอยู่ 1 ราย ค่อนข้างจะประสบผลสำเร็จหากมีการจัดการที่ดีและระดมทุนเพิ่มเพื่อกิจการถ่ายหนี้ โดยเฉพาะความคาดหวังว่ากลุ่มสัจจะออมทรัพย์จะเป็นร่มใบใหญ่ที่สามารถให้

---

[29] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 83.

ร่มเงากับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนบ้านสามขาต่อไป และการแก้ไขปัญหาหนี้สินจะเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น แต่ต้องอาศัยเวลา[30]

จากความรู้ที่เกิดขึ้นถือเป็นผลผลิตที่มาจากกระบวนการทางปัญญา โดยเฉพาะรูปแบบการจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชน เป็นการแก้ปัญหาที่ควบคู่กันไปไม่เน้นการแก้เฉพาะปัจเจกหรือกลุ่ม และเน้นกระบวนการที่ช่วยตัวเองและช่วยคนอื่นไปพร้อม ๆ กัน โดยมองนัยความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นเงื่อนไขของการปฏิบัติการในขั้นตอนของกระบวนการทางปัญญา ส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องทำให้ทางศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดลำปาง ได้สนับสนุนระยะที่ 2 ระหว่างปี 2548-2552 ในหัวข้อ “รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา” มีการตั้งข้อสงสัยที่ต่อเนื่องจากความรู้ที่เกิดขึ้นในระยะที่ 1 คือ “จะมีวิธีการในการจัดการและปรับโครงสร้างหนี้สินของชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเพื่อแกไขปญหาหนี้สินอย่างยั่งยืนได้อย่างไร” ภายใต้การนำของผู้นำชุมชนที่เป็นนักวิจัยและมีการปรับบทบาทของทีมวิจัยในชุมชนยกระดับมาเป็นที่ปรึกษา และมีการดึงผู้นำกลุ่มใหม่เข้ามามีส่วนร่วมซึ่งในระยะที่ 2 มีจำนวนนักวิจัยถึง 22 คน และมีที่ปรึกษา 3 คน[31] ภายใต้การสนับสนุนของผู้ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดลำปาง[32] ในระหว่างการดำเนินงานระยะที่ 1 และต่อเนื่องมาระยะที่ 2 ได้ มีกลไกผู้นำในชุมชนที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่นและพัฒนามาเป็นพี่เลี้ยงในการทำงานวิจัยของชุมชนคือ ชาญ อุทยะ[33] หรือ หนานชาญ และทำงานร่วมกับทางศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดลำปาง และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยอย่างใกล้ชิด

ผลความสำเร็จของบ้านสามขาในการทำงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา พบว่าชุมชนค้นพบรูปแบบของการจัดการปัญหาหนี้สินด้วยกัน 2 รูปแบบอย่างที่กล่าวมาข้างต้น และส่งผลให้มีความต่อเนื่องในการบูรณาการการแก้ไขปัญหาหนี้สิน โดยเน้นการการปรับโครงสร้างหนี้ ในระยะที่ 1 การจัดการข้อมูลโดยการสำรวจข้อมูลตัวเลขต่าง ๆ ที่เป็นเหตุก่อให้เกิดหนี้ และกระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมภายในชุมชนและทำให้ปัญหาหนี้สิ้นเป็นปัญหาร่วมหรือวาระร่วมของชุมชน โดยการร่วมออกแบบเครื่องมือการสำรวจ เครื่องมือการวิเคราะห์ เหตุของปัญหาระหว่างทางของการ

---

[30] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 84-85.

[31] ที่ปรึกษา พระครูสิริรัตนกิจ, จ่าสิบเอกชัย วงศ์ตระกูล, มานี จันทร์จอม คณะหรือทีมวิจัย จำนงค์ จันทร์จอม หัวหน้าโครงการ, ทัศน์ อินทราประสิทธิ์, ศรีนวล วงศ์ตระกูล, กมลเดช วรรณสุวงศ์, นายทัน วรรณสุวงศ์, บุญหลง ปิงไผ, สมวร วงศ์จินา, ถาวร ยะโส, บุญเรือน เฒ่าคำ, สมยศ วรรณสุวงศ์, บุญส่ง บุญเจริญ, บุญธรรม เฉลิมสุข, พิพัฒน์ แก้วธิ, สังเวียน ยะโส, พันลภ อุทธิยะ, สุคำ วงศ์ปัญญา, พรหม วงศ์จินา, ชัชวาลย์ อุทธิยะ, ปฏิณญา เฉลิมสุข, กิตติพงษ์ ปัญญาฟู, สุพินยา ใจใส, จันทร์ตา วรรณสุวงศ์

[32] ภัทรา มาน้อย ผู้ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดลำปาง (พี่เลี้ยง)

[33] ณ ปัจจุบัน “ชาญ อุทยะ” หรือ หนานชาญ ได้ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานภายนอกชุมชน และเป็นผู้รับผิดชอบสถาบันแสนผญาที่ขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนโดยใช้กระบวนการงานวิจัยท้องถิ่น

ออกแบบก็ดึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนผ่านการจัดกิจกรรมที่เป็นผลมาจากการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลของชุมชน ซึ่งผลของระยะที่ 1 นอกจากมีครอบครัวต้นแบบเกิดขึ้น 7 ครอบครัว ได้ส่งผลให้นำไปสู่การยกระดับการแก้ปัญหาในระดับชุมชน โดยเฉพาะการบริหารจัดการกลุ่มองค์กรให้สอดรับกับการลดปัญหาหนี้สิน ซึ่งพบว่า

ในการกระบวนการแก้ปัญหาหนี้สินต้องสอดรับทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ซึ่ง กระบวนการทางปัญญาของชุมชนบ้านสามขาได้อาศัยการจัดการและหาแนวทางการลดหนี้สินที่มีสาเหตุมาจากปัญหาเศรษฐกิจภายในชุมชนและวิกฤติของปัญหาในเชิงนโยบายการพัฒนาของประเทศ ในระหว่างทางของการทำงานวิจัยท้องถิ่นได้มีความพยายามในการพัฒนาและจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาในชุมชนแต่ก็ “ไม่สำเร็จเพราะว่าสมาชิกแต่ละคนที่มาร่วมกันทำและยืนอยู่จุดนี้ทุกคนล้วนประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจอยู่แล้วทั้งสิ้น เมื่อใช้เวลาในแต่ละวันลงมือทำกิจกรรมกลุ่มกิจกรรมอาชีพส่วนตัวจึงถูกละเลยไปทำให้ขาดรายได้ซึ่งเคยได้ประจำวัน เมื่อมาทำงานกลุ่มรายได้ยังไม่แน่นอนว่าจะได้เมื่อไหร่ เท่าไร และจะพอเพียงต่อการยังชีพหรือไม่เพราะแต่ละคนล้วนมีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายทุกวัน เช่น ในหมวดการศึกษาของบุตร ค่าอาหาร หมวดชำระหนี้ ซึ่งเป็นรายจ่ายที่ไม่สามารถหลบเลี่ยงได้ ต้องหามาจ่ายให้ได้ เมื่อมาทำงานกลุ่มรายได้ไม่แน่นอน สมาชิกมีความจำเป็นต้องกลับไปทำงานส่วนตัวเพื่อให้มีรายได้ มาตอบสนองค่าใช้จ่ายที่รัดตัวอยู่ทุกวัน”[34]

ความพยายามในการแก้ปัญหาและลองผิดลองถูกในกระบวนการของชุมชนของการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ปัญหา ส่งผลให้ชุมชนบ้านสามขามีความสามารถในการจัดการตัวเองบนฐานข้อมูลเศรษฐกิจครัวเรือน ที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับการผลิตสินค้า คือการมีกลไกในการจัดการระดมทุนของชุมชนเป็นสินเชื่อให้กับชุมชน ทุนความรู้ในการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์มีการจัดระบบการผลิตที่สามารถลดต้นทุนบนทุนและศักยภาพทางภูมิปัญญาของตัวเอง พบว่าในกระบวนการวิจัยของชุมชนในฐานะของกระบวนการทางปัญญา ได้มีย้อนทบทวนถึงการก่อเกิดของกลุ่มองค์กรภายในชุมชน โดยเฉพาะการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนก่อมาสู่การตัดตั้งเป็นกลุ่มซึ่งสวนใหญ่ที่ผ่านมาจะเป็นการจัดตั้งกลุ่มภายใต้วิกฤติของปัญหาและเป็นกลุ่มองค์กรที่ตั้งขึ้นเพื่อสนองต่อนโยบายของภาครัฐและเป็นการต่อรองทางการเงินกับองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกชุมชนในการแก้ปัญหาระยะสั้น โดยไม่คำถึงถึงการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม

---

[34] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 47-48.

ด้วยบทเรียนที่กล่าวมาได้นำไปสู่การเรียนรู้การบริหารจัดการในความเป็นกลุ่มองค์กรชุมชนกับองค์กรที่ประสบความสำเร็จอย่างเครือข่ายของสันติอโศกจังหวัดเชียงราย และนำประสบการณ์ที่ได้มาออกแบบและพัฒนาแนวคิดในการพัฒนาการบริหารจัดการของกลุ่มและสร้างกลุ่มใหม่เพื่อรองรับกับเหตุของปัญหา เนื่องปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดจากสำนึกในการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน การแก้ของแก้ที่คนภายในชุมชนกระบวนการการเสริมความสามารถของกลุ่มองค์กรที่ชุมชนเรียนรู้จากการกระบวนการวิจัยและเป็นแนวคิดของชุมชน คือ “การคัดเลือกสมาชิกไม่ได้เป็นการประกาศหาสมาชิกเพื่อต้องการจำนวนแต่อย่างใด แต่เป็นการประกาศหาคนที่สนใจและเข้าใจปัญหาพื้นฐาน โดยใช้คำว่า “ผลิตทุกอย่างที่เรากิน กินทุกอย่างที่เราผลิต” ทำให้บางคนอาสาสมัครเข้ามาคลุกคลีกับปัญหาและลงมือทำกิจกรรมด้วยตนเอง ทั้งนี้โดยการตั้งอยู่บนความเชื่อใหม่ในการวิจัยว่า จะต้องให้มีการเคลื่อนไหว ในกลุ่มย่อยและการเคลื่อนไหวต้องสัมพันธ์กับ “บัญชีครัวเรือน” จึงมีกลุ่มย่อยที่จะค้นหาความจริงและทดลองประมาณ 5 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มกสิกรรมปลอดสารพิษมีสมาชิก 8 คน ซึ่งมีทักษะในการปลูกผัก แต่ก็ไม่มีเงินใช้หนี้เพราะการปลูกผัก กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีฐานะยากจน ถูกมองจากคนอื่นว่าไม่เอาจริงแต่จะลงมือพิสูจน์และหาทางออกโดยร่วมกันศึกษาบัญชีครัวเรือนแบบใหม่ ซึ่งจะทำให้เห็นภาพของการเคลื่อนไหวของบัญชีจนรู้เหตุ ปัจจัย และทางออกระดับครอบครัว 2) กลุ่มศึกษาการบริหารจัดการกลุ่มนี้สนใจการวิเคราะห์การจัดระบบบัญชี ระบบข้อมูล และ ทักษะการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ กลุ่มนี้จะดำเนินการศึกษาบัญชีครัวเรือนโดยเชื่อว่ามีผู้รู้ที่อยู่นอกชุมชนจะมาแบ่งปันความรู้และทักษะ เช่น กลุ่มปูนซีเมนต์ ซึ่งเคยเข้ามา สนับสนุนการจัดการข้อมูล ระบบข้อมูลสารสนเทศ หรือแม้แต่บุคคลได้ศึกษาข้อมูลครัวเรือน การจัดระบบบัญชีครัวเรือนให้ชัดเจนขึ้น 3) กลุ่มเลี้ยงไก่ กลุ่มนี้เคยพยายามนำไก่พื้นบ้านมารวมกันและเลี้ยงล้อมคอกโดยให้เกิดเป็นกิจกรรมของการหารายได้โดยวางอยู่บนพื้นฐานทรัพยากรของตนเอง ซึ่งได้ดำเนินไประยะหนึ่งแล้ว แต่ยังมีเงื่อนไขและรายละเอียดในทางปฏิบัติบางประการที่ต้องทบทวนแก้ไข 4) กลุ่มฟื้นฟูกลุ่มอาชีพเดิม (แชมพู ขนม น้ำยาล้างจาน น้ำยาปรับผ้านุ่ม) ซึ่งเป็นกลุ่มที่กลับมาจากเชียงรายอโศก หวังจะผลิตสิ่งของเพื่อใช้ในครัวเรือน หากจะมีการจำหน่ายก็จะจำหน่ายภายในเป็นหลักซึ่งกลุ่มนี้เชื่อว่าหากใช้ทรัพยากรภายใน และใช้เทคนิคที่เหมาะสมจากเชียงรายอโศกจะทำให้คุณภาพดีขึ้นและสร้างความเชื่อถือให้กลุ่มผู้บริโภคได้มากขึ้น และ 5) กลุ่มเลี้ยงหมูเป็นกลุ่มที่กำลังพยายามจะพิสูจน์และทดลองว่า หากมีการลงทุนดอกเบี้ยต่ำเป็นเงินทุนภายใน เช่นกองทุนหมู่บ้าน (กทบ.) และใช้เทคนิควิธีการบริหารและมุ่งตลาดอย่างแท้จริง จะส่งผลให้เห็นความสำเร็จได้”[35]

---

[35] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 47-48.

จากความพยายามในการแก้ไขปัญหาของชุมชนผนวกกับการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาได้ส่งผลให้เห็นถึงรูปธรรมการแก้ไขปัญหาและชุมชนสามารถที่จะจัดการตัวเองได้ในมิติทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจและออกแบบการแก้ปัญหาทั้งทดลองปฏิบัติและเรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติพัฒนาไปสู่รูปธรรมของความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากระบวนการทางทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยเฉพาะกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาระหว่างปี 2545-2552 (ได้รับการสนับสนุนโครงการวิจัยต่อเนื่อง) อย่างที่กล่าวมาข้างต้นและมีผลในเชิงรูปธรรม 3 ส่วนด้วยกันดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง ในระดับปัจเจกบุคคลและระดับครอบครัว ในส่วนนี้จะประกอบด้วย คณะวิจัยหรือทีมวิจัยชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในการทำงานวิจัยทั้งสองโครงการจำนวน 29 คน มีจำนวน 2 คนที่ยกระดับเป็นผู้ประสานงานของชุมชนในการสนับสนุนกระบวนการวิจัยท้องถิ่นคือ ชาญ อุทยะ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ในการจัดการข้อมูลของชุมชนและเชื่อมประสานกับภายนอกชุมชน อีกคนคือ จ.ส.อ. ชัย วงศ์ตระกูล ทำหน้าที่ประสานกับหน่วยงานภายนอกชุมชนและจัดการข้อมูลของชุมชนในการจัดทำโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนบ้านสามขา ส่วนที่เหลือทำหน้าที่ในการเป็นผู้นำองค์กรชุมชนในการแก้ไขปัญหา อย่าง บุญเรือน เฒ่าคำ ณ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน (ปี 2561) รวมถึง ศรีนวล วงศ์ตระกูล ที่ทำหน้าเป็นผู้ประสานงานในการพัฒนากลุ่มเยาวชนภายในชุมชนบ้านสามขา และ สุพินยา ใจใส เป็นผู้นำในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนในส่วนของที่พักหรือการบริหารจัดการโฮมสเตย์ เป็นต้น ขณะเดียวกันกระบวนการเรียนรู้ ในการสร้างความรู้ใหม่และพัฒนาความรู้เดิมของกระบวนการทางปัญญาส่งผลให้มีการแก้ปัญหาในระดับครัวเรือนมีการเสริมทักษะการจัดการตัวเองในการลดหนี้ครัวเรือนโดยมีครอบครัวต้นแบบจำนวน 7 ครอบครัว ในการใช้การทำบันทึกรายรับ – รายจ่ายครัว และกำหนดรูปแบบการแก้ปัญหาของครอบครัว จนนำมาสู่การออกแบบเป็นบัญชีครัวเรือนในการขยายผลภายในชุมชน

ขณะที่บทเรียนที่เกิดขึ้นนำไปสู่การออกแบบกระบวนการปรับโครงสร้างหนี้ด้วยการไถ่ถอนหนี้ ทั้งนี้ได้ผ่านการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการกลุ่มองค์กรภายในชุมชนที่เน้นการส่วนร่วมระหว่างกลุ่มในรูปแบบการบูรณาการกองทุนภายในชุมชนผ่านการวิเคราะห์ร่วมกันถึงรูปแบบของการบริหารจัดการและวิธีปฏิบัติที่ผ่านมาของการจัดการกองทุน เป็นผลให้มีการปรับโครงสร้างหนี้ด้วยการไถ่ถอนหนี้จำนวน 16 คน[36] ทั้งนี้ในการเข้าร่วมดังกล่าวได้มีการปรับระเบียบและวิธีการปฏิบัติโดยการ

---

[36] ผู้ร่วมไถ่ถอนหนี้ประกอบด้วย ทัศน์ อินทราประสิทธิ์, บุญส่ง บุญเจริญ, ถาวร ยะโส, สมหวัง ธิธรรมมา, แสงจันทร์ ใจลูน, ชาญ อุทธิยะ, จันทร์คำ ใจลูน, จันทร์ อินอิน, บุญหลง ปิงไฝ, บุญเลือน, ปั๋น ป้าชม, อ.เรณู อินทราประสิทธิ์, เสาร์แก้ว สังกุณะ, ทม วงศ์จินา, ทาน อินทราประสิทธิ์ , ดอกแก้ว วงค์ปั๋น /สนใจศึกษารายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์งานวิจัยท้องถิ่น “โครงการรูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2”

จัดการข้อมูลร่วมกันระหว่างกลุ่มองค์กรชุมชนเน้นการพัฒนากลไกโดยเฉพาะผู้นำกลุ่มในแต่ละกลุ่ม รวมถึงการกำหนดกติการ่วมกันของผู้เข้าร่วมไถ่ถอนหนี้ทั้ง 16 คน เนื่องด้วยไปเกี่ยวข้องกับการปรับโครงสร้างของหนี้บุคคลที่สัมพันธ์กับโครงสร้างการจัดการของกองทุนในชุมชนต่าง ๆ ที่ได้มาบูรณาการร่วมกันในการลดหนี้ของคนในชุมชนทั้งนี้ข้อมูลที่สำคัญคือการจัดการข้อมูลรายรับ-รายจ่ายครัวเรือนที่ผู้เข้าร่วมต้องมีการจัดทำบันทึกในทุกเดือน

ส่วนที่สอง ในระดับกลุ่มและองค์กรภายในชุมชนจากการยกตัวอย่าง ของกระบวนการเข้าถึงความจริงในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและนำมาสู่การทดลองประมาณ 5 กลุ่มที่กล่าวมาในข้างต้น มีความสืบเนื่องมาที่การปรับรูปแบบการบริหารจัดการกลุ่มเพื่อให้เกิดการบูรณาการการแก้ไขหนี้สินของชุมชน ซึ่งในความเป็นจริงทางทีมวิจัยชุมชนสามขาพบว่า “เงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อการเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา พบว่าเหตุที่ทำให้คนในชุมชนเป็นหนี้สินมากมาย ได้แก่ ความผิดพลาดเชิงนโยบายที่มุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน /การส่งเสริมอาชีพที่ตอบสนองทางเศรษฐกิจแต่ชุมชนไม่ได้วิเคราะห์ทุนของตนเอง/การกู้เงินมาใช้ผิดวัตถุประสงค์ และชุมชนขาดภูมิคุ้มกัน ดำเนินชีวิตตามกระแสทุนนิยม”[37] ในขณะเดียวกันภายใต้การเข้าถึงเหตุในการเพิ่มของหนี้สินภายในชุมชนบ้านสามขาได้สอดรับกับพัฒนาการของสังคมไทยกล่าวคือ มีการปรับเปลี่ยนเชิงนโยบายที่มุ่งไปสู่ระบบทุนนิยมระหว่าง พ.ศ. 2442-2504 หลังจากมีการค้าขายกับชุมชนอื่นและต่างประเทศเข้ามาทำให้ระบบการผลิตเพื่อยังชีพของประชาชนเริ่มเปลี่ยนไป การเกษตรแบบยั่งยืนแบบพึ่งพาตนเอง ค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยระบบการผลิตแบบใหม่ที่เรียกว่า “เศรษฐกิจสินค้า/เศรษฐกิจเงินตราหรือเศรษฐกิจทุนนิยม” (พฤกษ์ เถาถวิล) และในการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เริ่มมีการเปิดประเทศติดต่อกับนานาประเทศอย่างกว้างขวางก่อนที่ประเทศไทยจะมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา ผลปรากฏของการเปลี่ยนแปลงเห็นได้จาก วิถีชีวิตของประชาชนในการผลิตแบบยังชีพหรือระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพได้คือค่อยๆ เปลี่ยนไปภายใต้การขยายอำนาจของรัฐเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในรูปแบบการเก็บภาษี และการควบคุมทรัพยากร ทำให้ชาวบ้านต้องหาเงินตราเพื่อเสียภาษีการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติเริ่มลดน้อยลงจำเป็นต้องหารายได้เพิ่มขึ้นเพราะถูกกดดันจากการเก็บภาษีของรัฐที่มุ่งนำเงินภาษีสู่การพัฒนาประเทศ ต่อมาในช่วงของนโยบายการเร่งรัดพัฒนาชนบทในระหว่าง พ.ศ. 2504-2524 “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 4 ที่มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเน้นการกระจายผลิตเพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพของชาวบ้านด้วยการเปลี่ยนภาพเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจอื่น ๆ” จุดสำคัญของแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1

---

[37] อ้างในจำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 8.

(2504-2509) คือ การจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศและการกู้เงินจากธนาคารโลกมาสร้างถนนสร้างเขื่อนและโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ทำให้ชาวบ้านที่เป็นชาวไร่ชาวนาที่เคยอยู่ห่างไกลออกไปถูกดึงเข้ามาในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเพาะปลูกข้าวและพืชไร่เช่นข้าวโพดมันสำปะหลังอ้อยเพื่อการส่งออกมากขึ้น (วิทยากร เชียงกูล, 2548) ในช่วงปี 2513-2522 เป็นช่วงการเกษตรเชิงพาณิชย์ และวิกฤตการณ์ทางการเกษตร ต่อมามีการเน้นการทำเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม (ปี 2525-2542) “อยู่ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งงชาติฉบับที่ 5 ถึงฉบับที่ 7 ที่เน้นการพัฒนาชนบท เน้นการลงทุนและการกระจายของภาคอุตสาหกรรรมและบริการสู่ภูมิภาค” การผลิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยทุนไม่มีทุนไม่สามารถทำการผลิตได้ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดูการไหลเข้ามาของกองทุนต่าง ๆ เศรษฐกิจของประเทศได้ตกต่ำสุดในช่วงปี 2540 ที่เป็นช่วง “ฟองสบู่แตก” หลังจากนั้นได้มีการปรับฐานการผลิตของประชาชนในยุคของการบริการประเทศของนายกรัฐมนตรีที่เน้นในเรื่องนโยบายประชานิยมด้วยการกระจายเงินลงสู่ชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่นกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองการเพิ่มทุนในกองทุนหมู่บ้าน โครงการ SML โครงพักชำระหนี้ ลดภาระหนี้ของเกษตรกร จนถึงนโยบายบัตรสวัสดิการสำหรับผู้มีรายได้น้อย การแทรกแซงกลไกของตลาดสินค้าการเกษตร เหล่านี้ได้เข้ามาทำลายฐานการพึ่งพาตนเองอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด การสะสมทุนของชาวบ้านเกษตรกรเริ่มลดลง หันไปพึ่งพากลไกการช่วยเหลือจากรัฐ โครงการกองทุนหมู่บ้านฯ เป็นอีกโครงการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านได้เกิดการกู้หนี้ยืมสินจะมากมายเกิดการถ่ายหนี้ หรือหมุนหนี้จากกองทุนหนึ่งไปกองทุนหนึ่งในแต่ละชุมชนหมู่บ้านละไม่ต่ำกว่า 10 กองทุนภาวะหนี้สินของประชาชนก็หมุนเวียนเป็น “วังวน” ไม่รู้จักจบสิ้น [38]

ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเห็นในชุมชนบ้านสามขาได้รับผลกระทบ ความซับซ้อนภายใต้ปรากฏการณ์ของการพัฒนาส่งผลให้เกิดกลุ่มองค์กรชุมชนที่หลากหลายภายในชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรภายใต้นโยบายการพัฒนาของภาครัฐ มากกว่า 40 กลุ่ม (ผลสำรวจ ณ ปี2552) ซึ่งจากการตั้งกลุ่มองค์กรในชุมชนบ้านสามขา เป็นเหตุผลของการเป็นหนี้ของคนในชุมชนบ้านสามขา ซึ่งจากผลการวิเคราะห์ของทีมวิจัยชุมชนบ้านสามขาได้อธิบายไว้ “จากปัญหาและการเรียนรู้ที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านไม่รู้ตัวว่าแท้จริงแล้วตัวสร้างหนี้ใหญ่ คือ กลุ่มต่าง ๆ รวมทั้ง กลุ่มออมทรัพย์ที่ร่วมสร้างกันขึ้นมาซึ่งเป็นผลผลิตจากกิจกรรมที่ทำมาแล้วตอนนี้มันกลับมาเป็นเหตุให้เราต้องหาแนวทางหาทางแก้ปัญหาเรื่อย ๆ และที่สำคัญบ้านสามขามีกองทุนกว่า 40 กองทุน ขูดเลือดกินดอกเบี้ยกันเองภายในชุมชน ทำให้แกนนำชุมชนมองว่าต้องมีการบูรณาการกองทุนเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาหนี้สินและช่วยเหลือคนในชุมชน”[39] ในขณะเดียวกันผลของการวิจัยได้ก่อให้มีการปรับรูปแบบการบริหาร

---

[38] ปรับจากเอกสารบทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือ (10ปี), 2551; น.16-18

[39] อ้างในจำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ

จัดการกลุ่มใหม่ขึ้นมา อย่างกลุ่มฟ้าหลังฝนที่เข้ามามีบทบาทในการลดหนี้ของชุมชนและสนับสนุนกระบวนการไถ่ถอนหนี้ของชุมชน การปรับรูปแบบการบริหารจัดการใหม่ของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ติ๊บปาละสามขา ให้เป็นองค์กรการเงินกลางของการบูรณาการทุกกองทุนภายในชุมชนที่มีการรวมเอากองทุนต่าง ๆ เข้ามาบริหารร่วมกัน แต่บทเรียนที่สำคัญของการบูรณาการทุกกองทุนต้องใช้เวลาและสร้างเงื่อนไขให้เกิดการยอมรับรับระหว่างกัน เนื่องด้วย “บ้านสามขามีกองทุนการเงินในหมู่บ้านเกือบ 40 กองทุนอย่างที่กล่าวมา มีการขูดเลือดกันเอง ถ้าเมื่อก่อนเราบอกว่ามารวมกัน มาบูรณการกองทุนกัน รับรองได้ว่าไม่มีใครเห็นด้วย แต่ปัจจุบันเราใช้เงื่อนไขของกลุ่มออมทรัพย์ คือการลดดอกเบี้ยลงเรื่อย ๆ ชาวบ้านก็จะเห็นเองว่าประโยชน์ที่ได้จากกลุ่มออมทรัพย์ ตอนหลังก็ยุบกลุ่มมาเข้ากลุ่มออมทรัพย์ เป็นการบูรณาการกองทุนอย่างเป็นธรรมชาติไม่มีการบังคับเป็นไปตามกลไกของมันบางกลุ่มพอมีเงินเหลือไม่รู้จะเอาไปไว้ที่ไหนก็เอามาฝากที่กลุ่มออมทรัพย์”[40] การปล่อยให้กระบวนการของการจัดการกลุ่มไหลไปตามสถานการณ์ในขณะเดียวกันต้องมีการชวนพูดคุยร่วมถึงการกระตุ้นให้เห็นถึงข้อจำกัดในการบริหารจัดการเป็นการบริหารความขัดแย้งอย่างลงตัวของการสร้างและพัฒนารูปแบบการบูรณาการของชุมชน ณ ปัจจุบันมีจำนวน 23 กลุ่มที่ยุบรวมการบริหารจัดการกับกลุ่มออมทรัพย์ติ๊บปาละสามขา[41]

แต่อย่างไรก็ตามภายใต้กระบวนการบูณรณาการของกองทุนการเงินในชุมชนบ้านสามขาจะเป็นการให้ความสำคัญต่อการบริหารจัดการ ปรากฏการณ์สำคัญที่เป็นผลของการวิจัยระหว่างทางก็ไม่ได้ปฏิเสธการเกิดของกลุ่มใหม่ภายในชุมชนที่มาเสริมศักยภาพการจัดการตนเองของชุมชนโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนภายในชุมชนทีเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยการเรียนรู้บัญชีครัวเรือนและการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาทำให้เด็กเยาวชนพบว่าตัวเองก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ไปเพิ่มพูนหนี้สินของผู้ปกครอง ในขณะเดียวกันก็เห็นถึงสาเหตุที่เป็นผลมาจากการประกอบอาชีพรวมไปถึงวินัยการเงินภายในครัวเรือนและเป็นผลให้ครอบครัวมีหนี้สิน จึงได้มีการตั้งกลุ่ม”ธนาคารสมอง” ที่เริ่มจากเยาวชนบ้านสามขาได้มีแนวคิดการช่วยเหลือผู้ปกครอง ด้านการเงิน โดยปกติเมื่อชาวบ้านยื่นขอกู้เงินจากสถาบันการเงินทั่วไปก็จะต้องยื่นหลักฐานทรัพย์ค้ำประกันเนื่องจากมีความเสี่ยงน้อย แต่ความคิดดี ๆ หรือความมุ่งมั่นในการทำงานไม่อาจใช้หลักประกันได้ ดร. สุชิน เพ็ชรักษ์ จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนผู้ที่คลุกคลีและสนับสนุนความรู้ให้กับเยาวชนบ้านสามขา ด้าน IT เสนอ

อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 47.

[40] อ้างในจำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 49.

[41] ศึกษาเพิ่มเติมได้จากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547

ความคิดว่า หากนำเอาความคิดดี ๆ มาฝาก “ธนาคารสมอง” ไว้ก่อน แล้วขอเงินเพื่อไปคิดต่อให้ละเอียดและทดลองเป็นโครงการเล็ก ๆ ดูก่อนไม่ได้ผลก็หาทางเลือกใหม่ได้ผลก็ลงทุนกันต่อไปอีกทั้งการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งแนวคิดดังกล่าวทางกลุ่มออมทรัพย์เห็นด้วยและได้เข้ามาสนับสนุนกระบวนการของธนาคารสมองเช่น “ให้ผู้ใหญ่กู้เงินไปแล้วเยาวชนก็ตามไปร่วมศึกษากิจกรรมอาชีพต่าง ๆ เช่น กู้เงินไปใช้เป็นทุนในการปลูกกระเทียมเยาวชนก็ไปร่วมปลูกด้วยเป็นโอกาสในการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงไปพร้อมกับการทำความเข้าใจกับความคิดและปัญหาจริงของผู้ใหญ่ในชุมชน การติดตามหนี้สินก็เป็นไปในลักษณะที่เต็มไปด้วยความเข้าใจและเห็นใจซึ่งกันและกัน ที่สำคัญคือไม่ได้กลัวว่าผู้ใหญ่จะไม่ยอม ใช้คืนเงินที่ยืมไปเลยนอกจากผลตอบแทนทางด้านจิตใจดังกล่าวแล้วส่วนที่เป็นเงินและสิ่งของต่าง ๆ ที่ผู้ใหญ่ มอบกลับคืนให้ธนาคารสมองก็มีจำนวนมากกว่าที่คาดหมายไว้เสียด้วยซ้ำไป”[42] ซึ่งในกระบวนการของธนาคารสมองเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองของเยาวชนกับเยาวชนในชุมชนที่ต้องเรียนรู้และเห็นปัญหาร่วมกัน นำไปสู่กิจกรรมที่หลากหลายโดยเฉพาะการพัฒนาทักษะการประกอบอาชีพ การสร้างวินัยการเงินร่วมกัน

ส่วนที่สาม ในระดับชุมชนแม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ในกระบวนการทางปัญญาผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านสามขาจะส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในระดับปัจเจกบุคคล ครัวเรือน การจัดการอาชีพ แต่สิ่งที่ถือว่าเป็นการเสริมศักยภาพของชุมชนคือการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการเรียนรู้ในการจัดการตนเอง ครอบครัว และกลุ่มองค์กรในชุมชน บนฐานของการใช้ประโยชน์จากข้อมูลจนเกิดความตระหนักรู้ ด้วยประสบการณ์ที่เกิดขึ้นได้ส่งผลในระดับชุมชนโดยเฉพาะการยอมรับตัวเองของผู้นำในชุมชนและยกระดับตัวเองบนความเชื่อมั่นความรู้ประสบการณ์ที่ตัวเองได้ทำมาผนวกกับการสร้างเงื่อนไขการเรียนรู้จากภายนอกอย่างพี่เลี้ยงหรือผู้ประสานงานวิจัยที่เข้าชวนคิด จัดเงื่อนไข เพื่อออกแบบคำถามและหาคำตอบ แต่สิ่งที่สำคัญในทุกขั้นตอนและทุกกิจกรรมที่เป็นผลมาจากคำตอบนั้นชุมชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจอย่างมีส่วนร่วมไม่ใช่เพียงคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่ต้องยอมรับและพัฒนากำหนดออกแบบไปด้วยกัน

ผลที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนเป็นการสืบเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์จากข้อมูลทั้งที่เป็นกระบวนการ อย่างทักษะหรือเทคนิควิธีในการสร้างความตระหนักต่อปัญหาอย่างการออกแบบการทำบันทึกรายรับ - รายจ่ายครัวเรือน ก่อให้เกิดวินัยการจัดการการเงินในครัวเรือน ยกระดับไปสู่การเกิดองค์ความเรื่องบัญชีครัวเรือน จากความรู้เชิงกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การปรับโครงสร้างหนี้-การไถ่ถอนหนี้ที่ต้องอาศัยความละเอียดอ่อนในกระบวนการบริหารสถานการณ์ของทีมวิจัยชุมชนที่ต้องสร้างเงื่อนไขให้เกิดการบูรณาการกองทุนการเงินภายในชุมชนถึงจะนำไปสู่การปรับโครงสร้างหนี้ได้

---

[42] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น.73-74.

บทเรียนการออกแบบกิจกรรม และต้องกำหนดวิธีการที่หลากหลายจำเป็นต้องมีการจัดการข้อมูล ในระดับภาพรวมของชุมชน ทำให้เกิดการยอมรับจากสถาบันการเงินภายนอกชุมชนคือ ธนาคารกรุงไทย ได้เข้ามาร่วมเรียนรู้และออกแบบจัดตั้งเป็น ธนาคารชุมชมบ้านสามขา–กรุงไทย ด้วยเหตุผลที่ว่า ชุมชนบ้านสามขาพยายามแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองตลอดมา เช่น จ.ส.อ.ชัย วงศ์ตระกูล แกนนำชุมชนท่านหนึ่ง ได้ลองดำเนินการช่วยเหลือ 6 ครอบครัวที่มีหนี้สินมากจนแทบ มองไม่เห็นทางปลดเปลื้องได้ โดยนำไปดูงานที่เชียงรายอโศกเพื่อจูงใจให้ลด ละ เลิกอบายมุข โดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นเงื่อนไขสร้างการเรียนรู้ถึงที่มาของการใช้จ่ายที่เกินความจำเป็น ขณะเดียวกันจากกระบวนการของการวิจัยทำให้ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับคนภายนอกชุมชน อย่างคุณพารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา[43] ให้คำแนะนำว่าหากจะทำอาชีพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกันต่อไป โอกาสที่จะสะสมรายได้เพื่อชำระหนี้สินให้หมดไปคงจะมีโอกาสน้อย จึงควรจะหาอาชีพใหม่ ๆ ที่ไม่ต้องเสี่ยงจนเกินไปและมีรายได้มากกว่าที่เป็นอยู่ เช่น การเลี้ยงหมูหรือไก่ร่วมกับเครือเจริญโภคภัณฑ์ หรือเลี้ยงวัวพันธ์ดี แต่ปัญหาสำคัญคือจำเป็นต้องลงทุนในระยะแรกสูงและต้องใช้เวลายาวนานกว่าจะคุ้มทุน จึงประสานงานกับธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) เพื่อหาทางช่วยเหลือชุมชมบ้านสามขาเป็นกรณีพิเศษ และได้มีการเจรจาขอรับอนุมัติวงเงินจำนวน 3 ล้านบาทในการจัดตั้งเป็นธนาคารชุมชน และเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายธนาคารชุมชนของธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) ได้เข้าไปทำงานกับชุมชนบ้านสามขาอย่างใกล้ชิดจนเกิด “ธนาคารชุมชนบ้านสามขา – กรุงไทย” เป็นต้นแบบของธนาคารชุมชนที่เป็นธนาคารพาณิชย์เต็มรูปแบบแห่งแรกของประเทศไทย[44] ในระหว่างของกระบวนการทางปัญญากับการใช้ประโยชน์จากความรู้ที่เกิดขึ้นและเป็นรูปธรรม ได้มีเครือข่ายชุมชนเข้ามาเรียนรู้กระบวนการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชน

ขณะที่ทางชุมชนบ้านสามขาได้มีการจัดทำข้อมูลบริบทและสภาพโดยทั่วไปของชุมชน รวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในหมู่บ้านและพื้นที่ป่าก็เป็นส่วนหนึ่งของต้นน้ำของลุ่มน้ำจาง ทางชุมชนได้มีการสำรวจมูลค่าจากป่า ที่เป็นผลมาจากการทำบัญชีครัวเรือนในส่วนที่มาของรายรับโดยเฉพาะการหาของป่าของคนในชุมชน ทำให้ทางชุมชนได้ร่วมกันออกแบบและจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าโดยมีการกำหนดให้มีคณะกรรมการป่าชุมชนและดูแลรักษาพื้นที่ รวมไปถึงการสร้างความชุ่มชื่นให้พื้นที่ป่าโดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก ปตท. และ บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย

---

[43] กรรมการผู้จัดการใหญ่บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) (SCG)

[44] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น.76.

จำกัด (มหาชน) (SCG) ในการทำฝายมีชีวิต และฝายดักตะกอนและทำให้สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำไหลตลอดปี เป็นจุดเริ่มของการเป็นชุมชนต้นแบบและขยายผลจนพัฒนาเป็นเครือข่ายในระดับลุ่มน้ำ ในรูปแบบของเครือข่ายลุ่มน้ำจ่าง ภายใต้การจัดการข้อมูลร่วมกัน 4 ตำบล 12 หมู่บ้าน ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงานจากบริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด มอบกองทุนสนับสนุนสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้กับเครือข่ายลุ่มน้ำจางเป็นจำนวน 1,650,000 บาท และในส่วนของชุมชนบ้านสามขาในฐานะของชุมชนตัวอย่างได้มีการจัดสรรงบประมาณในการจัดสวัสดิการให้กับคนในชุมชน จำนงค์ จันทร์จอม ได้กล่าวว่า “งบประมาณในส่วนนี้ชุมชนเห็นร่วมกันว่าควรนำมาตั้งเป็นกองทุนสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชนที่อาสาสมัครเข้ามาทำงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้าน ไม่ได้กลัวว่าแต่ละชุมชนจะเอาเงินไปใช้ไม่ถูกไม่เหมาะสมเพราะแต่ละชุมชนที่ได้รับกองทุนนี้ล้วนผ่านการพิจารณาผลการทำงานด้วยความตั้งใจจริงเพราะที่ผ่านมาชุมชนทำมาอย่างต่อเนื่องไม่ได้หวังผลในทางใด แต่กองทุนที่ได้รับมานี้ก็ถือว่าเป็นกำลังใจให้กับคนทำงานเพื่อชุมชนของเรา”[45] ด้วยศักยภาพของชุมชน การเกิดการร่วมตัวและพัฒนาเป็นเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำจ่างส่วนหนึ่งเกิดขึ้นภายใต้กลไกของผู้นำชุมชนบ้านสามขาที่ผ่านกระบวนการทางปัญญา ทั้ง ชาญ อุทยะ รวมถึง จ.ส.อ. ชัย วงศ์ ตระกูล ที่ร่วมกับกลไกสนับสนุนงานวิจัยท้องถิ่นของศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดลำปางที่ช่วงนั้น (ระหว่างปี 2544-2549) ที่มีคณะทำงานของศูนย์ประสานที่เป็นตัวแทนจากชุมชนที่ทำวิจัยในจังหวัดลำปาง และผู้แทนจากหน่วยงานพัฒนา นักวิชาการ รวมกันจัดตั้งสถาบันแสนผะญาในฐานะกลไกของชุมชน ในการขับเคลื่อนงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาโดยมีพื้นที่รูปธรรมที่บ้านสามขาและสนับสนุนงานวิจัยท้องถิ่นในการพัฒนาความเครือข่ายในพื้นที่ลุ่มน้ำจ่าง โดยมีสถาบันแสนผะญาเป็นพี่เลี้ยงในการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำจ่าง

ขณะเดียวกันทางชุมชนบ้านสามขาได้มีการจัดการข้อมูลที่ต่อเนื่องไปสู่การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำของลุ่มน้ำจ่างและมีพื้นที่ป่าจำนวนกว่า 16,000 ไร่ ต่อเนื่องมาหลายปี ทั้งเรื่องการป้องกันและดับไฟในผืนป่าและยังช่วยกันสร้างฝายไว้ชะลอน้ำและดักตะกอน 4 พันกว่าฝาย จนได้รับรางวัลต่าง ๆ ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ปี 2550-2552 เช่น รับรางวัลที่ 2 ถ้วยพระราชทานจากสมเด็จพระเทพฯรางวัลการจัดการทรัพยากรน้ำตามแนวพระราชดำริ ปี 2551 รางวัลลูกโลกสีเขียวของ ปตท. ปี 2552 และรางวัลการป้องกันและกำจัดหมอกควันในชุมชนระดับภาค และท้ายสุดได้รับความร่วมมือกับคณะทำงานแกนนำชุมชนแห่งชาติในสังกัดสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ร่วมสนับสนุนการลงทุนก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำ (ในโครงการโรงไฟฟ้ามหามงคล 9 ตำบล 9 เมกกะวัตต์) เพื่อสร้างถวายในหลวง โดย

---

[45] อ้างใน จำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น.74.

มีการบริหารและจัดการทุกอย่างเป็นของคนบ้านสามขา[46] รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงด้านทักษะความรู้ของทีมวิจัยและแกนนำในชุมชนได้มีการจัดการความรู้การใช้ประโยชน์จากการวิจัยอย่างต่อเนื่องในการยกระดับให้ชุมชนบ้านสามขาเป็นหน่วยจัดการความรู้ในการจัดการปัญหาหนี้สินโดยชุมชน ทำให้ทาง ธ.ก.ส. เข้ามาสนับสนุนให้บ้านสามขาเป็นศูนย์อบรมโครงการฟื้นฟูและพักหนี้เกษตรกรรายย่อยและยากจนของลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) โดยมีฐานการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและการบริโภค และเรียนรู้ภาคปฏิบัติผ่านฐานกิจกรรม 4 ฐาน โดยมีนักวิจัยชาวบ้านเป็นวิทยากรประจำฐาน ได้แก่ ฐานการปรับวิธีคิด การพึ่งตนเองด้านสวัสดิการและกองทุนชีวิต มีวิทยากร คือ นายประเสริฐ สุริยวงษา นายชาญ อุทธิยะ ฐานการบัญชีครัวเรือนและที่หาสาเหตุและที่มาของหนี้ มีวิทยากร คือ จสอ.ชัย วงศ์ตระกูล นายบุญส่ง บุญเจริญ นายบุญเรือนเฒ่าคำ นางคำผ่าน วงค์สวัสดิ์ ฐานการพึ่งตนเองด้านพลังงานและของใช้ มีวิทยากร คือ นายบุญหลง ปิงไฝนายพรม วงค์จินา ฐานการลดต้นทุนการผลิตทางการเกษตร มีวิทยากร คือ นายทัศน์ อินทราประสิทธิ์ จสอ.ชัย วงศ์ตระกูล นายประเสริฐ สุริยวงษา[47]

จากที่กล่าวมาทั้งสามส่วนถือว่าเป็นต่อความเนื่องที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนภายใต้บริบทการเรียนรู้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. คน มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยเฉพาะทักษะการจัดการข้อมูลภายใต้การจัดการเรียนรู้ในการออกแบบการวิจัยท้องถิ่นและการปฏิบัติการในกระบวนการวิจัยท้องถิ่น ประกอบด้วยผู้นำชุมชนและและแกนนำชุมชน ในฐานะของนักวิจัยท้องถิ่นมีการเรียนรู้ในคุณค่าประสบการณ์ที่เป็นทุนเดิมมาให้คุณค่าและกระบวนการยอมรับในคุณค่าอย่างการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นมาก่อนทำงานวิจัยและนำมาออกแบบและยกระดับเป็นคำถามการวิจัย บทเรียนที่ได้เรียนรู้นำมาสู่การให้ความสำคัญต่อข้อมูลและเป็นผลให้เชื่อว่าข้อมูลสามารถส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในชุมชนได้ผ่านการสำรวจและออกแบบเครื่องมือการจัดการข้อมูล ทั้งนี้ข้อมูลต้องมีความสอดคล้องกับเรื่องปากท้องของคนในชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นผลให้มีความสามารถในการบริหารการเปลี่ยนแปลงของผลที่เกิดขึ้นจากข้อมูลที่ต้องให้เกิดกระบวนการยอมรับความจริงของเหตุที่เป็นที่มาของหนี้สินเป็นต้น

---

[46] อ้างในจำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 81.

[47] อ้างในจำนงค์ จันทร์จอม และคณะ. รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2547 น. 76.

2. ความต่อเนื่องในการเปลี่ยนแปลงในตัว “คน” ในกระบวนการทางปัญญาส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการที่ดึงมาจากวิถีปฏิบัติประจำวันของชุมชนมาปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการที่ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้เข้าถึงข้อมูล บทเรียนความรู้และเหตุของปัญหาโดยเฉพาะการจัดการกลุ่มองค์กรในชุมชนที่แท้จริงแล้วเป็นที่มาของการเพิ่มหนี้ในชุมชน และความซับซ้อนของปัญหาในชุมชน การเรียนรู้ในกระบวนการทางปัญญาทำให้มีกระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและวิธีการบริหารจัดการกองทุนการเงินชุมชน ที่อาศัยหลักการที่ว่า “ช่วยตัวเองและช่วยคนอื่นไปพร้อมๆ กัน” เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดขึ้นเพราะคนในชุมชน การแก้ปัญหาก็ต้องเป็นคนในชุมชน ส่งผลให้เกิดกลุ่มที่มีการบูรณาการร่วมกันอย่าง กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ติ๊บปาละสามขา เป็นกลุ่มหลักในการบริหารจัดการการเงินของชุมชน ในการลดหนี้สินของชุมชนมีการยุบรวมของกองทุนการเงินในชุมชนจำนวน 23 กลุ่ม ธนาคารสมอง ที่เข้ามาเป็นกลไกการกำกับวินัยการเงินของคนในชุมชน เน้นความสัมพันธ์ระหว่างกันในครอบครัว และผลของการปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการกองทุนการเงินในชุมชนได้อาศัยบทเรียนที่ได้จากการปรับโครงสร้างหนี้ และกระบวนการของการไถ่ถอนหนี้จำนวน 16 คนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการหนี้สินภาพรวมของชุมชน

3. การจัดการการใช้ประโยชน์จากการวิจัยในส่วนที่ 3 ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของความต่อเนื่องคือการยกระดับของผู้วิจัยในชุมชนมาเป็นผู้ประสานและจัดการเรียนรู้ภายในชุมชนทั้งการสร้างรูปแบบในชุมชนเป็นเงื่อนไขการสร้างและขยายผลจนเกิดเครือข่ายลุ่มน้ำจ่าง และการใช้ประสบการณ์จากกระบวนการทางปัญญาผนวกกับการใช้ข้อมูลมาออกแบบการบริหารการเงินชุมชนจนได้รับการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งธนาคารชุมชน ร่วมกับธนาคารกรุงไทย และการสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำในชุมชนบ้านสามขาและการจัดสวัสดิการของชุมชนในการดูแลระหว่างกัน

2. ชุมชนบ้านโป่งคำ เป็นหมู่บ้านหนึ่งของตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุขจังหวัดน่าน เป็นชุมชนขนาดเล็กตั้ง ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณลำน้ำมวบ ซึ่งแยกตัวมาจากบ้านน้ำโซ้งในอำเภอสันติสุข ห่างจากตัวเมืองน่านประมาณ 32 กิโลเมตร ในอดีตบ้านโป่งคำเป็นหมู่บ้านพื้นที่สีชมพู (ช่วงปี 2515-2516) คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสาย “ลาวพวน” ได้มีการตั้งเป็นหมู่บ้านในปี 2440 ต่อมาได้ประกาศเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเองในปี 2525 อดีตที่ผ่านมาชุมชนบ้านโป่งคำมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายอาศัยพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เน้นความพอเพียงเนื่องด้วยยังคงมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ แต่หลังจากชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นโยบายการปราบปรามฯ ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีของชุมชน จากเดิมที่การคมนาคมยังเข้ามาไม่ถึง การเดินทางเข้าออกหมู่บ้านมีความยากลำบาก และเป็นชุมชนที่ดำรงชีวิตอย่างปรกติสุข มีการพึ่งพาปัจจัยภายนอกน้อยก็มีการเปลี่ยนแปลงหลังจากมีถนนที่สะดวกขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างพื้นฐานภายใต้นโยบายของภาครัฐ การสื่อสารที่สะดวกขึ้น วิถีที่เคยพึ่งพาธรรมชาติ มีความพอเพียงก็เปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะวิถีการผลิตภายในชุมชนจากที่พออยู่พอกิน

ปรับเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเกษตรเชิงพาณิชย์ กระแสของการบริโภคนิยมเข้ามาแทนที่ในวิถีของเศรษฐกิจแบบพอเพียง

เหตุการณ์ที่ทางภาครัฐเข้ามาสนับสนุนให้ทำเกษตรเชิงเดี่ยว เป็นผลให้มีการบุกรุกที่ดินทำกินมากขึ้นเพื่อหวังผลในเชิงปริมาณของผลผลิต มีการตัดไม้ทำลายทรัพยากรโดยคนในชุมชน จะเห็นได้ในช่วงปี 2533 มีการทำไร่ข้าวโพดจำนวนหลายร้อยไร่ สภาพพื้นที่ที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้กลายเป็นภูเขาหัวโล้นผนวกกับสภาพพื้นที่ของชุมชนอยู่ในบริเวณที่ราบหุบเขา และที่ทำกินส่วนใหญ่ในอดีตจะอาศัยบริเวณพื้นที่ราบใกล้ลำน้ำในการผลิตเพื่อยังชีพแต่เมื่อมีกระแสของการทำเกษตรเชิงเดี่ยวเข้ามาอย่างข้าวโพด พื้นที่บริเวณภูเขาก็ถูกจับจองบุกรุกเป็นผลให้ขาดน้ำในการทำเกษตรในช่วงฤดูแล้ง และผลจากการทำข้าวโพดซ้ำ ๆ ในทุก ๆ ปีก็เป็นผลให้ดินเสื่อมสภาพ ขณะเดียวกันผลผลิตที่ได้จากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวในแต่ละครั้งและทำเหมือนกัน เป็นผลให้ผลผลิตราคาตกต่ำและล้นตลาด ภาวะการลงทุนที่สูงโดยเฉพาะปัจจัยการผลิตมีผลต่อรายได้ไม่พอรายจ่าย ในขณะเดียวกันคนหนุ่มสาวภายในชุมชนเริ่มทยอยออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น เพื่อหาเงินมาใช้หนี้ที่เป็นผลมาจากการลงทุน ในชุมชนจึงเหลือเฉพาะคนแก่และเด็ก ภูมิปัญญาความรู้ที่เคยมีในชุมชนเริ่มเลือนหาย ขาดการสืบทอดเนื่องด้วยคนในชุมชนมุ่งแต่ผลิตเพื่อหารายได้ แต่ในทางกลับกันบ้านโป่งคำก็ยังคงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนที่พึ่งพาอาศัยระหว่างกันเนื่องด้วยระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนยังคงไว้ซึ่งความเป็นเครือญาติ ซึ่งมีเพียงสามตระกูลหลักๆที่ในอดีตย้ายมาตั้งถิ่นฐานและสืบลูกสืบหลานดูแลกัน คือตระกูลจันอ้น ตระกูลบังเมฆ และตระกูลเบ้าพรหม

จุดเริ่มต้นที่สำคัญภายใต้วิกฤติปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน ในการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา จนเกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนบ้านโป่งคำ เริ่มเมื่อปี 2543 โดยการนำของ พระสมคิด จารณธมโม[48] พระนักพัฒนาซึ่งเป็นลูกหลานของคนในชุมชนบ้านโป่งคำ อีกทั้งเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายองค์กรชุมชนที่ทำงานพัฒนาในจังหวัดน่าน (เครือข่ายประชาคมจังหวัดน่านหรือเครือข่ายกลุ่มฮักเมืองน่าน) ขณะเดียวกันก็ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดโป่งคำ ได้มีโอกาสเรียนรู้งานวิจัยท้องถิ่นผ่านกลไกของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่านซึ่งในขณะนั้นได้มีเวทีการขับเคลื่อนแนวคิดงานวิจัยท้องถิ่น และมีการพัฒนากลไกความร่วมมือระหว่างนักพัฒนาเอกชน ผู้แทนชุมชนหรือปราชญ์ชาวบ้าน เข้ามาเป็นกลไกโดยใช้เวทีประชาคมเมืองน่านในการพิจารณาและสนับสนุนให้ชุมชนในจังหวัดน่านในการทำงานวิจัยท้องถิ่นโดยมีศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดน่านเป็นเหมือนเลขา และหน่วยจัดการ (NODE) ในการบริหารงานวิจัยท้องถิ่น ในขณะนั้นมี รำแพน จอมเมือง นักพัฒนาเอกชนในจังหวัดน่าน เป็นผู้

[48] ปัจจุบันคือ พระครูสุจิณนันทกิจ(พระอาจารย์สมคิด จรณธัมโม เจ้าอาวาสวัดโป่งคำ)

ประสานงานของศูนย์ประสานงานฯ ฉัตรวดี นนทรีย์ และ สุทธิพงษ์ วสุโสภาพล เป็นผู้ช่วยผู้ประสานงาน ได้มีการขับเคลื่อนแนวคิดงานวิจัยท้องถิ่นในจังหวัดน่าน

ด้วยประสบการณ์การแก้ปัญหาของชุมชนภายใต้การนำของพระสมคิด จารณธมโม ผนวกกับช่วงระยะเวลาที่ชุมชนได้ร่วมกันจัดการกับวิกฤติที่เกิดขึ้นภายในชุมชนโดยเฉพาะเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและวิถีที่เปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตที่ไม่เน้นการผลิตเพื่อขายมากกว่าผลิตเพื่อกินเหมือนที่ผ่านมาทำให้รายได้จากการผลิตไม่เพียงพอกับรายจ่าย ในสภาพของสังคมปัจจุบันที่เป็นผลมาจากกระแสของบริโภคนิยม แต่ขณะเดียวกันการบุกรุกทำลายป่ากลับค่อย ๆ หายไปไม่เหมือนช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาเพราะการมองปัญหาและการเริ่มแก้ปัญหาจากคนในชุมชน เนื่องด้วยชุมชนบ้านโป่งคำยังมีทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการเรียนรู้โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงเครือญาติผนวกกับรากฐานของชุมชนที่มีเอกลักษณ์ทั้งประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน มีการยึดถือปฏิบัติร่วมกันเป็นเงื่อนไขการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องในระบบการผลิต เป็นการเกื้อกูลระหว่างคนกับธรรมชาติ เช่น พิธีบวชป่าสืบชะตาแม่น้ำ พิธีเลี้ยงผีปู่ย่า พิธีสืบชะตากล้าข้าวในนา พิธีการไหว้ผีเจ้าที่ ถึงแม้วิถีในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนายังคงมีการสืบทอดและมีศรัทธาต่อกันในชุมชนบ้านโป่งคำ จุดเริ่มต้นที่สำคัญต่อการจัดการปัญหาด้วยคนในชุมชน มาจากความยึดมั่นอยู่กับความเชื่อต่อศาสนา ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับวัด เนื่องด้วยในอดีตวัดเป็นศูนย์กลางทุกอย่างของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา หรือบทบาทในการเป็นสถานที่รักษาสุขภาพกายสุขภาพใจของคนในชุมชนไม่ว่าจะเกิดเหตุดีหรือเหตุร้ายขึ้นในชุมชน สถานที่แรกที่คนในชุมชนต้องพึ่งพาคือวัด ฉะนั้นความผู้พันของคนในชุมชนกับวัดของชุมชนบ้านโป่งคำจึงยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

ก่อนการเริ่มการวิจัยท้องถิ่นได้มีการแก้ปัญหาที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของการแก้ปัญหา พระสงฆ์จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญ โดยพระสมคิด จารณธมโม ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโป่งคำ ได้เริ่มต้นในการชวนคนในชุมชนร่วมกันแก้ปัญหา แนวความคิดเริ่มจากการอนุรักษ์ป่าของพระสมคิด จารณธมโม “เหตุการณ์ในขณะนั้น สภาพป่ามีความเสื่อมโทรม และถูกทำลายจะห้ามชาวบ้านไม่ได้เพราะเป็นเรื่องของปากท้อง แรก ๆ ก็ชวนกันในกลุ่มเล็ก ๆ ที่เป็นญาติ ๆ มาคุยหารือกันว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร หากปล่อยไปก็จะเดือดร้อน ช่วงหน้าแล้งก็จะไม่มีน้ำในการทำเกษตร รายได้ก็จะน้อยลง หนี้สินก็จะเพิ่มขึ้น”[49] การเริ่มต้นจากการชักชวนคนในชุมชนกลุ่มเล็ก ๆ ให้กระหนักถึงปัญหาและช่วยกันปรับเปลี่ยนจิตใจและความคิดของคนในชุมชนต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นรากฐานที่สำคัญ กระบวนการแก้ไขปัญหาในช่วงของการเริ่มต้น ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเห็นด้วยแต่ก็ไม่ได้ส่งผลให้คนในชุมชนตัดไม้ทำลายป่าลดลง เนื่องจากถ้าไม่ทำไร่แล้วจะทำมาหากินอะไร

---

[49]พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม . (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

การเริ่มต้นในการชักชวนพูดคุยเพื่อให้เกิดการร่วมกลุ่มไม่สามารถนำมาสู่การแก้ไขปัญหาได้ในทันทีจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีปฏิบัติด้วยการทำเป็นตัวอย่างโดยการทำแปลงสาธิต พระสมคิด จารณธมโม เสียสละที่ดินของตัวเองผนวกกับขอรับบริจาคพื้นที่จากคนในชุมชนที่เห็นความสำคัญและหันเข้ามาร่วม เริ่มแรกมีเพียง 10 เปอร์เซ็นต์ของคนทั้งหมู่บ้าน โดยมีพื้นที่ร่วมประมาณ 20 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม มาทำเป็นแปลงเกษตรแบบผสมผสานพึ่งตนเอง โดยแบ่งพื้นที่เป็น 12 ไร่ สำหรับการฟื้นฟูป่า ที่เหลือเป็นที่สำหรับปลูกผักสวนครัว ไม้ผล แปลงสมุนไพร และใช้เป็นที่สำหรับทำนาขั้นบันได จากพื้นที่รกร้างว่างเปล่า ค่อย ๆ เกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้น ซึ่งต้องอาศัยเวลาและความอดทนเมื่อผ่านไประยะหนึ่ง แปลงสาธิตดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีคำตอบและเห็นช่องทางในการแก้ไขปัญหา เพราะแปลงเกษตรดังกล่าว มีทุกอย่างที่ชาวบ้านอยากได้ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ยารักษาโรค[50] การเริ่มต้นจากแนวคิดของพระสมคิด จารณธมโม ผนวกกับความเป็นพระสงฆ์และมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนรูปธรรมของการฟื้นฟูป่าที่เกิดขึ้นเป็นการเสริมศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อวัด วิธีการสำคัญที่สามารถดึงคนเข้ามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาด้วยตัวเองและให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาและความรู้ในการแก้ปัญหา “ช่วงนั้นอาตมาพยามสร้างความเข้าใจหลังจากมีแปลงสาธิตที่จับต้องเป็นรูปธรรมวิธีการซื้อใจคนในชุมชนนั้นคือ ใครอยากได้อะไรก็ให้มาเอาจากแปลงเกษตรหลังวัด ไม่ว่าจะเป็นสมุนไพร ผักผลไม้ ไม่คิดเงินแต่ต้องช่วยกันดูแลรักษาปละปลูกทดแทน”[51]

การทำให้เห็นถึงรูปธรรมความสำเร็จในการฟื้นฟูป่า เป็นเงื่อนไขสำคัญของกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชนที่เป็นเจ้าของปัญหา และเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา ความสำเร็จของการทำแปลงสาธิตในการเกษตรผสมผสานในพื้นที่ป่าบริเวณหลังวัดโป่งคำ ได้นำมาสู่การเรียนรู้ในการแก้ปัญหาส่วนอื่น ๆ ของชุมชนบ้านโป่งคำและได้รับการยอมรับในระดับหนึ่งภายในชุมชน และจากหน่วยงานภายนอก อย่างการได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 6 ปี 2547 ในประเภทบุคคล เป็นต้น เป็นผลงานในการฟื้นฟูทรัพยากรโดยการทำแปลงสาธิตเกษตรผสมผสาน อย่างที่กล่าวมาข้างต้น

บทเรียนจากการการทำแปลงสาธิตฯ ในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรป่า นำมาสู่การแก้ไขปัญหาในการจัดการกับอาชีพเสริมแต่ทั้งนี้ภายใต้แนวคิดของพระสมคิด จารณธมโมมองว่า “สิ่งสำคัญจะต้องพัฒนาระดับจิตวิญญาณ นั้นคือการรื้อฟื้นรากเหง้าภูมิปัญญา วิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม ที่กำลังจะเลือนหายให้คงอยู่ แต่จะทำเช่นไรให้การรื้อฟื้นสิ่งดีงามที่มาแต่อดีตเหล่านั้น สอดรับกับสภาพของชุมชน สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ”[52] จากแนวคิดดังกล่าวนำมาสู่การดำเนินโครงการวิจัยในปี

---

[50]อ้างใน ฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น.10

[51]พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม . (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

[52]โดยพระสมคิด จารณธมโม อ้างใน ฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น.12

2543 ในหัวข้อ “กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน” โดยมีพระอาจารย์สมคิด จารณธมโม เป็นหัวหน้าโครงการ มีการแบ่งทีมนักวิจัยหลักและนักวิจัยร่วม[53] มีคำถามสำคัญในการวิจัยคือ กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำเป็นอย่างไร และ กลุ่มทอผ้าบ้านโป่งคำสามารถขยายเครือข่ายในการทอผ้าและย้อมสีธรรมชาติเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของกิจกรรมได้อย่างไร จากคำถามที่เกิดขึ้นได้นำมากำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้ หนึ่ง เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน สอง เพื่อพัฒนากระบวนการผลิต การตลาด การจัดการวัตถุดิบ ของกลุ่มทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน และ สาม เพื่อขยายเครือข่ายการเรียนรู้ ของกลุ่มทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ สู่กลุ่มอื่น ๆ ในอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน

ภายใต้คำถามและวัตถุประสงค์การวิจัย ทางนักวิจัยหลักและทีมวิจัยชุมชนใช้ระยะเวลาในการดำเนินการโครงการวิจัย ถึงปี 2545 พบว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา อยู่บนแนวคิดของวัฒนธรรมของชุมชนทีอาศัยความเชื่อและศรัทธาของคนในชุมชนที่มีต่อวัด และ พระสงฆ์ แนวคิดสำคัญที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการปัญหาที่อยู่บนความตระหนักรู้และมีการออกแบบในกระบวนการจัดการกับปัญหาด้วยชุมชนโดยการนำของพระสงฆ์ ขณะเดียวกันก็อาศัยฐานความสัมพันธ์ของความเป็นเครือญาติในการสร้างการมีส่วนร่วมโดยมีความเชื่อและพิธีกรรมเป็นเงื่อนไขในการอยู่ร่วมกันของคนภายในชุมชนซึ่งเป็นทุนเดิน ได้ก่อให้เกิดความตระหนักถึงเหตุของปัญหาในขณะที่บทเรียนที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่การให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาของคนในชุมชน “ป่าและผ้าทอ” ถือเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นบนวิถีของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนที่อาศัยภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนบ้านโป่งคำมาออกแบบในการแก้ปัญหาของชุมชนและนำไปสู่การแก้ปัญหาในมิติต่าง ๆ ของชุมชน จะเห็นได้จากผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญาคือ การจัดการภายในชุมชนก่อให้เกิดระบบการบริหารทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในการจัดการป่าชุมชน ขณะเดียวกันก็นำเอาภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติมาเป็นเงื่อนไขสร้างการเรียนรู้ร่วม โดยเน้นไปที่การสืบทอดสู่คนรุ่นใหม่คือกลุ่มเยาวชนภายในชุมชน ได้มีการยกเอาประเด็นการเลื่อนหายของภูมิปัญญาฯ มาเป็นประเด็นหลักในการจัดการและนำไปสู่การสร้างกระบวนการกลุ่มโดยเริ่มจากการสืบค้นที่มาของผ้าทอ และความสัมพันธ์ของผ้ากับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านโป่งคำในอดีตและการเลื่อนหายในปัจจุบัน ป้าหลอ จันอ้นเล่าว่า “ป้า

---

[53] นักวิจัยหลัก พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม เจ้าอาวาสวัดโป่งคำ และ นงนุช ทำงาม นักวิชาการสาธารณสุข สนง.สาธารณสุข อ.สันติสุข และ นักวิจัยร่วม นางหลอ จันอ้น ประทานกลุ่มทอผ้า และ ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ประกอบด้วย นางสาวกิตติยา สุทธเขต, นายผดุง บังเมฆ, นายวิทยา ปันทองมา

ยังจำผ้าทอผืนสวย ลายงาม ๆ ที่แม่ของป้า ทอใส่เองโดยนุ่งไปวัดในวันพระไม่มีวันลืม การได้ผ้าสวย ๆ ใส่เอง และให้คนในครอบครัว รวมถึงการใช้เป็นปัจจัยในการทำบุญทำทานจึงเป็นความสุข และความภาคภูมิใจของผู้หญิงในสมัยก่อนมาก”[54] ในการให้คุณค่าต่อภูมิปัญญาผ้าทอของชุมชนบ้านโป่งคำเป็นจุดเริ่มสำคัญที่นำมาสู่กระบวนการของการจัดการของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ทั้งการพัฒนากระบวนการย้อม การพัฒนาคุณภาพและออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอ การจัดการด้านการตลาด รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน ซึ่งก่อนจะนำไปสู่กระบวนการดังกล่าว ได้มีการกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาว่าเหตุที่ทำให้ภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเริ่มขาดความสนใจและส่งผลต่อการสืบทอด “เมื่อความเจริญเข้ามา สิ่งอำนวยความความสะดวกต่าง ๆ ก็เข้ามาในชุมชน มีสินค้ามากมายเข้ามาในชุมชนรวมถึงข้าวของเครื่องใช้และเครื่องนุ่งห่ม ทำให้ชาวบ้านเริ่มปลูกฝ้ายน้อยลง เปลี่ยนมาเป็นปลูกเพื่อขายเพื่อนำเงินมาซื้อสินค้าสำเร็จรูป การทอผ้าใช้เองก็ค่อย ๆ หมดความสำคัญลงไปแม่บ้านหันไปทำไร่และรับจ้างแทนการใช้เวลาว่างในการทอผ้า”[55] แต่อย่างไรก็ตามด้วยการย้อมและการทอผ้ายังมีความสำคัญและความผูกพันกับวิถีของคนในชุมชนบ้านโป่งคำแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของวิถีที่พึ่งพาภายนอกมากขึ้นแต่กระบวนการของการย้อมและทอยังคงอยู่

จากแนวคิดดังกล่าวในกระบวนการของการวิจัยท้องถิ่นได้นำมาสู่การพัฒนาระบบการจัดการกลุ่มแม่บ้านทั้งการจัดระบบการออมของกลุ่ม การบริหารจัดการกองทุนของกลุ่ม รวมไปถึงการจัดการสวัสดิการของกลุ่มในการพัฒนาและสร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่มผ้าทอย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ กอปกรกับการเข้ามาของกลุ่มเยาวชนในฐานะของนักวิจัย ได้ก่อให้เกิดกลไกในการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ที่ผ่านการถอดรหัสความรู้จากกระบวนการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาคนภายในชุมชนบ้านโป่งคำ คือ

หนึ่ง การบริหารจัดการกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ พบว่าการเกิดกลุ่มเริ่มต้นจากแนวคิดที่จะให้เกิดการสืบทอดกระบวนการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ และนำมาสู่การจัดการภายในกลุ่มโดยเริ่มจากการรวมตัวของแม่บ้านภายในชุมชนบ้านโป่งคำจำนวน 10 คน ที่เกิดจากการกระตุ้นของพระอาจารย์สมคิด จารณธมโม มีเป้าหมายสำคัญในการจัดตั้งกลุ่มคืออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ในสังคมไทยต่อไป โดยเน้นกิจกรรมการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ เริ่มต้นวางระบบการจัดการกลุ่มโดยการรับสมัครสมาชิกในระหว่างของการทำวิจัยมีสมาชิกเพิ่มขึ้นจำนวน 60 คน และเริ่มระดมทุนโดยการหุ้น ๆ ละ 50 บาท และทางพระอาจารย์สมคิด จารณธมโมสนับสนุนงบประมาณให้กลุ่มจำนวน

---

[54] อ้างใน พระสมคิด จารณธมโม และคณะ. กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งอำเภอสันติสุข. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2545 น. 8.

[55] ป้าหลอ จันอ้น.อ้างแล้ว ฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น.15

10,000 บาท ทางกลุ่มได้นำเงินไปปล่อยให้สมาชิกกู้ คนละ 1,000 บาท เพื่อนำเงินไปลงทุนซื้อวัสดุในการทอผ้า เช่น ด้าย และมีการหักเงินจากการขายผ้าของสมาชิกเข้ากลุ่มร้อยละ 5 ของจำนวนเงินที่ได้ ณ ปัจจุบันทางกลุ่มมีเงินทุนหมุนเวียนประมาณ 100,000 บาท ซึ่งเป็นผลมาจากการการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัย

แต่อย่างไรก็ตามในกระบวนการบริหารจัดการของกลุ่ม ฯ ทีผ่านการเรียนรู้ก็พบว่าเหตุของสำเร็จที่เกิดขึ้นเกิดจากความเชื่อและศรัทธาต่อพระสงฆ์ ปัจจัยสำคัญคือการสมทบเงินของพระสมคิด จารณธมโม น่าจะเป็นเงื่อนไขสำคัญ ผนวกกับในการวิจัยได้ไปศึกษาดูงานการบริหารจัดการกลุ่ม รวมทั้งเทคนิควิธีในการจัดการผลิตภัณฑ์ การจัดการการตลาด และกระบวนการในการขยายเครือข่าย

สอง จากกระบวนการในการพัฒนากลุ่มฯ ความสำเร็จที่ถือว่าเป็นผลต่อเนื่องในการเรียนรู้ระหว่างกันของคนในชุมชน รวมทั้งกลุ่มเยาวชนที่ผลมาจากการถอดรหัสภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ในกระบวนการถอดรหัสภูมิปัญญา เป็นการจัดการความรู้ในกระบวนการทางปัญญาภายใต้แนวคิดการให้คุณค่าต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและนำมาสู่การปรับใช้ในสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนโดยเฉพาะการยกระดับในด้านเศรษฐกิจทั้งในฐานะของอาชีพเสริม และการจัดการเศรษฐกิจในระดับครัวเรือน อย่างที่กล่าวมาในข้างต้นภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติมีความผูกพันและเป็นความรู้ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านโป่งคำฐานรากสำคัญของวิถีชุมชนบ้านโป่งคำคือเป็นกลุ่มชาติพันธ์ “ลาวพวน” ผนวกกับสภาพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต ผ้าถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ความรู้เรื่อง ทอผ้า และ ย้อมสีธรรมชาติจึงไม่ได้เป็นแค่เรื่องของการสร้างรายได้ในปัจจุบันแต่เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ กล่าวคือ “การย้อมและการทอผ้า เป็นส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า หากลูกสาวหรือผู้หญิงบ้านไหนทอผ้าไม่เป็นก็มักจะไม่ได้แต่งงานออกเหย้าอกเรือน เพราะถือว่าขาดคุณสมบัติของการเป็นแม่บ้าน ผู้ชายมักจะเลือกผู้หญิงที่ทอผ้าเป็นมาเป็นภรรยา ในอดีตชายหนุ่มหญิงสาวจะพบปะพูดคุยทำความรู้จักกันในช่วงที่หญิงสาวปั่นฝ้ายหรือทอผ้าอยู่บริเวณลานบ้าน หรือใต้ถุนบ้านในเวลาเย็น เสร็จจากการทำงานเพาะปลุกแล้วหญิงสาวจะมาทอผ้า หนุ่ม ๆ ก็จะออกมาแอ่วสาว เป็นบรรยากาศของชุมชนในอดีต ภายหลังจากที่คนในชุมชนทำการเพาะปลูกเสร็จสิ้น”[56] จะเห็นความความสัมพันธ์ระหว่าผ้าทอกับคนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องจนก่อเป็นความรู้เฉพาะที่เฉพาะถิ่นจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะและก่อตัวเป็นภูมิปัญญา

ในกระบวนการทางปัญญาได้มีการผลิตซ้ำทางภูมิปัญญาการทอผ้า และ การย้อมสีธรรมชาติ “การรื้อฟื้นสิ่งเก่า ๆ ด้วยกระบวนการวิจัยแล้วนำมาพัฒนาใช้ใหม่ให้สอดรับกับสถานการณ์ในปัจจุบัน

---

[56] พระสมคิด จารณธมโม. อ้างแล้ว ฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น.13

ที่ชุมชนประสบอยู่ อาตมาให้ความสำคัญมากในกระบวนการวิจัย ที่สำคัญในกระบวนการวิจัยต้องไม่ทิ้งรากฐานเดิมของชุมชน จำเป็นต้องมีกระบวนการเชื่อมโยง และนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ยั่งยืน ดังนั้น กระบวนการรื้อฟื้นภูมิปัญญาการทอผ้า และย้อมสีธรรมชาติต้องให้เห็นถึงความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ในวิถีระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ”[57] ในกระบวนการของการวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา ทำให้เกิดผลของสำเร็จที่เป็นผลมาจากการจัดการความรู้ระหว่างทาง ประกอบด้วย

1) กระบวนการผลิตผ้าทอที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนเกิดความรู้ 8 ขั้นตอน[58] ของกระบวนการทอผ้าที่เกี่ยวของกับผู้คนในชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งนับตั้งแต่กระบวนการปลูกฝ้ายเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบไปจนถึงกระบวนการย้อมสีจากธรรมชาติ การทอ ตัดเย็บ ปะกอบด้วย

1.1) การปลูกฝ้าย ทุกครอบครัวจะมีไร่ฝ้ายเป็นของตนเอง หลังจากฝ่ายออกดอกแล้ว ชาวบ้านก็จะเก็บดอกฝ้ายมาไว้ ในการเก็บดอกฝ้ายแต่ละครั้งจะต้องเก็บในเวลาเช้า ซึ่งจะทำให้ฝ้ายไม่ฟุ้งกระจาย หลังจากเก็บฝ้ายแล้วจะนำดอกฝ้ายไปตากให้แห้งและแยกเอาส่วนที่เสียหรือมีสีดำออกให้หมดเมื่อแยกเอาส่วนที่เสียหรือมีสีดำออกแล้ว

1.2) ชาวบ้านจะเอาฝ้ายไปตากในชะลอมที่เตรียมไว้สำหรับใส่ฝ้ายโดยเฉพาะ แล้วเอาชะลอมนอนตะแคงลงแล้วหาไม้มามัดกับเชือกให้มีลักษณะเหมือนไม้สีสะล้อ หลังจากนั้นก็ดีดฝ้ายให้แตกจนเป็นฟอง

1.3) นำฝ้ายที่ดีดเสร็จแล้วมาหนีบ (ภาษาเหนือเรียกว่าอีดฝ้าย) เพื่อคัดเอาเมล็ดฝ้ายและสิ่งสกปรกออกให้หมด

1.4) นำฝ้ายที่หนีบเสร็จแล้วมาม้วนให้มีลักษณะยาวเป็นหาง ให้มีขนาดความยาวประมาณ 8 ถึง 10 นิ้ว

1.5) นำหลอดฝ้ายที่ม้วนเสร็จแล้วมาปั่น ก็จะได้เส้นฝ้ายออกมา หลังจากนั้นจะต้องนำฝ้ายไปม้วนเก็บไว้

1.6) เป็นขั้นตอนให้สีเส้นฝ้าย โดยจะนำเส้นฝ้ายที่ได้จากการปั่นมาย้อมด้วยพืชสมุนไพร หรือใบไม้ เปลือกไม้ต่าง ๆ เป็นการย้อมโดยใช้พืชเป็นตัวสร้างให้เกิดสีเพียงอย่างเดียวไม่มีการนำสารใด ๆ ที่เป็นตัวกระตุ้นสีมาผสม หรือหมักย้อมเพื่อให้สีติดทนนานหรือเพื่อให้ได้เฉดสีที่ตนต้องการ สีที่ย้อมส่วนใหญ่จึงเป็นสีดำ, สีกรมท่า ที่ได้จากใบฮ่อม

---

[57] พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม. (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

[58] อ้างใน พระสมคิด จารณธมโม และคณะ. กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่ง อำเภอสันติสุข. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2545 น. 51-52.

1.7) เมื่อย้อมสีเส้นฝ้ายได้ตามต้องการแล้ว แม่บ้านก็จะนำเอาเส้นฝ้ายไปทอเป็นผืนผ้าออกมา

1.8) นำผืนผ้าที่ได้จากการทอไปตัดแล้วเย็บเป็นเสื้อ กางเกง ผ้าถุง ผ้าห่ม และเครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ที่จำเป็นในชีวิตประจำวันโดยที่แม่บ้านทุกครอบครัวจะต้องทำตั้งแต่ขั้นตอนที่ 2 จนถึงการตัดเย็บจะต้องเย็บด้วยมือทุกครั้งจะทำเพื่อใช้สอยในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้มีการซื้อขาย

2) กระบวนการสืบค้นลายผ้าทอและการเพิ่มลวดลายของผ้าทอ พบว่าจากเดิมลวดลายผ้าที่สืบทอดกันมาในอดีตมี 4 ลวดลาย และจากกระบวนการวิจัยมีการพัฒนาลวดลายเพิ่ม 2 ลวดลาย[59] คือ

2.1) ลายธรรมดา เป็นลวดลายมาตรฐานที่สมาชิกทุกคนทอเป็นเพราะเป็นลายที่ทอได้ไม่ยาก ผ้าลายนี้จะไม่ลวดลายปรากฏบนผ้าเหมือนกับลายอื่น ๆ ลักษณะจะเหมือนผ้าพื้นธรรมดา บางคนจึงนิยมทอเป็นลายตาราง ลายขวาง และลวดลายตามแนวยาว ลายผ้าขาวม้า เป็นต้น

2.2) ลายสอง ถือว่าเป็นลายโบราณ และเป็นเอกลักษณ์ของผ้าทอบ้านโป่งคำที่ควรอนุรักษ์ไว้ ลายสองเป็นลายที่ทอยาก วิธีการทอจะใช้ไม้ม้าจำนวน 4 เล่ม เวลาทอจะเหยียบไม้ม้า 4 เล่มสลับกันลักษณะลวดลายที่ออกมาจะปรากฏลวดลายที่ชัดเจน

2.3) ลายสาม ลวดลายนี้ผ้าที่ทอจะออกมาหนากว่าลายสอง แต่จะไม่เห็นลายชัดเจนมากเท่าไร

2.4) ลายมุก เป็นการทอโดยวิธีการเก็บรายละเอียด เพื่อให้ได้ลายที่สวยงามตามที่ต้องการมุก (ลายที่มีรูปร่างโดดเด่นออกมาจากผืนผ้า) ลวดลายมุกนี้ ผู้ทอสามารถกำหนดคิดค้นขึ้นเองได้ บางลายก็รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น ลายช้าง ลายม้า ลายปราสาท มังกรและสิงโต เป็นต้น

จาก 4 ลวดลาย ในกระบวนการวิจัยได้มีการไปศึกษาดูงานภายในจังหวัดน่าน และต่างจังหวัด ทำให้กลุ่มทอผ้าได้เรียนรู้ในความรู้ใหม่ ๆ เช่น สีสัน ลวดลาย รูปแบบของผลิตภัณฑ์ผ้าทอ เป็นต้น ผลจากการเรียนรู้ทำให้กลุ่มทอผ้าฯ ได้เพิ่มลวดลาย 2 ลวดลาย คือ ลายปลาไหล และลายเกร็ดเต่า มีลักษณะดังนี้

2.5) ลายปลาไหล เป็นลายผ้าที่ออกมาจะเป็นลายซิกแซกแบบนอนคล้ายท้องปลาไหลเวลาที่ปลาไหลหงายท้อง

2.6) ลายเกร็ดเต่า ลักษณะของลวดลายที่ออกมาจะค่อนข้างละเอียดมากแต่จะเป็นดอกไม่ค่อยจัดเจน เป็นลักษณะลายตารางเล็ก ๆ ติดกันเป็นลายมี่มีความประณีต

---

[59] อ้างใน ฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย"มือคน", สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น. 39

3) กระบวนการจัดการวัตถุดิบในการย้อมสีผ้าทอและการเพิ่มเฉดสีในการย้อม ในขณะที่มีการพัฒนาลวดลายของผ้าทอ ทางผู้แทนชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าฯ ร่วมกับนักวิจัยและทีมวิจัยทำการศึกษาเพิ่มเติมในการจัดการวัตถุดิบในการย้อมสีผ้าด้วยพืช ที่มีการสั่งสมความรู้มาแต่ในอดีตและสืบทอดจากบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจากเดิมมีเพียง 6 เฉดสี แต่ในกระบวนการของการวิจัยได้มีการจัดการข้อมูลเรื่องของวัตถุดิบธรรมชาติในการย้อมสีผ้าทำให้พบว่าได้เฉดสีเพิ่มในการย้อมสีผ้าจำนวนกว่า 100 เฉดสี[60] ผ่านการวิเคราะห์ตัวกระตุ้นสีและเสริมทักษะให้กลุ่มทอผ้าฯในการจัดการวัตถุดิบเพื่อลดการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติให้น้อยที่สุด “การจัดหาวัตถุดิบสมัยก่อนจะใช้วิธีลองผิดลองถูก เช่น อยากรู้ว่าใบเตยจะสามารถนำมาย้อมสีได้หรือไม่ ครั้งแรกจึงลองใช้ใบเตยมาย้อม พอย้อมออกมาสีจะตกก็ทดลองเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้สีที่ไม่ตก กรณีนี้ในที่สุดก็รู้ว่าน้ำด่าง(น้ำขี้เถ้า)สามารถนำมาใช้เป็นตัวเคลือบสีเพื่อป้องกันสีตกได้”[61] จากการทบทวนการจัดการวัตถุดิบโดยเฉพาะการพัฒนาเฉดสีในการย้อม จะเห็นว่าชุมชนใช้ประสบการณ์ของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตกับการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ “เคยมีคนสงสัยว่ารู้ได้อย่างไรว่าพืชไหนน่าจะฝาด แล้วเผลอไปชิมพืชบางอย่างที่มีพิษจะทำอย่างไร ป้าก็ตอบพวกเขาไปว่า ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเติบโตมากับป่ากับธรรมชาติ คลุกคลี คุ้นเคยกับพืชต่าง ๆ รู้ว่าพืชไหนมีพิษไม่มีพิษ จึงไม่เคยมีใครเจอปัญหาเรื่องนี้ ถ้าพืชไหนกินไม่ได้หรือมียางที่จะทำให้คัน ชาวบ้านจะใช้วิธีเอามือขยี้แทน”[62]

จะเห็นว่าผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ การสั่งสมประสบการณ์ลองผิดลองถูกจนกลายมาเป็นภูมิปัญญา เป็นต้นทุนเดิมของชุมชนที่นำมาสู่การปรับใช้และต่อยอดภูมิปัญญาที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญา ในการต่อยอดจากความรู้เดิมของการเลือกพืชในการย้อมสีและนำมาสู่การจัดการวัตถุดิบในการค้นหาเฉดสี ขณะเดียวกันก็มีการนำไปสู่การแก้ไขปัญหาสีตก อย่างที่ทางชุมชนพบว่าน้ำขี้เถ้าสามารถนำมาใช้เป็นตัวเคลือบเพื่อป้องกันสีตก อย่างที่กล่าวมาในข้างต้น

---

[60] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่อง “กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ หน้า 66

[61] ฟอง บังเมฆ อ้างในฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น. 24

[62] หลอ อันอ้น อ้างในฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น. 26

ในความรู้ที่ผ่านการจัดการอย่างมีส่วนร่วมระหว่างทีมวิจัยและสมาชิกกลุ่มทอผ้า ได้นำไปสู่การพัฒนามาตรฐานผ้าทอ ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดเดียวกันได้มีการออกแบบผลิตภัณฑ์ของผ้าทอ โดยอาศัยตลาดเป็นตัวนำ เช่น ผ้าขาวม้า กระเป๋าสตางค์ กระเป๋าใส่โทรศัพท์ แต่ก็ยังคงไว้ถึงเอกลักษณ์ที่เป็นลวดลายของชุมชน ในการจัดการด้านการตลาดที่ผ่านมาจะเป็นการวางบทบาทให้ผู้นำภายในกลุ่มเป็นคนขาย โดยสมาชิกจะรวบรวมผลผลิตมาที่กลุ่ม และผู้นำกลุ่มนำไปขายในงานนิทรรศการต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งไม่มีความแน่นอนในตลาดที่จะรองรับผลิตภัณฑ์ผ้าทอของกลุ่ม ในกระบวนการวิจัยได้มีการคิดค้นวิธีการให้มีตลาดที่แน่นอน โดยการจัดตั้งศูนย์เพื่อรองรับโดยศูนย์จะรับซื้อผลิตภัณฑ์ผ้าของสมาชิก โดยให้สมาชิกนำผ้าที่ทอมาขายทุกวันพระ ส่วนเงินทุนที่นำมารับซื้อผ้าจะใช้เงินทุนหมุนเวียนของกลุ่มทอผ้าฯ การจัดการในการรับซื้อจะมีคณะกรรมการมาเป็นกลุ่มในการพิจารณามาตรฐานของผ้า และจ่ายเป็นเงินสดส่วนผ้าที่ไม่ได้มาตรฐานก็จะรับไว้โดยการฝากขาย ในขณะที่ทางกลุ่มเยาวชนจะมาทำหน้าที่ในการทำบัญชีของกลุ่ม ในขณะที่ทางศูนย์ฯได้มีการออกแบบวิธีการจัดการเพิ่มเติมที่เน้นการช่วยเหลือกันภายในชุมชนโดยการซื้อเส้นฝ้ายจำนวนมากมาเก็บไว้ที่ศูนย์ฯ เนื่องด้วยได้ราคาที่ถูกกว่า และนำมาจำหน่ายต่อให้สมาชิกใน 2 ลักษณะ คือจำหน่ายเป็นเงินสดในราคาต่ำกว่าท้องตลาด และเงินเชื่อจะใช้วิธีการให้นำฝ้ายไปใช้ก่อน เมื่อทอผ้าเสร็จก็นำมาขายที่ศูนย์ฯ แล้วจะหักค่าฝ้ายออก เส้นฝ้ายที่ศูนย์ฯ เตรียมไว้จะมีฝ้ายดิบที่ยังได้ย้อม และฝ้ายที่ย้อมแล้ว ในการจัดการการตลาดที่เป็นผลของกระบวนการทางปัญญา ไม่ได้หมายรวมเฉพาะการจัดการในเรื่องรายได้ที่ได้มาจากการผลิตเพียงด้านเดียว แต่เป็นยกระดับคุณค่าของคนภายในชุมชนในการช่วยเหลือระหว่างกันโดยอาศัยการจัดความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาการทอผ้าและนำความรู้ที่ได้มาบูรณาการในการออกแบบการจัดการการตลาดที่เน้นการให้คุณค่าเป็นพื้นฐานในการช่วยเหลือกัน “การที่ชุมชนขายผ้าได้มากมีรายได้เพิ่มขึ้น เป็นเพียงผลพลอยได้ สิ่งที่คนในชุมชนภาคภูมิใจมากที่สุดคือการได้คงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้สูญหายไป และการได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ดีงามนี้สู่ผู้อื่นเป็นสิ่งที่คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิทยาทานอันยิ่งใหญ่ที่ได้มอบให้สังคม”[63] ในขณะเดียวกัน “ในกระบวนการจัดการการตลาดเป็นเพียงเงื่อนไขให้คนในชุมชนได้ปรับวิถีความสัมพันธ์จากที่เคยต่างคนต่างอยู่ ต่างทำ มุ่งแต่จะทำให้ตัวเองมีรายได้เป็นผลให้ความสัมพันธ์เริ่มห่างกันที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของภาครัฐและกระแสบริโภคนิยม การจัดการที่เกิดขึ้นเป็นผลของกระบวนการเรียนรู้และให้ความหมายและคุณค่าในการช่วยเหลือระหว่างกัน”[64] การจัดการการตลาดเป็นภาพสะท้อนที่เป็นรูปธรรมว่ารายได้ไม่เป็นตัววัดความสำเร็จ แต่เป็นเรื่องของ

---

[63] หลอ อันอ้น อ้างในฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น. 44

[64] พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม. (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

การให้คุณค่าในการช่วยเหลือเกื้อหนุนต่อกัน ที่เป็นผลมาจากระบวนการทางปัญญาในการใคร่ครวญถึงสภาพความเป็นจริงว่าสมาชิกของกลุ่มทอผ้ากำลังเผชิญกับวิกฤติศรัทธาในตัวเองมากกว่าวิกฤติของเศรษฐกิจในชุมชนและเหตุสำคัญมาจากการขาดการเชื่อมโยงในวิธีคิดระหว่างความเป็นจริงในชุมชนกับปรากฏการณ์ที่ไปตามกระแสภายนอกชุมชนและเป็นผลให้ปฏิเสธความสัมพันธ์ที่เคยเป็นมาในอดีต แต่กระบวนการทางปัญญานำมาสู่การจัดความสัมพันธ์ใหม่ภายใต้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ และยังผลไปสู่กระบวนการพัฒนาเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน

สาม การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน เป็นความต่อเนื่องจากกระบวนการสืบค้นภูมิปัญญาและการถอดรหัสความรู้อย่างมีส่วนร่วมโดยใช้กระบวนการดังกล่าวขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกลุ่มทอผ้าภายในชุมชนกับสมาชิกภายในชุมชน ขณะเดียวกันก็ใช้บทเรียนดังกล่าวในการจัดความสัมพันธ์ทางความรู้ในเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้าน “อาตมาเห็นว่าการให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาผสมกับความเชื่อโดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาศรัทธาของชุมชนที่มีความเชื่อและศรัทธาต่อวัดและความรู้เรื่องผ้าทอนำมาสู่การพัฒนาการจัดการของกลุ่มทอผ้าฯ กับการจัดตั้งศูนย์ฯและวิธีการบริหารจัดการของศูนย์ฯ ทำให้หลายหมู่บ้านให้ความสนใจ ”[65] ในกระบวนการเรียนรู้การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างหมู่บ้าน จุดเชื่อมต่อของเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านคือตัวความรู้การจัดการวัตถุดิบในการย้อมสีผ้า กระบวนการกำหนดมาตรฐานของผ้าทอ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของผ้าทอ ด้วยกระบวนการทางปัญญาที่ทีมวิจัยและผู้แทนกลุ่มทอผ้าฯ ส่งผลให้มีการค้นพบคนที่ทอผ้าจำนวน 13 คน จาก 8 หมู่บ้านในเขตอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน[66] ในขณะเดียวกันในกระบวนการทางปัญญา ได้มีการกำหนดการขยายเครือข่ายในสองส่วนคือเครือข่ายภายนอก และเครือข่ายภายใน ในส่วนเครือข่ายภายนอกเป็นขยายเครือข่ายระหว่างอำเภอภายในจังหวัดน่าน ด้วยการดึงความรู้เรื่องเทคนิคการมัดย้อม การย้อมเส้นฝ้าย ไปเป็นเงื่อนไขการขยายเครือข่ายโดยกำหนดกลุ่มเรียนรู้คือ กลุ่มสตรี และกลุ่มเยาวชนในการสร้างความสัมพันธ์ความเป็นเครือข่าย ซึ่งส่วนหนึ่งทำให้ได้ผลิตภัณฑ์ ที่ได้กิจกรรมการมัดย้อมด้วยสีธรรมชาติ เช่น ผ้าเช็ดหน้า ผ้าคลุมไหล่ ผ้าปูโต๊ะ แต่ผลของของความเป็นเครือข่ายขาดความต่อเนื่องด้วยเหตุผลเป็นเพียงของกิจกรรมเฉพาะเนื่องด้วยลักษณะทางกายภาพระห่างและการเดินทาง แต่ในขณะที่ส่วนที่สองที่เป็นเครือข่ายภายในชุมชน ที่ได้กล่าวมาในการขยายร่วมกับ 8 หมู่บ้าน และ ใช้กลไกกลุ่มเยาวชน และกลุ่มสตรีในการขับเคลื่อนการเรียนรู้การขยายเครือข่าย เนื่องด้วยมีลักษณะทางกายภาพและแบบแผนทาง จารีต ประเพณี ที่คลายคลึงกัน ผนวกกับที่ตั้งหมู่บ้านที่เขตติดต่อกัน โดยเฉพาะ

---

[65] พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม. (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

[66] หมู่บ้านเครือข่ายการเรียนรู้ ประกอบด้วย บ้านต้นผึ้ง บ้านศรีบุญเรือง บ้านนาเลา บ้านดอนกลาง บ้านหนองใหม่ บ้านศรีนาน่าน บ้านหลักลาย และ บ้านดอนดู่พงษ์

ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านยังมีระบบความพันธ์เชิงเครือญาติ ทำให้ง่ายต่อการขยายฐานการเรียนรู้ในการอาศัยความรู้เรื่องการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติในการขยายผล ซึ่งผลที่เกิดขึ้นคือการจัดการตลาด การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ที่อยู่บนการจัดการความรู้ระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญา ทั้งการจัดการวัตถุดิบในการย้อม เทคนิควิธีการทอผ้า เป็นต้น

จากผลที่กล่าวมาข้างต้นเป็นบริบทของกระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้นของชุมชนบ้านโป่งคำ ณ ปัจจุบันยังมีความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ทั้งในส่วนของการจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติที่ประกอบด้วย ต่อยอดความรู้การจัดการวัตถุดิบในการย้อมสีผ้า การจัดการมาตรฐานผลิตภัณฑ์ผ้าทอ การจัดการด้านการตลาดผ้าทอ ขณะเดียวกันก็พัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มทั้งรูปแบบการจัดสวัสดิการให้สมาชิกด้านสุขภาพ การจัดการกองทุนและการบริหารกองทุนหมุนเวียนของกลุ่ม ในขณะที่ภาพรวมของกระบวนการทางปัญญาได้ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงและเห็นถึงความต่อเนื่องภายในชุมชนคือ

1. คน โดยเฉพาะนักวิจัย ณ ปัจจุบันทำหน้าที่เป็นผู้ประสานความร่วมมือในการจัดการภายในชุมชน และบริหารการพัฒนาโดยอาศัยกระบวนการทางปัญญาเป็นฐานในการจัดการและประสานความร่วมมือกับภายนอกชุมชนโดยมีบทเรียนจากการเรียนรู้ภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติไปเชื่อโยงกับกับการจัดการผลิตภายในชุมชนทั้งการทำเกษตรผสมสาน การจัดการไร่นาสวนผสม บริเวณพื้นที่แปลงสาธิต และการประสานด้านตลาดกับภายนอกชุมชน ในขณะที่กลุ่มเยาวชนได้ร่วมกันต่อยอดศูนย์การจัดการด้านการตลาดผ้าทอและตั้งร้านค้าขึ้นในชุมชนในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าทอ ความต่อเนื่องที่เกิดขึ้น เกิดจากระบวนการทางปัญญาที่ทำให้ คน ในชุมชนได้เรียนรู้ในภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ จนทำให้เกิดสำนึกร่วมในการสืบทอดอีกทั้งในกระบวนการไม่ทำให้ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติเป็นเรื่องล้าหลัง และสามารถดำรงอยู่และใช้ประโยชน์ได้ ทั้งนี้อยู่บนความหลากหลายของกลุ่มคนในชุมชนที่เข้าร่วม อย่างที่เห็นจากการจัดบทบาทหน้าที่ภายในครัวเรือน พ่อบ้านทำหน้าที่ทำอุปกรณ์การทอและซ้อมแซม ในขณะที่แม่บ้านทำหน้าที่ในการทอผ้าและจำหน่าย ซึ่งค่อยเลื่อนหายไประยะหนึ่ง แต่ปัจจุบันบรรยากาศความสัมพันธ์ในหน้าที่ดังกล่าวสามานำมาปรับใช้ได้ใหม่

ในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นัยสำคัญได้ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดกลไกการอนุรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชนบ้านโป่งคำ เนื่องด้วยการสืบค้นวัตถุดิบในการย้อมสีธรรมชาติ ทำให้เยาวชนเกิดความตระหนักต่อคุณค่าการใช้ประโยชน์จากไม้ หรือสมุนไพร ที่มีผลต่อการเกิดเฉดสีในการย้อมผ้าและส่งผลต่อการจัดการด้านการตลาด และผลย้อนกลับคือรายได้ครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นของครัวเรือน ทำให้เกิดกลการร่วมตัวไม่ใช่เพียงกลุ่มเยาวชน คนชุมชนก็เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น จะเห็นว่าระหว่างของกระบวนการทางปัญญากลุ่มเยาวชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประจำปี 2545 “ ช่วงนั้นเยาวชนบ้านโป่งคำเข้าร่วมทีมวิจัย โดยรับหน้าที่เก็บข้อมูลจากกลุ่ม

สตรีทอผ้าและภูมิปัญญาทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ซึ่งในกระบวนการดังกล่าว เยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไปพร้อมกัน นอกจากนั้นยังได้ทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง ทั้งในด้านการมัดย้อมด้วยสีธรรมชาติและการทอผ้าพื้นเมือง ส่วนหนึ่งเยาวชนได้สะท้อนถึงสภาพของพืชแต่ละชนิดที่ใช้เป็นวัตถุดิบ ซึ่งบางชนิดหายากจากป่าธรรมชาติ เยาวชนได้ร่วมกันส่งเสริมให้มีการปลูกทดแทนทั้งในบริเวณป่าและหัวไร่ปลายนา เป็นที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน”[67]

2. กลุ่มและองค์กร ความเป็นกลุ่มและองค์กรในชุมชนได้มีการพัฒนาระบบการจัดการที่ต่อเนื่องมาจากกลไกของผู้นำภายในกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ จะเห็นว่าด้วยกระบวนการทางปัญญาทำให้มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการวัตถุดิบในการทอโดยเฉพาะการจัดการระบบของศูนย์การเรียนรู้การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำในการบริหารเรื่องเส้นฝ้าย และ ผลผลิตจากผ้าทอในการเชื่อมโยงกับระบบตลาด รวมไปถึงการจัดการการออม การจัดการกองทุนที่ส่งผลต่อการพัฒนาระบบสวัสดิการของสมาชิกกลุ่มต่อผ้า นัยสำคัญของศูนย์ฯ คือการบริหารจัดการความรู้ด้านการแปรรูปผ้าทอให้ตรงกับความต้องการของตลาด รวมทั้งเป็นหน่วยในการจัดการความรู้ทั้งวัตถุดิบการย้อมสีการพัฒนาเฉดสี ด้วยความหลากหลายของความรู้ที่ผ่านการจัดการร่วมระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญา ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ณ ปัจจุบัน เน้นการจัดการระบบการบริหารของกลุ่มเป็นหลัก และเชื่อมโยงกับการเปิดร้านค้าผ้าทอในชุมชน ที่มีลูกหลานของป้าหลอจันอ้น เป็นกลไกสำคัญในการจัดการด้านการตลาด ในขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงกับเครือข่ายกลุ่มที่จำหน่ายภายนอกชุมชน เพื่อเสริมรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่มทอผ้าและอาศัยรูปแบบการบริหารจัดการกองทุนที่ได้ออกแบบในกระบวนการทางปัญญาอย่างที่กล่าวมา ซึ่งผลที่เกิดขึ้นในการจัดการกลุ่มองค์กร มีนัยจากการวิเคราะห์ในการจัดความสันพันธ์ในชุมชน ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ ความสัมพันธ์ในการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรฯ ร่วมในชุมชน โดยการแปรสภาพทุนทางเศรษฐกิจสู่การจัดการทุนทางสังคมและนำไปสู่การเกิดขึ้นขอระบบเศรษฐกิจของชุมชน

3. ชุมชน ในระดับของชุมชนพบว่าภายใต้การพัฒนาคนด้วยกระบวนการทางปัญญา นำไปสู่การพัฒนาระบบการจัดการกลุ่มองค์กรในชุมชนก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชน ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในทางอ้อม รวมทั้งการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่จะส่งผลต่อการจัดการวัตถุดิบจากธรรมชาติของสมาชิกกลุ่มทอผ้า ยังผลให้มีการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมต่อยอดจากการจัดทำแปลงเกษตรธรรมชาติ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของการจัดการร่วมจะเห็นว่า ณ ปัจจุบันแปลงทดลองบนที่ดินหลังวัดโป่งคำ ได้มีรูปแบบในการฟื้นฟู 3 รูปแบบคือ ป่าเชิงเดี่ยว จำนวน 2 ไร่ แปลงนี้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือต้นไม้เข้าแถว เน้นต้นสักจำนวน 600 ต้น ป่าปลูกแบบคละเคล้าผสมผสาน เนื้อที่

---

[67] พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม. (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

15 ไร่ ส่วนนี้เป็นพื้นที่เสื่อมโทรมจากการทำไร่ข้าวโพดของชาวบ้าน แปลงนี้วิธีปลูกต้นไม้หลายอย่าง ใครมาทำบุญก็ให้มาปลูกต้นไม้แปลงนี้เพื่อเป็นกุศลแก่ชีวิต ป่าธรรมชาติ เนื้อที่ 3 ไร่ แปลงทดลองนี้ไม่มีการแตะต้องปล่อยให้มีการฟื้นฟูตามครรลองธรรมชาติ ในขณะเดียวกันก็มีการขยายฐานความรู้ผ่านการบูรณการ จากความสำเร็จของแปลงทดลอง กลุ่มเยาวชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้ใหญ่เริ่มให้ความสนใจร่วมทำกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ป่าทั้งสามแปลงเป็นห้องเรียนที่ยิ่งใหญ่ของชุมชน และเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานอนุรักษ์ผืนป่าจำนวน 12,000 ไร่ในอำเภอสันติสุข โดยเริ่มจากการขอบิณฑบาตป่าไม่ให้ชาวบ้านบุกรุก จากนั้นก็ชักชวนให้ชาวบ้านหันมาปลูก “ป่าสำนึก” ในไร่นาของตัวเองเพื่อให้เป็นป่าสำหรับใช้สอย จากการยกระดับดังกล่าวในการจัดการพื้นที่ส่งต่อให้ชุมชนนำไปปรับใช้จำนวน 14 ครัวเรือนในการขยายผลการทำเกษตรธรรมชาติ โดยอาศัยหลักของเกษตรผสมผสานที่สอดคล้องกับเกษตรเชิงพุทธ “อาตมาเรียนรู้งานวิจัยบนการใช้หลักธรรมในการบริหารกระบวนการทำให้เกิดปัญญาสิ่งที่สำคัญปัญญาที่เกิดต้องเป็นรูปธรรมจำต้องได้ อย่างการทำแปลงเกษตรและป่าชุมชนหลังวัดจะเห็นว่าเชื่อมโยงระหว่างความรู้ของชุมชนภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติเป็นเพียงความรู้ที่ส่งผลให้ชาวบ้านเขาสามารถเห็นว่าคุณค่าของทรัพยากรฯที่เคยอยู่เคยใช้กันมามีประโยชน์อย่างไร แล้วช่วงหนึ่งที่ป่าถูกทำลายไปเพราะสาเหตุอะไร ความจริงที่ต้องให้คนในชุมชนเห็นว่าปัญหาที่แท้จริงเกิดจากอะไร สำคัญคือชาวบ้านต้องบอกได้ว่าอย่างไร ในสิ่งที่เกิด”[68] จากสิ่งเป็นผลและเห็นถึงความต่อเนื่องในกระบวนการจัดการกลุ่มและองค์กรยังผลกระทบวงกว้างในชุมชน จำนวนของคนที่ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาสู่การจัดการผลิตทางการเกษตรร่วมระหว่างการฟื้นฟูและเพิ่มความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ณ ปัจจุบันสภาพพื้นที่หลังวัดโป่งคำ และพื้นที่ในชุมชนมีความชุมชื่นและมีพืชอาหาร และพัฒนามาสู่การทำสมุนไพรของชุมชน และขยายต่อในการทำเกษตรเชิงพุทธที่เชื่อมโยงกับหลักการจัดการเกษตรตามศาสตร์พระราชาในรูปแบบของโคกหนองนา รวมทั้งการปลูกพืชระยะสั้นในการสร้างรายได้ให้คนชุมชนโดยเฉพาะฟักทอง ที่มีการประสานและวิเคราะห์กับความต้องการของตลาดแล้วนำมาวางแผนการผลิตกันเองภายในชุมชน ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นความต่อเนื่องจากกระบวนการทางปัญญา

4. การประสานกับภายนอกชุมชน นัยสำคัญของการประสานกับภายนอกชุมชนบทเรียนการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ทำให้พบผู้ทอผ้าและดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์การเรียนรู้ฯ จำนวน 13 คน ได้ส่งผลให้มีการพัฒนาลวดลายของผ้า และเทคนิควิธีการมัดย้อมที่เป็นกิจกรรมการขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างชุมชน จำนวน 8 ชุมชน และเครือข่ายของเยาวชนข้ามอำเภอภายในจังหวัดน่าน แต่ ณ ปัจจุบันยังขาดความต่อเนื่อง หลังผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา ด้วยปัจจัยของทุนที่เป็นงบประมาณในการสนับสนุน ซึ่งพบว่าการ

---

[68] พระอาจารย์สมคิด จารณธมโม. (19 มีนาคม 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดโป่งคำ ต.ดู่พงษ์ อ.สันสุข จ.น่าน

เคลื่อนของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ต้องอาศัยค่าใช้จ่ายทั้งค่าเดินทาง ค่าอาหาร ผนวกกับวัสดุการเรียนรู้จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่าย แม้ว่าหมู่บ้านจะอยู่ใกล้เคียงกันก็ตาม ความพยายามของทีมวิจัยในกระดมทุนภายในชุมชนและใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่เน้นความสัมพันธ์บนความเชื่อและพิธีกรรมอย่างการสืบชะตาลำน้ำมวบ รวมไปถึงการบวชป่า ก็ยังมีข้อจำกัดในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ขณะที่มีหน่วยงานภายนอกมาสนับสนุนผ่านวัดโป่งคำแต่ยังอยู่เฉพาะภายในชุมชน ส่วนการจัดการผลิตภัณฑ์ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ไม่สามารถขยายฐานการผลิตได้ระหว่างชุมชน เนื่องด้วยต้องอาศัยการพัฒนาทักษะของผู้ทอเป็นปัจจัยสำคัญและต้องใช้เวลา

แต่อย่างไรก็ตามความต่อเนื่องที่เป็นอยู่ปัจจุบันคือกระบวนการประสานความรู้จากหน่วยงานภายนอกชุมชนที่มีพระอาจารย์สมคิด จารณธมโม เป็นผู้ประสาน ผ่านการนำเสนอโครงการจากความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญาทั้งการขับเคลื่อนด้านเกษตรธรรมชาติ การเสริมศักยภาพกลุ่มเยาวชน รวมไปถึงการอนุรักษ์ด้านการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็มีแหล่งทุนภายนอกมาสนับสนุนการทำเกษตรธรรมชาติ และนำไปสู่การเป็นพื้นที่ตัวอย่างภายใต้โครงการ สวมหมวกให้ภูเขาสวมรองเท้าให้ตีนดอย และได้พัฒนาในส่วนของวัดที่มีการจัดการเรียนรู้ในการจัดการพัฒนาชุมชนเป็นมูลนิธิส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนวัดโป่งคำมีหน่วยงานเข้าร่วมเรียนรู้สนับสนุนอย่างวิทยาลัยชุมชนจังหวัดน่าน สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ หรือ BEDO และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เข้ามาสนับสนุนทั้งในระดับชุมชน และในการขยายผลภายในจังหวัดร่วมไปถึงการเป็นส่วนหนึ่งในนโยบายการฟื้นฟูทรัพยากรของจังหวัดน่าน ซึ่งความต่อเนื่องดังกล่าวคือชุมชนและผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญา ความรู้จากการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ รวมถึงคนรู้หรือผู้รู้ในกระบวนการยังมีการดำเนินกิจกรรมการทอผ้าเป็นปกติที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญา และทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐานทรัพยากรฯและอาศัยทุนทางภูมิปัญญาในการขับเคลื่อนในขณะที่ความโดดเด่นคือกลไกของผู้นำทางสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการสร้างความร่วมมือการบริหารการพัฒนาบนฐานธรรมตามแนวคิดของพระสมคิด จารณธมโม ดังที่ได้กล่าวมา

3. เครือข่ายองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น อำเภอนาหมื่นถือว่าเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลความเจริญ ก่อนที่จะตั้งเป็นอำเภอนาหมื่นในปี 2537 ลักษณะที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบหุบเขาและมีพื้นที่เป็นภูเขา เดิมที่อำเภอนาหมื่นเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอนาน้อยแต่ด้วยเหตุผลจากการพิจารณาของทางราชการ ผนวกกับสภาพพื้นที่ของอำเภอนาน้อยมีสภาพพื้นที่ที่กว้างขวาง และมีสภาพทุรกันดารเป็นป่าเขา การสัญจรติดต่อไปมาระหว่างตัวอำเภอมีความยากลำบาก จึงแยกเป็นอำเภอนาหมื่น แบ่งเขตการปกครองเป็น 4 ตำบล คือ ตำบลบ่อแก้ว ตำบลนาทะนุง ตำบลเมืองลี และตำบลปิงหลวง ด้วยสภาพของที่ตั้งของอำเภอที่ห่างจากตัวจังหวัดน่าน ประมาณ 80 กิโลเมตร การดำรงอยู่และวิถีชีวิตยังคงมีความผูกพันกับธรรมชาติการพึ่งพาอาศัยกัน แต่ก็ไม่สามารถที่จะ

ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของการพัฒนาในระบบของเศรษฐกิจทุนนิยม การประสบปัญหาเรื่องค่าครองชีพที่สูงขึ้น การจัดการผลิตที่ต้องใช้ทุนมากขึ้น การเสื่อมสภาพของดินที่เป็นผลมาจากการทำพืชเชิงเดี่ยวอย่างข้าวโพดซ้ำ ๆ ในพื้นที่เดิม การใช้สารเคมีที่เพิ่มขึ้นล้วนแต่เป็นปัญหาที่คนในอำเภอนาหมื่นประสบอยู่

แต่สิ่งที่ดำรงอยู่คือความเชื่อ ความศรัทธาต่อหลักธรรมคำสอน รวมไปถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตระหว่างกันยังคงยึดถือปฏิบัติและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะพิธีปฏิบัติในพุทธศาสนาหรือที่เรียกว่า พุทธศาสนพิธี มีคนมากกว่า 95 % ในอำเภอนาหมื่นที่นับถือศาสนาพุทธ ภายใต้ปรากฏการณ์ของปัญหาที่เป็นผลกระทบมาจากกระแสการพัฒนาอย่างที่กล่าวมา ได้มีการร่วมตัวของพระสงฆ์กลุ่มเล็ก ๆ ในอำเภอนาหมื่น นำโดยพระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ[69] “มองว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภายนอกรวมถึงการพยายามนำความเจริญทางวัตถุเข้ามาเป็นผลให้ เกิดค่านิยมใหม่ในสังคมนาหมื่นความหลงใหลได้ปลื้มกับฐานะหน้าตา ชื่อเสียง ความสะดวกสบาย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนนาหมื่นส่วนใหญ่มองข้ามหลักธรรมคำสอนที่สอดแทรกอยู่ในพิธีกรรม ผสมผสานกับการยึดติดกับความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามต่าง ๆ อันหาที่มาที่ไปไม่ได้ สร้างความสับสนวุ่นวายในการประกอบพิธีกรรมต่างในพุทธศาสนพิธี”[70] แต่ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อค่าใช้จ่ายของครัวเรือนรวมไปถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของคนในชุมชน อย่างกรณี การเผาศพไม่ควรเผาในวันที่ไม่ดี วันเสีย วันไม่เป็นมงคล ทั้ง ๆ ที่งานศพเป็นงานอวมงคลถ้าไม่ปฏิบัติตามชาวบ้านเชื่อว่าคนในหมู่บ้านจะเดือดร้อนล้มหายตายจากมากขึ้นจนมีคำกล่าวไว้ว่า “อยู่หลาย ตาย น้อย” บางครอบครัวฐานะยากจนไม่สามารถนำศพบำเพ็ญกุศลหลายวันติดต่อกันได้ เพราะค่าใช้จ่ายมาก กว่า 10,000 บาท ต่อวัน แต่ถ้าในช่วงเวลาดังกล่าวไม่มีวันดี วันอันเป็นมงคลให้เผาศพได้ในเวลาที่เจ้าภาพรับแบกภาระ จำเป็นต้องเลื่อนกำหนดไปวันที่เป็นมงคล อาจใช้เวลาถึง 4-5 วัน เจ้าภาพรับภาระค่าใช้จ่ายที่เกินออกไปโดยไม่จำเป็น ประชาชนในหมู่บ้านไม่สามารถไปทำกิจกรรมงานอย่างอื่นได้ ถ้ามีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ถึงแม้พืชผลทางการเกษตรถึงเวลาเก็บเกี่ยวแล้วก็ตาม ถ้าไปทำงานนอกบ้านจะถูก เพื่อนบ้านตำหนิไม่ให้ความร่วมมือกับส่วนร่วม จะมีกิจกรรมทำหรือไม่ในงานศพต้องไปอยู่ร่วมเป็นเพื่อน[71] การสูญเสียเวลาและค่าใช้จ่ายเกินจำเป็นหากเป็นงานมงคลก็ยังดีหน่อย เพราะเป็นสิ่งที่เจ้าภาพได้เตรียมพร้อมแล้ว แต่ถ้าเป็นงานอวมงคลอย่างงานศพ ก็สร้างทุกข์ให้กับญาติพี่น้องไม่รู้จบสิ้น โดยปกติหนึ่งศพจะเสียค่าใช้จ่ายคืนละประมาณ 15,000-20,000 บาท โดยเฉพาะวันเผาเสียวันละ 20,000-30,000 บาท รวมแล้วศพหนึ่งก็เสียค่าใช้จ่าย 100,000-200,000 บาท เท่านั้นไม่พอ หลังเสร็จสิ้นงานศพยังมีการจัดเลี้ยงแขกที่มา

---

[69] เจ้าอาวาสวัดนาหวาย เลขาธิการเจ้าคณะอำเภอนาหมื่น และเจ้าคณะตำบลนาทะนุง (นักวิจัยชุมชน)

[70] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ. (6 เมษายน 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดนาหวาย อ.นาหมื่น จ.น่าน

[71] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2548 น. 2.

ช่วยงานอย่างเอิกเกริกกันอีก มีการฆ่าควาย ฆ่าวัว ฆ่าหมู และดื่มสุรา ทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายขึ้นไปอีก ยิ่งถ้าเป็นครอบครัวที่ฐานะยากจนไม่สามารถเก็บศพไว้ได้นาน แต่หลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะติดที่ฤกษ์ยามก็จำเป็นต้องเอาศพไว้ 6-7 วัน เป็นเหตุให้ต้องแบกรับภาระโดยไม่จำเป็น ก่อเกิดภาระหนี้สินที่ต้องตามชดใช้ต่ออีกมากมายดังคำเปรียบเปรยที่ว่า “คนตาย ขายคนเป็น”[72]

จุดเริ่มต้นของกระบวนการทางปัญญา เริ่มเมื่อปี 2544 โดยมีศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่านประกอบด้วย สุทธิพงษ์ วสุโสภาพล ลำแพน จอมเมือง และ ฉัตรวดี นนทรีย์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงงานวิจัยท้องถิ่นในขณะนั้นขยายแนวคิดการทำงานวิจัยท้องถิ่น ผนวกกับก่อนหน้านั้นประมาณ 10 กว่าปีได้มีแนวคิดที่จะร่วมกันแก้ปัญหาจนกระทั้งปี 2543 ได้มีการรวมตัวของคณะสงฆ์วัดนาหวายได้เริ่มที่จะแก้ปัญหาโดยการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น และนำมาสู่การวางแผนแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยพยายามดูว่าพิธีกรรมทางศาสนาที่บางครั้งไม่เหมาะสมหรือยืดเยื้อ มีอันไหนที่สมควรจะตัดออกบ้าง อันไหนที่ควรอนุรักษ์ไว้ ได้นำมาสู่การพัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัยและได้หัวข้อการวิจัยคือ “รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ธรรมะของชุมชน โดยองค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน” มีทีมวิจัยทั้งหมด 9 คน[73] และได้ร่วมกันกำหนดคำถามการวิจัย “รูปแบบพิธีกรรมในพุทธศาสนาและการเผยแพร่ธรรมะที่เหมาะสมต่อกระบวนการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมในอำเภอนาหมื่นเป็นอย่างไร” โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยประกอบด้วย หนึ่ง เพื่อรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลรูปแบบพิธีกรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาของอำเภอนาหมื่น และ สอง เพื่อค้นหารูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนที่นำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันต่อไป

ภายใต้คำถามและวัตถุประสงค์การวิจัย ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญา ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมด้วยกันสองส่วนคือ รูปแบบพิธีกรรมในงานอวมงคล และ รูปแบบพิธีกรรมในงานมงคล ซึ่งผลที่ได้มาจากการจัดการความรู้ในกระบวนทางปัญญา ทั้งการทบทวนพิธีกรรมในอดีต และที่เป็นอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งผลกระทบที่เกิดขึ้นและนำมาสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบที่เหมาะสมโดยเฉพาะการให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้แก่นธรรมของพุทธศาสนา หลักคิดสำคัญที่เกิดขึ้นและนำมาสู่กระบวนการทางปัญญาคือ “เมื่อก่อนอาตมาได้ชักชวนพูดคุยกันในหมู่พระสงฆ์ถึง

---

[72] เชติพนธ์ ตาน้อย (ทีมนักวิจัยชุมชน) อ้างแล้ว เกศสุดา สิทธิสันติกุล.สางความเชื่อเพื่อแก่นธรรมพิธีกรรมคนนาหมื่น, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548

[73] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ(หัวหน้าโครงการ), นักวิจัยประกอบด้วย เชติพนธ์ ตาน้อย(เลขาธิการสภาวัฒนธรรมตำบลนาทะนุง), สมคิด ปวนยา(หัวหน้าสถานีอนามัยหลักหมื่น) , เจริญ เปี่ยมทวีศักดิ์(ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่น), ชุลีพร สิริมาวรวุฒิ (ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนนาหมื่นพิทยาคม), บรรเจิด ตบตุ้ย(เลขาธิการสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่น), รวม ใจปา (มัคนายกวัดนาหวาย), จิราพร มงคลประเสริฐ (หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมโรงพยาบาลนาหมื่น)

พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนพิธี พยายามดูกันว่า พิธีกรรมทางศาสนาที่บางครั้งไม่เหมาะสมหรือยืดเยื้อมีอันไหนที่สมควรจะตัดออกบ้าง อันไหนที่ควรอนุรักษ์ไว้ และยิ่งมีการคุยกันบ่อยครั้งขึ้น ด้วยแรงผลักดันจากเสียงสะท้อนชาวบ้านอันหนาหู เรื่องค่าใช้จ่ายที่มากมาย กับขั้นตอนที่ยืดเยื้อในหลายๆ พิธีกรรมว่า น่าจะตัดงบประมาณบ้างในการจัดงาน ทำอะไรกันมากมายหลายขั้นตอน ช้าก็ช้าร้อนก็ร้อน”[74] การคุยกันหลายครั้งเริ่มเห็นความเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นในต้นปี 2543 แต่ก็ยังไม่มีใครกล้าลงมือทำจริงจังพูดไปจบไปอยู่หลายครั้งเพราะเป็นเรื่องยากและเสี่ยง โดยเฉพาะการฝ่าด่านความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดปลูกฝังมายาวนานหลายร้อยหลายพันปี การขับเคลื่อนจึงเป็นไปอย่างกระท่อนกระแท่น อย่างไรก็ตามแกนนำหลายฝ่ายยังคงคิดว่า “ถ้าเราไม่ช่วยกัน แก้ปัญหาแล้วใครจะมาช่วย จะทำสำเร็จหรือไม่ก็ต้องลองดู เพียงแค่คิดที่จะปรับเปลี่ยนหลายคนคงจะนึกกลัวอยู่ไม่น้อยแล้วเลิกล้มความคิดไปเสียแต่เริ่มต้น ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างชัดเจนมากว่า “มัวไปนั่งดูดาวดูเดือนอยู่ ประโยชน์มันก็เลยไปพ้นเสีย ประโยชน์มันเป็นฤกษ์อยู่ในตัวอยู่แล้ว ดวงดาวในท้องฟ้าจะช่วยอะไรได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลวงพ่อปัญญานันทภิกขุก็ได้แสดงธรรมเทศนาในทำนองเดียวกันว่า อันประเพณีพิธีรีตองนั้น เป็นเรื่องที่มนุษย์ตั้งขึ้น สิ่งใดที่มนุษย์บัญญัติขึ้น มนุษย์ก็แก้ไขได้ ถ้าว่าการแก้ไขนั้นได้ทำให้มันดีขึ้น ให้ประโยชน์มากขึ้น”[75] เป็นที่มาของจุดเริ่มการออกแบบในการปรับรูปแบบพิธีกรรมด้วยกระบวนการทางปัญญา และเริ่มดำเนินการใน ปี 2544 ถึงปี 2548 เป็นระยะเวลา 4 ปี และในระหว่างทางของกระบวนการได้มีการเพิ่มขึ้นของนักวิจัยเนื่องด้วยกระบวนการของงานวิจัยในฐานะวิธีการปัญญา เป็นการเสริมสร้างการเรียนรู้ ขณะเดียวกันประเด็นของการวิจัยที่มุ่งไปสู่การปรับเปลี่ยนความเชื่อและพิธีกรรมและนำไปสู่การเรียนรู้แก่นธรรม กอปกรกับลักษณะของสภาพทางภูมิศาสตร์และลักษณะทางสังคมที่ยังคงเป็นชนบท การใช้เงื่อนไขของความเป็นเครือข่ายในมิติความสัมพันธ์ทางสังคมโดยเฉพาะเครือข่ายหัววัด (คณะกรรมการวัด) รวมไปถึงเครือข่ายพระสงฆ์ และเครือข่ายทางวัฒนธรรมผ่านสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นที่เป็นองค์กรประชาชน ซึ่งเป็นทั้งผู้ประกอบพิธี และมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงความเชื่อของชุมชน การออกแบบในกลไกการดำเนินการวิจัย ในระหว่างทางของการวิจัยได้มีนักวิจัยเพิ่มขึ้นจำนวน 19 คน[76]

---

[74] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ. (6 เมษายน 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดนาหวาย อ.นาหมื่น จ.น่าน

[75] เชติพนธ์ ตาน้อย. (5 เมษายน 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดนาหวาย อ.นาหมื่น จ.น่าน

[76] พระครูโอภาส นันทคุณ(เจ้าคณะตำบลบ่อแก้ว), พระครูวิเศษ นันทศิลป์(เจ้าคณะตำบลเมืองลี), พระสมุห์สมบูรณ์ ฉันทโก (เลขานุการเจ้าคณะตำบลบ่อแก้ว), พระอธิการสมบัติ สิริปัญโญ (เจ้าอาวาสวัดพงษ์), พระสุรสิทธิ์ ฐานุตตโร(เลขานุการเจ้าคณะตำบลนาทุ่ง), พระใบฎีกาณณรงค์ กตปุญโญ (เจ้าอาวาสวัดปิงหลวง), นายพิชัย สิริภานุกุล(กำนันตำบลบ่อแก้ว), นายโชคดี ฟูบินทร์ (กำนันตำบลนาทะนุง), นายสุจินต์ ฐานะ(กำนันตำบลเมืองลี), นายดาด ธนะปัด (ประธานกรรมการวัดนาหวาย), นายกิตติสาร สารเถื่อนแก้ว (เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลนาหมื่น), นางสมหมาย เมฆแสน (เจ้าหน้าที่สาธารณสุขนาหมื่น), นายช่วง อาจสาร (ผู้ทรงคุณวุฒิบ้านนาหวาย), นายจำรัส กองแก้ว(มัคนายกวัดนาทะนุง), นายจำเริฐ น้อยอินต๊ะ(มัคนายกวัดพงษ์), นายสมบัติ ขันยอด(ผู้ทรงคุณวุฒิ

ที่มีการยอมนับถือจากชุมชนในอำเภอนาหมื่นทั้ง 4 ตำบล และตามตำแหน่งหน้าที่ที่เป็นทางการ รวมทั้งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องสำคัญในพิธีกรรมเข้ามาร่วมซึ่งกระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้น มีมรรควิธีที่ซับซ้อน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะลงรายละเอียดในส่วนของมรรควิธีในหัวข้อต่อไป ความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกระบวนการทางปัญญาในการพัฒนารูปแบบของพิธีกรรมที่เหมาะสมในการเรียนรู้ธรรมะของชุมชน อย่างที่กล่าวมาข้างต้นมีด้วยกันสองส่วนคือ

ส่วนที่หนึ่ง รูปแบบพิธีกรรมในงานมงคล ทางทีมวิจัย เครือข่ายองค์กรสงฆ์และภาคประชาชน(สภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่น) ได้ยกเอาพิธีกรรมงานบวช และ งานทานสลากภัต เนื่องด้วยมีความเกี่ยวข้องและมีผลกระทบโดยตรงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และด้านศาสนประเพณีวัฒนธรรมเนื่องด้วยมีค่าใช้จ่ายสูงในการทำพิธีกรรม กล่าวคือ ประเพณีงานบวช ในอดีต-ปัจจุบัน(พ.ศ. 2530 – 2545) ของชุมชนในอำเภอนาหมื่น มีเจตนาของการบวชคือ การเรียนและการศึกษา เน้นการบวชเรียนเป็นหลักเนื่องด้วยภายในชุมชนมีโรงเรียนระดับประถมศึกษา ถ้าส่งลูกไปเรียนที่วัดจะทำให้ลูกมีความรู้มากขึ้น ที่สำคัญการบวชไปอยู่วัดจะได้กล่อมเกลานิสัยให้เป็นคนดีมากขึ้นในขณะเดียวกันก็มีความเชื่อของคนในชุมชน ว่าการที่ลูกบวชถือเป็นการทำหน้าที่ของลูกผู้ชาย สามารถช่วยเหลือพ่อแม่ได้ เมื่อพ่อแม่ตายไปพ่อแม่จะไม่ตกนรกเมื่อเห็นชายผ้าเหลืองของลูกชาย ระยะหลังมาการบวชเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการศึกษาของคนในชุมชนคือ “บวชเพื่อลูกจะได้มีโอกาสได้เรียนสูงขึ้น มีโรงเรียนที่เปิดสอนทั้งปริยัติธรรม บาลี และสายสามัญ มากขึ้น ค่าใช้จ่ายไม่มากเท่าฆราวาสเรียน เนื่องจากคนส่วนใหญ่ที่เข้ามาบวชเรียนมักจะมีฐานะที่ค่อนข้างยากจน ความประพฤติต่าง ๆ เมื่อได้บวชเรียนก็จะสามารถควบคุมดูแลได้ง่ายขึ้น พอจบชั้นสูงจำเป็นต้องลาสิกขา ออกมาหางานทำและช่วยพ่อ แม่ เป็นต้น”พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในงานบวชจึงไม่ค่อยมีรายจ่าย เนื่องด้วยมีความเรียบง่าย สอดคล้องกับวิถีของชุมชนการเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมงานบวช ทางทีมวิจัยได้สะท้อนว่า ระยะหลังพบว่ามีการจัดงานอย่างใหญ่โตมีการละเล่นมากมาย เสียค่าใช้จ่ายสูงมาก มีบางรายบวชแค่ 7-15 วัน แต่เชิญแขกมาร่วมงานโดยการออกการ์ดเชิญและบอกบุญเป็นวาจาจำนวนมาก กลายเป็นการบ่งบอกถึงศักดิ์ศรีฐานะของคนในสังคม [77] ในขณะที่ งานทานสลากภัต ทางทีมวิจัยของโครงการได้อธิบายว่า งานทานสลากภัตมีมูลเหตุของความเชื่อว่าได้บุญกุศลมาก เนื่องจาก พ่อ แม่ ญาติโกโหติกาที่เสียชีวิตไปแล้ว รวมถึงภูติ ผี ปิศาจ เปรต อสูรกาย เทวบุตร เทวดา วิญญาณที่สิงสถิตอยู่ในที่ต่าง ๆ หรือล่องลอยอยู่ มีโอกาสมารับส่วนบุญกุศลที่อุทิศให้ได้พร้อมเพียงกัน ในขณะเดียวกันสามารถเผื่อแผ่ถึงคนที่ยากจน

บ้านป่าค่า), นายจรัญ ธนะปัด(กรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลนาทะนุง), นายสวาท เขื่อนจะนะ(มัคนายกวัดดอนมูล), นายอินสม มาอิน(มัคนายกวัดน้ำอูน)

[77] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548 น. 43.

ด้อยโอกาสกว่าที่อยู่ร่วมแผ่นดินเดียวกันได้กินได้บริโภค เมื่อมีมติของชาวบ้านในละแวกศรัทธา (หลังคาเรือนที่มาประกอบพิธีกรรมที่วัดนั้น ๆ เป็นประจำ)ของวัดนั้น ในปีนี้จะมีการทานสลากภัตขึ้น ผู้ที่เป็นแกนนำจะหาอาหารพวกเนื้อสัตว์ จำพวก วัว ควาย หมู ไก่ มากักตุนไว้เป็นอาหารเพื่อเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานทานสลากภัต ถ้าเป็นสัตว์ใหญ่จะมีการลงหุ้นกันบางหลังคาเรือนที่จะมีแขกมาร่วมงานมากนั้น จะมีอาหารพวกเนื้อในราคามากกว่า 3,000 บาทในการจัดงานครั้งนี้ หลังคาเรือนที่ฐานะทางสังคมไม่มากก็ลดหลั่นกันไป แต่เฉลี่ยแล้วไม่น้อยกว่า 1,500 บาท เฉพาะเนื้อที่จะมาเป็นอาหารยังไม่รวมเครื่องดื่มจิปาถะอย่างอื่น ๆ อีก หลังคาเรือนหนึ่งไม่น้อยกว่า 4,000 – 5,000 บาท วัดที่มีชาวบ้านขนาด 100 หลังคาเรือน ค่าใช้จ่ายในการจัดงานครั้งนี้มีไม่ต่ำกว่า 400,000 – 500,000 บาท ถ้าเป็นวัดที่มีศรัทธาจำนวนมากลองคิดดูว่าจะมีค่าใช้จ่ายครั้งนี้ มากมายมหาศาลขนาดไหน[78] “การจัดกิจกรรมทานสลากภัตในสังคมอำเภอนาหมื่นนั้น นิยมจัดกันไม่น้อยกว่า 3-4 วัน เริ่มวันเตรียม 1 – 2 วัน ส่วนใหญ่คนในชุมชนหรือหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านใกล้เคียง เริ่มมีกิจกรรมเฮฮา ปาร์ตี้ สัตว์เล็ก ๆ พวก หมู ไก่ ถูกฆ่ามาเป็นอาหารบ้างแล้ว เครื่องดื่มพวกแอลกอฮอล์ พื้นบ้าน และสากลทั่วไปมีให้ดื่มไม่ขาดระยะ พอถึงวันที่ 3 ซึ่งเป็นวันห้างดา ถือว่าเป็นวันมหกรรมยิ่งใหญ่ ของการดื่มกิน การแข่งขันกันในด้านเครื่องเสียง เพลงใหม่เพลงเก่าร้องสดได้สนุกสนานกันเต็มที่ สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ถูกฆ่ามาเป็นอาหารตัวแล้วตัวเล่า ชาวบ้านที่ต่างศรัทธาออกไปเริ่มทยอยกันมาทุกสาระทิศ มืดฟ้ามัวดินขึ้นบ้านหลังนี้ต่อบ้านที่ถัดไป โดยเอาเงินใส่ซองร่วมทำบุญ (1 ซองต่อ 1 หลังคา จำนวนเงิน 20-500 บาท) ที่รู้จักมักคุ้นกันหรือมีบุญคุณต่อกัน (ต่างตอบแทนกัน) หลังคาเรือนต่อหลังคาเรือน จนครบทุกหลังคาที่เตรียมมา มีบางครั้งบ้านหลังนี้ไม่ได้ตั้งใจไปแต่มีคนที่รู้จักชวนไปด้วยจำเป็นต้องไป ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในเป้าหมายที่จะไปมีบางหลังคาเรือน ต้องแบ่งสายกันเดินทางไปร่วมทานสลาก เพราะไม่สามารถไปให้ครบได้ในเวลาหนึ่งวัน มีบางคนเมาหนักไปไม่ครบทุกแห่งที่เตรียมไว้มีจำนวนไม่น้อยบางหลังคาเรือนใช้เงินเป็นหลักหมื่นในการใส่ซอง วันถัดมาอีก 1 - 2 วัน เรียกว่าวันล้างสต๊อก (เนื้ออาหาร เครื่องดื่ม ที่เหลือ) ที่นาหมื่นมักจะเรียก ว่า “วันล้างฝ่าม” คือกิน จัดการทุกอย่างที่ยังคงเหลืออยู่ และแห่ชะลอมที่ทำด้วยไม้ไผ่ในวันทานสลากเริ่มเอาก๋วยสลากไปที่วัดตามที่เตรียมไว้ประมาณ 4.00 น. เป็นต้นไป ขบวนแห่และมีการละเล่นต่าง ๆ ของศรัทธาต่างบ้านเริ่มเดินทางเข้ามาและถวายเครื่องไทยทานเสร็จประมาณตอนบ่าย ชาวบ้านเตรียมมาถวายทานให้พระสงฆ์ที่มีใบสลากที่ชาวบ้านเขียนมากองรวมกันไว้ หลังจากนั้นมหกรรมการดื่ม กิน สนุกสนานจะเริ่มขึ้นอีก โดยชาวบ้าน

[78] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548 น. 45.

ต่างศรัทธาวัดที่มาร่วมขบวนแห่ จะถูกชักชวนไปที่บ้านของเจ้าภาพเพื่อร่วมกระบวนการดังกล่าวต่อไปอีกหลายหลังคาเรือนบางคนถึงกับเมาหมดสภาพขาดสติสัมปชัญญะ”[79]

การปรับพิธีกรรมในงานมงคล ทางทีมวิจัยพิจารณาร่วมกันถึงการคัดเลือกว่าพิธีกรรมที่จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนคือพิธีกรรมในงานบวชและงานทานสลากภัต เนื่องด้วยผลกระทบต่อเศรษฐกิจของคนในชุมชน และมีความเกี่ยวข้องต่อหลักธรรมโดยตรง ส่วนงานมงคลอื่นอย่าง งานแต่งงานและงานขึ้นบ้านใหม่ ต้องใช้ระยะเวลาในการศึกษา ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อย แต่งานบวชและงานทานสลากภัตจะมีในทุกปีสามารถที่จะทำการจัดการข้อมูลได้ ในส่วนของกระบวนการออกแบบการปรับรูปแบบพิธีกรรมในงานมงคลไม่ได้มีการออกแบบแต่เป็นการใช้ข้อมูลจากการรวบรวมมาวิเคราะห์ถึงผลกระทบและนำเสนอภายในชุมชน ทีมวิจัยจะมุ่งเน้นไปลงรายละเอียดในการปรับพิธีกรรมในงานอวมงคลโดยเฉพาะงานศพซึ่งมีความเป็นรูปธรรมและจับต้องได้ ผนวกกับมีญาติของทีมวิจัยได้เสียชีวิตจึงได้ดำเนินการในการปรับรูปแบบพิธีกรรม

ส่วนที่สอง รูปแบบงานอวมงคล ในส่วนของพิธีกรรมงานอวมงคลทางทีมวิจัยได้เลือก งานศพในการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมความเชื่อของการจัดงานศพและมีการทดลองจริง ทางทีมวิจัยได้อธิบายถึงกระบวนการในการปรับเปลี่ยนโดยเริ่มจาก การจัดงานศพในอดีตก่อนปี 2530 มีการจัดการงานศพอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงหลังปี 2530 เป็นอย่างไร โดยดูจากลักษณะของการประกอบพิธีกรรมเนื่องด้วย การจัดงานศพในอำเภอนาหมื่นเริ่มมีความแตกต่างและเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ความเจริญที่ได้เข้ามามีอิทธิพลประชาชนเริ่มรับวัฒนธรรมจากต่างถิ่นเข้ามา การดำรงชีวิตของประชาชนได้อาศัยและพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น การคมนาคมก็สะดวกประชาชนได้มีการเรียนรู้มากขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เริ่มถูกทำลายเพราะเทคโนโลยีด้านเกษตรกรรม ประเพณีวัฒนธรรมเริ่มมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย ในขณะที่พิธีกรรมทางพุทธศาสนาก็เช่นกัน มีความแตกต่างกันตามพื้นที่ ซึ่งถ้ามีการเสียชีวิตเกิดขึ้นในครัวเรือน ถ้าตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บหรือโรคชราแล้วตายที่บ้านถือเป็นเรื่องธรรมดา แต่ถ้าตายที่โรงพยาบาลหรือตายด้วยอุบัติเหตุญาติจะนำศพมาบำเพ็ญกุศลที่บ้านต้องผ่านพิธีการทักทายจากผู้สูงอายุหรืออาจารย์วัดว่าเขาป่วยหนักแล้วให้ญาติหายาดมมาให้ดม ใช้สำนวนโวหารที่เป็นมงคลเป็นการบอกให้ทราบว่าเขายังไม่เสียชีวิตแต่จะเสียชีวิตที่บ้านเพื่อแก้เคล็ดให้คนอยู่เบื้องหลังสบายใจ การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ในช่วงเวลานี้ของอำเภอนาหมื่นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากเดิม ถ้ามีการตายเกิดขึ้น เจ้าภาพจะเปลี่ยนจากการบอกกล่าวแบบเดิมคือการจีบหมากจีบพลูไปบอกข่าว ก็จะเปลี่ยนไปตีเกราะเพื่อให้เพื่อนบ้านทราบ ต่อมาเมื่อการคมนาคมสะดวก

---

[79] จำรัส กองแก้ว อ้างใน พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548.

รวดเร็วสามารถติดต่อกันได้สะดวกขึ้นมากกว่าเดิม การตีเกราะบอกข่าวจึงไม่นิยมและยกเลิกไป สำหรับการส่งข่าวคราวให้กับญาติหรือคนที่รู้จักในต่างถิ่นบางครั้งก็จะมีการแจกการ์ดเชิญเมื่อเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงทราบข่าวจะมาช่วยกันจัดงาน[80]ทำให้ลักษณะการประกอบพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทีมวิจัยจึงได้เริ่มมีการจัดการข้อมูลร่วมกันเน้นแยกการทำข้อมูลเป็นรายตำบล และนำข้อมูลมาร่วมกันเพื่อทำการวิเคราะห์โดยเฉพาะการสืบค้นจากใบลานของแต่ละวัดว่าจะมีผลกระทบอย่างไร และเหตุใดถึงต้องมีขั้นในพิธีกรรมในลักษณะที่ทำอยู่ในขณะเดียวกันก็วิเคราะห์ว่าความเชื่อที่เกี่ยวข้องคืออะไร โดยเริ่มจากมีการเสียชีวิตแล้วมีการเริ่มต้นพิธีกรรมอย่างไร จนไปถึงหลังการเผาศพ[81] เช่น ขั้นตอนใน“การเคลื่อนศพไปยังสุสาน เมื่อถึงเวลาประมาณ 13.00 น. เมื่อพระสงฆ์ที่รับนิมนต์มาจำนวน 4 รูปมาทำพิธีถอนโดยมีสะตวง 4 ใบ เมื่อสวดถอนเมื่อเสร็จพิธีทางญาติก็จะยกหีบศพลงจากบ้านมาใส่รถที่ได้จัดเตรียมไว้ ขณะที่หามศพลงจากบ้านก็จะมีการทำบันไดแก้ว 3 ชั้นทำด้วยก้านกล้วยและจะมีการจุดประทัดหรือบางที่จะมีการยิงปืน การเคลื่อนศพไปป่าช้านั้นมีผู้สูงอายุเดินนำหน้าขบวนถือตุงเดินมี 5 ตัว ปัจจุบันมีจำนวนมาก แต่ไม่เกิน 40 ตัว เป็นสัญลักษณ์บอกกล่าวเทวดาให้รับรู้ และมีญาติสนิทสะพายถุงห่อข้าว ถุงห่อข้าวเย็บด้วยผ้าทอสีขาว ปากถุงมีขนาดเล็ก (มีความเชื่อว่ากลัวเปรตแย่งอาหาร) ในถุงบรรจุ ข้าว ปลา อาหาร หมากพลู เมี่ยง บุหรี่ ผลไม้ จะใช้จอบ เสียม ดาบ มีด มาเป็นอาวุธป้องกันเปรต อสูรกาย มาแย่งชิงอาหารบริวารคนตาย แขกที่มาร่วมงานฌาปนกิจศพบางคนก็จะเดินตามขบวนแห่ศพไป บางคนจะไปรอที่ป่าช้าแล้วแต่ความสะดวกและความประสงค์ของแขก พาหนะที่ใช้ในการนำศพไปป่าช้าก็ใช้เป็น เกวียนประดับด้วยดอกไม้เพื่อให้ดูสวยงาม ต่อมาช่วงหลังก็จะเปลี่ยนมาเป็นใส่รถยนต์โดยมีพระสงฆ์จูงนำหน้าตามด้วยลูกหลานญาติมิตร ช่วยกันลากจูง โดยจะมีเชือกเส้นใหญ่เพื่อให้คนจูง สำหรับพระสงฆ์จะมีด้วย ซึ่งโยงมาจากโลงศพเพื่อใช้สำหรับพระสงฆ์ในการจูงศพนำหน้า เมื่อถึงป่าช้าแล้วจะนำศพขึ้นเมรุเพื่อจะทำการฌาปนกิจต่อไป ในสมัยนี้จะนิยมฌาปนกิจศพด้วยการเผาอย่างเดียว จะไม่มีการฝังศพ[82]จากการวิเคราะห์ของทีมวิจัยอธิบายไว้ว่า ได้มีการปฏิบัติจริงโดยการนำเอารูปแบบที่ได้จากกระบวนการทางปัญญาไปปรับใช้ในงานศพที่เกิดขึ้นจริง และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบที่เหมาะสมในการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมงานศพในการเรียนรู้หลักธรรมที่ทางทีมวิจัยสรุปไว้ *หนึ่ง* ความเชื่อเกี่ยวกับวัน

---

[80] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548 น. 34.

[81] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548

[82] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548 น. 30.

และฤกษ์ยาม จากการที่ได้เชื่อถือหรือเคยปฏิบัติกันมานั้นมีมากมายแต่หลังจากที่ได้มีการพูดคุย สอบถามหรือค้นคว้าจากหนังสือและใบลานเพื่อหาที่มาที่ไปของความเชื่อต่าง ๆ เหล่านั้นแล้ว ได้ข้อสรุปโดยเหลือไว้เฉพาะความเชื่อที่ควรยึดถือปฏิบัติของอำเภอนาหมื่นมี 2 ความเชื่อ คือ วันขึ้นหรือแรม 4 ค่ำ ไม่เผาศพให้เป็นแนวทางการปฏิบัติในอำเภอนาหมื่น และ ในวันศุกร์จะไม่เป็นวันที่เผาศพที่เป็นมาเชื่อร่วมกันมาว่า เป็นวันถวายพระเพลิงศพของพระพุทธเจ้าและจากการสืบค้นใบลาน พบว่ามีการบันทึกไว้เป็นเหตุผลที่เชื่อถือไว้จึงต้องคงไว้ *สอง* พิธีกรรมในการจัดงานฌาปนกิจศพ ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของพิธีกรรมที่ทางทีมวิจัยได้สรุปไว้คือ การจัดสถานที่ในการตั้งศพบำเพ็ญกุศลพิธีกรรมและขั้นตอนในการสวดพระอภิธรรมในตอนกลางคืน และ ขั้นตอนพิธีกรรมการสังคหะบ้านหลังจากเผาศพเสร็จแล้ว[83] ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญาที่ทีมวิจัยได้ทดลองและนำมาสู่การยอมรับของคนในชุมชนอำเภอนาหมื่น โดยเฉพาะการเข้ามามีส่วนการพัฒนาเป็นแนวปฏิบัติร่วมกันซึ่งในขณะนั้นได้หน่วยงานโยเฉพาะนายอำเภอนาหมื่นเข้ามารับรองและเป็นมติร่วมกันในการขยายผลในทุกตำบลร่วมกันทั้งอำเภอ

โดยสรุปแล้วบริบทของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัยนาหมื่น เป็นกระบวนการเชื่อมร้อยเครือข่ายที่เป็นเงื่อนไขสำคัญ ผ่านกระบวนการจัดการข้อมูลโดยเฉพาะการสืบค้นข้อมูลและการหาหลักฐานเชิงประจักษ์จากคำภีร์ใบลานในแต่ละวัด ขณะเดียวกันก็เป็นผลให้มีการพัฒนาทักษะของการจัดการความรู้ระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญาในการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ส่งผลต่อการนำไปสู่การออกแบบในการปรับเปลี่ยนความเชื่อ เนื่องด้วยความเชื่อที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ที่มีอิทธิพลในการควบคุมคนในสังคมสะสมจนพัฒนามาเป็นความเชื่อในขณะที่ความเชื่อก็แฝงไปด้วยการยอมรับและความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนจนพัฒนามาเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติที่สะท้อนมาเป็นพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวิถีของชุมชน ฉะนั้นการออกแบบพิธีกรรมบนความเชื่อจึงอยู่ที่คนในชุมชนเป็นผู้ออกแบบให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง ที่เกิดปรากฏการณ์บางอย่างในการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปและส่งผลกระทบกับชุมชนในด้านที่ไม่ดีหรือด้านลบ ก็จะมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าที่มาของความเชื่อ มีที่มาจากอะไรและอย่างไร อาจเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาบางอย่างของชุมชนที่ส่งผลต่อแบบแผนและวัฒนธรรมของพื้นที่ชุมชน เช่นเดียวกับกระบวนการทางปัญญาในการปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมความเชื่อของเครือข่ายพระสงฆ์และองค์กรประชาชนอำเภอนาหมื่น ที่พบว่าความเชื่อบางอย่างเริ่มส่งผลกระทบกับวิถีชุมชน

---

[83] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548

ที่เป็นผลมาจากพิธีกรรมที่มีรูปแบบปรับเปลี่ยนไปตามกระแสของสังคมแต่ใช้การกล่าวอ้างที่เป็นผลมาจากความเชื่อทำให้รูปแบบพิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยน ในกระบวนการของทีมวิจัยเป็นกระบวนการจัดการข้อมูลในความเชื่อให้เกิดการยอมรับและปรับเปลี่ยน การเรียนรู้ดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาจากความสำเร็จที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะความรู้ในการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมงานศพ ซึ่งความต่อเนื่องที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบันพบว่า

หนึ่ง คน ในในกระบวนการทางปัญญาได้อาศัย พระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการเนื่องด้วย พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งและเกี่ยวข้องกับความเชื่อ และประกอบพิธีกรรมโดยตรง การนำโดยพระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ ทำให้พบว่ากระบวนการทางปัญญาต้องอาศัยผู้นำที่ได้รับการยอมรับและศรัทธาจากคนในชุมชน และด้วยบุคลิกของท่านที่มีความสุขุม อาศัยการใช้ข้อมูลในการปฏิบัติการในการเข้าถึงโดยการถอดรหัสจากความจริงในความเชื่อต่าง ๆ โดยอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์ในคำภีร์ใบลาน และเงื่อนไขของการประกอบพิธีกรรม ที่นำไปสู่การออกแบบกิจกรรมเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทักษะดังกล่าวได้ส่งผลให้เครือข่ายพระสงฆ์ได้เรียนรู้และพัฒนาตัวเอง ณ ปัจจุบัน รวมทั้งองค์ประกอบของกลุ่มที่เข้ามาร่วมได้เรียนรู้ถึงแก่นของหลักธรรม ณ ปัจจุบัน ยังมีความต่อเนื่องในการดำเนินกิจกรรมและรูปแบบพิธีกรรมที่ได้จากการปรับเปลี่ยนในเขตอำเภอนาหมื่นโดยการนำของเครือข่ายพระสงฆ์ ที่มีแกนนำหลักอยู่ที่วัดนาหมาย “ทุกวันนี้อาตมาก็ยังใช้ระเบียบข้อตกลงเดิมตามที่ได้ร่างเป็นข้อตกลงร่วม[84]โดยสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นได้ทำไว้จากผลที่ได้จากการวิจัย โดยเฉพาะงานศพ สิ่งที่สำคัญในการทำงานวิจัยและเห็นว่าทุกวันนี้ยังมีการปฏิบัติและทำกันอยู่คือทักษะที่ได้จากการวิจัยโดยเฉพาะในกลุ่มคณะสงฆ์คือ การทำความเข้าใจต่อกลไกการสร้างการยอมรับต้องอาศัยการใช้หลักธรรม เพราะมีความสอดคล้องกับการวิจัยที่ทำให้ทีมวิจัยและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้น ๆ มาร่วมกันหาที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ต่าง ๆ อธิบายถึงเหตุและผลของสิ่งนั้น ๆ ให้ได้โดยใช้สติ เมื่อมีการใช้สติตรึกตรองปัญญาของแต่ละบุคคลก็นำสู่การยอมรับในเชิงความคิดเห็นและค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติการ “กระบวนการ” ที่ยังคงอยู่ในวิธีคิด จะนำพาไปสู่การปรับใช้ในการทำงานต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาสิ่งใหม่ ๆ ก็ย่อมเกิดขึ้นไม่อยู่กับที่เพราะไม่ไปยึดติดอยู่กับสิ่งเดิม ๆ”[85] แต่อย่างไรก็ตามแม้จะเกิดทักษะในทีมวิจัยที่ได้มาจากกระบวนการทางปัญญาก็ตาม ด้วยองค์ประกอบของทีมวิจัยจากเดิมมีเพียง 9 คน แต่กระบวนการทางปัญญาที่เข้าถึงความจริงที่เป็นอยู่ในความเชื่อจำเป็นต้องสานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องและมีอิทธิพลต่อความเชื่อและ

---

[84] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในส่วนภาคผนวก “รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น”

[85] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ อ้างแล้ว เกศสุดา สิทธิสันติกุล.สางความเชื่อเพื่อแก่นธรรมพิธีกรรมคนนาหมื่น, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548

พิธีกรรม การเกิดขึ้นของนักวิจัยร่วมในแต่ละตำบลและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงได้ถูกยกระดับมาเป็นส่วนหนึ่งของนักวิจัย แทนที่จะเป็นกลุ่มเป้าหมายหรือกลุ่มตัวอย่างในการให้ข้อมูล แต่ปรับมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางปัญญา ทำให้มีผลต่อรูปธรรมความสำเร็จ จำนวน 19 คน ซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของคนในชุมชน ดูได้จากตำแหน่งหน้าที่ในชุมชนอำเภอนาหมื่น อย่าง มัคนายก เจ้าอาวาสวัด รวมไปถึงผู้นำทางการอย่างกำหนดผู้ใหญ่บ้าน และผู้ทางจิตวิญญาณอย่างเจ้าอาวาสวัด เป็นต้น ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย “แต่ลักษณะการร่วมตัวเป็นเฉพาะกิจในการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทางปัญญา ซึ่ง ณ ปัจจุบันคงมีความต่อเนื่องในบางพื้นที่ ในการขยายผลต่อ ในทางกลับกันก็พบว่าตัวทักษะที่เกิดจากการเรียนรู้ในกระบวนการทางปัญญายังคงมีอยู่ในทีมวิจัย เพราะเวลามีพิธีกรรมอย่างงานศพก็ยังมีการประสานงานและใช้รูปแบบพิธีกรรมที่ได้จากกระบวนการทางปัญญา”[86] จากการอธิบายถึงผลที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางปัญญาของเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น ได้บ่งบอกความต่อเนื่องในระดับปัจเจกบุคคลแม่จะมีการขับเคลื่อนกระบวนการทางปัญญาในรูปแบบของเครือข่ายก็ตาม แต่ในความเป็นกลุ่มองค์กรและกลไกของความเป็นเครือข่าย ได้แปรสภาพไปในรูปแบบของกลุ่ม/องค์กร ในระดับพื้นที่ และเครือข่ายการขับเคลื่อนเฉพาะประเด็นแต่ยังดำรงไว้ซึ่งวิธีการทางปัญญา

สอง กลุ่ม/องค์กรและเครือข่าย จากที่กล่าวมาถึงความสำเร็จในเชิงปรากฏการณ์ของการสังคมบนการเปลี่ยนแปลงและปรับรูปแบบพิธีกรรม และนำมาสู่ข้อตกลงร่วมของอำเภอนาหมื่นทั้งพิธีกรรมในงานมงคลและอวมงคล ภายใต้การรองรับในรูปแบบมติร่วมและเป็นข้อตกลง จะเห็นว่าเป็นการร่วมตัวเฉพาะกิจภายใต้สถานการณ์ปัญหาที่กระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน แต่เงื่อนไขการร่วมตัวเฉพาะกิจในการแก้ปัญหาอยู่บนเครือข่ายความสัมพันธ์ทางความเชื่อที่ปรากฏให้เห็นกิจกรรมทางสังคมโดยเฉพาะขั้นตอนรายละเอียดของพิธีกรรม ณ ปัจจุบันความเป็นองค์กรของคณะสงฆ์อำเภอนาหมื่นยังมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันในความสัมพันธ์ที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญา ในขณะที่องค์ประกอบขององค์กรภาคประชาชนหรือสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นมีการปรับเปลี่ยนกลไกในการขับเคลื่อนงานโดยใช้พื้นที่ตำบลเป็นตัวตั้งอย่างการพัฒนาสุขภาวะของชุมชน “ปัจจุบันแม้ไม่มีงานวิจัยท้องถิ่นมาสนับสนุน แต่สภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นก็ใช้ทักษะและแนวทางที่ได้จากงานวิจัยท้องถิ่นมาเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานโดยเฉพาะการพัฒนาสุขภาวะของชุมชน ทั้งด้านสวัสดิการชุมชน การจัดการการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนที่ไปเชื่อมโยงกับสภาองค์กรชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.)”[87] ความเป็นเครือข่ายที่เป็นผลมาจากกระบวนการ

---

[86] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ. (6 เมษายน 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดนาหวาย อ.นาหมื่น จ.น่าน

[87] เชติพนธ์ ตาน้อย. (5 เมษายน 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดนาหวาย อ.นาหมื่น จ.น่าน

ทางปัญญายังดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาภายใต้กลไกของคณะวิจัยที่ผ่านกระบวนการทางปัญญา จากที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาประกอบด้วย ความต่อเนื่องของระบบการบริหารความขัดแย้งของชุมชน บนฐานจารีต ประเพณีท้องถิ่น อย่างการเกิดกิจกรรมทางสังคม กรณีการจัดการงานศพ หรืองานอวมงคล และงานมงคล ส่งผลให้ชุมชนมีความปกติสุขและการเกิดขึ้นของกิจกรรมทางสังคม โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพิธีกรรม และการส่างความเชื่อ ต่าง ๆ ยังผลให้เกิดความร่วมมือในรูปแบบเครือข่ายทางสังคม ที่มีอุดมการณ์ร่วมในมิติทางวัฒนธรรมใหม่ที่สอดรับกับกระบวนการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ

จากผลความสำเร็จของทั้งสามชุมชนผู้วิจัยพบว่า บริบทของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยจากที่กล่าวมาจะเห็นการใช้กระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหา ทั้งการเข้าถึงเหตุของปัญหาเพื่อให้รู้ว่าผลที่เกิดขึ้นเกิดจากเหตุอะไร และมีคำถามต่อจากอะไรคืออย่างไร เป็นการพิจารณาเหตุโดยการวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อผลที่เกิดขึ้น เนื่องด้วยผลคือปัญหาคือทุกข์ หรือสถานการณ์ที่ประสบในขณะที่เหตุเป็นที่มาของปัญหาที่เป็นผล เป็นตัวการที่ต้องจัดการเพื่อให้พ้นปัญหา ขณะที่นิโรธเป็นผลหลังจากมีการวิเคราะห์ถึงทุกข์ที่เป็นผลเมื่อเข้าใจเหตุ ก็จะตั้งปัญหาและวิธีแก้เพื่อให้บรรลุถึงการแก้ไขหรือภาวะสิ้นปัญหา เช่นเดียวกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ที่ต้องมีการกำหนดปัญหาให้ถูกต้อง นั้นคือการวิเคราะห์ที่มาของผล ว่าเหตุคืออะไรก่อนนำมาสู่การตั้งคำถามหรือสมมุติฐานการวิจัย แล้วดูว่าขอบเขตของเหตุเป็นอยู่อย่างไรในขั้นของการตั้งถามหรือวัตถุประสงค์การวิจัย แล้วมากำหนดขอบเขตการวิจัยภายใต้วัตถุประสงค์หรือคำถามการวิจัยว่าต้องจัดการข้อมูลหรือต้องหาข้อมูลอย่างไรในการนำมาตอบวัตถุประสงค์การวิจัย โดยนำมาออกแบบวิธีการวิจัยหรือมรรควิธีในการแก้ปัญหาคือขั้นของนิโรธและนำไปสู่การการบรรลุหรือภาวะการสิ้นปัญหาอาจอธิบายได้ว่าคือผลของการวิจัย แต่ในกระบวนการทางปัญญาความสำเร็จนั้นนอกจะเห็นความรู้แล้วความรู้นั้นต้องเป็นความรู้ที่ได้จากภาวะการสิ้นปัญหา นั้นคือตัวปัญญาในขณะที่ความรู้ที่เป็นผลมาจากวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่เป็นนามธรรมหรือความรู้ที่ผ่านการทดลองแต่ไม่ได้ผ่านการนำไปปฏิบัติในสถานการณ์จริงในปรากฏการณ์ของสังคม ฉะนั้นผลของกระบวนการทางปัญญาย่อมแตกต่างจากกระบวนการทางวิธีศาสตร์ ในทางกลับกันวิธีการทางวิทยาศาสตร์จะมาเป็นตัวเสริมในกระบวนการทางปัญญา กล่าวคือจากบทเรียนความสำเร็จทั้งสามชุมชนได้สะท้อนว่าความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความรู้จากการปฏิบัติแต่ขณะเดียวก็ผ่านกระบวนการทดลองที่สอดแทรกกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญา ซึ่งในแต่ละขั้นตอนในกระบวนการทางปัญญาจะมีการกลับไปกลับมาของเหตุและผลซึ่งต้องออกแบบวิธีวิเคราะห์ที่อยู่บนความหลากหลายของพื้นที่หรือชุมชนขณะเดียวกันก็ต้องอาศัยเหตุกับผลในการอธิบายเพราะทุกเหตุและทุกผลต่างเกี่ยวเนื่องกับวิถีของชุมชนในบริบทของพื้นที่นั้น ๆ วิธีคิดสำคัญในกระบวนการ

ทางปัญญาก่อนนำไปสู่การออกแบบวิธีการของกระบวนการทางปัญญาคือวิธีคิดแบบอริยสัจจ์ ดังแผนภาพ

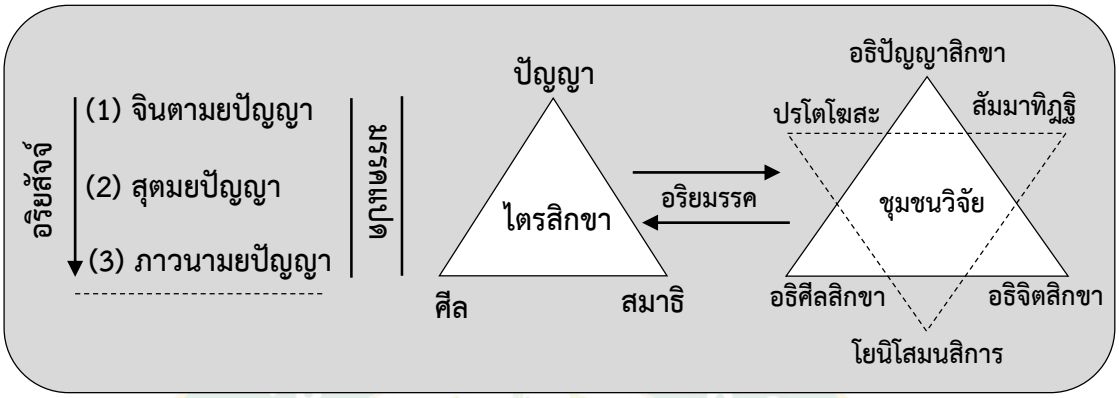

ภาพที่ 4 กระบวนการทางปัญญา

จากภาพกระบวนการของการปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ปรากฏการณ์ความสำเร็จที่เกิดขึ้นทั้งสามชุมชน พบว่า ในส่วนของวิธีคิดแบบอริยสัจจ์ เริ่มจากการกำหนดให้รู้ถึงผลคือปัญหาหรือทุกข์ที่เป็นอยู่ จะเห็นว่าชุมชนบ้านสามขาได้พิจารณาร่วมกันแล้วว่าปัญหาคือหนี้สินแล้วผลกระทบจากหนี้สิ้นคืออะไร ก็ย้อนไปดูว่าเหตุของหนี้สินเกิดจากอะไร ก็พบว่าเกิดจากตัวเองหรือคนในชุมชนเป็นที่มาของเหตุขณะเดียวกันก็มีการเชื่อมโยงต่อไปว่าตัวเองและคนในชุมชนถึงเป็นหนี้สิน ทำให้เห็นว่าเป็นเพราะนโยบายและการเปลี่ยนแปลงของกระแสการพัฒนาที่ทำให้วิถีในการจัดการชีวิตเปลี่ยนแปลงจึงนำไปสู่การออกแบบการแก้ไขปัญหาทั้งในระดับบุคคลและครัวเรือน ผ่านการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ อย่างการออกแบบบัญชีครัวเรือนที่มีที่มาจากการทำรายรับ-รายจ่าย และเกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการตัวเองใหม่ในการจัดการหนี้สินจำนวน 7 ครอบครัวจากครอบครัวนำร่อง 34 ครัวเรือน และส่งผลต่อการนำความรู้ที่ได้จากบัญชีครัวเรือนไปออกแบบการปรับโครงสร้างหนี้ภายในชุมชนจนเป็นรูปธรรมในการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการกลุ่มที่เน้นการบูรณาการกองทุนการเงินชุมชน และยังผลต่อเนื่องไปสู่การเสริมศักยภาพฐานการผลิตภายในชุมชนโดยเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชนอย่างการทำโรงไฟฟ้าพลังน้ำเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าในการเสริมรายได้ของครัวเรือนและชุมชน อาศัยความรู้ที่ได้จากปฏิบัติในกระบวนการทางปัญญาให้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้การแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญาในการเป็นศูนย์ฝึกอบรมให้กับทาง ธกส. ในการแก้ไขปัญหาหนี้สินและนำมาสู่ระบบการจัดการในการเริ่มเรียนรู้การจัดการท่องเที่ยวของชุมชนในรูปแบบการทำโฮมสเตย์ รวมทั้งการสร้างเงื่อนไขการสืบทอดต่อเนื่องในกลุ่มเยาวชนโดยการจัดตั้งธนาคารสมอง ทั้งนี้การ

เกิดเครือข่ายลุ่มน้ำจ่าง และกลไกการบริหารความรู้จากการวิจัยอย่างสถาบันแสนผญาส่งผลต่อการมีกัลยาณมิตรภายนอกเข้ามาสนับสนุนในกระบวนการแก้ปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญา ในส่วนชุมชนบ้านโป่งคำ การเข้าถึงผลที่เป็นปัญหาด้วยการอาศัยศรัทธาเป็นกลไกขับเคลื่อนกระบวนการทางปัญญา จุดเริ่มสำคัญคือสภาพปัญหาทางการผลิตที่เป็นผลมาจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเป็นผลมาจากการพัฒนาจากภายนอกทำให้วิธีคิดของคนในชุมชนเปลี่ยนเมื่อวิธีคิดเปลี่ยนวิธีปฏิบัติก็เปลี่ยนตาม โดยเฉพาะการจัดการผลิตจากเดิมที่พึ่งพาธรรมชาติและผลิตเพื่ออยู่มาผลิตเพื่อขาย เป็นการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ส่งผลต่อภาวะเศรษฐกิจในครัวเรือนรายรับไม่พอรายจ่าย จุดเริ่มต้นการแก้ปัญหาต่างจากบ้านสามขา เริ่มจากแนวคิดการให้คุณค่าต่อภูมิปัญญาของชุมชน ที่อยู่บนหลักคิดของพระสงฆ์ที่มองว่าการแก้ปัญหาต้องเริ่มที่ศรัทธาของชุมชนและต้องไม่ทิ้งภูมิปัญญาเดิมแต่นำภูมิปัญญามาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เริ่มต้นจากการสร้างรูปธรรมในการแก้ปัญหาการจัดการผลิตของชุมชนโดยการทำแปลงสาธิตเกษตรผสมผสาน อาศัยภูมิปัญญาการจัดการป่าในอดีตมาออกแบบแล้วนำไปสู่การนำภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ มีกลไกของกลุ่มสตรีในหมู่บ้านมาร่วมกันมองปัญหาโดยเฉพาะการเลื่อนหายของกระบวนการทอผ้าและเทคนิคการย้อมสีธรรมชาตินำมาสู่การออกแบบการจัดการคนในชุมชนและวางระบบของกระบวนการทางปัญญาให้มีการสืบทอดโดยไม่รู้ตัวอย่างดึงกลุ่มเยาวชนมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางปัญญา เป็นผลให้เกิดกลุ่มเยาวชนรักษ์ป่าบ้านโป่งคำและเครือข่ายเยาวชนในอำเภอสันติสุข อาศัยความรู้เรื่องการมัดย้อมและการย้อมสีเป็นการขยายเครือข่าย ในขณะเดียวกันระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญาก็มีการขยายผลการทำเกษตรผสมผสานเพิ่มขึ้น 14 ครัวเรือนบริเวณพื้นที่หลังวัดโป่งคำ ซึ่งมีที่มาจากการจัดการข้อมูลชนิดพืชที่ให้สีในการย้อมผ้านำไปสู่การสืบค้นที่ต่อเนื่องในการพัฒนาเฉดสีจากเดิมที่มี 6 เฉดสีเป็นกว่า 100 เฉดสี ทำให้เห็นถึงความรู้ในการอนุรักษ์พืชที่ให้เฉดสี มีรูปแบบไปสอดคล้องกับความรู้จากการทำแปลงสาธิตเกษตรผสมผสาน ยังผลต่อไปยังการเสริมสร้างการบริหารจัดการกองทุนในกลุ่มสตรีและพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ ณ ปัจจุบันพัฒนามาเป็นมูลนิธิส่งเสริมการเรียนรู้วัดโป่งคำ ที่นำโดยพระอาจารย์สมคิด จารณธมโม และในกระบวนการพัฒนาศูนย์ฯ ของการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ได้มีการขยายเครือข่ายเพิ่มจำนวน 8 หมู่บ้าน และมีผู้รู้ที่เข้ามาร่วมเป็นเครือข่ายจำนวน 13 คน ที่ปัจจุบันยังมีการจัดการผลิตภัณฑ์ร่วมกันในการจัดการของศูนย์ฯ ขณะที่เครือข่ายพระสงฆ์และองค์กรประชาชนอำเภอนาหมื่น ตั้งต้นจากผลกระทบที่มาจากพิธีกรรมความเชื่อที่มีการเปลี่ยนแปลงและส่งผลระทบต่อวิธีคิดของคนในอำเภอนาหมื่น จากวิธีคิดที่เปลี่ยนไปโดยเฉพาะค่านิยมที่ไปตามกระแสของทุนนิยมและวัฒนธรรมบริโภควัตถุนิยม อย่างงานบวชที่ต้องจัดใหญ่โตให้สมหน้าตา ทั้งที่เจตนาของการบวชเป็นให้ผู้บวชเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา ผนวกความเชื่อว่าจะช่วยพ่อแม่ได้เกาะชายผ้าเหลือง ขณะเดียวกันค่านิยมในงานศพที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งมีพิธีกรรมที่ไม่สอดคล้องกับความเชื่อ กระบวนการทางปัญญาได้นำไปสู่การเข้าถึง

ความจริงและที่มาของความจริง การจัดการข้อมูลที่เป็นจริงผ่านใบลานและนำมาปรับรูปแบบพิธีกรรม แต่ด้วยเป็นการเชื่อมโยงกับความเชื่อ ในกระบวนการทางปัญญาทำให้มีการเพิ่มขึ้นของกัลยาณมิตรภายในอำเภอโดยเฉพาะการเพิ่มขึ้นของคณะวิจัยจาก 9 คน เพิ่มอีก 19 คน ถือเป็นกระบวนการที่เป็นมรรควิธีสำคัญของการสร้างกัลยาณมิตรภายใต้สถานการณ์ที่ต้องอาศัยพลังในการเปลี่ยนแปลงความเชื่อที่มีการสะสมมาหลายร้อยหลายพันปี โดยการปรับรูปแบบพิธีกรรมเน้นการส่างความเชื่อโดยเฉพาะงานศพ จนทำให้มีข้อตกลงรวมกันในระดับอำเภอตามที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในส่วนของกระบวนการทางปัญญาอำเภอนาหมื่น

โดยสรุป กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของสามชุมชนที่ประสบความสำเร็จโดยมีงานวิจัยท้องถิ่น(วิธีการทางวิทยาศาสตร์)ในฐานะกระบวนการทางปัญญาและส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องทั้งกระบวนการตั้งคำถาม และ ออกแบบวิธีการที่จะได้มาซึ่งคำตอบอย่างเป็นขั้นตอน นั้นคือการใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ที่สอดคล้องกับหลักของพุทธรรม ในการเข้าถึงความจริง และการจัดการความรู้ในความจริงระหว่างทาง นำไปสู่การเกิดความรู้อย่างเป็นกระบวนการและยกระดับเป็นปัญญาของชุมชนที่ชี้ให้เห็นความสำเร็จรายทางของระเบียบวิธีหรือในพุทธรรมคือ โยนิโสมนสิการเป็นกระบวนการเข้าถึงความจริง จนเกิดหลักการสำคัญ คือ ไตรสิกขาสาม ที่ประกอบด้วย **ศีล** ที่มีนัยของกติกาการใช้ชีวิตเป็นผลให้มี **สมาธิ** คือสติที่ระลึกรู้ในความจริง จนสามารถจัดการความจริง ส่งผลต่อการเกิด **ปัญญา** คือความรู้จากความจริง

ฉะนั้นนัยของกระบวนการทางปัญญาคือการนำไปสู่ชุมชนวิจัย นั้นคือพื้นที่ทางสังคมบนหลักของไตรสิกขาสาม เช่นเดียวกับหลักการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ตามศาสตร์ตะวันตก กล่าวคือ ในกระบวนวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นมาตรฐานสากล ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ การกำหนดปัญหาให้ถูกต้อง (Location of Problems) การตั้งสมมติฐาน (Setting up Hypothesis) การทดลองและเก็บข้อมูล(Experimentation and Gathering of Data) การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of Data) และ การสรุปผล(Conclusion) เมื่อเทียบเคียงกับ กระบวนการทางปัญญาจะ สังเกตได้ว่า ในวิธีคิดแบบนี้ มีการสืบสาวหาสาเหตุเป็นส่วนสำคัญด้วย แต่เอามาแฝงไว้ในขั้นที่ 2 (การตั้งสมมุติฐานหรือปัญหานำการวิจัย) เพราะบางครั้งสาเหตุที่คาดนั้นเองเป็นตัวสมมุติฐาน บางครั้งสาเหตุบ่งถึงสมมุติฐานไปด้วยในตัว แต่ก็มีข้อแย้งว่าในหลายกรณีสาเหตุไม่บ่งชัดถึงสมมุติฐานและต้องตั้งสมมุติฐานเผื่อไว้หลายอย่าง ส่วนในวิธีคิดแบบ (แสวง) อริยสัจ แยกการสืบสาเหตุเป็นขั้นหนึ่งและจัดขั้นทั้งหมดเป็น 2 ระดับเทียบพอเห็นว่าองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการทางปัญญา คือ

กระบวนธรรม (ตามสภาวะ) เป็นขั้นของการที่จะเข้าถึงด้วยความรู้ คือคิดและรู้ให้ตรงความจริงที่เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว คือ ขั้นกำหนดทุกข์ ให้รู้ว่าทุกข์ หรือปัญหาคืออะไรอยู่ที่ไหนมีขอบเขตแค่ไหน คือการ ขั้นการกำหนดปัญหา อย่างบ้านสามขาได้กำหนดว่าทุกคือหนี้สินแต่เหตุแห่งทุกข์มีหลายประการ ชุมชนบ้านโป่งคำก็มองว่าปัญหาอยู่รายได้และรายจ่ายแต่นำไปเชื่อมโยงกับภาวะของความรู้

ในชุมชน ส่วน เครือข่ายองค์กรสงฆ์ก็มองนัยทางเศรษฐกิจครัวเรือนอันเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ทำให้วิธีคิดและวิธีปฏิบัติในความเชื่อเปลี่ยนไปสะท้อนผ่าพิธีกรรมต่าง ๆ ส่งต่อไปสู่ขั้นสืบสาวสมุทัย หยั่งสาเหตุของทุกข์ หรือปัญหานั้น จะไม่แยกต่างหาก ขั้นเก็งนิโรธทำให้เห็นกระบวนการที่แสดงว่าการดับทุกข์แก้ปัญหาเป็นไปได้และอย่างไรคือขั้นของการตั้งสมมุติฐาน

กระบวนวิธี (ของมนุษย์) เป็นขั้นที่จะต้องลงมือปฏิบัติจะเป็นขั้นเฟ้นหามรรคแยกย่อยออกได้ 3 ขั้น คือ มรรค 1 เอสนา (หรือ คเวสนา,รวมทั้งวีมังสนา) แสดงข้อพิสูจน์/ทดลอง หมายถึงขั้นทดลองและเก็บข้อมูล มรรค 2 วิมังสา (หรือประวิจาร)ตรวจสอบ ร่อน เลือกเก็บข้อมูลที่ถูก ต้องใช้ได้จริงนั้น คือขั้นวิเคราะห์ข้อมูล และ มรรค 3 อนุโพธ กันข้อที่ผิดออก จับหรือเฟ้นได้มรรคแท้ ซึ่งนำไปสู่ผล คือแก้ปัญหาได้คือขั้นสรุปผล

เช่นเดียวกันในกระบวนการของการเข้าถึงความจริงในรูปแบบของหลักคิดงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะมรรควิธีทางปัญญา การก่อรูปของหน่วยการเรียนรู้อิสระในฐานะของชุมชนแนวปฏิบัติหรือสังคมแห่งพุทธ การสังฆกรรมร่วมกันที่มีกลไกคือผู้นำหรือนักวิจัยที่อยู่ในกระบวนการของการวิจัยที่เป็นเจ้าของปัญหาโดยตรง นำไปสู่การกระบวนการทางปัญญา เมื่อเทียบเคียงในหลักของพุทธธรรม พบว่า การพัฒนาปัญญา คือ ”กระบวนการ”เข้าถึงความจริง นั้นคือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือการนำมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการเป็นภาคปฏิบัติ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้นๆว่าวิธีโยนิโสมนสิการนี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี โดยหลักการ ก็มี 2 แบบ คือ 1) โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือกำจัดอวิชชาโดยตรง และ 2) โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือบรรเทาตัณหา เป็นชั้นของการเข้าถึงความจริงที่มีผลต่อการจัดตั้งทีมวิจัยที่สำนึกรู้ร่วมกันและเป็นชุมชนแห่งปัญญา ได้สะท้อนอยู่สองหลักการสำคัญในเชิงวิธีโยนิโสมนสิการตามหลักพุทธธรรมประกอบ ด้วย วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง พิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมาอาจเรียกว่าวิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นวิธีโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน และ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหาเป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเองอีกแบบหนึ่งความจริงวิธีคิดแบบนี้มิใช่มีแต่การจำแนกแยกแยะ หรือแจกแจงออกไปอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีการจัดหมวดหมู่หรือจัดประเภทไปด้วยพร้อมกัน แต่เน้นในแง่การจำแนกแยกแยะ จึงเรียกว่า”วิภัชชะ”ถ้าจะเรียกอย่างสมัยใหม่ก็คงว่า วิธีคิดแบบวิเคราะห์

ในขณะที่หลักของการวิจัยในทางวิทยาศาสตร์ กาญจนา แก้วเทพ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “การวิจัยจากจุดเริ่มต้น จนถึงจุดสุดท้าย” ในขั้นของการรวมตัวของทีมวิจัย นัยสำคัญคือ ขั้นบ่มเพาะความคิดจะประกอบด้วยขั้นตอนหลักๆถึง 5 ขั้นตอนคือตั้งแต่ ขั้นตอนที่ 1 สังเกตปรากฏการณ์แล้วบังเกิดความสงสัย ต่อมเอ๊ะริมทำงาน ขั้นตอนที่ 2 ไปอ่านแนวคิด/ทฤษฎี/งานวิจัยที่เคยมีมาก่อนพร้อมทั้งขบคิดถึงปัญหาในขั้นตอนที่ (1) ขั้นตอนที่ 3 จากข้อสงสัยที่ถูกผสมกับทฤษฎีจะกลายเป็น

ปัญหานำการวิจัยและการคาดเดาผู้ต้องสงสัย (ตัวแปร) ขั้นตอนที่4 จากการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ มาร้อยเป็นกรอบแนวคิดและแปลงตัวแปรเพื่อนำมาวัดด้วยกระบวนการสร้างนิยามศัพท์ปฏิบัติการ และนำไปสู่ ขั้นลงมือปฏิบัติการเริ่มตั้งแต่ ขั้นตอนที่ 5 คือการออกแบบงานวิจัยและเลือกประเภทข้อมูล ทั้ง 5 ขั้นตอนนั้นเป็นการดำเนินงานอย่างเป็นกระบวนการของหน่วยการเรียนรู้ที่ก่อตัวขึ้นในกระบวนการของการพัฒนาข้อเสนอหรือปัญหานำการวิจัย คือ ผู้วิจัยและทีมวิจัย และสืบเนื่องไปสู่การออกแบบการบริหารงานวิจัยและผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นทั้ง 3 ชุมชน

มรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาการในการเสริมพลังอำนาจชุมชน

มรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาการในการเสริมพลังอำนาจชุมชนให้สามารถจัดการตนเองของชุมชนสู่ความเป็นชุมชนวิจัย ด้วยบริบทของกระบวนการทางปัญญาและความต่อเนื่องในการแก้ปัญหาทั้งสามชุมชนที่กล่าวมา นัยสำคัญคือวิธีการหรือมรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาที่สืบเนื่องของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน มีองค์ประกอบที่สำคัญของบริบททั้งทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และจารีตประเพณีวัฒนธรรม ก่อให้เกิดกลไกที่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนโดยเฉพาะจารีตปฏิบัติ ที่ประกอบด้วย กลไกผู้นำที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอย่างพระสงฆ์ ที่ชุมชนบ้านโป่งคำ และ เครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่น มาทำหน้าที่เป็นผู้นำในกระบวนการทางปัญญา ขณะที่บ้านสามขาเป็นผู้นำที่ไม่ใช่ผู้นำทางการร่วมมือกับผู้นำที่เป็นทางการแต่ผ่านประสบการณ์การแก้ปัญหามาด้วยกัน ในขณะเดียวกันต้นทุนของทั้ง 3 ชุมชนได้มีประสบการณ์การจัดการปัญหามาก่อน มีบทเรียนที่ส่งผลต่อการออกแบบวิธีการแก้ปัญหาจากประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ก่อนอาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหา ผนวกกับกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ทางกายภาพและที่ตั้งของชุมชนที่ห่างไกลความเป็นเมืองและมีความเป็นชุมชนชนบทที่ยังดำรงไว้ซึ่งจารีตในวิถีการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมในการใช้ชีวิต ยังมีการยึดถือปฏิบัติไม่ว่าจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายนอกชุมชนก็ตาม ถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญในออกแบบมรรควิธีในกระบวนการทางปัญญาด้วยวิธีคิดแบบอริยสัจจ์

ด้วยประสบการณ์ของชุมชนที่ผ่านกระบวนการไขปัญหาด้วยชุมชนเอง นับเป็นทุนความรู้ที่มาจากประสบการณ์การเผชิญปัญหาของคนในชุมชน และส่งผลให้เกิดการร่วมตัวเพื่อแก้ไขปัญหาในวิกฤติที่เกิดขึ้น โดยอาศัยกระบวนการลงมือปฏิบัติจริงและร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้นไม่ว่าผลของการแก้ปัญหาจะเป็นผลดีหรือผลที่ก่อให้เกิดความต่อเนื่องของปัญหาก็ตาม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนต้องดำเนินร่วมกัน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นสาเหตุมาจากการกำหนดนโยบายของภาครัฐในการพยายามเข้ามาสนับสนุนให้ชุมชนสามารถบรรลุเป้าหมายหรือความสำเร็จที่ถูกกำหนดมาจากภาครัฐ ในขณะที่ภาครัฐยังขาดความเข้าใจในตัวปัญหา ขาดการเชื่อมโยงในบริบทของความเป็นจริงในชุมชนทั้งด้านวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ แบบแผนในการดำเนินชีวิต ตามหลักของสังคมวิทยาโดยเฉพาะนิสัยใจคอคน

ในชุมชน ไม่มีปรากฏการณ์ในการย้อนแย้งของคนในชุมชน เพราะอยู่บนฐานความเชื่อที่ถูกกระทำให้เชื่อในระบบและกลไกของภาครัฐที่มีเงินเป็นตัวนำของกระบวนการออกแบบในการพัฒนา จะเห็นได้จากชุมชนบ้านสามขาที่ได้เริ่มร่วมตัวการแก้ปัญหา ก่อนนำมาสู่การเริ่มต้นโดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา “บ้านสามขาไม่แตกต่างกับชุมชนอื่น แต่บังเอิญมันเป็นปัญหาขึ้นมาเรื่องหนี้สินเพราะที่นี่มีการตั้งกลุ่มการเงินเยอะมาก จำนวน 40 กว่ากลุ่มที่เอามาปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้านกู้ แต่ลองคิดดูว่าการปล่อยเงินกู้ของชาวบ้านตอนนั้นร้อยละ 5 จนมาถึงช่วงปี 2538 และ 2539 ทำให้รู้ว่าเป็นวิกฤต มันเกิดอะไรขึ้น (มีการผูกขอตาย) ปัญหามันเกิดจากเราๆ ต้องแก้เอง พวกพ่อเริ่มร่วมตัวกันในปี 2541 เริ่มจากปรับปรุงโครงสร้างหนี้ใหม่ และระดมหุ้นอีกครั้งเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อจะมาแก้ปัญหา ชาวบ้านบางคนยังหัวเราะ ลำพังเงินใช้หนี้ยังไม่มีจะเอาที่ไหนมาออม กลัวจะไม่ไหว แต่สุดท้ายช่วงปลายปี 2541 เราก็สามารถตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นได้”[88] ซึ่งเป็นบทเรียนสำคัญที่นำมาสู่การถกเถียงและพิจารณาถึงการแก้ปัญหาก่อนนำมาสู่การออกแบบวิธีการในการลดปัญหาหนี้สินของชุมชน พร้อมทั้งได้เชื่อมโยงว่าเหตุของการเป็นหนี้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาของภาครัฐที่เกิดวิกฤติในปี 2540 อย่างไร “ที่มาและเหตุปัจจัยของการเกิดหนี้สินต่าง ๆ มันทำให้ไปแตะหลายเรื่อง เช่น เรื่องของวิเคราะห์ตามสถานการณ์ตอนนั้นปี พ.ศ. 2540 เป็นเรื่องวิกฤติ ฟองสบู่แตกเนื้อหาของฟองสบู่แตกคือ รัฐบาลเอาเงินในประเทศไปต่อสู้เรื่องค่าเงินบาท จนกระทั่งเงินสำรองหน้าตักของประเทศหมด จึงเกิดการกู้ยืมสิ่งที่ตามมาก็คือธนาคารบางธนาคารล่ม หน่วยงานบางหน่วยงานไปไม่รอด แต่ว่านั้นไม่ใช่สาระสำคัญ และบ้านสามขาก็อยู่ในสภาวะนั้นเช่นกัน มีการกระตุ้นชาวบ้าน โดยตั้งคำถามง่ายๆ ว่า “ที่รัฐบาลล่มเป็นเพราะอะไร เพราะอะไรเงินสำรองหน้าตักของรัฐบาลหมด”[89] ซึ่งจะเห็นว่าชุมชนมีฐานประสบการณ์ ในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง มีกระบวนการในการพัฒนาทักษะโดยเฉพาะการพิจารณาแยกแยะ วิเคราะห์ ออกแบบวิธีการในการกำหนดกิจกรรมการแก้ปัญหาและมีการทบทวนผลของการแก้ปัญหา เช่นเดียวกับ ชุมชนบ้านโป่งคำ ก่อนที่จะมีการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชุมชนได้มีการเผชิญกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติผนวกกับการบุกรุกพื้นที่ทำกินในการทำเกษตรเชิงเดี่ยว เป็นผลให้ฐานเศรษฐกิจครัวเรือนจากเดิมที่มีการพึ่งพาระหว่างกันและการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต้องเปลี่ยนไปพึ่งภายนอกมากขึ้นเห็นได้จากวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนหลังปี 2538 แต่ก็ยังมีกลไกผู้นำโดยเฉพาะพระสงฆ์ ที่พยายามสวนกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้หยิบยกความรู้และภูมิปัญญาเดิมของชุมชนมาปรับใช้ใหม่ การเริ่มทำแปลงสาธิตเกษตรผสมผสานที่เป็นรูปธรรม นำมาสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิดของคนในชุมชน แต่อยู่บนเงื่อนไขการใช้ความรู้ของชุมชน

---

[88] บุญเรือน เฒ่าคำ. (23 พฤษภาคม 2561). ผู้ใหญ่บ้าน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

[89] ชาญ อุทยะ.(23 พฤษภาคม 2561). ผู้ใหญ่บ้าน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

ผนวกกับการวิเคราะห์บริบทของปัญหาที่ส่งผลกระทบกับชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งการพูดคุยเพื่อปรับเปลี่ยนบนหลักของวิถีเดิมไม่สามารถที่นำไปสู่ความสำเสร็จได้ แม้พระสงฆ์จะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณก็ตาม แต่กระแสของวัตถุนิยมเป็นเงื่อนไขที่สำคัญมากกว่ารวมทั้งเรื่องปากท้อง การเกิดขึ้นของแปลงสาธิตโดยการนำของพระอาจารย์สมคิด จารณธมโม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของรูปธรรมในการสร้างการมีส่วนร่วมและนำไปสู่การปรับวิธีคิดของชุมชน พร้อมทั้งจุดเริ่มในการร่วมตัวของกลุ่มสตรีที่ต้องการมีอาชีพเสริม นำไปสู่การลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ได้มีการรวมตัวเป็นกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ จำนวน 10 คน และ มีการสนับสนุนเพิ่มเติมจากพระอาจารย์สมคิด จารณธมโม และได้มีการขยายสมาชิกเพิ่มเป็น 60 คน มีการวางระบบเป็นกองทุนหมุนเวียนภายในกลุ่ม แต่ด้วยการหยิบยกเอาความรู้เรื่องผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ มาเป็นผลิตภัณฑ์หลักในการทำอาชีพเสริม ขณะเดียวกันในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มพบว่า ภูมิปัญญาดังกล่าวเริ่มเลื่อนหายไม่มีการสืบทอด “การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติของบ้านโป่งคำ เป็นมรดกทางภูมิปัญญาอันล้ำค่าอันหนึ่งที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ บ้านโป่งคำสมัย 60 ปีก่อนนั้น สภาพของชุมชนยังห่างไกลความเจริญมาก ไม่มีถนน ไม่มีไฟฟ้าไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกใด ๆ ในชีวิตทั้งสิ้น ลักษณะของชุมชนจะอยู่กันแบบเรียบง่าย การไปมาหาสู่กับท้องถิ่นอื่นจะยากลำบากไม่มีแม้นแต่จักรยานยนต์สองล้อในอำเภอสันติสุข ไปไหนมาไหนจะต้องเดินตลอดฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกเลยที่ชาวบ้านจะต้องสรรหาเครื่องนุ่งห่มทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตประจำวันด้วยตนเอง”[90] สมัยก่อนพออายุย่างเข้าสู่วัยสาว พ่อแม่จะต้องให้ได้เรียนเกี่ยวกับการทอผ้า ซึ่งสมัยนั้นทุกครอบครัวจะต้องมีสวนฝ้าย ถ้าหากไม่ปลูกฝ้ายเป็นสวนก็จะปลูกแซมกับข้าวไร่ ถ้าครอบครัวไหนไม่ปลูกฝ้ายก็จะไม่มีฝ้ายสำหรับมาปั่นเพื่อทอเสื้อผ้าใส่”[91] จากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มฯ ทำให้มีการทบทวนถึงอดีตเรื่องการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติอย่างที่กล่าวมา เมื่อนำมาเทียบเคียงกับปัจจุบันไม่ได้มีการสานต่อในกลุ่มคนรุ่นใหม่ เนื่องด้วยการคมนาคมที่สะดวกขึ้นทำให้ง่ายต่อการซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูป ผนวกกับค่านิยมกับสินค้าใหม่ ทำให้ผ้าทอเป็นเพียงความรู้และล้าสมัย สำหรับเยาวชนคนรุ่นใหม่ แต่ทางกลุ่มฯได้พยายามเรียนรู้และยกระดับคุณค่าของผ้าทอย้อมสีธรรมชาติให้มีคุณค่าที่สามารถมีผลตอบแทนได้ในรูปแบบของผลิตภัณฑ์ของชุมชนโดยการแปลงจากคุณค่าเป็นมูลค่า แต่นัยสำคัญคือจะมีการสืบสอดอย่างไรและนำไปสู่การสร้างรายได้ให้กลุ่มได้อย่างไร ความพยายามของกลุ่มสตรีที่ได้ร่วมกลุ่มเป็นบทเรียนสำคัญที่นำไปสู่การออกแบบการวิจัยท้องถิ่นในการแก้ปัญหาทั้งการสืบทอดและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของผ้าทอย้อมสี

---

[90] อ้างใน พระสมคิด จารณธมโม และคณะ. กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่ง อำเภอสันติสุข. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2545. น 9.

[91] ฟอง บังเมฆ อ้างในฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น. 13.

ธรรมชาติ รวมทั้งการพัฒนาการบริหารจัดการของกลุ่ม ส่วนเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น ก่อนดำเนินการวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาประสบการณ์เดิม เริ่มจากการชวนกันมองปัญหาของพระสงฆ์ในพิธีกรรมหรือศาสนพิธีของชาวบ้านในอำเภอนาหมื่นที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปตามค่านิยมมากกว่าการเรียนรู้แก่นธรรมของพุธศาสนาโดยอาศัยการกล่าวอ้างความเชื่อที่มาแต่เดิม เป็นผลต่อฐานเศรษฐกิจครัวเรือนที่เหลื่อมล้ำกันและในพิธีกรรมเริ่มมีการแบ่งแยกระหว่างคนมีฐานะกับคนไม่มีฐานะหรือคนที่มีรายได้น้อย จนส่งผลให้พิธีกรรมทั้งงานมงคลและงานอวมงคลมีค่าใช้จ่ายที่สูง จากเหตุการณ์ดังกล่าวทางพระสงฆ์โดยการนำของพระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ เจ้าอาวาสวัดนาหวายได้มาหารือและจัดทำเป็นแผนร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในอำเภอนาหมื่นโดยการนำเสนอแผนต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องด้วยเป็นเรื่องของความเชื่อมีความยากในการปรับเปลี่ยนวิธีคิดของคนแต่ด้วยพระสงฆ์ซึ่งเป็นทั้งผู้ประกอบพิธีกรรม รวมทั้งเป็นผู้ที่อยู่กับความเชื่อ ได้นำไปสู่การหาวิธีการที่เหมาะสมโดยรวมตัวกันเป็นเครือข่ายอย่างที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาข้างต้น ในการแก้ไขปัญหาและปรับเปลี่ยนรูปแบบของพิธีกรรมที่ทำให้ชาวบ้านได้เข้าถึงแก่นธรรมและปฏิบัติในศาสนพิธีให้ถูกต้อง ในข้อจำกัดของวิธีคิดจากการเริ่มต้นในกลุ่มพระสงฆ์ เริ่มมีการเข้ามาของเครือข่ายคนในอำเภอนาหมื่น โดยเฉพาะเครือข่ายประชาชนอำเภอนาหมื่น และ สภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่น การมีส่วนร่วมในการคิดร่วมเริ่มมีการก่อตัวและเป็นกระแสมากขึ้นในอำเภอนาหมื่นความสัมพันธ์ในเชิงจารีต ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายหัววัด รวมทั้งผู้ประกอบพิธีกรรมอย่างมรรคนายก เริ่มเข้าร่วมแลกเปลี่ยนและพิจารณาถึงสถานการณ์เกิดขึ้น และได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมร่วมกันในการสืบค้นถึงหลักการต่าง ๆ ของพิธีกรรมจากความเชื่อ ซึ่งพอสรุปได้จากภาพที่ 5

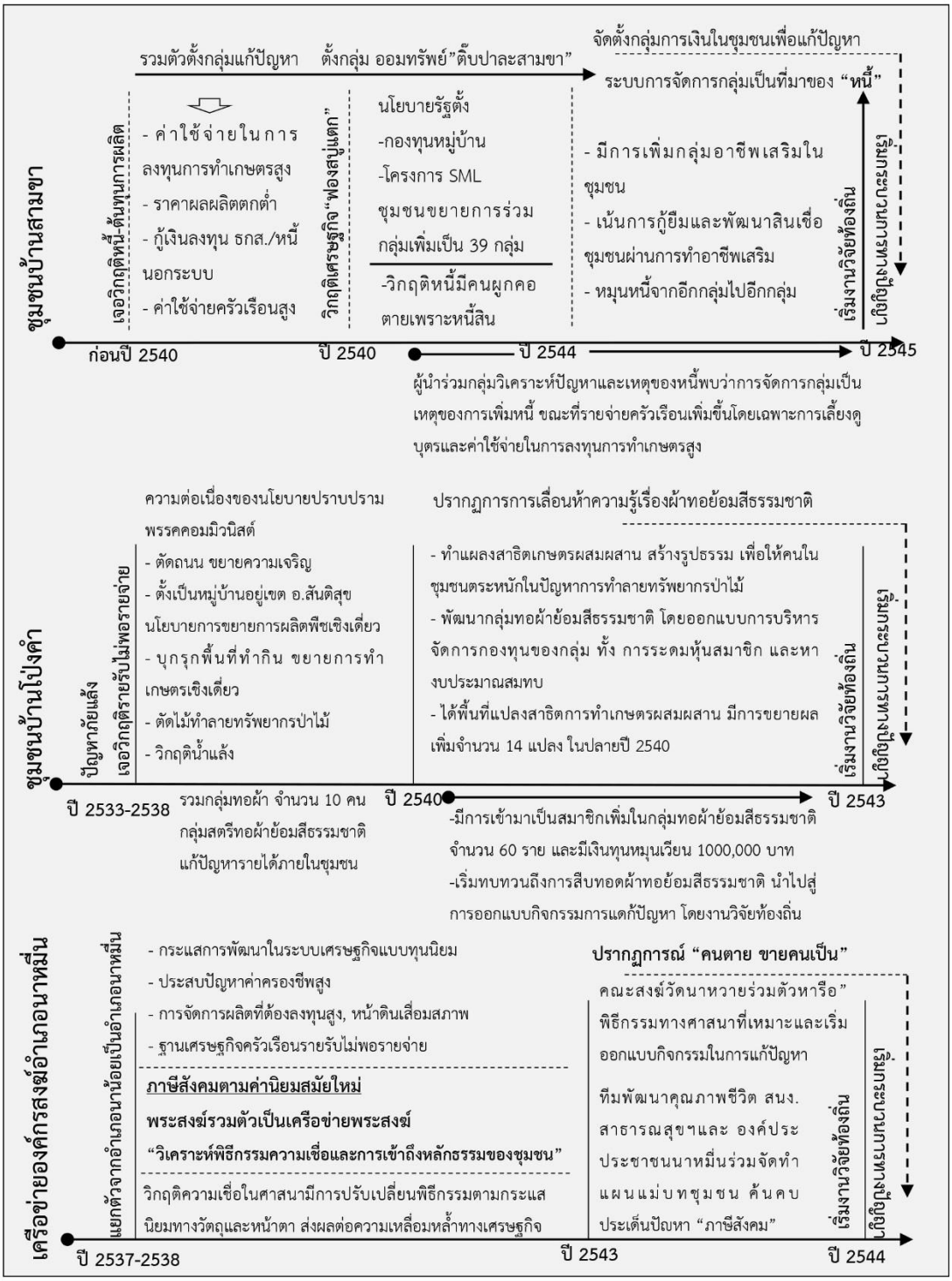

ภาพที่ 5 ทุนประสบการณ์ วิธีคิดของชุมชน ก่อนเริ่มต้นแก้ปัญหาด้วยงานวิจัยท้องถิ่น

จากที่กล่าวมา ประสบการณ์ของทั้ง 3 ชุมชนก่อนนำมาสู่การใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำมาสู่การออกแบบวิธีการหรือมรรควิธีการแก้ไขปัญหาตามหลักการของงานวิจัยท้องถิ่น มีกลไกสำคัญคือพี่เลี้ยงงานวิจัยท้องถิ่นหรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นทำหน้าที่ในการบริหารกระบวนการออกแบบในการจัดทำข้อเสนอโครงการ ทั้งการตั้งคำถามการวิจัยด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการเสริมทักษะของคนในชุมชนให้ได้เห็นถึงศักยภาพโดยเฉพาะความรู้ของตัวเองในการแก้ปัญหา กระบวนการจำแยกแยกแยะปรากฏการณ์และเชื่อมโยงตัวปัญหากับคำถามการวิจัย และจัดกระบวนการให้มีภาวะของการตัดสินใจร่วมกันในคำถามที่เกิดขึ้น นำไปสู่การออกแบบวิธีวิจัยในมิติของการกำหนดกิจกรรมในการวิเคราะห์เหตุที่ของผล (ตัวปัญหา) หรือใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ที่เรียกว่าระเบียบวิธีวิจัย ที่เป็นองค์ประกอบของกระบวนการทางปัญญาและสามารถนำไปสู่ขั้นตอนในการเชื่อมโยงที่มาเหตุในขั้นของสมุทัย และค้นหาความรู้ที่นำมาสู่การกำจัดปัญหาคือขั้นของการตั้งสมมุติฐานของการวิจัยหรือคำถามในการวิจัย ในส่วนนี้พี่เลี้ยงงานวิจัยต้องทำงานหนักในการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวของกับปัญหาขณะเดียวกันก็ต้องทำหน้าที่เป็นกัลยามิตรที่ดีในการจัดกระบวนการออกแบบวิธีการที่ต้องสัมพันธ์กับบริบทของพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะการออกแบบกิจกรรมของพี่เลี้ยงในการวิเคราะห์บริบทของชุมชนที่เชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ของปัญหา และนำมาสู่วิธีการในการบริหารกระบวนการให้เกิดการคิดร่วมตัดสินใจร่วมในการกำหนดกิจกรรม ทั้งนี้ต้องสอดรับกับบริบทวิธีคิดของทีมวิจัย และลักษณะทางสังคมวิทยานิสัยใจคอของคนในชุมชนเป็นที่ตั้งตามภูมิสังคมของชุมชน การทำหน้าที่ตรงจุดนี้เป็นการสร้างจุดเปลี่ยนทางความคิดของคนในชุมชนผลลัพธ์ที่สำคัญคือการเกิดกลไกนักวิจัยชาวบ้าน ระหว่างกลุ่มผู้นำที่ผ่านประสบการณ์การแก้ปัญหา และ กลุ่มชาวบ้านที่เป็นเจ้าของปัญหา รวมไปถึงกระบวนการสนับสนุนกระบวนการของการวิจัยที่ต้องต่อเนื่องของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา ซึ่งเป็นการบริหารงานวิจัยของกลไกพี่เลี้ยงหรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น “พี่เลี้ยงจะต้องเปิดใจรับฟังปัญหาหรือความต้องการทั้งหมด เพื่อให้ บรรยากาศ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ค่อนข้างลื่นไหล ไม่ใช้กรอบอะไรมาขวาง ความคิดและปัญญา ชวนคิดชวนคุย ชวนแลกเปลี่ยนกันไปจนเกิดการร่อนปัญหา ด้วยความคิดและสติปัญญา โดยพี่เลี้ยงเองจะต้องมีแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ชัดเจน มีความใส่ใจ ให้ความเคารพ ไม่มองข้ามในสิ่งที่ชุมชนนำเสนอ ไม่ว่าจะต้องใช้เวลาหลายต่อหลายครั้งในการพัฒนาประเด็นการวิจัย ให้มีความชัดเจนก็ตาม แล้วหนทางในการพัฒนาประเด็นวิจัยก็ไม่ใช่เรื่องยาก”[92] ถือว่าเป็นบทบาทของพี่เลี้ยงที่นำมาสู่การออกแบบโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้ง 3 ชุมชน

---

[92] ฉัตรวดี นนทรีย์ อ้างใน เกศสุดา สิทธิสันติกุล.ส่างความเชื่อเพื่อแก่นธรรมพิธีกรรมคนนาหมื่น, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548

อย่างไรก็ตามการออกแบบกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของทั้งสามชุมชนใช้ในการเสริมศักยภาพตัวเองและเสริมพลังอำนาจของชุมชนในการแก้ไขปัญหา ความต่างในความเหมือนในวิธีวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่เน้นการสร้างความรู้เฉพาะและพัฒนาระดับปัจเจกบุคคลให้เป็นผู้รู้หรือมีความสามารถในการจัดการปัญหาด้วยตัวเองของชุมชน ถือเป็นระเบียบวิธีที่ดีและสำคัญเมื่อนำหลักแนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่นมาผนวกจะแปรสภาพเป็นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างบุคคล (นักวิจัย) กับการสร้างความรู้ (พื้นที่วิจัย) แทนที่จะเรียนรู้หรือความรู้เฉพาะปัจเจกบุคคล (นักวิจัย) กลายเป็นกระบวนการสร้างหรือพัฒนาความรู้และยกระดับให้เป็นความรู้ร่วม (รู้ตัวเอง เรียนรู้ร่วม) ปัญหาถูกแก้ระหว่างทางและเกิดความรู้ใหม่นำไปสู่การจัดการความรู้ระหว่างทาง (เกิดความรู้ใหม่) ส่งผลให้มีการพัฒนาทักษะการบริหารกระบวนการ (ปัญญาร่วมหมู่) มีการบูรณาการความรู้ในการแก้ไขปัญหาและส่งผลความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในกระบวนการทางปัญญา ซึ่งรูปธรรมจะเห็นได้จากที่ผู้วิจัยอธิบายไว้ในส่วนของบริบททางปัญญาทั้งสามชุมชนที่กล่าวมา อย่างการปรับโครงสร้างหนี้ในกิจกรรมการจัดกตั้งกลุ่มออมทรัพย์ฯ และใช้เงื่อนไขของกลุ่มออมทรัพย์ฯในการบูรณาการกองทุนของบ้านสามขา หรือ การจัดการความรู้ภายนอกชุมชนในการจัดการวัตถุดิบในการพัฒนาเฉดสี รวมถึงเทคนิคการมัดย้อมของบ้านโป่งคำส่งผลให้มีการเสริมสร้างพลังเครือข่ายเยาวชนในการจัดการป่าบ้านโป่งคำ ในขณะที่เครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่นใช้กระบวนการสืบค้นใบลานในพิธีกรรมอวมงคลของงานศพมาสร้างข้อคิดเห็นเพื่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความเชื่อทำให้วิธีคิดคนในอำเภอนาหมื่นเปลี่ยนแปลงและมีข้อตกลงร่วมในระดับอำเภอ มีการขยายผลและความต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ซึ่งผลความสำเร็จของกระบวนการทางปัญญาผู้วิจัยพบว่ามีด้วยกัน 3 ขั้นตอน ดังนี้

การสร้างและออกแบบกระบวนการทางปัญญา

จากภาพความแตกต่างหลากหลายของสถานการณ์ปัญหาที่เป็นอยู่ภายในชุมชน การอาศัยงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา และส่งผลต่อกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน ทำให้คนมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยความต้องการของคนในชุมชนที่เป็นตัวกำหนดข้อสงสัยภายใต้วิธีวิเคราะห์ของคนในที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือการวิจัย กล่าวคือกระบวนการก่อเกิด การตั้งคำถามถือเป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการบรรลุเป้าหมายการวิจัยที่ต้องสอดรับกับวิถีของชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของข้อสงสัยหรือการตั้งคำถามต้องขึ้นกับปัจจัยที่เป็นสภาพความเป็นจริงของชุมชนในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา คือบริบทพื้นฐานสำคัญของการก่อเกิดกระบวนการทางปัญญา ผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบของกระบวนการทางปัญญาโดยเฉพาะประสบการณ์ของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน ได้ชี้ให้ผู้วิจัยเห็นถึงที่มาของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน คือประสบการณ์การแก้ปัญหาที่มีผลมาจากการเผชิญปัญหาของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน จนต้องลุกขึ้นมาแก้ปัญหาด้วยตัวชุมชนก่อนนำมาสู่การแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญา อย่างชุมชนบ้านขาก่อนเริ่มดำเนินงาน

วิจัยท้องถิ่นได้มีประสบการณ์การแก้ปัญหาทั้งการร่วมกลุ่มกองทุน ต่าง ๆ ภายในชุมชนในการแก้ปัญหาหนี้สินแต่กลับพบว่าวิธีการจัดการเป็นปัญหาสำคัญสุดท้ายทั้งการร่วมกลุ่มรวมทั้งการตั้งกลุ่มใหม่เป็นเหตุหนึ่งของปัญหาหนี้สินเช่นกัน แต่การทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และเข้าใจร่วมกันว่าสาเหตุของปัญหาหนี้สินแท้จริงเป็นมาจากอะไร และเป็นได้อย่างไร เลยส่งผลให้มีการคิดพิจารณาใหม่ด้วยกระบวนการทางปัญญา เน้นการตั้งคำถามว่าเป็นหนี้ได้อย่างไร และออกแบบวิธีการในการหาทำตอบ (การกำหนดขอบเขตของการวิจัย) ถึงเหตุของปัญหาก่อนนำคำตอบของเหตุที่มาแก้ปัญหา ขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำโดยนำของพระอาจารย์สมคิด ร่วมกับกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ที่มองว่าปัญหาเรื่องการสืบทอดภูมิปัญญาทอผ้าย้อมสีธรรมชาติเริ่มเลื่อนหายไปกับกระแสสังคมปัจจุบัน คนรุ่นใหม่ไม่มีการสืบทอดต่อ กลุ่มแม่บ้านในชุมชนเริ่มห่างจากการทอผ้าเนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตจากเดิมสู่การผลิตแบบใหม่ไม่ต้องทอผ้าใช้เองการคมนาคมที่ดีขึ้นไม่จำเป็นต้องทอผ้าใส่เอง เพราะมีเสื้อผ้าสำเร็จรูปจำหน่าย เหล่านี้คือปรากฏการณ์ของปัญหา จะมีแนวทางในการสืบทอดและนำไปสู่การแก้ปัญหารายรับไม่พอรายจ่ายได้อย่างไร การหาคำตอบถึงเหตุของปัญหาคือการอาศัยการสืบค้นภูมิปัญญาที่ยังคงมีความสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนบ้านโป่งคำ เดิมที่เคยมีประสบการณ์ในการแก้ปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะการทำพื้นที่แปลงสาธิตการฟื้นฟูป่าหลังวัดโป่งคำเพื่อดึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการร่วมกันแก้ปัญหาที่เป็นมูลเหตุสำคัญในความต่อเนื่องของการการออกแบบกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาจาก “ป่าสู่ผ้า” ที่เป็นแนวคิดหลักของกระบวนการทางทางปัญญาของชุมชนบ้านโป่งคำ ในขณะที่เครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น ผู้วิจัยถือว่าเป็นประเด็นสำคัญที่นำสู่การเปลี่ยนแปลงเนื่องจากกระบวนการทางปัญญานำไปสู่การส่างความเชื่อ หรือการเปลี่ยนแปลงความเชื่อของคนในชุมชน เมื่อกลุ่มพระสงฆ์วัดนาหวายนำโดยพระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ เริ่มเห็นถึงปัญหาที่เป็นผลมาจากความเชื่อและสะท้อนผ่านพิธีกรรมต่างๆ ในศาสนพิธี อย่างงานบวช งานแต่งงาน งานศพ รวมไปถึงประเพณีสำคัญ ที่คนในอำเภอนาหมื่นมีค่าจ่ายที่เกิดตัวเพราะมีเหตุมาจากเรื่องหน้าตาศักดิ์ศรี ที่ต้องดูดีไว้ก่อนอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่มีความเจริญทางวัตถุมากขึ้น ทั้งที่ศาสนพิธีไม่ได้บ่งบอกไว้ แต่มีการต่อยอดขยายความในเรื่องความเชื่อใหม่ที่สุดท้ายมีผลกระทบต่อฐานเศรษฐกิจครัวเรือนทั้งความไม่เทียมกันในสถานะทางสังคมคนมีน้อยทำบุญน้อยก็ถูกมองว่าไม่เหมาะสม คนมีมากได้หน้าได้ตา ความสัมพันธ์เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง จากการที่พระสงฆ์เริ่มเห็นถึงสถานการณ์ดังกล่าวก็มีการเริ่มแต่ปัญหาแต่ด้วยข้อจำกัดว่าเป็นเรื่องของความเชื่อ ก็มีการร่วมกันเป็นเครือข่ายพระสงฆ์ และเริ่มทำงานร่วมกันกับสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นโดยอาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหานำไปสู่การปรับรูปแบบพิธีกรรมความเชื่อที่จะส่งผลต่อการเรียนรู้แก่นธรรมของประชาชนอำเภอนาหมื่น

ฉะนั้นการออกแบบกระบวนการทางปัญญาที่ประกอบด้วย กลุ่มคนวิจัยที่ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยซึ่งเป็นคนในชุมชน อาจเป็นผู้นำชุมชน ผู้รู้ในชุมชน ข้าราชการเกษียณ ผู้นำทางจิตวิญญาณ หรือหมายรวมไปถึงผู้นำทางศาสนา ที่ไม่สถานะทางสังคมที่เป็นทางการ แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่ได้เป็นผู้นำทางการเนื่องด้วยบริบทของพื้นที่ชุมชนทั้งสามชุมชนยังดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ นัยของผู้นำที่เป็นทางการจะเป็นกระบวนการเลือกภายใต้ความสัมพันธ์เชิงวิถีที่ผูกพันมากกว่านัยทางการเมือง ฉะนั้นความเป็นผู้นำส่วนใหญ่มาจากศรัทธาของคนภายในชุมชน และเป็นที่เคารพนับถือผนวกกับกลุ่มคนดังกล่าวมีพื้นฐานของเจตนาหรือสำนึกรู้ที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้ชุมชนไปในทางที่ดีขึ้น ใช่เพียงมีเจตนาการจัดการในประโยชน์เฉพาะตน อย่างชุมชนบ้านสามขาผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้อาวุโสที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน ในขณะที่องค์ประกอบของทีมวิจัยจะเป็นกลุ่มผู้นำที่ประสบปัญหาเดียวกันและผ่านกระบวนการแก้ไขเรียนรู้ลองผิดลองถูกมาด้วยกัน อย่าง ชาญ อุทยะ หรือ หนานชาญ ก็เป็นผู้ประสบกับปัญหาหนี้สิ้น ขณะที่จ่าชัยหรือจ่าสิบเอกชัย วงศ์ตระกูล ก็เจอปัญหาหนี้สินมาด้วยเช่นกันโดยเฉพาะหนี้สินในระบบราชการ และเป็นผลต่อการก่อหนี้นอกระบบ รวมทั้งนักวิจัยคนอื่น ๆ ต่างเป็นส่วนหนึ่งของผู้ที่ประสบปัญหาหนี้สินที่ไม่แตกต่างกัน ผนวกกับแต่ละคนก็เป็นผู้นำหรือแกนนำในชุมชนที่ผ่านประสบการณ์การแก้ปัญหาหนี้ยกตัวอย่างเช่น บุญเรือน เฒ่าคำ ที่ ณ ปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้านสามขา เคยแก้ปัญหาหนี้สินโดยการพยายามทำอาชีพเสริมอย่างไม้แกะสลัก แต่ก็พบว่าไม่เหมาะกับตัวเองแต่ไปเข้าร่วมกลุ่มแกะสลักเพียงเพื่อต้องการเงินทุนมาหมุนเวียนเพื่อใช้หนี้มากกว่าพัฒนาศักยภาพตัวเองในการแกะสลักและได้ผลิตภัณฑ์การแกะสลักนำไปจำหน่ายแล้วแก้หนี้สินได้ เช่นเดียวกับ ชุมชนบ้านโป่งคำที่มีพระสงฆ์เป็นนำกระบวนทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งพบว่าท่านมีความรู้ความสามารถเนื่องด้วยผ่านการบวชเรียนมาและผ่านกระบวนการของการทำงานพัฒนาร่วมกับหน่วยงานเอกชน ที่สำคัญเป็นแกนนำสำคัญของภาคประชาชนในจังหวัดน่าน ทั้งเครือข่ายประชาคมเมืองน่าน กลุ่มฮักเมืองน่าน ในขณะที่ในชุมชนก็ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพและศรัทธา ถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญนำไปสู่การดึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อย่างการสร้างแปลงสาธิตในการจัดการป่า ผนวกกับท่านเป็นลูกหลานของคนในชุมชน ทำให้ง่ายต่อการเป็นผู้นำในกระบวนการทางปัญญาในขณะที่ทีมวิจัยคือคณะวิจัยในชุมชนโป่งคำคือกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของความรู้และเป็นผู้มีประสบการณ์การทำผ้าทอย้อมสีธรรมชาติส่วนใหญ่ก็เป็นผู้รู้เรื่องกระบวนการทอผ้า อย่างแม่ฟอง บังเมฆ ถือว่าเป็นผู้ชำนาญการทอ รวมทั้งแม่หลอ จันอ้น ขณะเดียวกันก็มีการสร้างเงื่อนไขให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในทีมวิจัยเนื่องด้วยเป็นเงื่อนไขของกระบวนการทางปัญญาก่อนนำไปสู่การใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา ขณะเดียวกันการเข้ามาสนับสนับสนุนของหน่วยงานในอำเภอโดยมีนางนงนุช ทำงาม นักวิชาการสาธารณสุข อำเภอสันติสุข เข้ามาเป็นกลไกสำคัญในการจัดการข้อมูลความรู้ในกระบวนการวิจัย ขณะที่เครือข่ายองค์กรสงฆ์และองค์กรประชาชนอำเภอนาหมื่น ที่นำโดยพระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ

และพระสงฆ์ของวัดนาหวาย อาศัยการร่วมกันเป็นเครือข่ายพระสงฆ์ในอำเภอนาหมื่นที่เชื่อมโยงกับหัววัดต่าง ๆ ในเขตอำเภอนาหมื่นทั้ง 4 ตำบล เข้ามาร่วมกัน ซึ่งแต่ละหัววัดก็มีผู้นำของสงฆ์เข้าร่วมดำเนินกระบวนการ ในระหว่างของกระบวนการทางปัญญาได้มีการเพิ่มขึ้นของคณะวิจัยที่มีทั้งมัคนายกวัด หรือผู้นำทางการคือกำนันในแต่ละตำบล การเพิ่มขึ้นของนักวิจัย มีที่มาจากกระบวนการทางปัญญาคือการวิเคราะห์การเข้าถึงความเชื่อเป็นเงื่อนไขในการเกิดขึ้นโดยธรรมชาติของกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อโดยตรงเข้ามาร่วมโดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งที่กล่าวมาเป็นองค์ประกอบในส่วนของกลุ่มคนวิจัยหรือผู้นำในชุมชน

ส่วนต่อมาคือ วิธีในการวิเคราะห์สถานการณ์หรือปรากฏการณ์ของปัญหา ในการพิจารณาถึงเหตุ ที่นำมาสู่ผล และจัดการความรู้ก่อนนำมาสู่การตั้งคำถามในการออกแบบกระบวนการทางปัญญาหรือการคำถามการวิจัย ในส่วนนี้จะควบคู่ไปกับสร้างและพัฒนาทีม หรือคณะวิจัยที่แตกต่างจากกระบวนการจัดตั้งตามหลักของภาครัฐหรือระเบียบวิธีวิจัยทางวิชาการและมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างจากกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

การได้มาซึ่งคำถามการวิจัยหรือโจทย์วิจัย สิ่งสำคัญคือในพื้นฐานความสัมพันธ์เดียวกันของตัวปัญหาก่อนแปรกระบวนการหาคำตอบไปสู่ปัญญา คือตัวปัญหา(ผล)กับปรากฏการณ์ของชุมชนในเวลาหรือสถานการณ์ ณ เวลานั้นต้องสอดคล้องกัน ถึงจะนำไปสู่กระบวนการพิจารณาสถานการณ์ที่เป็นอยู่และสอดรับกับตัวปัญหานั้น และนำมาสู่การตั้งข้อสงสัยหรือคำถามการวิจัย หยิบยกมาเป็นข้อเสนอการวิจัย อย่างชุมชนบ้านสามขา ตัวปัญหาคือ”หนี้สิน” ในขณะเดียวกันก็โยงปัญหาไปที่ เหตุว่าถ้าผลคือหนี้สินแล้วเหตุที่เป็นหนี้เพราะอะไร เมื่อพบว่าเพราะอะไร กระบวนการตั้งคำถามต่อว่าอย่างไรที่เป็นเหตุให้เป็นหนี้ เช่นเดียวกับชุมชนบ้านโป่งคำ ที่ตัวปัญหาคือการเลื่อนหายของภูมิปัญญาการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ แต่ขณะเดียวกันก็ไปเชื่อมโยงกับวิถีของชุมชนโดยเฉพาะการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไปและมีหลักคิดมาเชื่อมโยงบนความเชื่อว่าภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานของการพัฒนานำไปสู่การพิจารณาดูว่าเหตุที่เป็นเพราะอะไรมีการสืบค้นถึงเหตุในความรู้การทอผ้ากับวิถีชีวิตในอดีตและปัจจุบันก่อนนำมาสู่การตั้งคำถามของการวิจัยและลงรายละเอียดในขั้นตอนของการผ้าทอย้อมสีธรรมชาติว่ามีคุณค่าอย่างไรกับคนในชุมชน และให้ความสำคัญต่อทรัพยากรป่าไม้ที่ส่งผลต่อผลิตภัณฑ์ของผ้าทอเชื่อมโยงไปสู่บทบาทหญิงชายในอดีตว่าสัมพันธ์เกี่ยวข้องอย่างไร นำไปสู่การจัดการร่วมในชุมชนอย่างไร อย่างที่กล่าวไว้ในส่วนกระบวนการทางปัญญาของชุมชนโป่งคำในข้างต้น

ในขณะที่เครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น ที่ตัวปัญหาอยู่ที่ค่านิยมที่เปลี่ยนไปตามกระแสของการพัฒนาและความเจริญที่เข้ามากระทบ เหตุที่เป็นผล เนื่องด้วยการกล่าวอ้างความเชื่อที่มีมานานและผ่านพิธีกรรมโดยเฉพาะศาสนพิธีหรือพิธีกรรมของพุทธศาสนา ทั้งที่ความเป็นจริงขั้นตอนของพิธีกรรมไม่ได้สอดคล้องกับความเชื่อแต่เป็นการสร้างจารีตใหม่ให้สอดคล้องกับค่านิยมใหม่มากกว่า

การยึดถือในแก่นธรรมของพุทธศาสนา และนำเหตุที่ทำให้เห็นผลมาตั้งคำถามและออกแบบกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหา ซึ่งในกระบวนการที่กล่าวมาทั้งสามชุมชนได้ผ่านประสบการณ์การแก้ในตัวปัญหามาก่อนมีประสบการณ์มาในระดับหนึ่ง เงื่อนไขสำคัญคือการเข้ามาหนุนเสริมและจัดการกระบวนการให้เกิดวิธีวิเคราะห์ และส่งผลต่อการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการตัดสินใจร่วมของชุมชน คือพี่เลี้ยงงานวิจัยท้องถิ่น หรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นที่ต้องจัดการเรียนรู้ในแนวคิดของการวิจัยท้องถิ่น

พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นที่ประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนาอิสระ ข้าราชการ ที่เข้ามาสนับสนุนกระบวนการจะไม่มีสถานะหรือบทบาทเป็นนักวิจัยแต่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสาน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้หรือบริหารปรากฏการณ์ในการพัฒนาข้อเสนอการวิจัย พร้อมทั้งสร้างเงื่อนไขให้เกิดการวิเคราะห์และการตัดสินใจร่วมในกลุ่มทีมของชาวบ้าน

ในขั้นตอนนี้ภาวะการตัดสินใจต้องอยู่ที่ชุมชนหรือทีมวิจัยที่ต้องตัดสินใจร่วมกันในการกำหนดหัวข้อการวิจัย ในแง่ของกระบวนการวิจัยผู้วิจัยให้ความหมายต่อสิ่งที่กล่าวมาคือ “วิธีวิทยาการสร้างการมีส่วนร่วมในการตั้งโจทย์วิจัยของชุมชน” ซึ่งพบว่า นัยสำคัญของกระบวนการทางปัญญา คือกระบวนการเข้าถึงปรากฏการณ์ในสถานะของสถานการณ์ภายใต้บริบทของชุมชน กล่าวคือ เป็นขั้นของกระบวนการเข้าถึงความจริง (เหตุ) ของปรากฏการณ์ปัญหา(ผล)ที่ส่งผลต่อการเกิดปัญหานำการวิจัยโดยใช้กระบวนการวิเคราะห์บนฐานวิธีปฏิบัติของชุมชนมากกว่าการออกแบบการวิเคราะห์โดยเครื่องมือทางวิชาการแต่เป็นเป็นระเบียบวิธีในการค้นหาเหตุของความจริงให้หยั่งรู้ถึงเหตุที่เป็นอยู่และนำมาสู่ข้อสงสัยก่อนการออกแบบในขั้นของการตั้งคำถามหรือสมมุติฐานของการศึกษา ความรู้ที่จะปรับไปสู่ปัญหานำการวิจัย ซึ่งทั้ง 3 ชุมชนได้ชี้ให้เห็นถึงชัดเจน ขณะเดียวกันในขั้นของการวิเคราะห์ก็เป็นกระบวนการคัดกรอง คนในชุมชนมาเป็นส่วนหนึ่งของทีมหรือคณะวิจัยในกระบวนการทางปัญญารวมทั้งกลุ่มเป้าหมายในชุมชนในขั้นนี้เป็นวิธีปฏิบัติสำคัญของการกำหนดหัวข้อหรือข้อเสนอการวิจัยโดยเฉพาะวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการวิจัยที่นำไปสู่การออกแบบขอบเขตเนื้อหาของข้อมูลที่ต้องมีสถานการณ์ที่สอดคล้องกับปัญหาและเหตุของปัญหาที่ต้องแปรสภาพมาเป็นขอบเขตเนื้อหา ที่ต้องหาวิธีการร่วมกันในการเข้าถึงเนื้อหาที่ต้องนำมาตอบวัตถุประสงค์การวิจัย เช่น ชุมชนบ้านสามขาได้กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพและทบทวนสภาวะหนี้สินของชุมชนจะเห็นว่าการทีมวิจัยจำเป็นต้องมีการพิจารณาถึงสถานภาพของหนี้สินในชุมชนแต่วิธีการที่จะได้รู้ถึงสถานภาพว่าปัญหาหนี้สินเป็นอยู่อย่างไร เกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างไรกับวิถีชีวิตของชุมชนโดยการออกแบบให้เห็นว่าถึงสถานะของหนี้สินครัวเรือนดำรงอยู่อย่างไรมีเหตุของการดำรงอยู่เพราะอะไรอย่างไร โดยพิจารณาจากขอบเขตข้อมูลในระดับครัวเรือนวิธีการจึงต้องจัดทำรายรับ รายจ่ายครัวเรือน เพื่อให้เห็นถึงสถานภาพของหนี้สินและนำผลที่ได้มาสรุปเป็นตัวเลขในภาพรวมทั้งชุมชนด้วยวิธีการดังกล่าวได้เปิดให้ครัวเรือนในชุมชนทบทวนถึงสภาวะของหนี้สินตัวเองว่าเกี่ยวข้อง

เชื่อมโยงกันอย่างไร เป็นต้น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยพบว่ากระบวนทางปัญญาส่งผลให้เกิดความรู้สำคัญของกระบวนการทางปัญญา

ในกระบวนพัฒนาและออกแบบกระบวนการทางปัญญา ปรากฏการณ์สำคัญคือกระบวนการเข้าถึงและการยอมรับความจริง ที่เน้นการปฏิบัติการควบคู่กับวิธีการสร้างความรู้ โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจสถานการณ์ที่สะท้อนปัญหาภายในชุมชน ทั้งนี้การเข้าถึงความรู้ในการวิเคราะห์สถานการณ์ (ความรู้เชิงกระบวนการ) ผ่านการจัดสนทนากลุ่มย่อย ระหว่างกันของคนในชุมชนกับทีมหรือคณะวิจัย คือการอาศัยการเรียนรู้ในการตั้งคำถามในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบันขณะ และเชื่อมโยงให้เห็นถึงวิวัฒนาการที่มาของปรากฏการณ์นั้นว่ามีเหตุมาจากอะไร อย่างไร ควบคู่กับการทำให้นักวิจัย และทีมวิจัยเรียนรู้ตัวตน และเกิดกระบวนการทำงานเป็นทีม อาจมีการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ทั้งนี้ต้องอาศัยการวิเคราะห์ทุนภายในชุมชนที่สามารถนำมายกระดับและออกแบบวิธีการในการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันซึ่งกระบวนการการออกแบบ ผู้วิจัยตีความว่าคือชุดของวิธีการคือกระบวนการก่อเกิดความเข้าใจและการรู้ตัวตน ที่เป็นผลมาจากวิธีวิทยาการเชื่อมโยงโจทย์วิจัยโดยมีการจัดการเรียนรู้จากพี่เลี้ยงงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นคนนอกชุมชน ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวจะได้มาซึ่ง คำถาม/โจทย์วิจัย หรือสมมุติฐานการวิจัย เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการแสวงหารู้ใหม่ มีความสอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญาตามที่ผู้วิจัยได้เทียบเคียงหลักของการวิจัยในวิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิธีการในหลักของพุทธธรรมตามศาสตร์ตะวันออก ที่จะกล่าวต่อไป

วิธีวิทยาในโจทย์วิจัย/คำถามวิจัย/สมมติฐานการวิจัย

จากที่กล่าวมาในในมรรควิธีของกระบวนการทางปัญญา กลไกภายนอกโดยเฉพาะนักวิชาการ นักพัฒนา หรือคนภายนอกชุมชน แม้จะผ่านประสบการณ์ของการวิจัยมาก็ตาม บทบาทสำคัญต้องอยู่ในสถานะของผู้จัดการเรียนรู้ หรือทำหน้าที่บริหารปรากฏการณ์ การสร้างเงื่อนไขให้เกิดการตัดสินใจร่วมของคนในชุมชน และเป็นกัลยาณมิตรที่ดี จุดเริ่มต้นสำคัญคือการปรับรูปแบบของการวิจัยโดยให้ชุมชนเป็นผู้วิจัย มากกว่าการเป็นเป้าหมายของการวิจัยหรือในสถานะของผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นนัยสำคัญของพี่เลี้ยงที่ต้องจัดกระบวนการเรียนรู้ในกระบวนการและแนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่น และนำมาสู่กระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีการในกระบวนการทางปัญญา และทุกขั้นตอนต้องสร้างเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการเปลี่ยนแปลงในปัญหานำการวิจัยและในวิธีการต้องเห็นว่าต้องเกิดการเรียนรู้ในทิศทางที่ดีขึ้น กล่าวคือ การออกแบบกิจกรรมต้องสะท้อนวิธีการการดึงการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน กระบวนการเข้าถึงสถานการณ์ในปรากฏการณ์ ต้องสะท้อนการคิดที่เป็นระบบของนักวิจัยที่เป็นคนในชุมชน สืบเนื่องไปถึงขั้นตอนในการสร้างทีมวิจัยซึ่งประกอบด้วยกัน 3 รู้ คือ รู้สถานการณ์ความเป็นจริงของปรากฏการณ์ รู้ภาวะ

โต้แย้งโดยการผลิตซ้ำในคำถามต่อปรากฏการณ์ จนถึงขั้นการรวมตัวของคนในชุมชนและยกระดับเป็นทีมวิจัยชุมชน

1. รู้สถานการณ์ความจริงในปรากฏการณ์ ต้องเป็นกระบวนการที่ทำให้คนในชุมชนรู้ตัวตนและพัฒนามาเป็นนักวิจัยและทีมวิจัย ผู้วิจัยพบว่าทั้ง 3 ชุมชนมีวิธีดังกล่าว ทักษะสำคัญที่เกิดขึ้นคือทักษะในการตั้งคำถามที่สะท้อนผ่านสถานการณ์ของปัญหาภายในชุมชน และนำไปสู่การแลกเปลี่ยนผ่านการจัดเวทีวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และและตั้งคำถามเชื่อมโยงไปสู่ปรากฏการณ์ความเป็นจริง มีการจัดสนทนากลุ่มย่อย ก่อนนำมาออกแบบในการจัดเวทีการพูดคุยในระดับชุมชน ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนที่มีแรงผลักให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในส่วนนี้การคิดวิเคราะห์เป็นทักษะสำคัญ เพราะเป็นการเรียนรู้การสร้างคนในชุมชนให้มีสำนึกรวมในความจริงที่ชุมชนเผชิญอยู่ ขั้นตอนนี้เป็นบทบาทหน้าที่โดยตรงของคนนอกชุมชน จะเห็นว่า

ชุมชนบ้านสามขาผ่านเงื่อนไขกระบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาหนี้สินไปเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์เป็นจริงในชุมชน เพราะจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของนักวิจัยและทีมวิจัยพบว่า ได้มีการเชื่อมโยงปัญหาหนี้สินกับกระบวนการผลิตในการประกอบอาชีพของชุมชน และอธิบายถึงปรากฏการณ์นโยบายของการพัฒนาประเทศโดยมีคนนอกหรือพี่เลี้ยงเป็นผู้ให้ข้อมูลและเชื่อมโยงการเรียนรู้ ถึงเหตุปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบและการเปลี่ยนวิธีคิดหรือมโนทัศน์ของคนในชุมชน จนเกิดภาวะวิกฤติของชุมชนเรื่องหนี้สิน และการเริ่มแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง ภายใต้การรวมตัวของคนในชุมชนที่เจอปัญหาเดียวกัน และพยายามเรียนรู้การแก้ไขปัญหาอย่างการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ทิพย์ปาละสามขา และมีการถอดประสบการณ์ร่วมกันในการจัดการกลุ่มออมทรัพย์ฯ นำมาสู่การตั้งคำถามสำคัญว่าที่ผ่านมาเป็นอย่างไร และการแก้ไขปัญหาที่เริ่มด้วยตัวเองมีข้อจำกัดหรือเรียนรู้อะไร และพัฒนามาเป็นหัวข้อวิจัยเรื่องรูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนอย่างไร ภายใต้หัวข้อการวิจัยควรมีใครบ้างที่ต้องเข้าร่วมเพื่อหาคำตอบร่วมกันและจะมีวิธีการอย่างไร

ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำมุ่งประเด็นสำคัญไปที่รายได้และรายจ่ายในครัวเรือนผนวกกับปัญหาของเยาวชนที่ขาดการสืบทอดภูมิปัญญาของคนในชุมชน เชื่อมโยงกับทุนของชุมชนในการทำผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ และเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ กับการจัดการเศรษฐกิจครัวเรือนของคนในชุมชน มีการวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน พบว่า “การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติถือเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านโป่งคำได้อนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตของท้องถิ่นชนบท ที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งในยุคปัจจุบันมีน้อยคนนักที่ได้อนุรักษ์วิธีการย้อมด้ายสีขาวสะอาดด้วยสีจากธรรมชาติ เช่น ใบไม้ สีของสมุนไพร สีของเปลือกไม้ เมื่อนำได้ที่ย้อมด้วยสีจากธรรมชาติมาทอเป็นผ้าชนิดต่าง ๆ ดังนั้นการทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติจึงเป็น

เอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะของบ้านโป่งคำ”[93] ขณะที่ความรู้และขั้นตอนต่าง ๆ ในการย้อมสี และการทอผ้าได้สะสมอยู่ที่ตัวคนและส่วนใหญ่ก็เป็นแม่บ้านเป็นหลัก ผนวกกับสถานการณ์ของการพัฒนาและยุคโลกหลังภาวะทันสมัยพยามดึงคนรุ่นใหม่ออกนอกชุมชนมากขึ้น กอปรกับความพยายามของกลุ่มแม่บ้านที่ร่วมกันพัฒนากระบวนการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจครัวเรือน

ส่วนเครือข่ายพระสงฆ์และองค์กรภาคประชาชนอำเภอนาหมื่น พบว่าวิกฤติปัญหาโดยเฉพาะวิกฤติศรัทธาในศาสนาที่มีเหตุมาจากภาวะทางเศรษฐกิจครัวเรือน โดยเฉพาะภาษีทางสังคมผนวกกับศักดิ์ศรีและหน้าที่ที่ถูกครอบงำโดยกระแสการพัฒนา ณ ปัจจุบันที่ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการดำรงอยู่ในสังคม กอปรกับความหลากหลายทางพิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามกาละของการเปลี่ยนแปลง เป็นผลให้มีผลกระทบต่อฐานเศรษฐกิจครัวเรือน และการใช้ชีวิตของคนในอำเภอนาหมื่น การวิเคราะห์ภายใต้ชุดคำถามทำให้พบว่า พิธีกรรมโดยเฉพาะในพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ อาจรวมถึงพิธีกรรมในท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ ที่มีลักษณะเดียวกันมีเป็นจำนวนมากและ ที่แตกต่างกันออกไปมีจำนวนไม่น้อยดังที่ทีมวิจัยอธิบายไว้ว่า “ความหลากหลายแตกต่างกันทางด้านพิธีกรรมในพุทธศาสนาเฉพาะพื้นที่อำเภอนาหมื่นเป็นอำเภอเล็ก ๆ ประกอบด้วย 4 ตำบล ประชากรประมาณ 16,000 คน มีให้เห็นอยู่ทุกพื้นที่แม้แต่ตำบลเดียวกัน หรือมัคนายกต่างกันแต่วัดเดียวกัน มีความแตกต่างกันในหลายกิจกรรม ทำให้ประชาชนที่เป็นพุทธศาสนิกชนเกิดความสับสนสิ่งใดคือสิ่งที่ถูกต้อง และสิ่งใดควรปรับปรุงแก้ไข เช่น คำอาราธนาศีล 5 บางแห่งใช้ สาธุ มะยังภัณเต วิสุง วิสุง รักขะณัตถายะ ติสะระเณนะ สะหะ ปัญจะ สีลานิยาจามิ บางแห่ง ขึ้น มะยัง ไม่มี สาธุ บางแห่ง ใช้มะยังภัณเต ติสะระเณนะ ไม่มีวิสุง วิสุง รักขะนัตถายะ หรือ บางแห่ง กราบ พระไหว้พระ ขึ้นต้น นะโม ก่อน อีกแห่งหนึ่ง ไม่มีขึ้นนะโม กล่าวคำบูชาพระอิมินา สักกาเรนะ ฯลฯ เลย แม้นคำว่า มิ หรือ มะ ที่ลงท้าย คำบูชาต่าง ๆ ก็ใช้ต่างกัน บางตำราบอกว่า ถ้าหลายคนใช้ มะ ถ้าคนเดียว ใช้ มี แต่มีบางคนแย้งว่า ต่างคนต่างกล่าวไม่เกี่ยวกับคนหลายคน ควรใช้มิ ยังมีอีกมากมายที่เป็นคำบูชา และคำสวด ที่หาคำลงตัวไม่มี และอธิบายเหตุผลที่เป็นสาธารณะไม่ได้ นอกจากความเห็นของปัจเจก บุคคลที่ยังไม่สามารถยึดถือเป็นหลักได้ เช่นเดียวกับผู้เป็นเจ้าภาพในงานพิธีกรรมต่าง ๆในพุทธศาสนาเสียค่าใช้จ่ายและเวลามากขึ้น”[94]

ในข้างต้นได้สะท้อนจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาหัวข้อวิจัยก่อนที่นำมาตั้งเป็นคำถามที่อยู่ในสถานะของ คำถามวิจัย/โจทย์วิจัย หรือสมมติฐานการวิจัยที่ต้องมีการสร้างกลไกของการวิจัยชุมชนนั้นคือทีมวิจัย ในขณะที่กระบวนการดังกล่าวมีหัวใจสำคัญคือ การตั้งถามเพราะการตั้งคำถาม

---

[93] ฉัตรวดี นนทรี.สืบสานเส้นสีจากผืนป่า เสกสรรคุณค่าผ้าทอด้วย”มือคน”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 น. 25

[94] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ และคณะ. รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนโดยองค์กรสงฆ์และประชาชนอำเภอนาหมื่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2548 น. 2.

ในแต่ละคำถามจะสะท้อนภูมิรู้ของคนในชุมชน นัยสำคัญของคำถามคือการเรียนรู้ที่จะตั้งคำถาม เพราะคำถามจะเป็นเหตุที่นำไปสู่การออกแบบวิธีการที่จะได้มาซึ่งคำตอบ เป็นการเสริมทักษะของคนในชุมชนในการใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือ ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวผู้วิจัยพบว่า

หนึ่ง การทำความรู้จักตัวตนและคนในชุมชนที่จะเป็นทีมในอนาคตเป็นขั้นตอนของการตั้งคำถามในสิ่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ข้อสงสัยที่คนในชุมชนมีอยู่ ส่งผลให้เกิดภาวะเครียดจากการย้อนแย้งของข้อมูล แต่เป็นการก่อให้เกิดการเสริมพลังอำนาจในทางบวกเป็นแรงขับให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความแตกต่างทางความคิดระหว่างคน นำไปสู่การกระต้นให้เกิดการเรียนรู้ทั้งวิธีคิด การลงมือทำ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษะเฉพาะของแต่ละคน เป็นขั้นของการคัดกรองทีมวิจัย

สอง เป็นค้นหาและจัดความสัมพันธ์ ให้เกิดการสร้างความเข้าใจและเป็นเนื้อเดียวกัน ก่อให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งพบว่าขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนของการพิจารณา ไตร่ตรองในความเป็นตัวตนในระดับของการรวมคนกลุ่มเดียวกัน ผ่านการแบ่งปันความคิดและกำหนดจุดยืนร่วมกันที่จะนำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่นที่สะท้อนมุมมองของนักวิจัยชุมชน “หลักของวิจัยท้องถิ่นคือปัญหาที่เกิดจากชุมชนท้องถิ่น แล้วคนที่รู้ดีก็คือคนในชุมชนคือเจ้าของปัญหาและต้องรู้ว่าปัญหามันเกิดมาจากอะไร โดยใช้วิธีการสังเกต ความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปมีหลายแขนงหลายมีเยอะแยะในชุมชน เช่น หมอยา หมอตำแย หมอนวด หมอเป่า เหล่านี้คือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน เกษตรกรคนที่ทำเรื่องทำสวนทำไร่ทำนา บางอย่างก็มีความถนัดไม่เหมือนกัน เราเชื่อมั่นว่าองค์ความรู้มีอยู่ในชุมชนทุกซอกทุกมุมที่จะสามารถตอบปัญหาโจทย์วิจัย”[95] จากการชี้ให้เห็นถึงหลักของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาแสดงถึงความเข้าใจในกระบวนการของการพิจารณาตัวตนในความเป็นชุมชน

ในขณะเดียวกันกระบวนการสำคัญ เริ่มต้นจากการแบ่งกลุ่มหรือแยกกันคิดและนำหัวข้อสำคัญในสถานการณ์ของชุมชนมาสรุปร่วมกัน นำไปสู่การอธิบายความสัมพันธ์เชื่อมโยงในการก่อเกิดแรงจูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และคัดกรองมาสู่ความเป็นกลุ่มหรือทีม เนื่องด้วยการสำรวจวิเคราะห์สถานการณ์ชุมชน ที่เน้นพื้นฐานของความเป็นจริงในชุมชนที่สัมพันธ์กับวิถีการใช้ชีวิตของตัวเอง บนความต้องการในความเป็นคน ฉะนั้นพื้นฐานความต้องในระดับปัจเจกเป็นพื้นฐานธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ มีการตั้งคำถาม ค้นหาความจริงสำนึกของแต่ละปัจเจกที่ก่อรูปขึ้น และนำไปสู่การเสริมทักษะของปัจเจกสู่การทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ของสถานการณ์ในชุมชนเห็นได้จากที่นักวิจัยชุมชนได้อธิบายไว้ “ยกตัวอย่างเห็ดชนิดหนึ่ง มีคนทานแล้วตายมาหลายคนแล้ว เกิดการสังเกตและมีการบอกต่อกัน และเกิดองค์ความรู้ การสังเกตเห็ดชนิดนี้กินได้ มันมีแมลงแมลงมาเกาะ มีแมลงมากิน เห็ดที่มันเรืองแสง มันเป็นพิษ เวลาเจอไฟจะมีแสงสะท้อนเพื่อล้อแมลง นี้

---

[95]ชัย วงศ์ตระกูล. (23 พฤษภาคม 2561). อดีตนักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

คือความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล เรียนรู้จากตัวชีวิตเขาเป็นตัววิจัย เพราะกินเห็ดนี้เขาจะตายเขาก็รู้ว่าเห็ดชนิดนี้ มันมีพิษ กว่าจะรู้ว่าเป็นอย่างนี้ เขาก็เรียนรู้ด้วยตนเอง จงเชื่อว่าชาวบ้านก็เป็นนักคิด ชาวบ้านก็เป็นนักสังเกต ชาวบ้านก็สามารถที่จะบันทึก เพราะฉนั้นปัญหางานวิจัย เรื่องของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็เป็นเรื่องเป็นอะไรก็ได้ที่ชาวบ้านคิดว่าเป็นปัญหา”[96] แม้ว่าจะมีการเข้าถึงปรากฏการณ์ความจริงของสถานการณ์ภายในชุมชนจนก่อเกิดสำนึกร่วมยังไม่เพียงพอในกระบวนการทางปัญญาที่นำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชน ประสบการณ์ที่บ่งบอกถึงทักษะของคนในชุมชนถือเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่กระบวนการทางปัญญา ความต่อเนื่องที่ต้องอยู่ในมรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาคือ กระบวนการที่ต้องนำไปสู่การโต้แย้งและผลิตซ้ำเพื่อให้มีการยกระดับพัฒนาทักษะของคนในชุมชนอย่างที่กล่าวมานั้นคือสร้างกระบวนการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแลกเปลี่ยนผลลิตซ้ำทางความคิด

2. รู้ภาวะโต้แย้งและการผลิตซ้ำในปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดชุดคำถามที่มีผลต่อการก่อเกิดแรงจูงใจ สร้างการเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยพบว่าทั้ง 3 ชุมชนเริ่มจาก *หนึ่ง* ปฏิบัติการที่เป็นผลมาจากความต้องการขั้นพื้นฐานของปัจเจกบุคคลโดยเริ่มจากประเด็นปัญหาที่มีความสำคัญ (ในส่วนนี้มีกระบวนการที่ต้องลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมกัน) สอง จากนั้นต้องมีการออกแบบเป้าหมายในการสร้างการเปลี่ยนแปลง ใช้กระบวนการที่ก่อให้เกิดการแบ่งปัน ทั้งนี้ต้องอยู่ในฐานของการตั้งถามที่พัฒนาให้เกิดจารีตในกระบวนการของการตั้งคำถามในสถานการณ์ที่น่าสงสัยหรือเป็นปัญหาเป็นส่วนในการเสริมสร้างทักษะปัจเจกบุคคลในการคิดวิเคราะห์ที่ต้องก่อเกิดการปฏิบัติการซ้ำ ๆ จนเป็นรูปธรรมหรือมีความชัดเจน ซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญในมรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาและสอดรับกับแนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่น”งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น นั้นให้คนที่อยู่กับปัญหาเป็นผู้วิจัยเอง เมื่อค้นพบชุดความรู้แล้วจึง นำไปปฏิบัติทันที ทดลองทันที ลองผิดลองถูกก็คือเมื่อค้นพบองค์ความรู้ แล้ววิเคราะห์ออกมาว่าการแก้ไขปัญหาควรจะเป็นยังไงเขาก็ทดลองปฏิบัติเลย ถ้าสำเร็จก็ถือว่าเป็นการยกระดับองค์ความรู้ไปอีกระดับหนึ่ง แต่หากถ้าไม่สำเร็จเขาก็กลับมาทดลองซ้ำและทบทวน กำหนดแนวทางใหม่ เพื่อวิเคราะห์ว่าสิ่งที่ไม่ประสบความสำเร็จเพราะอะไร ก็นำสิ่งที่สรุปบทเรียนกำหนดแนวทางใหม่ ลองผิดลองถูก จนสุดท้ายทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้”[97] การผลิตซ้ำในกระบวนการทางปัญญาจะเห็นว่าต้องผ่านการปฏิบัติการและทดลองซ้ำ จนได้ผลของการเปลี่ยนแปลงนำไปสู่การตั้งคำถามต่อจากการเปลี่ยนแปลงจนส่งผลให้เห็นรูปธรรมของการเปลี่ยนแปลงนั้น

ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นขั้นตอนของการวิภาษวิธี ที่มีการปฏิบัติและสะท้อนผลปฏิบัติซึ่งเป็นการผลิตซ้ำทางความรู้ เป็นการทำกลับไปกลับมา จากจารีตของคำถามพัฒนาไปเป็นแบบ

---

[96] ชัย วงศ์ตระกูล. (23 พฤษภาคม 2561). อดีตนักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

[97] ชาญ อุทยะ. (23 พฤษภาคม 2561). อดีตนักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

แผนปฏิบัติของการตั้งคำถามในการชวนคิดในปรากฏการณ์ของสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทั้งปัญหาและข้อสงสัย นำไปสู่การคิดวิเคราะห์รวมถึงการอธิบายความจริงและนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งกระบวนการดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นมรรควิธีสำคัญของกระบวนการทางปัญญา ในทางกลับกันคือการจัดการกระบวนเรียนรู้ของกลุ่มคนไม่ใช้ปัจเจกบุคคลหรือเฉพาะนักวิจัยในการเข้าถึงความจริงของสถานการณ์นั้น ๆ นัยสำคัญคือการจัดการข้อมูลในสถานการณ์ความเป็นจริงโดยการลงลึกจนถึงแก่นของปัญหาหรือข้อสงสัย เช่นการจัดการข้อมูลของนักวิจัยชุมชนบ้านสามขา ”ข้อมูลที่ได้มั่วไปหมดจะจัดการข้อมูลยังไง นักวิจัยต้องทำหน้าเป็นนักจัดกระบวนการโดยต้องมีการนำเสนอมาว่าต้องทำเป็นหมวดหมู่ เช่น หมวดอาหาร ยกตัวอย่างเช่น พริก ซื้อพริกหลังคาหนึ่ง ประมาณ 10 บาท 10 หลังคาก็ร้อยบาท ปีหนึ่งก็ 36,000 บาท เฉพาะกลุ่มพ่อสิบคนนะ ยังมี14 กลุ่มเท่าไร 14 คูณไป เราเห็นแค่เงิน 5 บาท 10 บาทไม่มีความหมาย แต่เราเอามารวมตัวกันนี่เยอะเลย อันนี้คือเราพยายามเชื่อมโยงข้อมูลให้เขาเห็นเพราะฉะนั้น ข้อมูลบางอย่างนี้เอาออกมาโชว์ มันคือหนึ่งการแก้ไขปัญหาจะต้องแบ่งหมวดหมู่ออกมาให้เห็นชัด หมวดการศึกษา หมวดรักษาพยาบาล หมวดลงทุน เกี่ยวกับเกษตร หมวดแก้ไขหนี้สิน มีทั้งดอกเบี้ยแล้วก็เงินต้น พวกนี้ต้องให้เห็นรายละเอียดของค่าใช้จ่ายการศึกษานี้ต้องมีให้เห็นอย่างชัดเจนถึงจะไปได้ ให้ไปแก้ แต่ทุกคนต้องยอมที่จะปฏิบัติ ”[98] เพื่อให้มองเห็นแนวทางของการแก้ปัญหาหรือหาคำตอบในข้อสงสัย รวมทั้งวิธีการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลาของกระบวนการตั้งคำถามถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงความจริง และในกระบวนการปฏิบัติถือว่าเป็นการสร้างทีมวิจัยควบคู่กันไปด้วย

3. คือความเป็นหนึ่งเดียวในกลุ่มและการทำงานเป็นทีม สถานะกระบวนการทางปัญญาการสร้างเงื่อนการเรียนรู้และมีประสบการณ์ร่วมของทีมหรือคณะวิจัยและสำนึกนึกรู้รวมกัน ที่ผ่านการอภิปรายแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ จนถึงขั้นการสังเคราะห์รวมจนเป็นคำถามการวิจัยหรือโจทย์วิจัยที่สะท้อนการเชื่อมโยงกับแก่นของความเป็นจริง ผู้วิจัยพบว่า ยังมีวิธีการและเทคนิคของกระบวนการอีกมากมาย เช่น การเล่าเรื่องราวในอดีต การสัมภาษณ์ การจัดการข้อมูล รวมไปถึงการไปดูงานชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ก่อนที่นำมามาสู่การออกแบบหรือกำหนดมรรควิธีของกระบวนการตอบคำถามการวิจัยที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางปัญญา ทั้งนี้ต้องมีการรวมตัวกันเป็นทีมในลักษณะของปัญญารวมหมู่ที่มีรูปธรรม โดยเฉพาะกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม “บทเรียนที่อยากจะชี้ให้ชัด ก็คือ ต้องให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” เหนือกว่าการนำผลไปใช้ ที่กล้าสรุปอย่างนี้ เพราะทีมวิจัยได้เห็นตัวอย่างจากการที่อำเภอนาน้อยได้นำเอาแนวปฏิบัติจากอำเภอนาหมื่นไปใช้ ทำให้เจ้าภาพบางคนกลุ้มใจ เพราะไปยัดเยียดให้เลยไม่ได้ผ่านกระบวนการมาก่อน ทั้งการทำความเข้าใจกับปัญหา การพูดคุยและหาข้อสรุปร่วมกันในแต่ละเรื่องอย่างต่อเนื่อง จึงเกิดการต่อต้านและขัดแย้งกันในพื้นที่แนว

---

[98] ชัย วงศ์ตระกูล. (23 พฤษภาคม 2561). อดีตนักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

ปฏิบัติต่าง ๆ ที่นาหมื่นได้มานั้นก็มาจาก “กระบวนการมีส่วนร่วม” อย่างแท้จริงให้ชาวบ้านเป็น ผู้คิด เป็นผู้ลงมือทำด้วยตนเอง หากมีการบังคับให้ปรับเปลี่ยนวิถีที่เคยถือปฏิบัติกันมาแล้วบังเอิญเกิดเรื่องร้ายแรงตามความคิดความเชื่อนั้น คงไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายที่มาที่ไปได้ ทีมวิจัยเองก็คงต้องตกเป็นจำเลยของสังคม” [99] หลักคิดที่ได้จากการเรียนรู้ดังกล่าวนำมาสู่กรอบแนวคิดที่เป็นรูปธรรมของกระบวนการทางปัญญาที่ต้องผ่านมรรควิธีของการสร้างการมีส่วนร่วมในเชิงกระบวนการเนื่องด้วยกระบวนการในการตอบคำถามการวิจัยยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายให้เห็นถึงความสำเร็จในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยกระบวนการทางปัญญา แต่ต้องให้เห็นถึงมรรควิธีของการสร้างและสะสมประสบการณ์จากสำนึกหลังการปฏิบัติการเข้าถึงความจริง ความเป็นกลุ่มหรือทีมต้องพัฒนาประสบการณ์เป็นชุดประสบการณ์ที่สะท้อนสำนึกของการทำความเข้าใจกับสถานการณ์ของชุมชนทั้งภายในและภายนอกด้วยกระบวนการแบ่งปันของการเข้าถึงความจริงที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเที่ยงตรงถูกต้อง

การขับเคลื่อนภายใต้กระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาต้องมีกรอบแนวคิดสอดคล้องกับการปฏิบัติการ นั้นคือระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่น นัยของความเป็นชุมชนคือ มีเป้าหมาย มีกลยุทธ์ มีแผนปฏิบัติ และมีการสรุปบทเรียน ที่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม ส่งผลให้เกิดความรู้ใหม่และทีมวิจัยต้องมีชีวิตและสะท้อนพลังอำนาจที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผ่านประสบการณ์ที่ลงตัว เห็นการเชื่อมโยงในคำถามวิจัยที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ปัจจัยสำคัญคือผู้ประสานการเรียนรู้ที่เป็นคนภายนอก หรือหน่วยจัดการหรือจุดจัดการที่เป็นอิสระ ในส่วนนี้คือศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือ ทั้งนี้คำถามหรือโจทย์วิจัยต้องสะท้อนความสำเร็จร่วมกันไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง ใจความสำคัญคือการตื่นรู้ หมายถึงความรู้สึกที่อิ่มเอมเมื่อค้นพบความจริงและได้รู้สิ่งใหม่ที่อยู่ภายใต้คำถามหรือโจทย์วิจัยที่จะส่งต่อการเปลี่ยนแปลงใหม่ในชุมชนเนื่องด้วยการเกิดขึ้นของวิธีคิดเชิงระบบที่สามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงในทุกระดับ ของทั้ง 3 ชุมชน

จากสิ่งที่ผู้วิจัยค้นพบ 3 รู้ และขั้นตอนต่าง ๆ ในสามรู้ ได้บ่งบอก ว่าหากขั้นตอนใดไม่ชัดเจนหรือเป็นรูปธรรม การก่อตัวของความรู้ในกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาสามารถปฏิบัติต่อเนื่องในรูปของเกลียวที่วนซ้ำ[100] จะหยุดเมื่อสถานการณ์อยู่ในสภาวะที่พอใจด้วยกระบวนการเข้าถึงความจริงเป็นที่พอใจของนักวิจัยหรือทีมวิจัยและเห็นร่วมกันของผู้ที่เผชิญปัญหาเดียวกัน เห็นว่าเหมาะ สิ่งที่ต้องพึงระวังในการออกแบบการตั้งคำถามในการวิจัย นับว่าเป็นวิธีวิทยาของการขึ้น

---

[99] พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ. (6 เมษายน 2561). นักวิจัยชุมชน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. วัดนาหวาย อ.นาหมื่น จ.น่าน

[100] รูปของเกลียวที่วนซ้ำ เป็นวงเกลียวแห่งปัญญา ผู้วิจัยขออธิบายเพิ่มเติมคือ 1)เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชนในสถานการณ์ปัญหาและกำหนดข้อสรุปร่วมกัน 2)เป็นการรวบยอดความคิดโดยใช้การถอดบทเรียนและส่งผลต่อการเกิดบทเรียนใหม่นำไปสู่ 3) เป็นการผสมผสานความรู้ใหม่และความรู้เดิมกับประสบการณ์ในการกระบวนการในการสร้างความต่อเนื่อง

คำถามและโจทย์วิจัย ของกระบวนการวิจัยท้องถิ่น คือ กระบวนการของการพัฒนาโจทย์วิจัยหรือกระบวนการเรียนรู้ในการตั้งคำถาม อาจขาดความไว้ใจหรือเชื่อถือซึ่งกันแหละกันนับว่าเป็นความเปราะบางที่มีโอกาสเกิดขึ้นในกระบวนการจากเครื่องมือที่ออกแบบไม่สอดคล้องกับวิธีคิดของการเข้าถึงความจริง นั้นคือหากเกิดปรากฏการณ์ของข้อสงสัย ผู้ประสานกระบวนการเรียนรู้ภายนอกหรือผู้วิจัยสามารถแก้ปัญหาด้วยกระบวนการปฏิบัติการสะท้อนกลับผ่านการสรุปบทเรียนรายกิจกรรม โดยสร้างเงื่อนไขให้เกิดการวิพากษ์วิธี แลกเปลี่ยน จะช่วยในการปลดข้อสงสัยในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นควรทำตลอดเวลาและต่อเนื่อง เพราะจะส่งผลต่อการสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ่งในการยกระดับเป็นทีมวิจัย เนื่องด้วยกระบวนการตั้งคำถามในการกระบวนการวิจัยท้องถิ่นเป็นหัวใจหลักของการวิจัยท้องถิ่น ที่จะพัฒนาไปสู่มรรควิธีในกระบวนการทางปัญญา

อย่างไรก็ตาม วิธีการเข้าถึงความจริงและนำไปสู่การเกิดขึ้นของสำนึกร่วมถือเป็นการสร้างชุมชนทางปัญญาแบบรวมหมู่ที่เป็นมรรควิธีสำคัญของกระบวนการทางปัญญา การกำหนดขั้นตอนในกระบวนการตั้งคำถามในกระบวนการวิจัยท้องถิ่นสามารถออกแบบกระบวนการที่แตกต่างและหลากหลายภายใต้บริบทของพื้นที่และนัยทางสังคมวิทยา โดยเฉพาะนิสัยใจคอของคนในชุมชน เพียงแต่ต้องยึดกุมในหลักคิดที่ปรากฏขึ้นในปรากฏการณ์ความเป็นจริงบริบทและสถานการณ์ ต้องมีการปฏิบัติการที่ผ่านการไตร่ตรองในการบริหารกระบวนการ โดยพี่เลี้ยงที่เป็นคนภายนอกจะเป็นผู้จัดกระบวนการ อย่างกระบวนการในการวิภาษวิธีเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไข เนื่องด้วยมีความเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการจัดตั้งบนฐานความรู้ความจริง ในขณะที่การจัดการความสัมพันธ์ของคนในและคนนอกก็มีความสำคัญ ในการก่อตัวของหน่วยการเรียนรู้หรือทีมวิจัยในชุมชนที่จะก่อรูปด้วยการวิจัยให้เป็นชุมชนวิจัยท้องถิ่น กล่าวคือ คนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัยท้องถิ่น คือบุคคลภายในที่เรียกว่า “คนใน” ที่จะเป็นผู้วิจัยหลัก ความหมายคือ เป็นคนที่รู้และเป็นปัจจัยในการก่อเกิดสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ส่วนคนภายนอก คือ “คนนอก” ที่เข้ามาอยู่ในกระบวนการของการวิจัยและกลายเป็นสมาชิกของคนในทำหน้าที่ในการบริหารสถานการณ์และปรากฏการณ์ ฉะนั้นในสถานะของการเริ่มต้นการสร้างหน่วยการเรียนรู้อิสระที่ประกอบด้วยผู้วิจัยและทีมวิจัย อาจมีทั้งคนภายนอกและภายใน ในสถานการณ์ของการวิจัยท้องถิ่นสู่การเริ่มต้นนักวิจัยจำเป็นต้องเป็นคนในสามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเองโดยไม่มีคนภายนอกเข้ามา ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการเริ่มต้นที่ดี อย่างกรณีของเครือข่ายคณะสงฆ์อำเภอนาหมื่น และ ชุมชนบ้านโป่งคำ ที่เป็นเรื่องของคนใน ที่สามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตัวเอง แต่ในสถานการณ์ที่จำเป็นอย่างบ้านสามขา คนนอกมีความจำเป็นในกระบวนการขึ้นโจทย์วิจัย ที่ต้องอาศัยงานวิชาการเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับอีกสองชุมชนที่มีกระบวนการเริ่มต้นมาระดับหนึ่งต้องมีคนนอกเข้ามาทำหน้าที่เป็นนักจัดกระบวนการ หรือพี่เลี้ยงในการกระตุ้นการเรียนรู้ที่มีบทบาทสำคัญ คือ การเป็นนักบริหารแผนหรือนักวางแผน การเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนรู้ การเป็นนักออกแบบกระบวนการเรียนรู้ การเป็นผู้ฟังที่ดี

การเป็นนักสังเกต การเป็นนักสังเคราะห์ข้อมูล เช่นเดียวกับนักวิจัยภายในชุมชนที่จำเป็นต่อการจัดวางบทบาทตัวตนในการบริการการวิจัยในอนาคต

มรรควิธีและการบริหารกระบวนการ

ในขั้นของการก่อตัวของกลไกภายในชุมชนที่ยกระดับขึ้นมาเป็นหน่วยทางสังคมเพื่อบริหารความซับซ้อนของสถานการณ์ชุมชน เทียบเคียงได้กับการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชน หรือการออกแบบการพัฒนาของชุมชนหลังจากมีคณะกรรมการหมู่บ้าน การเกิดขึ้นของหน่วยการเรียนรู้อิสระอยู่สถานะของกลุ่มผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ที่ใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือ ในส่วนนี้เป็นการนำปัญหานำการวิจัย คำถามหรือโจทย์วิจัยมาพิจารณาวิเคราะห์ ให้เห็นการเชื่อมโยง กับปรากฏการณ์และกลไกหรือหน่วยย่อยต่าง ๆ ภายในชุมชน เป็นขั้นของการออกแบบวัตถุประสงค์การวิจัย และ กำหนดความชัดเจนของกรอบคิดการวิจัย โดยแปลงคำถามการวิจัยมาเป็นวัตถุประสงค์ เป็นการใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นแผนที่นำทางและควบคุมกระบวนการของการวิจัย ผู้วิจัยพบว่า

ชุมชนบ้านสามขา มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย ประกอบด้วย 1) เพื่อศึกษาสถานภาพและทบทวนสภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านสามขา 2) เพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักในปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้นและร่วมกันหาแนวทางป้องกัน 3) เพื่อค้นหาปัจจัย เงื่อนไขของการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินในชุมชน 4) เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอันจะนำไปสู่กระบวนการขับเคลื่อนกลุ่ม / ชุมชน ให้เคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน และ 5) เพื่อหารูปแบบและกระบวนการในการแก้ไขปัญหาหนี้สินและสร้างรายได้ในแต่ละครัวเรือนของชุมชนบ้านสามขา ขณะเดียวกันก็มีการทบทวนความรู้ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ผ่านการศึกษาดูงานที่ชุมชนอโศก และนำแนวคิดในการพึ่งตนเองของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต พร้อมกับแนวคิดในการ พึ่งตนเองของเชียงรายอโศกและไพศาลีอโศกของเครือข่ายสันติอโศก มากำหนดเป็นกรอบแนวคิดของการวิจัยและนำไปสู่การออกแบบกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชน

ขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์การวิจัยภายใต้คำถามของการวิจัยคือ 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน 2) เพื่อพัฒนากระบวนการผลิต การตลาด การจัดการวัตถุดิบ ของกลุ่มทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน และ 3) เพื่อขยายเครือข่ายการเรียนรู้ ของกลุ่มทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ สู่กลุ่มอื่น ๆ ในอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน มีการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยโดยการทบทวนความรู้ โดยการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาทำความเข้าใจและอธิบายขั้นตอนของการวิจัยตามหลักของพุทธศาสนา กล่าวคือ การยอมรับว่าสังคมในชนบทนั้นเขามีวัฒนธรรมความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ของเขาโดยเฉพาะความเชื่อที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาเดิมที่เป็นความจริงและมีผลกระทบต่อการดำรงวิถีชีวิตของเขาโดยตรง ดังเช่น มีผู้ให้ความหมายไว้ 4 ระดับ

คือ ค้นหาความจริง ค้นหาสิ่งที่ดีสิ่งที่ต้องการสิ่งที่เป็นประโยชน์ ค้นหาทางที่จะทำให้ดีหรือหาวิธีการที่จะทำให้ดี หาวิธีที่จะทำให้สำเร็จ เพื่อให้ได้ความจริงนั้นจะต้องอาศัยปัจจัยอื่นช่วยหนุน คือ ความเชื่อที่เป็นฐาน เช่น ความเชื่อในหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งเหล่านั้นเพื่อกระตุ้นให้หาความจริงให้ปรากฏ วิธีการในการวิจัยนานต้องเป็นโยนิโสมนสิการ คือ ความแยบคาย เช่น การค้นคว้าให้ถึงต้นตอและให้สำพันธ์กับแนวคิด ถ้าแนวคิดไม่ถูกต้องเป็นฐานวิธีการภายนอกก็เป็นเพียงส่วนประกอบอาจจะไม่ได้ผลนัก อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดวิจัยเรื่องนี้คือแรงจูงใจอันได้แก่ความอยากจะทำให้เกิดงานวิจัยนี้ คือ อยากรู้ความจริง ผลของความจริงทำให้เกิดวิถีของชุมชนที่ดีงามหรือให้สังคมของเขาพัฒนาขึ้นหรือไม่ ในฐานะนักวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงสนใจที่จะ “รู้”และ “เข้าใจ” เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เป็นอยู่ สิ่งที่เกิดขึ้นหรือสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้นในกลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติมาบโป่งคำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการพัฒนาองค์กรกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในฐานะนักวิจัยท้องถิ่นจึงมีคำทั้งทางด้านทฤษฎีและ ทางด้านปฏิบัติการเพื่อให้ผลของการวิจัยเพื่อต่อการนำไปใช้อย่างถูกต้องและเหมาะสมของกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ให้ความสนใจต่อการเกิด (Emergence) และการคงอยู่ (Existence) รวมไปถึงการกระทำหน้าที่ (Functioning) รวมทั้งปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนากลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำและเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่สามารถสืบค้นความจริงได้อย่างครบถ้วนนั่นคือ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของทีมวิจัยและชาวบ้านคือ การจัดเวทีพัฒนาปัญญาเพราะปัญญาเกิดจากการพยายามแก้ปัญหา ดังนั้น จึงมีแนวคิดว่าการวิจัยคือการเปลี่ยนแปลงปัญหาให้เป็นปัญญา ขณะเดียวกันก็มีการทำการศึกษาหลักการของการทอผ้าภายในชุมชนเพื่อนำมาเป็นแนวคิดหลักในบริบทของชุมชน แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดองค์กรและเครือข่ายทางสังคม

ในส่วนของเครือข่ายพระสงฆ์และองค์กรภาคประชาชนอำเภอนาหมื่น ได้มีการทบทวนแนวคิดของการวิจัยภายใต้วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ หนึ่ง เพื่อรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลรูปแบบพิธีกรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาของอำเภอนาหมื่น และ สอง เพื่อค้นหารูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชนที่นำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันต่อไป ซึ่งการออกแบบแนวคิดจะเป็นการค้นหาสถานการณ์ปัญหาผ่านการทบทวนข้อมูลบริบทของพื้นที่ ผ่านพิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังอำนาจชุมชน

ชุมชนวิจัยผลจากกระบวนการปัญญา

ในมรรควิธีของทั้ง 3 ชุมชนจะเห็นวิธีการและกิจกรรมในระเบียบวิธีวิจัยของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา ได้ก่อให้เกิดอุดมการณ์ร่วมของความเป็นชุมชน เนื่องด้วยได้มีการลุกขึ้นมาของคนในชุมชน ทั้งผู้นำ แกนนำ และเจ้าของปัญหาได้ลุกขึ้นมาและร่วมกันออกแบบวิธีการและ

กิจกรรมในการแก้ปัญหา ทำหน้าที่เป็นนักวิจัย และ ทีมวิจัย ที่สำคัญคือการจัดความสัมพันธ์กับโครงสร้างเดิมของชุมชน แต่ทั้งนี้มีการเชื่อมโยงกับกลุ่มคนในชุมชนที่เป็นเจ้าของปัญหาและออกแบบวิธีปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิถีของชุมชนเป็นฐานในการกำหนดกิจกรรมร่วมในกระบวนการของการวิจัย ในส่วนนี้ผู้วิจัย พบว่าความเป็นชุมชนวิจัย คือการก่อเกิดกระบวนการการบริหารงานวิจัยหรือการบริหารการเปลี่ยนแปลงเมื่อเทียบเคียงกันแล้วจะเห็นถึงการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหากับกระบวนการนั้นคือวัตถุประสงค์การวิจัย กรอบคิดการวิจัย และขอบเขตข้อมูลการวิจัย ในการนำมาจัดความสัมพันธ์ภายในกระบวนการของทีมวิจัย ผนวกกับการจัดวางบทบาทหน้าที่ และการดำเนินกิจกรรมภายใต้วิธีวิจัยที่แขวงด้วยวิธีคิดแบบอริยสัจ กล่าวคือ การบริหารกระบวนการการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีการของการวิจัย จากการเริ่มต้นการสร้างทีมวิจัยเพื่อเป็นกลไกในหน่วยการเรียนรู้ที่ซ้อนทับกลไกความสัมพันธ์เดิมในชุมชนทั้ง 3 ชุมชน กระบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและบทเรียนจนให้เห็นปรากฏการณ์ที่เป็นความจริงแท้ภายในชุมชนและเกิดสำนึกร่วมของการแก้ปัญหาสะท้อนผ่านโจทย์วิจัยหรือคำถามการวิจัยเป็นเข็มทิศนำทางในการสร้างการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการในการจัดการชุมชน ที่อาศัยหลักการของงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญาจากบทเรียนของทั้ง 3 ชุมชน คือ การสนับสนุนกระบวนการดำเนินงานวิจัยในวิธีคิดแบบอริยสัจในระดับพื้นที่ทั้ง 3 ชุมชน คือการวิจัยที่ดำเนินงานโดยนักวิจัยชุมชนได้นำมาสู่การสร้างการมีส่วนร่วมในการออกแบบการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยกำหนดให้มีพื้นที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน คือการนำประเด็นวิจัย การบริหารจัดการชุมชนให้มีคุณภาพในการขจัดปัญหาด้วยความรู้จนหลุดพ้นจากภาวะของปัญหาและเกิดเป็นปัญญา เป็นการยกระดับเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการที่อยู่เหนือการปฏิบัติในระดับชุมชน คือการทำให้เกิดกลไกในการบริหารการพัฒนาในระดับชุมชน ทำหน้าที่เป็นกลไกจัดการความรู้ และพัฒนาเป็นหน่วยจัดการที่เป็นอิสระ หรือในฐานะของชุมชนแนวปฏิบัติในการบริหารความรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างทางของกิจกรรมการวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ระดับการปฏิบัติการภายในชุมชน การยกระดับความรู้สู่แนวคิดและนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ ในระดับพื้นที่ปฏิบัติการที่ประมวลขึ้นมาจากความเป็นจริงจาก “กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ในแง่ของรูปธรรมที่เกิดขึ้น ของทั้ง 3 ชุมชนพบว่าการสร้างความรู้ของนักวิจัย ผลจากการปฏิบัติการที่คาดหวังไว้และเกิดขึ้นจริงและนำมาสู่การยกระดับแนวคิดและนำไปสู่การปฏิบัติ มีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ ขั้นแรก ของการค้นหาหรือตั้งโจทย์วิจัย นั้นคือ กระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ภายในชุมชนทั้งความสัมพันธ์ในโครงสร้างเดิมของชุมชน และนำไปสู่การจัดความสัมพันธ์ใหม่แต่อยู่บนความสัมพันธ์ในวิถีขิงชุมชน โดยการรวมรวบผู้สนใจในเรื่องที่เหมือนหรือคล้ายกัน อย่างการจัดกิจกรรมการพัฒนาโจทย์วิจัยโดยใช้หลักการจัดการความรู้ เน้นการไขว้ความรู้ ที่เน้นการจำแนกกลุ่มสนใจ จะเห็นว่าชุมชนบ้านโป่งคำ เน้นความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติเป็นฐานในการดึงการมีส่วนร่วมและการจัดการบทบาทหน้าที่ตามความถนัดความรู้ของแต่ละคน แต่ในขณะเดียวกันในกระบวนการ

ของการดึงการมีส่วนร่วม ก็มีการใคร่ครวญความรู้ของแต่ละคน จุดเริ่มต้นสำคัญของบ้านโป่งคำเริ่มจากแนวคิดการคุณค่าต่อภูมิปัญญาของชุมชนและหยิบยกเอาเรื่องการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติมาเป็นปัญหานำการวิจัย เนื่องด้วยเป็นปรากฏการณ์ร่วมของกลุ่มสตรีภายในชุมชนและสมารถเชื่อมโยงไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาเรื่องอื่นได้ภายในชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนบ้านสามขาที่มีปัญหานำการวิจัยคือเรื่องหนี้สินและเชื่อมโยงไปสู่การแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องและเหตุที่ทำให้ชุมชนเป็นหนี้ ในขณะที่เครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่นที่ให้ความสำคัญต่อความเชื่อการวิจัยได้นำไปสู่การออกแบบวิธีการในการปรับเปลี่ยนความเชื่อและนำไปสู่การให้คุณค่าต่อตัวเองของคนในอำเภอนาหมื่น ขั้นที่สอง ขั้นของปฏิบัติการตามวิธีวิจัย เมื่อผู้วิจัยเข้าใจในสิ่งที่จะทำผ่านทั้งการวิพากษ์-วิจารณ์ และการให้ความหมายคำสำคัญต่าง ๆ แล้วในประเด็นวิจัยในมุมของคนในชุมชนอย่างเข้าใจร่วมกันในวิถีความเป็นชุมชน ทักษะการสังเคราะห์ถือว่าเป็นทักษะที่ติดตัวตลอดเวลาของคนในชุมชนแต่ขาดการจัดการอย่างเป็นระบบ นั้นคือการหันมาให้ความสำคัญต่อกระบวนการสังเคราะห์ภาพรวม เป็นการช่วยให้เกิดมุมมองใหม่ๆในประเด็นที่จะวิจัย กล่าวคือการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการสืบค้นความรู้ที่มีอยู่แล้วและผ่านการปฏิบัติการจนได้รับความสำเร็จในระดับหนึ่ง จากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น การจัดกระบวนการของพี่เลี้ยงเป็นบทบาทสำคัญโดยเฉพาะ การกำหนดเนื้อหาและขอบเขตของข้อมูลความรู้ภายใต้เป้าประสงค์หรือวัตถุประสงค์การวิจัยที่สำคัญคือการตั้งคำถามเพื่อให้เห็นถึงเนื้อหาของข้อมูลที่ต้องการในการตอบวัตถุประสงค์การวิจัยจะเห็นว่า ชุมชนบ้านโป่งคำเน้นประเด็นขอบเขตเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับตัวภูมิปัญญาของการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ คือ ความรู้เกี่ยวกับผ้าทอทั้งที่มาและกาใช้ประโยชน์ การทอผ้า การย้อมสีผ้า ที่เป็นความรู้เชิงเนื้อหาที่ต้องสัมพันธ์กับวิถีในอดีตและปัจจุบันของชุมชน ในขณะเดียวกันก็เน้นการจัดการข้อมูลในการบริหารจัดการของกลุ่ม สิ่งที่แขวงไว้ในกระบวนการของการวิจัยและถือว่าเป็นการพัฒนาความรู้ในกระบวนการนั้นคือการจัดการวัตถุดิบ ซึ่งในกระบวนการวิจัยพบว่ามีการกำหนดขอบเขตข้อมูลที่ชัดเจน เช่น การจัดการวัตถุดิบก่อนทำการวิจัยว่ามีวิธีการจัดการอย่างไร และ พอผ่านกระบวนการวิจัยมีการเปลี่ยนแปลอย่างไร จนทำให้พบความรู้ใหม่ อย่างการย้อมฝ้ายในอดีตมีวิธีการย้อม 2 วิธี คือ ย้อมโดยการต้ม และย้อมโดยการแช่ แต่พอผ่าจัดการข้อมูลทำให้ได้มีการพัฒนาความรู้ใหม่ โดยการกำหนดขั้นตอนการย้อมเป็นการย้อมร้อนโดยการย้อมแต่ละครั้งจะผ่านลำดับการย้อม 6 ขั้นตอน[101] เป็นต้น

จากสองขั้นตอนนำมาสู่การวางบทบาทสำคัญอย่างที่กล่าวมาในการเสริมทักษะการวิจัยให้กับทีมวิจัยชุมชน และนำไปสู่การพัฒนาให้เกิดกลไกการบริหารจัดการของชุมชนที่ทำหน้าหน้าที่เป็นหน่วยจัดการความรู้อิสระ ภายใต้การก่อตัวของกลุ่มวิจัยที่พัฒนาและก่อรูปของทั้ง 3 ชุมชน ณ

---

[101] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก รายงานฉบับสมบูรณ์งานวิจัยท้องถิ่นกระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ หน้า 64

ปัจจุบันได้มีการกำหนดให้เกิดรูปแบบของการบริหารความรู้ในการพัฒนา บทเรียนทั้ง 3 ชุมชนทำให้ทางผู้วิจัยค้นพบว่า การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาที่ใช้พื้นที่เป็นฐาน จะเป็นผลให้เกิดความยั่งยืนของกระบวนการบริหารจัดการชุมชนวิจัยและผลที่เกิดขึ้น เป็นฐานความรู้ในการบริหาร คือ

1.1 การพัฒนาคน เป็นเรื่องของการสร้างคนให้เกิดการยอมรับต่อทุนความรู้ของตัวเอง ชุมชน ในแง่การพัฒนาความคิด มโนทัศน์ วิสัยทัศน์ และกระบวนทัศน์ใหม่ต่อกระบวนการแก้ปัญหาด้วยความรู้ และการให้ความสำคัญกับข้อมูลความรู้ความจริงอย่างเป็นเหตุเป็นผลในการตัดสินใจมากกว่าการใช้ความรู้สึกส่วนตัว โดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือ เช่น การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การประชุมอย่างมีส่วนร่วม การบันทึกข้อมูล การจับประเด็นและการเชื่อมโยงข้อมูล การวิเคราะห์และการสรุปข้อมูล การจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น คนในความหมายไม่ได้หมายถึงเฉพาะชาวบ้านเท่านั้น แต่หมายรวมถึง นักวิชาการ นักศึกษา นักพัฒนา และข้าราชการในหน่วยงานของรัฐ

1.2 ความรู้ เป็นเรื่องของการสร้างสังคมความรู้ หรือชุมชนแห่งการเรียนรู้ ให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน หมายถึง กระบวนการตัดสินใจหรือการดำเนินการใด ๆ ของท้องถิ่น สังคมประเทศที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรู้ความจริงอย่างเป็นเหตุเป็นผล ขณะเดียวกันจะเป็นการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นอย่างหลากหลายเพื่อแก้ไขปัญหาท้องถิ่นตลอดจนเป็นการยกระดับความรู้สู่การสร้างแนวคิดทฤษฎีใหม่ๆจากฐานราก เพื่อเป็นต้นแบบในการวิจัย และการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมแห่งอนาคต ที่เริ่มต้นจากการพัฒนาภายในชุมชนบนการใช้ทุนทางสังคม

1.3 ครือข่ายกับการเรียนรู้ เพื่อที่จะพัฒนาสังคมใหม่ให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ เป็นการสร้างสังคมแห่งความเป็นจริงที่มีความเป็นเหตุเป็นผล เป็นสังคมแห่งการค้นหาและค้นพบความรู้ความจริงอย่างมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนอันหลากหลายทั้งในกระบวนการศึกษาข้อมูล การวิพากษ์วิจารณ์ การหาข้อมูลสรุป การตัดสินใจ โดยเน้นการพัฒนาจากฐานข้อมูลท้องถิ่น ซึ่งจะนำไปสู่การหนุนช่วยระหว่างกันระหว่างชาวบ้าน นักวิชาการ นักศึกษา นักพัฒนา และข้าราชการ ทั้งด้วยวิธีปฏิบัติดังกล่าว คือการให้ความสำคัญต่อวิธีวิทยาในงานวิจัยท้องถิ่น

1.4 หน่วยจัดการความรู้อิสระ หมายถึงกลไกของทีมวิจัยในท้องถิ่นนั้นหรือชุมชนวิจัยที่สามารถหรือยกระดับความรู้โดยการนำความรู้ต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในท้องถิ่นมาสังเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการในพื้นที่ ไปพร้อม ๆ กับประสานความร่วมมือระหว่างองค์กร ภาคีต่างในท้องถิ่นที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญต่อการใช้ความรู้ในการพัฒนา และมีอิสระในการบริหารการพัฒนา

2. ในระดับเหนือชุมชนวิจัยท้องถิ่น เป็นการยกระดับการสังเคราะห์ กระบวนการวิจัย ในการบริหารจะพบว่าความรู้ในเชิงนามธรรมจากรูปธรรมของการปฏิบัติได้ชี้ให้เห็นถึงการจัดการความรู้ในการวิจัยท้องถิ่นและโครงสร้างของความรู้ในการให้ความหมายนั้นคือแก่นของความจริงของปรากฏการณ์ของปัญหา ในกระบวนการจะวางเป้าหมายไปที่ ให้ชุมชนวิจัยฯทำหน้าที่เป็นหน่วย

จัดการความรู้อิสระ นับว่าเป็นการเริ่มต้นของการพัฒนาแบบแผนทางวัฒนธรรมท้องถิ่นใหม่ที่จะเป็นการนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรม จากรูปธรรมที่เกิดขึ้น ที่ประกอบด้วยกัน ในกระบวนการของชุมชนวิจัยฯ ทั้ง 3 ชุมชน ทั้ง การจัดการปัญหาหนี้สิน การสืบค้นความเป็นตัวตนผ่านกระบวนการผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ และกระบวนการสางความเชื่อผ่านการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมทางศาสนา ผู้วิจัยได้ประมวลมาเป็นองค์ความรู้ในเบื้องต้นพบว่า

2.1 การให้ความสำคัญต่อการบริหารจัดการชุมชนวิจัย ทำให้พบรูปแบบของแนวคิดใหม่ในเรื่องการบริหารการชุมชน จำเป็นต้องให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ตามหลักการของงานวิจัยท้องถิ่น การเรียนรู้ต้องเกิดขึ้นในฐานะของผลพลอยได้จากกระบวนการวิจัยที่มีระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่นเป็นปัจจัยเงื่อนไขกำหนด ท่ามกลางสถานการณ์แวดล้อมการเปลี่ยนแปลงของระบบการพัฒนา ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนวิจัย การเรียนรู้ในชุมชนวิจัยจะเป็นตัวแทนของการเรียนรูปแบบใหม่ภายใต้วิถีทางของการปฏิบัติในกระบวนการวิจัยที่เป็นวิถีของชุมชนท้องถิ่นอย่างผลที่เกิดขึ้นของการวิจัย พบว่ามีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้ 1) การเรียนรู้จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการปฏิบัติ และ ผูกโยงเข้ากับวัตถุประสงค์การวิจัย 2) จะต้องเน้นที่ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ระหว่างทาง หรือเรียนรู้วิธีที่จะเรียนรู้ 3) ความสามารถในการกำหนดแนวทางการเรียนรู้ มีความสำคัญเท่ากับการหาคำตอบให้กับคำถามการวิจัยที่เจอะจงในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งทั้ง 3 ข้อในการบริหารจัดการชุมชนวิจัย ให้ความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ ที่ต้องควบคู่ไปกับกระบวนการวิจัยของชุมชนวิจัย ที่สุดแล้วทำให้พบว่าตัวแบบของการเรียนรู้ในชุมชนวิจัยไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยท้องถิ่นที่หน่วยงานทำหรือนักวิชาการ ก็ตามทำให้พบว่าระดับของการเรียนรู้จากกระบวนการวิจัยมีด้วยกัน 3 ระดับ คือ 1) การเรียนรู้ในระดับปัจเจกบุคคล หมายถึงการเปลี่ยนแปลงด้านทักษะ ความรู้ เจตคติ และค่านิยมรายบุคคลอันเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง จากการสังเกต การบันทึก ซึ่งเกิดขึ้นในนักวิจัยท้องถิ่น 2) การเรียนรู้ของกลุ่มและทีมนักวิจัย หมายถึงการเพิ่มขึ้นของความรู้ ทักษะ และศักยภาพภายในกลุ่ม ความสำเร็จเกิดขึ้นได้ต้องยึดโยงภายในกลุ่มเน้นการไขว้กันระหว่างความรู้ในตัวคน 3) การเรียนรู้ของชุมชนวิจัย ทั้งระบบ หรือการเกิดขึ้นของหน่วยจัดการตัวเองในระดับชุมชน เป็นการยกระดับอัจฉริยภาพหรือความรู้ความสามารถในการปฏิบัติการพัฒนา กำหนดการพัฒนาด้วยตัวเอง ซึ่งได้มาจากการทดลอง สรุปผล ถอดความรู้

ทั้งในระดับปฏิบัติการภายในชุมชนและในระดับที่เหนือชุมชนโดยมีรูปธรรมที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในส่วนของของมรรควิธี พอสรุปความเป็นชุมชนวิจัยที่สะท้อนบริบทของกระบวนการทางปัญญา มี 4 องค์ประกอบ ดังนี้ องค์ประกอบที่ 1 คุณลักษณะของนักวิจัยชุมชน คือ มีความสามารถในการสร้างและจัดกระบวนการเรียนรู้บนข้อมูล ประสานทรัพยากร บริหารจัดการและขับเคลื่อนนโยบายในประเด็นของการวิจัยหรือนำผลของการวิจัยไปขับเคลื่อนได้ ทั้งในระดับชุมชน หรือ ท้องถิ่น และระดับชาติ พร้อมทั้งสามารถขับเคลื่อนงานจากระดับชาติเพื่อเชื่อมต่อ สู่ระดับเครือข่ายระหว่างประเด็นหรือระดับภาค จังหวัด และการร่วมเป็นกลุ่มชุมชนมีตัวบงชี้คุณลักษณะคือ *หนึ่ง* มี

ความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ พร้อมทั้งสามารถถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ ในระดับกลุ่มและพื้นที่ของตนเองอย่างน้อย 1 เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย *สอง* มีความสามารถในการจัดการกลุ่มหรือองค์กร เครือข่ายภายในชุมชนเพื่อการยกระดับการจัดการข้อมูลความรู้สู่การแก้ปัญหาหรือต่อยอดองค์ความรู้ของชุมชน *สาม* มีความสามารถประสานงานทรัพยากรในระดับกลุ่ม/องค์กรในชุมชน ระดับตำบล หรือกับหน่วยงานภายนอกชุมชน และ หน่วยงานภาครัฐ ในการสนับสนุนการดำเนินงานภายในชุมชน และ เครือข่ายบนฐานการจัดการข้อมูลความรู้จากการวิจัย *สี่* ส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายระดับชุมชน ท้องถิ่น และระดับชาติ องค์ประกอบที่ 2 ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนการ (กลไกพี่เลี้ยง) คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีทักษะ ความรู้ความสามารถ ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ เอื้ออำนวยการเรียนรู้ หรือบริหารการเปลี่ยนแปลงในการทำงานวิจัยท้องถิ่นหรือในระหว่างกระบวนการวิจัยจนบรรลุเป้าหมายของการวิจัย และมีความสามารถในถ่ายทอด ให้คำแนะนำปรึกษาช่วยเหลือนักวิจัยหรือทีมวิจัยในชุมชน มีตัวบงชี้คุณลักษณะคือ *หนึ่ง* มีความสนใจและมีจิตอาสา เข้าร่วมกระบวนการทำงานวิจัยในชุมชนหรือท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาออกแบบกระบวนการวิจัยร่วมกับนักวิจัย ทีมวิจัย และคนในชุมชน *สอง* มีความพร้อมทั้งด้านเวลาและความสามารถที่จะสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมการวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ของนักวิจัย/ทีมวิจัยชุมชนหรือกลไกต่าง ๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้องและสามารถจัดกระบวนเพื่อดึงการมีส่วนร่วมคนคนในชุมชน *สาม* เป็นผู้มีประสบการณ์ ความรู้ และความสามารถที่เกี่ยวข้องในการวิจัยและพัฒนา รวมถึงได้รับการยอมรับในพื้นที่/ชุมชน *สี่* มีทักษะในการสร้างการเรียนรู้และให้ข้อมูล เพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานด้านการวิจัยท้องถิ่นในมิติต่าง ๆ *ห้า* สามารถประสานทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาสนับสนุนการดำเนินงานของนักวิจัยและทีมวิจัย รวมถึงชุมชนวิจัย องค์ประกอบที่ 3 คณะหรือทีมวิจัยชุมชน คือ กลุ่มคนที่รวมตัวและมีจิตสำนึกร่วม ที่สามารถสร้างการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยรวมถึงการมีทักษะในการออกแบบกระบวนการหรือกิจกรรมที่เป็นผลมาจากระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่น มีตัวบงชี้คุณลักษณะ คือ *หนึ่ง* มีการบริหารจัดการในรูปแบบของระบบกลุ่ม/ทีม/เครือข่าย *สอง* มีการจัดการข้อมูลพื้นฐาน ปัญหาความต้องการและเป้าหมายการรวมกลุ่ม สู่การออกแบบการจัดกระบวนกาเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนาในชุมชน *สาม* มีกติกา บทบาทหน้าที่ร่วมกัน และโครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่ม/ทีม/เครือข่ายที่ได้รับการยอมรับจากคนภายในชุมชน *สี่* มีแผนและกลไกการดำเนินงานตามแผนที่ได้กำหนดร่วมกันของกลุ่ม/ทีม/เครือข่ายที่เป็นผลมาจากการวิจัยภายในชุมชน *ห้า* มีการติดตามประเมินการดำเนินงานที่เป็นมาจากการวิจัยอย่างต่อเนื่อง องค์ประกอบที่ 4 แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัยท้องถิ่น คือ กลไกความสัมพันธ์ที่สะท้อนจารีตและวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่อิสระ หน้าที่ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการวิจัยเพื่อการบริหารจัดการตนเองทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนบนฐานการใช้ความรู้ ที่ พร้อมทั้งสามารถประสานทรัพยากร ความรู้ ในการสนับสนุนกระบวนการทำงานที่

เนื่องจากกระบวนการวิจัย มีตัวบงชี้คุณลักษณะ คือ *หนึ่ง* มีกลไกความสัมพันธ์และโครงสร้างการบริหารจัดการความรู้จากการวิจัยในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสนับสนุนการบริหารการพัฒนาภายในชุมชนบนฐานความรู้ รวมถึงการประสานทรัพยากร ในรูปแบบเครือข่ายทางสังคม/กลุ่มองค์กรในชุมชนและท้องถิ่น *สอง* การจัดการเรียนรู้เรียนรู้และข้อมูลสถานการณ์เพื่อการเรียนรู้ร่วมกันในพื้นที่การปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงภายในชุมชนบนฐานความรู้จากกระบวนการวิจัย *สาม* มีแผนการบริหารจัดการความรู้ในแหล่งเรียนรู้และขยายผลในประเด็นที่เกิดขึ้นจากการวิจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชน *สี่* มีข้อมูล องค์ความรู้ พื้นที่รูปธรรม หรือความรู้เชิงรูปธรรม และสื่อ ที่เหมาะสมต่อการสร้างการเรียนรู้จากกระบวนการวิจัย *ห้า* สามารถประสานทรัพยากรมาสนับสนุนการดำเนินงานและการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพโดยกระบวนการวิจัย

จากที่กล่าวมาเป็นองค์ประกอบที่บ่งบอกคุณลักษณะของชุมชนวิจัยที่ผู้วิจัยวิเคราะห์มาจากกระบวนการในระเบียบวิธีวิจัยที่อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้ง 3 ชุมชนวิจัยท้องถิ่น และสืบเนื่องมาจากผลการวิจัยที่มีเหตุปัจจัยของความต่อเนื่องในบริบทของกระบวนการทางปัญญา และมีการเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลในวิธีปฏิบัติของชุมชนบนหลักของวิธีคิดแบบอริยสัจและก่อให้เกิดปัญญา 3 ประการดังนี้ 1) จิตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณา ซึ่งทั้งสามชุมชน ได้พิจารณาถึงปรากกฏการณ์ ภายใต้สถานการณ์ของชุมชน พร้อมทั้งวิเคราะห์เหตุปัจจัยอย่างเป็นกระบวนการจนทำให้เห็นชอบร่วมกันในเหตุปัจจัยต่าง ๆ ของปัญหา ซึ่งในขั้นของโยนิโสมนสิการ เป็นวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย ที่มุ่งพิจารณาปรากฏการณ์ของชุมชนและสาวถึงความเป็นจริงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ด้วยการค้นหาเหตุปัจจัยต่าง ๆ และมองความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยขณะเดียวกันก็เป็นวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เป็นการกระจายเหตุปัจจัยที่เป็นเนื้อหาให้เห็นองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ความเป็นจริง เพื่อให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ที่เป็นปัจจุบันซึ่งเป็นวิธีคิดแบบสามัญลักษณ์หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดาคือมองอย่างรู้เท่าทันความเป็นอยู่เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย 2) สุตมยปัญญา เป็นความต่อเนื่องจาก จิตมยปัญญา กล่าวคือเมื่อเข้าใจปรากฏการณ์ของปัญหา เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ก็นำไปสู่การเรียนรู้ การศึกษาในฐานะของขั้นตอนในชุมชนวิจัยท้องถิ่น พบว่าทั้งสามชุมชนเมื่อได้วิเคราะห์เหตุปัจจัยต่าง ๆ ก็ได้มีการไปเรียนรู้เพิ่มเติมกับชุมชนที่ประสบความสำเร็จ หรือเทียบเคียงได้ว่าเป็นการทบวนหรือรีวิวแนวคิดทฤษฎี ทั้งในการนำไปสู่การออกแบบการตั้งโจทย์หรือคำถามการวิจัย รวมไปถึงระหว่างทางของการวิจัย ซึ่งเป็นการสะท้อนวิธีคิดแบบอริยสัจคือการคิดแบบแก้ปัญหา ตีความตามหารธรรมได้ว่าประกอบได้ด้วย 2 ประการคือ ประการที่ 1 เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล และเป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง จะเห็นถึงการเลือกชุมชนในการศึกษาเรียนรู้ของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นประการที่ 2 วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ กล่าวคือเข้าใจความสัมพันธ์ของ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย ซึ่งในขั้นของกระบวนการวิจัยของชุมชนท้องถิ่นถือว่าเป็นการกำหนดวัตถุประสงค์การวิจัย

และการพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัย 3) ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็น ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ ในขั้นของการวิจัยท้องถิ่นในกระบวนการของปัญญา คือขั้นของการปฏิบัติการการออกแบบระเบียบวิธีวิจัยและปฏิบัติการในการวิจัย ได้สะท้อนวิธีคิดความเป็นชุมชนวิจัยในบริบทของกระบวนการทางปัญญา คือ วิธีคิดแบบรู้คุณรู้โทษ หรือกระบวนการของการพิจารณาที่มองเห็นความเป็นจริง เน้นกระบวนการเข้าถึงและยอมรับความเป็นจริง ของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน ความเป็นจริงที่ว่าด้วยหนี้สินที่ต้องยอมรับตัวเองของคนในชุมชนบ้านสามขา ที่ต้องออกแบบวิธีการในกระบวนการของการวิจัย การจัดการความรู้ระหว่างทาง เช่นการออกแบบครัวเรือนลดหนี้ 7 ครัวเรือน ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำเลือกกำหนดวิธีการทดลองย้อมสีธรรมชาติ หรือองค์กรสงฆ์ฯเลือกการทดลองปรับรูปแบบพิธีกรรมของงานศพเป็นต้น ให้ให้เห็นถึง การใช้สอย การบริโภค ที่เป็นเหตุปัจจัยของปรากฏการณ์ความเป็นที่อยู่บนฐานค่านิยมในกระแสปัจจุบัน เป็นกระบวนการสกัด หรือบรรเทาตัณหาและขัดเกลากิเลสอย่างเป็นขั้นเป็นตอนในระเบียบวิธีวิจัย ถือเป็นวิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม ซึ่งเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ก่อให้เกิดเงื่อนไขให้เกิดการยอมรับตัวเองของชุมชน โดยเริ่มจากตัวนักวิจัย และทีมวิจัย ในขณะเดียวกันก็เป็นการยกระดับของวิธีคิดแบบเร้ากุศล ซึ่งจะปรากฏในกระบวนการของการวิจัยในระดับต้น ๆ ในการเสริมสร้างให้เกิดสัมมาทิฏฐิ รวมความถึงวิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน

ในกระบวนการของการวิจัยโดยเฉพาะขั้นของการปฏิบัติการวิจัย ในทุกวิธีการของสามชุมชนได้สะท้อนวิธีคิดดังกล่าวผ่านกระบวนการถอดบทเรียนในแต่ละวิธีการของการวิจัย เพื่อให้นักวิจัยสะท้อนผ่านวิธีคิดแบบวิภัชชวาท แม้ว่าจะไม่เป็นวิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูดหรือการสื่อสารในชุมชนที่จะบ่งบอกถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัย/คณะวิจัย กับคนชุมชนที่มีระบบคิดที่เชื่อมโยงและมีเหตุมีผล ผ่านการออกแบบกิจกรรมที่เป็นมาจากวิธีการวิจัย อย่างชุมชนบ้านโป่งคำดำเนินกิจกรรมการอบรมการย้อมผ้า และการเลือกชนิดไม้ในการกำหนดสีย้อมผ้า หรือ บ้านสามขาทำกิจกรรมติดป้ายข้อมูลหนี้สิน ค่าใช้จ่ายไว้หน้าวัด รวมทั้งองค์กรสงฆ์ที่มีการวิเคราะห์พิธีกรรมผ่านใบลานเป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามวิธีคิดที่เกิดขึ้นของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทางปัญญาในขั้นตอนสำคัญคือ โยนิโสมนสิการ ที่นำไปสู่ไตรสิกขาสาม กล่าวคือ กระบวนการทางปัญญา นัยสำคัญคือ กระบวนการศึกษาไม่ใช่กระบวนการให้การศึกษา ซึ่งแบ่งเป็น 3 ขั้นตอนสำคัญตามหลักไตรสิกขา คือ หนึ่ง การฝึกพัฒนาในด้านการปฏิบัติ (ศีล) การฝึกภายในหรือการพัฒนาจิตให้เกิดการยอมรับในตัวเอง (สมาธิ) การฝึกฝนให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงในการเปลี่ยนแปลงให้อยู่ได้ โดยใช้ความรู้ (ปัญญา) หลัก 3 ประการที่กล่าวมา คือมรรควิธีแก้ปัญหา หรือมรรคแห่งการดับทุกข์ ที่สะท้อนให้เห็นในชุมชนวิจัยคือ

1. อธิสีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคม ถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมสุขภาพได้ดี

2. อธิจิตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายานะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

3. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะเจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดมั่นต่างๆเป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

ส่วนที่ 2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย

จากบริบทของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย และ มรรควิธีหรือวิธีการวิจัยท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญาพบว่าปัจจัยความสำเร็จมีด้วยกัน 4 ปัจจัยหลัก ซึ่งประกอบด้วย

1. ต้นทุนความรู้ (ประสบการณ์การบทเรียนที่เป็นทุนเดิมในการแก้ปัญหาของชุมชน)
2. คน (ความสามารถหรือทักษะการเรียนรู้ของผู้นำ กลุ่ม เครือข่าย)
3. ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์กายภาพของชุมชน
4. กลไกพี่เลี้ยงหรือศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

มีรายละเอียดดังนี้

1. ต้นทุนความรู้ (ประสบการณ์การบทเรียนที่เป็นทุนเดิมในการแก้ปัญหาของชุมชน) จะเห็นว่าทั้ง 3 ชุมชนผ่านประสบการณ์การแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรมและเกิดบทเรียนความรู้ในการแก้ปัญหามาทั้ง 3 ชุมชน โดยเฉพาะชุมชนบ้านสามขา ที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ถึงวิกฤติปัญหาหนี้สินและมีการร่วมตัวกันกำหนดกิจกรรมการแก้ไขปัญหาโดยการร่วมกลุ่มตั้งกองทุนเพิ่มในการแก้ปัญหาแต่ก็ทำให้พบว่าเป็นการเพิ่มหนี้ให้ชุมชนเนื่องด้วยขาดความรู้ในการบริหารจัดการกองทุน แต่ก็เห็นถึงความสำเร็จจากการร่วมกลุ่มออมทรัพย์ฯ ที่ช่วงหลังมากลุ่มออมทรัพย์กลายเป็นกลไกสำคัญในการปรับโครงสร้างหนี้ของชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนบ้านโป่งคำจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีประสบการณ์คือการที่แม่บ้านภายในชุมชนร่วมตัวกันเพื่อทำอาชีพเสริมเรื่องการทอผ้าย้อมสี

ธรรมชาติ ที่มีเหตุผลสำคัญคือการลดภาระค่าใช่จ่ายในครัวเรือนผนวกกับความพยายามแก้ปัญหาในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชนในการหันกลับมาทำเกษตรผสมผสานโดยการเริ่มต้นทำแปลงสาธิต จนส่งผลให้มีความรู้และทักษะในการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง เช่นเดียวกับการร่วมตัวของพระสงฆ์ในอำเภอนาหมื่นในการมองปัญหาค่านิยมของคนในอำเภอนาหมื่นในงานพิธีกรรมความเชื่อจนส่งผลต่อค่าใช้จ่ายในงานสังคมสูงขึ้นและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนนาหมื่น ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเห็นได้จากศานาพิธีที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งงานมงคลและงานอวมงคล

จะเห็นว่าประสบการณ์บทเรียนก่อนนำมาสู่การทำงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาทั้งสามชุมชนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เนื่องและส่งผลต่อความสำเร็จในกระบวนการของงานวิจัยท้องถิ่น ซึ่งปัจจัยดังกล่าวทำให้การออกแบบกิจกรรมการสนับสนุนให้เกิดการใช้หลักของงานวิจัยท้องถิ่นเข้ามาออกแบบกิจกรรมการแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างต่อเนื่องจากทุนประสบการณ์การเดิมทั้งจะเห็นว่า ชุมชนบ้านสามขาพบว่าข้อจำกัดสำคัญคือการบริหารจัดการเช่นเดียวกับชุมชนบ้านโป่งคำการต่อยอดด้วยงานวิจัยท้องถิ่นจึงหยิบยกเอากระบวนการสืบค้นเหตุที่ส่งให้เกิดผลมีที่มาอย่างไร โดยร่วมกันกำหนดปัญหานำการวิจัยและใช้วิธีวิเคราะห์ผ่านการตั้งคำถามในประสบการณ์เดิมอย่างเป็นขั้นเป็นตอนเช่นเดียวกับเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น แต่ทั้งนี้นัยสำคัญจากประสบการณ์การเดิมที่เป็นปัจจัยหลักคือ คน หรือผู้นำที่เกิดขึ้นผ่านประสบการณ์ดังกล่าวที่เป็นปัจจัยสำคัญ

2. คน (ความสามารถหรือทักษะการเรียนรู้ของผู้นำ กลุ่ม เครือข่าย) กระบวนการเรียนรู้นำมาสู่การจัดการเรียนรู้ในประสบการณ์เดิมที่เป็นอยู่ คือผู้นำที่เกิดจากกระบวนการแก้ปัญหาและนำมาสู่การร่วมตัวกันเป็นกลุ่ม อย่างบ้านสามขาจะเห็นถึงผู้นำหลักที่มีทักษะในการสร้างการเปลี่ยนแปลงบวกกับแกนนำกลุ่มที่ร่วมกันคิด ตัดสินใจการแก้ปัญหาและรับผลของปัญหาร่วมกันนำมาสู่การร่วมตัวกันเป็นทีมหรือคณะวิจัย เช่นเดียวกับชุมชนบ้านโป่งคำที่มีแกนนำกลุ่มแม่บ้านร่วมมือกับพระสงฆ์แม้จะขาดทักษะบางประการเช่นการเขียน หรือการจดบันทึกแต่ก็มีจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหาร่วมกันขณะที่ความเป็นองค์กรในการร่วมตัวกันเป็นเครือข่ายพระสงฆ์ของอำเภอนาหมื่นและร่วมมือกับองค์กรภายในอำเภออย่างสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นที่เป็นองค์กรภาคประชาชน ขณะเดียวกันก็มีการสนับสนุนจากเครือข่ายการพัฒนาคุณภาพชีวิตของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในอำเภอนาหมื่น

ซึ่งปัจจัยที่กล่าวมาทั้งสองปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จทั้ง 1 และ 2 ถือว่าเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญที่ส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องในกระบวนการทางปัญหาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ที่บ่งบอกถึงวิถีปฏิบัติความเชื่อและจารีต ความรู้ ภูมิปัญญาภายในชุมชน ที่สอดคล้องกับกระบวนการวิจัยชุมชนหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ตามหลักของกระบวนการทางปัญญา หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น

3. ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์กายภาพของชุมชน ถือว่าเป็นปัจจัยหลักของความสำเร็จในงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาและนำไปสู่ความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กล่าวคือ ลักษณะทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ที่ตั้งของทั้งสามชุมชนจะเห็นว่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนเกษตรกรรมและยังมีวิถีปฏิบัติที่พึ่งพาระหว่างกันและมีความเป็นเครือญาติสูง ในขณะที่ยังมีความห่างไกลจากชุมชนเมืองหรือความเจริญ แต่ก็ไม่สามารถที่จะปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาในชุมชนได้ แต่แบบแผนประเพณีวัฒนธรรมยังเป็นเงื่อนไขในการคงอยู่ของทุนทางสังคม ซึ่งด้วยความเป็นชุมชนที่ห่างไกลและยังดำรงไว้ในวิถีการดำเนินชีวิตเป็นต้นทุนสำคัญในการนำมาสู่การสร้างสำนึกและอุดมการณ์ร่วมภายในชุมชนทำให้ง่ายต่อการปรับเปลี่ยนและพัฒนาความเป็นกลุ่มก้อนในการนำไปสู่ความเป็นชุมชนวิจัย ในการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญา

4. กลไกพี่เลี้ยงหรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น ถือว่ามีความสำคัญมากต่อกระบวนการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นกลไกการบริหารงานวิจัยท้องถิ่น ที่ใช้พื้นที่เป็นฐานในการสร้างชุมชนวิจัย ประกอบด้วย ผู้ประสานงานหรือพี่เลี้ยง นักวิชาการ ผู้รู้ภายนอกชุมชน ที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยสนับสนุนและบริหารงานวิจัย จากบทเรียนของชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชน นัยสำคัญที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน คือ การจัดและออกแบบกระบวนการเรียนรู้ใน วิธีวิจัย และ การบริหารการวิจัยเป็นกระบวนการในการพัฒนาวิธีคิดของชุมชนอย่างเป็นระบบและเป็นขั้นเป็นตอน โดยหลักการของการบริหารงานวิจัย

จากปัจจัยทั้ง 4 ปัจจัย ที่สำคัญผู้วิจัยพบว่า เงื่อนไขสำคัญของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน การออกแบบกระบวนการสนับสนุนที่ต้องมีหน่วยบริหารงานวิจัยท้องถิ่นในการทำหน้าที่กำกับติดตามประเมินผลรวมไปถึงการบริหารจัดการความรู้จากการวิจัย ให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา “สำคัญต้องมีพี่เลี้ยงในการทำหน้าที่ชวนคิดชวนคุย ชวนตั้งคำถาม ชวนกระตุ้นให้คิด แต่ไม่ใช่ทำเองไม่ใช่ลงไปทำตั้งข้อสังเกตอย่างนี้ ๆ เป็นอย่างนี้ไหม ถ้ามันดีกว่านี้มีอะไรบ้างช่วยกันคิด วิธีการหนึ่งเอาของคนนี้ก่อนก็ได้ พอเอาของคนนี้ไปทำปั๊บผลของมันเป็นยังไง ทำกับใครทำที่ไหนทำอย่างไร สุดท้ายต้องมีสรุปบทเรียนถอดบทเรียน ว่ามันได้หรือเปล่าที่ทำไปคนร่วมมือไหม คนเข้าใจไหม คนได้ลงมือทำกันไหม หรือว่าไอ้ที่ไม่ทำคอยต่อต้าน ก็ต้องมานั่งเอาเหตุเอาผลมาคุยกันว่าวิธีนี้ แต่มันยังมีวิธีที่ดีกว่านี้อีกไหม ที่จะร่วมกันคิดตัดต่อประเด็นนี้ อันนี้มองถึงผู้ที่ก้าวข้ามในเรื่องของสาเหตุของทุกข์”[102] จะเห็นว่าบทบาทของพี่เลี้ยงมีความสำคัญในการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ แนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่นกับชุมชน และนำไปสู่การออกแบบ การจัดการชุมชนด้วยการวิจัยที่ผู้วิจัยรวมความได้ว่า งานวิจัยท้องถิ่นคือ การวิจัยที่เน้นให้คนและกลุ่มคนในชุมชนมาร่วม

---

[102]ชัย วงศ์ตระกูล. (23 พฤษภาคม 2561). ผู้ใหญ่บ้าน. สัมภาษณ์โดย ปณิธี บุญสา. บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง.

กระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผนและทำวิจัยเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ และเรียนรู้จากการทำงานวิจัยที่ปฏิบัติจริงเพื่อแก้ปัญหาของตนเองโดยมีกระบวนการทำงานอย่างมีเหตุมีผลบนฐานของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน จากบทเรียนของทั้ง 3 ชุมชนที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากกระบวนการวิจัยท้องถิ่นให้เห็นถึงวิธีการทางปัญญา และผลที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะการบริหารงานวิจัยท้องถิ่นมีปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาคือปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ดังในภาพ

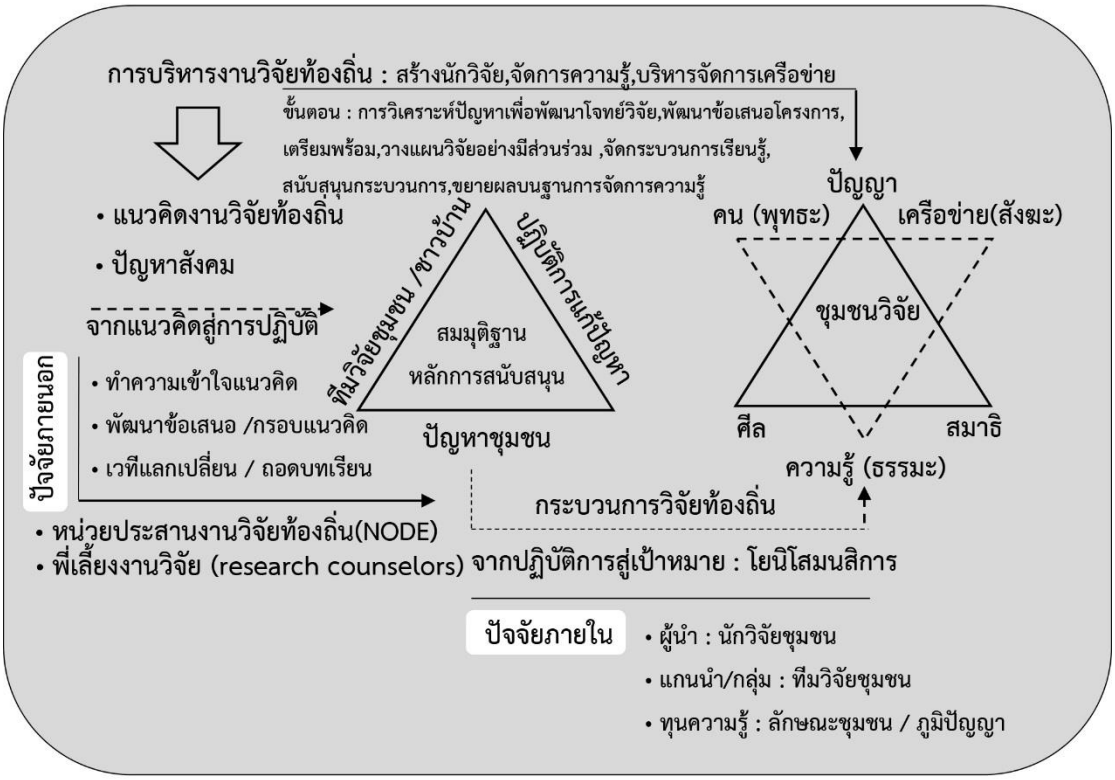

ภาพที่ 6 ปัจจัยความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

จากภาพจะเห็นว่า ปัจจัยภายนอกที่ทำหน้าที่สนับสนุนกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน จากที่นักวิจัยชุมชนทั้งสามชุมชนสะท้อนและผลของการวิจัยที่เกิดขึ้น ปัจจัยสำคัญคือกระบวนการของการบริหารงานวิจัยท้องถิ่น จุดเริ่มต้นจากการชวนชุมชนวิเคราะห์ปัญหา สร้างเงื่อนไขการเรียนรู้ผ่านเวทีภายนอกชุมชน ทั้งกระบวนการนำเสนอปรากฏการณ์ของปัญหาภายในชุมชน จนถึงขั้นการออกแบบการวิจัย ประกอบด้วย 1) การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของปัญหาภายในชุมชนอย่างมีส่วนร่วม 2) การทำความเข้าใจแนวคิดงานวิจัยท้องถิ่นผ่านจัดเงื่อนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนนอกชุมชนทั้งนักวิชาการ ผู้รู้ รวมไปถึงการพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัย 3) การออกแบบการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม 4) การพัฒนาทักษะการจัดการวิจัยให้กับชุมชน 5) การถอดบทเรียนระหว่างทาง

และนำเสนอเข้าเวทีเรียนรู้กับคนภายนอกชุมชน ซึ่งพบว่าทั้ง 3 ชุมชน มีการหนุนเสริมจากพี่เลี้ยง โดยมีการจัดเวทีนำเสนอความก้าวหน้า 3 เดือนครั้ง 6) การกำกับติดตามสนับสนุน

จากขั้นตอนดังกล่าวปัจจัยการสนับสนุนที่สำคัญที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาคือ

1. พี่เลี้ยงงานวิจัยท้องถิ่น (research counselors) ทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาแนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่น ให้คำแนะนำ ติดตามสนับสนุนการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งก่อนทำวิจัย ระหว่างการวิจัย และหลังการวิจัย เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และเป้าหมายของโครงการวิจัย

2. หน่วยประสานงานวิจัยท้องถิ่น(NODE) คือ องค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาจากที่ปรึกษาโครงการวิจัยจำนวนหนึ่ง มีเป้าหมายและยุทธศาสตร์ โครงสร้างหน้าที่ การดำเนินงาน และบริหารจัดการ ทำหน้าที่บริหารงานวิจัยที่ได้รับการอนุมัติให้บรรลุเป้าหมายวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย และยุทธศาสตร์ของ Node ซึ่งทำหน้าที่ครอบคลุมตั้งแต่การพัฒนาโครงการวิจัย ติดตามสนับสนุน เชื่อมโยงความรู้ประสบการณ์ระหว่างโครงการวิจัย จนถึงการเชื่อมร้อยเครือข่ายและเผยแพร่งานวิจัยสู่สาธารณะ

ส่วนที่สอง ปัจจัยภายใน หมายถึงชุมชนที่พร้อมจะใช้กระบวนการวิจัยท้องถิ่นในการแก้ปัญหา หรือกระบวนการแปรปัญหาเป็นปัญญา ปัจจัยที่เอื้อและมีความสำคัญคือต้องเป็นชุมชนที่เปิดรับความรู้ใหม่และเชื่อว่าสามารถแก้ปัญหาด้วยตัวเองได้ จากการวิเคราะห์ทั้งสามชุมชนพบว่าปัจจัยภายในที่สำคัญ เมื่อเทียบเคียงกับกระบวนการทางปัญญาในขั้นของโยนิโสมนสิการประกอบด้วย

1. ผู้นำชุมชนต้องมีคุณลักษณะสำคัญในการเป็นนักวิจัยชุมชน คือ หนึ่ง สามารถสร้างหรือจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาผู้นำใหม่และเสริมกระบวนการในการวิจัย เชื่อมร้อยเครือข่ายได้ สองสร้างและดึงการมีส่วนร่วมของผู้นำและสมาชิกภายในชุมชนในการเพิ่มศักยภาพทั้งด้านความรู้ ทักษะ และทัศนะ มุมมอง ที่รอบด้านบนฐานของการวิจัย (เปิดโอกาส ริเริ่มสิ่งใหม่ๆ เพื่อเกิดความรู้ ทักษะ ทัศนะ) สาม มีบทบาทในการประสานและขับเคลื่อนการจัดการพัฒนาภายในชุมชนและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนระดับหนึ่ง อาจเป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หรือผู้นำทางการ รวมทั้งผู้อาวุโสหรือเยาวชนในชุมชนที่ชุมชนให้การยอมรับ ขณะเดียวกันต้องมีความสามารถในการประสานทรัพยากรเพื่อสนับสนุนกลุ่ม ชุมชน ห้า มีทัศนคติในการทำงานเชิงบวก และสามารถขยายความร่วมมือ เพื่อขับเคลื่อนงานทั้งภายในกลุ่ม ชุมชน เครือข่ายสังคมอื่น หน่วยงานภาคีภายนอกชุมชน และสุดท้าย หก สามารถจัดการความรู้และข้อมูล เพื่อนามาใช้ออกแบบการบริหารการพัฒนาภายในชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

2. แกนนำ/กลุ่ม ที่สามารถจะเป็นทีมวิจัยชุมชน จะต้องมี ความสามารถดำเนินงานเป็นทีม เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ และบริหารจัดการร่วมกัน สามารถจัดการข้อมูลปัญหา สถานการณ์ ความต้องการของกลุ่มชุมชนเป้าหมายและหน่วยงาน และใช้/ข้อมูลในการประสานและพัฒนางานภายในชุมชน ขณะเดียวกันหากในสถานะของกลุ่มที่จะเข้าร่วมต้องมีแผนการพัฒนาและจัดการตนเอง เครือข่าย ต่อเนื่องจากการเรียนรู้ร่วมเพื่อการพัฒนาและงานร่วมกับกลุ่มถึงจะทำให้เกิดความต่อเนื่องในการดำเนินโครงการวิจัย และต้องเป็นผู้นำที่มีความสามารถในการเป็นกระบวนการ ใช้ข้อมูล องค์ความรู้ เพื่อเชื่อมโยงและพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงงานที่ต่อยอดต้นทุนเดิมโดยใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือ และหากเป็นไปได้ ควรจะเป็นตัวอย่างในการพัฒนาตนเอง ครอบครัวและชุมชน

3. ทุนความรู้ ลักษณะชุมชน / ภูมิปัญญา ส่วนนี้มีความสำคัญ เนื่องด้วยหากต้องการให้มีความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชุมชนที่มีความต้องการใช้การวิจัยท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา จำเป็นต้องเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ภายในบนฐานของการใช้ภูมิปัญญาความรู้ในชุมชนแก้ไขปัญหาหมายถึงต้องมีประสบการณ์ในกระบวนการแก้ไขปัญหามาในระดับหนึ่ง โดยมีวิกฤติของปัญหาเป็นตัวบ่งบอกในการผลิตซ้ำของกระบวนการแก้ปัญหา จนเห็นว่าชุมชนผ่านประสบการณ์ การเรียนรู้แม้จะไม่ประสบความสำเร็จก็ตาม จะเห็นได้จากชุมชนบ้านสามขา ที่มีการพยายามแก้ไขปัญหาหนี้สิน โดยการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ผ่านการให้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและใช้ทุนทางประวัติของชุมชนในการดึงการมีส่วนร่วม โดยการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ไปเชื่อมโยงกับตำนานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและทำให้ชุมชนเกิดการยอมรับในชื่อ”กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ติบปาละสามขา” ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำมีทุนทางภูมิปัญญาด้านการท่อผ้าย้อมสีธรรมชาติเป็นพื้นที่การเรียนรู้ในการยกระดับและสร้างปัญญาของตัวเอง ขณะเดียวกันองค์กรสงฆ์และภาคประชาชนอำเภอนาหมื่นก็มีฐานเครือข่ายทางสังคมทั้งเครือข่ายพระสงฆ์ภายในอำเภอนาหมื่น และ ภาคประชาชนในสถานะของสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นเป็นต้น

ส่วนที่ 3 รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน นัยสำคัญจากการสังเคราะห์จากปัจจัยความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชน ผู้วิจัยพบว่า ณ ปัจจุบันระดับความเข้มข้นของการบริหารงานวิจัยมีระดับที่ลดลงบนเงื่อนไขของการสนับสนุนงบประมาณ แต่หลักของกระบวนการวิจัยท้องถิ่นที่ใช้กระบวนการทางปัญญาเป็นเงื่อนไขสร้างการเรียนรู้ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนวิจัย ดังที่ปรากฏอยู่ทั้ง 3 ชุมชน โดยเฉพาะตัวนักวิจัย แต่ด้วย

ระบบการบริหารจัดการงานวิจัยท้องถิ่นถูกลดทอนด้วยกระแสของการพัฒนาภายใต้การปรับโครงสร้างใหม่ของการพัฒนา ปัจจัยสำคัญคือโครงสร้างทางการเมือง และกระบวนการยอมรับในสังคมวิชาการ ที่กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังไม่มีพลังพอ โดยเฉพาะการสร้างเครือข่าย หรือ สังฆะยังอยู่ในบริบทของชุมชนและการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่ายขาดความต่อเนื่องมุ่งเน้นเฉพาะ การสนับสนุนในระดับชุมชนปฏิบัติการ แต่ระดับที่เหนือจากชุมชนหรือโครงการ กลไกของความเป็นพี่เลี้ยงยังขาดทักษะการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่ายทางสังคมที่มีรูปธรรมของความรู้รองรับ นั้นคือการสังเคราะห์ผลลัพธ์ของการวิจัยและนำไปสู่การบริหารผลผลิตอย่างเป็นรูปธรรม ขณะเดียวกันตัวนักวิจัยในแต่ละชุมชน จะเห็นได้จาก

ชุมชนบ้านสามขา แม่จะผ่านกระบวนการจนเกิด คนรู้ แหล่งเรียนรู้ ที่สะท้อนรูปธรรมของการแก้ปัญหาแล้วก็ตาม แต่ปรากฏการณ์ภายในชุมชนยังมีปัญหาในมิติอื่น ๆ มากระทบ นักวิจัยบางคนถูกยกระดับให้เป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัย และมีปัจจัยสนับสนุนในฐานการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเชื่อมโยงความรู้ในตัวนักวิจัยโดยเฉพาะความรู้เชิงกระบวนการในการจัดการชุมชนบนทักษะของการวิจัย ได้ส่งผลให้มีการเชื่อมโยงไปสู่การออกแบบการแก้ไขปัญหา ณ ปัจจุบัน บ้านสามขาเน้นไปที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการฟื้นฟูป่าเพื่อสร้างรายได้ให้ชุมชน มีการสนับสนุนจากหน่วยงานภาคธุรกิจ แต่ในเชิงนโยบาย ณ ปัจจุบันยังเป็นข้อจำกัดในการทำงานร่วมกับหน่วยงานในระดับพื้นที่

ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำ ยังคงฐานคิดของกระบวนการทางปัญญา มีการเชื่อมร้อยฐานการผลิตผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ และนำบทเรียนความสำเร็จในเชิงกระบวนการวิจัย ไปเชื่อโยงกับการแก้ปัญหา อย่าง การเพิ่มรายรายได้ในการเสริมศักยภาพกระบวนการผลิตภายในชุมชนโดยเฉพาะอาชีพการทำเกษตร แต่ก็นับว่านักวิจัยสามารถสร้างความต่อเนื่องดังกล่าวได้บนคุณลักษณะที่เกิดขึ้นที่ผู้วิจัยได้กล่าวมา มีการนำผลในเชิงกระบวนการไปจัดการปัญหาและเชื่อมร้อยเครือข่ายภายนอกชุมชน และความต่อเนื่องในภาพรวมของชุมชนระดับความเข้มข้นน้อยลง เนื่องด้วยความเป็นผู้นำที่เกิดจากกระบวนการวิจัยท้องถิ่น ไปเสริมศักยภาพจนสามารถนำประสบการณ์ไปขยายและสร้างเงื่อนไขต่อรองทั้งในเชิงนโยบายและการจัดการโครงการได้แต่เป็นเหตุให้ไม่เชื่อมโยงกับฐานของชุมชน

ส่วนขององค์กรสงฆ์และภาคประชาชนอำเภอนาหมื่น ถือเป็นกระบวนการวิจัยที่ท้าทายในเชิงการปรับเปลี่ยนความเชื่อ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี และจารีตของชุมชนในระดับอำเภอก็ตาม ความเนื่องที่เกิดขึ้นพบว่าตัวนักวิจัยซึ่งเป็นพระสงฆ์ มีจริตในพุทธวิธีปฏิบัติ การเชื่อมโยงไปกลไกภายนอกจะเป็นบทบาทของทีมวิจัย โดยเฉพาะการพัฒนาด้านสุขภาวะชุมชน เนื่องด้วยบริบทของทีมวิจัยชุมชนส่วนใหญ่มาจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เป็นข้อสังเกตว่า หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากแหล่งงบประมาณภายนอกการคงอยู่ของกระบวนการทางปัญญาจะมีการขยายตัวหรือไหมอย่างไร แต่ในความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญายังดำรงอยู่ ณ ปัจจุบัน

แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนยังคงมีความต่อเนื่องและเป็นพลังปัญญารวมหมู่ ภายในชุมชนและสามารถเชื่อมร้อยกับการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องที่ผู้วิจัยถอดความทั้ง 3 ชุมชน ได้ดังภาพ

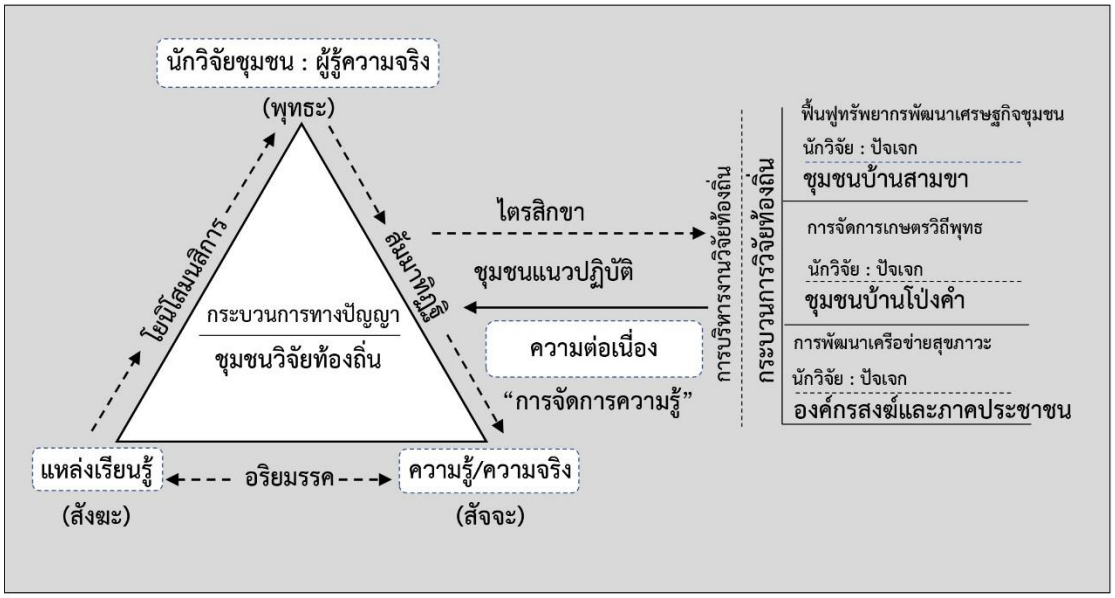

ภาพที่ 7 รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

จากภาพ รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา การคงอยู่ของผลที่เกิดจากการวิจัยประกอบด้วย นักวิจัยชุมชน ความรู้จากการแก้ปัญหา และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นสถานที่การจัดการเรียนรู้และการศึกษาดูงานของชุมชนที่สนใจ ทั้งนี้ ก็เป็นพื้นที่ทางสังคมของคนในชุมชนในการแลกเปลี่ยนการแก้ไขปัญหา รวมทั้ง เป็นการยกระดับความรู้ ในขณะที่ความต่อเนื่องส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของนักวิจัยชุมชน ที่ทำหน้าเช่นเดียวกับพี่เลี้ยงโครงการวิจัยและเป็นความต่อเนื่องของกระบวนการนำเอาความรู้เชิงกระบวนการไปขยายผลโดยเฉพาะทักษะการทำงานวิจัยในการแก้ไขปัญหา โดยมีความเด่นของความรู้ที่เป็นเนื้อหาโดยเฉพาะแหล่งเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ของทั้ง 3 ชุมชน จะเห็นได้จาก ชุมชนบ้านสามขาในกระบวนการแก้ปัญหาหนี้สิน มีการเชื่อมโยงกลุ่มออมทรัพย์กับร้านค้าชุมชนในการจัดการรายจ่ายครัวเรือนในขณะที่ความเด่นคือการทำรายรับ - รายจ่ายครัวเรือน ส่วนความรู้ในเชิงกระบวนการเป็นการนำเอาทักษะของการเป็นนักวิจัยที่ผ่านการทำการวิเคราะห์ไปขยายผล รวมไปถึงทักษะการเป็นนักจัดการะบวนการเรียนรู้ ซึ่งไม่แตกต่างจากชุมชนบ้านโป่งคำมีการนำความรู้ที่ได้ในการพัฒนาพันธุกรรมพืชในป่าชุมชนเพื่อแปรรูปเป็นสีย้อมผ้า พร้อมทั้งการใช้เรื่องการทอผ้าเป็นแหล่งเรียนรู้และเชื่อมโยงไปสู่การจัดการปัญหาด้านอื่น ๆ ของชุมชน ส่วนความโดดเด่น คือนักวิจัย ที่มีสถานะเป็นพระสงฆ์ มีการขยายแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ความรู้เป็นฐาน

หรือใช้ปัญญานำการพัฒนา แต่ต้องมีกระบวนการพัฒนาปัญญาในการเข้าถึงความจริงและนำมาออกแบบการดำเนินวิธีการพัฒนาและค่อยนำมาออกแบบกิจกรรมการพัฒนาในรูปแบบโครงการ เช่นเดียวกับองค์กรสงฆ์และภาคประชาชนอำเภอนาหมื่น ที่โดดเด่นกระบวนการสังคยนาใบลานเพื่อเปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนพิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ และนำประสบการณ์ดังกล่าวไปเชื่อมโยงกับการจัดการปัญหาโดยเฉพาะมิติของการพัฒนาสุขภาวะชุมชน และการจัดการที่ดินและทรัพยากรโดยชุมชนในตำบลนาหมื่น ขณะที่บ้านสามขานักวิจัยได้ยกระดับตัวเองมาเป็นพี่เลี้ยงงานวิจัยและจัดตั้งเป็นองค์กรในการขับเคลื่อนปัญญานำการพัฒนาคือสถาบันแสนผญา มีการเชื่อมโยงฐานความรู้ของชุมชนไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการฟื้นฟูป่า และน้ำ ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนในจังหวัดลำปาง ในขณะที่นักวิจัยอีกคน ทำหน้าที่เป็นนักพัฒนาอิสระ มุ่งเน้นการสืบทอดกระบวนการทางปัญญาผ่านกลุ่มเด็กและเยาวชน และการจัดการแหล่งเรียนรู้ในชุมชนโดยใช้แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวชุมชนในการต่อยอดจากผลของงานวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

โดยสรุป ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ในการดำเนินการวิจัยความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญากรณีศึกษาชุมชนวิจัย จะเห็นว่ากระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ทั้ง 3 ชุมชน ดำรงอยู่ในฐานะของชุมชนนักปฏิบัติ ปัญญาที่เกิดจากการวิจัยท้องถิ่นในฐานะกระบวนการทางปัญญาจะอยู่เฉพาะกลุ่มที่เป็นทีมวิจัยหรือผู้นำชุมชนที่ผ่านกระบวนการเติบโตจากการวิจัย สิ่งที่บงชี้ของความต่อเนื่อง ประกอบด้วย ผู้นำที่ความสามารถในการจัดกระบวนการเรียนรู้หรือเป็นวิทยากรชุมชนในขณะเดียวกันก็เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง แต่ยังมีข้อจำกัดในการขยายผล เป็นผู้ประสานข้อมูลความรู้ และสร้างนวัตรกรรมใหม่ภายในชุมชนในมิติของการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นผู้ประสานงบประมาณและความรู้ในการพัฒนาชุมชน โดยอาศัยกระบวนการจัดการข้อมูลความรู้

การก่อเกิดชุมชนแนวปฏิบัติ COP ใช้กระบวนการจัดการความรู้ในการบริหารจัดการตนเองของชุมชน เช่นผลผลิตของชุมชนบ้านสามขา ประกอบด้วย กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างการเรียนรู้ และ การปฏิบัติ อย่างชุมชนบ้านโป่งคำ มีการต่อเนื่องโดยเฉพาะการทำเกษตรธรรม และมิติทางเครือข่ายสังคมอย่างองค์กรสงฆ์ อำเภอนาหมื่นที่ใช้มิติของการเสริมพลังอำนาจตนเองผ่านพิธีกรรมความเชื่อ

ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนผ่าน กระบวนการทางปัญญาส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องของหลักพุทธธรรมในบทของการศึกษาเพื่อการพัฒนาปัญญา บงชี้ให้เห็นถึง”กระบวนการ”เข้าถึงความจริง เมื่อเทียบเคียงกับ โยนิโสมนสิการ กล่าวคือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือการนำมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการเป็นภาคปฏิบัติ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้นๆว่าวิธีโยนิโสมนสิการนี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี แม้ว่าโดยหลักการ ก็มี 2 แบบคือ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือกำจัด

อวิชชาโดยตรง และ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือบรรเทาตัณหา การที่มุ่งกำจัดอวิชชาโดยตรงนั้นตามปกติเป็นแบบที่ต้องใช้การปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุดเพราะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการตรัสรู้ ส่วนโยนิโสมนสิการแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา มักใช้เป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นๆซึ่งมุ่งเตรียมพื้นฐานหรือพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรม ให้เป็นผู้พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป เพราะเป็นเพียงขั้นขัดเกลากิเลส แต่โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองอย่าง คือ ทั้งกำจัดอวิชชา และบรรเทาตัณหาไปพร้อม ๆกัน วิธีโยนิโสมนสิการเท่าที่พบในบาลี โดยรูปธรรมที่เกิดขึ้นมีตัวบงชี้สำคัญของความเป็นชุมชนวิจัยท้องถิ่นในกระบวนการทางปัญญา ประกอบด้วย

1. นักวิจัยชุมชน ที่มีความสามารถในการสร้างและจัดกระบวนการเรียนรู้บนข้อมูล ประสานทรัพยากร บริหารจัดการและขับเคลื่อนนโยบายในประเด็นของการวิจัยหรือนำผลของการวิจัยไปขับเคลื่อนได้ ทั้งในระดับชุมชน หรือ ท้องถิ่น และระดับชาติ พร้อมทั้งสามารถขับเคลื่อนงานจากระดับชาติเพื่อเชื่อมต่อ สู่ระดับเครือข่ายระหว่างประเด็นหรือระดับภาค จังหวัด

2. ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนการ (กลไกพี่เลี้ยง) เป็น บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีทักษะความรู้ความสามารถ ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ เอื้ออำนวยการเรียนรู้ หรือบริหารการเปลี่ยนแปลงในการทำงานวิจัยท้องถิ่นหรือในระหว่างกระบวนการวิจัยจนบรรลุเป้าหมายของการวิจัย และมีความสามารถในถ่ายทอด ให้คำแนะนำปรึกษาช่วยเหลือนักวิจัยหรือทีมวิจัยในชุมชน

3. ทีมวิจัยชุมชน คือ กลุ่มคนที่รวมตัวและมีจิตสำนึกร่วม ที่สามารถสร้างการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยรวมถึงการมีทักษะในการออกแบบกระบวนการหรือกิจกรรมที่เป็นผลมาจากระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่น

4. แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัยท้องถิ่น เป็น กลไกความสัมพันธ์ที่สะท้อนจารีตและวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่อิสระ หน้าที่ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการวิจัยเพื่อการบริหารจัดการตนเองทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนบนฐานการใช้ความรู้ ที่ พร้อมทั้งสามารถประสานทรัพยากรความรู้ ในการสนับสนุนกระบวนการทำงานที่เนื่องจากกระบวนการวิจัย

ปรากฏการณ์ของชุมชนวิจัยที่มีงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะเป็นกระบวนการทางปัญญา อยู่บนฐานของการจัดการเรียนรู้ในกระบวนการทางปัญญาที่ใช้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นเครื่องมือประกอบด้วยกันสามรู้ คือ

1. รู้สถานการณ์ในความจริงในปรากฏการณ์ ต้องเป็นกระบวนการที่ทำให้คนในชุมชนรู้ตัวตน และพัฒนามาเป็นนักวิจัยและทีมวิจัย ทั้ง 3 ชุมชน มีวิธีดังกล่าว ทักษะสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ทักษะในการตั้งคำถามที่สะท้อนผ่านสถานการณ์ของปัญหาภายในชุมชน และนำไปสู่การแลกเปลี่ยนผ่านการจัดเวทีวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และและตั้งคำถามเชื่อมโยงไปสู่ปรากฏการณ์ความเป็นจริง มีการจัดสนทนากลุ่มย่อย ก่อนนำมาออกแบบในการจัดเวทีการพูดคุยในระดับชุมชน ส่งผลให้เกิดกลุ่ม

คนที่มีแรงผลักให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในส่วนนี้การคิดวิเคราะห์เป็นทักษะสำคัญ เพราะเป็นการเรียนรู้การสร้างคนในชุมชนให้มีสำนึกร่วมในความจริงที่ชุมชนเผชิญอยู่

2. รู้ภาวะโต้แย้งและการผลิตซ้ำในปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดชุดคำถามที่มีผลต่อการก่อเกิดแรงจูงใจ สร้างการเปลี่ยนแปลง ต้องเริ่มปฏิบัติการที่เป็นผลมาจากความต้องต้องขั้นพื้นฐานของปัจเจกบุคคลโดยเริ่มจากประเด็นปัญหาที่มีความสำคัญ (ในส่วนนี้มีกระบวนการลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมกัน) จากนั้นต้องมีการออกแบบเป้าหมายในการสร้างการเปลี่ยนแปลงใช้กระบวนการที่ก่อให้เกิดการแบ่งปัน ทั้งนี้ต้องอยู่ในฐานของการตั้งถามที่สะท้อนเป็นจารีตของการตั้งคำถามในสถานการณ์ที่น่าสงสัยหรือเป็นปัญหาเป็นส่วนในการเสริมสร้างทักษะปัจเจกบุคคลในการคิดวิเคราะห์ที่ต้องก่อเกิดการปฏิบัติการซ้ำ ๆ จนเป็นรูปธรรมหรือมีความชัดเจน ซึ่งเป็นวิภาษวิธี ที่มีการปฏิบัติและสะท้อนผลปฏิบัติซึ่งเป็นการผลิตซ้ำทางความรู้ เป็นการทำกลับไปกลับมา จนพัฒนาจากจารีตของคำถามยกระดับเป็นวัฒนธรรมของการตั้งคำถามในการชวนคิดในปรากฏการณ์ของสถานการณ์ทั้งปัญหาและข้อสงสัย นำไปสู่การคิดวิเคราะห์รวม อธิบายความจริงและนำไปสู่การปฏิบัติในการออกแบบวิธีการสำคัญในการออกแบบการวิจัย ถือเป็นกระบวนการกลุ่มในการเข้าถึงความจริงของสถานการณ์นั้น ๆ นัยสำคัญคือการจัดการข้อมูลในสถานการณ์ความเป็นจริงโดยการลงลึกจนถึงแก่นของปัญหาหรือข้อสงสัย เพื่อให้มองเห็นแนวทางของการแก้ปัญหาหรือหาคำตอบในข้อสงสัย รวมทั้งวิธีการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลาของกระบวนการตั้งคำถามถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงความจริง และในกระบวนการปฏิบัติถือว่าเป็นการสร้างทีมวิจัยควบคู่กันไปด้วย

3. คือรู้ตัวเองในการเป็นกลุ่มเป็นทีม ในสถานะของ หน่วยการเรียนรู้ที่อิสระ ในชุมชน นัยนี้ผ่านประสบการณ์และสำนึกนึกรู้รวมกัน ที่ผ่านการอภิปรายแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ จนถึงขั้นการสังเคราะห์รวมจนเป็นคำถามการวิจัยหรือโจทย์วิจัยที่สะท้อนการเชื่อมโยงกับแก่นของความเป็นจริง ผู้วิจัยพบว่า ยังมีวิธีการและเทคนิคของกระบวนการอีกมากมาย เช่น การเล่าเรื่องราวในอดีต การสัมภาษณ์ การจัดการข้อมูล รวมไปถึงการไปดูงานชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ก่อนที่นำมามาสู่การออกแบบคำถามการวิจัย ทั้งนี้ต้องมีการรวมตัวกันเป็นทีมในลักษณะของปัญญารวมหมู่ ที่มีรูปธรรม คือ กรอบแนวคิดการวิจัย เพียงคำถามการวิจัยยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายให้เห็นถึงการเป็นหน่วยการเรียนรู้อิสระ นั้นคือการสร้างประสบการณ์จากสำนึกหลังการปฏิบัติการเข้าถึงความจริง กลุ่มหรือทีมได้พัฒนาประสบการณ์เป็นชุดประสบการณ์ที่สะท้อนสำนึกของการทำความเข้าใจกับสถานการณ์ของชุมชนทั้งภายในและภายนอกด้วยกระบวนการแบ่งปันของการเข้าถึงความจริงที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเที่ยงตรงถูกต้อง

การขับเคลื่อนของความต่อเนื่องภายใต้รูปธรรมของทั้ง 3 ชุมชนด้วยกระบวนการทางปัญญาผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาต้องมีกรอบแนวคิด สอดคล้องกับการ

ปฏิบัติการ นั้นคือระเบียบวิธีวิจัย นัยของความเป็นชุมชนคือ มีเป้าหมาย มีกลยุทธ์ มีแผนปฏิบัติ และมีการสรุปบทเรียน ที่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม ส่งผลให้เกิดความรู้ใหม่และทีมวิจัยต้องมีชีวิตและสะท้อนพลังอำนาจที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผ่านประสบการณ์ที่ลงตัว เห็นการเชื่อมโยงในคำถามวิจัยที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ปัจจัยสำคัญคือผู้ประสานการเรียนรู้ที่เป็นคนภายนอก หรือหน่วยจัดการหรือจุดจัดการที่เป็นอิสระ ในส่วนนี้คือศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือ ทั้งนี้คำถามหรือโจทย์วิจัยต้องสะท้อนความสำเร็จร่วมกันไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง ใจความสำคัญคือการตื่นรู้ หมายถึงความรู้สึกที่อิ่มเอมเมื่อค้นพบความจริงและได้รู้สิ่งใหม่ที่อยู่ภายใต้คำถามหรือโจทย์วิจัยที่จะส่งต่อการเปลี่ยนแปลงใหม่ในชุมชนเนื่องด้วยการเกิดขึ้นของวิธีคิดเชิงระบบที่สามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงในทุกระดับ

แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าทั้งสามชุมชนที่ประสบความสำเร็จสามารถแยกเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จสูง คือชุมชนบ้านสามขา ที่แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในทุกกลไกภายในชุมชนในระบบของความเป็นชุมชน สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อมภายในชุมชนโดยมีองค์ความรู้การแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดจากกระบวนการวิจัยเป็นแกนกลางในเชื่อมประสาน แม้ว่า ณ ปัจจุบันความต่อเนื่องได้สะท้อนการปรับเปลี่ยนในวิถีของชุมชน แต่ทักษะการตั้งคำถาม และกำหนดวิธีการหาคำตอบ อย่างเป็นกระบวนการในทุกขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีการเคลื่อนไหมและต่อเนื่องไม่ผูกติดกับปัจเจกบุคคลแต่เคลื่อนตัวไปอย่างเป็นกระบวนการและมีแบบแผนของการจัดการตนเอง ในขณะที่ ชุมชนบ้านโป่งคำถือว่ามีความสำเร็จบางประการ จุดเริ่มต้นของกระบวนการวิจัยในการทบทวนภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการก่อเกิดแบบแผนในวิถีปฏิบัติของการทอผ้า ที่ไปเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อมภายในชุมชนทั้งที่เป็นเนื้อหาของความเป็นองค์การ ทั้งกลุ่มเยาวชน รวมไปถึงเกษตรกรในชุมชน หมายรวมไปถึงกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนโดยมีกลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มทอผ้าเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อมดังกล่าว สะท้อนการมีส่วนร่วมในกระบวนการหาคำตอบอย่างเป็นกระบวนการแต่ผ่านไประยะหนึ่ง ด้วยกระแสการเปลี่ยนแปลงผนวกกับนักวิจัยชุมชนเป็นพระสงฆ์มีวิถีปฏิบัติที่ต่างกันทำให้มีการแยกองค์ประกอบในบริบทแวดล้อมออกไป ความต่อเนื่องของกระบวนการวิจัยเป็นเพียงทักษะเฉพาะขอองนักวิจัยหลักในการขับเคลื่อนงานพัฒนาบริบทแวดล้อมที่เป็นอยู่ในชุมชนการจัดความสัมพันธ์อยู่ในฐานะทางการร่วมกันเรียนรู้แต่นำใช้หรือไหมนั้นยังไม่ได้สะท้อนให้เห็นหลังเสร็จการดำเนินโครงการวิจัย ส่วนโครงการวิจัยของเครือข่ายพระสงฆ์ก็เช่นเดียวกันเป็นเพียงความสำเร็จบางประการเท่านั้นเมื่อดูความต่อเนื่องปรากฏเพียงพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสะท้อนถึงบทเรียนสำคัญในการเข้าถึงความจริงและปรับเปลี่ยนความจริงให้สอดรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีความต่อเนื่อง

บทที่ 5
สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิจัยเรื่อง ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาชุมชน กรณีศึกษาชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย คือ 1) เพื่อศึกษากระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย 2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย และ 3) เพื่อสังเคราะห์รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย โดยที่ผู้วิจัยได้กำหนดชุมชนวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ จำนวน 3 ชุมชน ประกอบด้วยชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ชุมชนบ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน และ เครือข่ายพระสงฆ์และองค์กรภาคประชาชน อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพในการดำเนินการวิจัยโดยที่มีผู้วิจัยเป็นเครื่องมือหลักในการศึกษา พร้อมทั้งการจัดทำแบบสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่มย่อย พร้อมทั้งการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เป็นนักวิจัยชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่น

ในการวิจัย ผู้วิจัยได้มีการประมวลกรอบคิดในการนิยามความหมายของชุมชนวิจัยเพื่อเป็นข้อพิจารณาในการกำหนดชุมชนในการศึกษาวิจัย และเป็นแนวทางในการวิเคราะห์สังเคราะห์ให้เห็นถึงรูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนจนประสบความสำเร็จ และจากความสำเร็จของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ได้นำมาสู่การให้ความหมายใหม่ของชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา มีความสอดคล้องกับหลักคิดของชุมชนแนวปฏิบัติ (Community of Practice) กล่าวคือกระบวนการทางปัญญาส่งผลให้เกิดปัญญาร่วมหมู่ ทำให้ชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเอง โดยมีองค์ประกอบสำคัญของชุมชน คือ กลไก โครงสร้าง และการจัดความสัมพันธ์ รวมทั้งระบบในการจัดการความรู้การแก้ไขปัญหาของชุมชนต้องมีความยืดหยุ่น มีความสามารถในการฟื้นฟูตัวเอง และมีความกลมกลืมในโครงสร้างและระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน มีการเรียนรู้ด้วยตัวเอง การใช้ความรู้ในการแก้ปัญหาจนมีปัญญาเป็นของชุมชนเอง ขณะเดียวกันเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงก็สามารถที่จะปรับตัวและจัดการตัวเองในระบบที่ซับซ้อนของชุมชน ทั้งนี้ตัวปัญญาจะเป็นตัวกำกับในการบริหารความซับซ้อนโดยอิสระจากรูปแบบที่กำหนดจากภายนอกหรือโครงสร้างเดิมที่ถูกจัดตั้งโดยภาครัฐ แต่มีการเชื่อมประสานภาคีเครือข่ายภายนอกชุมชนเข้ามาร่วมสร้างพื้นที่การเรียนรู้ร่วมให้เท่าทันต่อความซับซ้อน

ในความจริงของปัญหาบนวิธีคิดแบบอริยสัจ มีลักษณะโครงสร้างความเป็นองค์กรชั่วคราวแต่อยู่บนฐานความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ภายในชุมชนที่เป็นผลมาจากการใช้ปัญญาแก้ปัญหา ไม่มีผู้นำที่ถาวร แต่มีภาวการณ์นำในอุดมการณ์ร่วม ไม่การแบ่งชั้นการบริหารหรือกลไกที่ตายตัวในการแก้ปัญหา แต่มีปัญญาในภาวะของการนำ การทดลองพิสูจน์ซ้ำเป็นกระบวนการของการผลิตซ้ำทั้งการพิจารณา แยกแยะ โดยการใช้ข้อมูลในการพิสูจน์ความจริง-ความรู้ เน้นการแก้ปัญหาบนฐานของชุมชนและมีคนเป็นศูนย์กลางของการแก้ปัญหา หลีกเลี่ยงการใช้วิธีการแก้ปัญหาที่เป็นสูตรสำเร็จแต่ปรับวิธีการไปตามบริบทของชุมชนและบริบทของปัญหา เน้นการมีส่วนร่วมและความร่วมมือ รูปแบบของความเป็นชุมชนไม่ได้เป็นผลลัพธ์ที่ถาวร หากแต่เน้นกระบวนการปรับตัวในบริบทความซับซ้อนของปัญหา จากกรอบคิดดังกล่าวได้นำมาสู่คุณลักษณะของความเป็นชุมชนวิจัยที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญา คือ ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม การใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนจนเกิดแบบแผนการเรียนรู้ที่อาศัย ความเชื่อ ค่านิยม รวมทั้งภูมิปัญญาของชุมชนในการวางระบบการบริหารจัดการร่วมและเกิดจารีตปฏิบัติของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ร่วม ด้านสังคมคือการสร้างหรือพัฒนากลไกที่ทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วม และความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมที่มีกติการะเบียบวิธีปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน เป็นผลมาจากการแก้ปัญหาของชุมชนทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือการจัดระบบการดูแลจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า ที่เป็นธรรมในการใช้ประโยชน์ร่วม มีแบบแผนระเบียบปฏิบัติที่ดีในการใช้ประโยชน์ บนฐานการบูรณาการภูมิปัญญาใหม่เก่าในปัจจุบัน และ ด้านเศรษฐกิจคือการเกิดกลไกการจัดการ การระดมทุนการบริหารสินเชื่อ จัดการระบบสวัสดิการ ที่อาศัยทุนความรู้ภูมิปัญญาของตัวเองในการพัฒนาระบบการผลิตที่ส่งผลต่อการจัดการเศรษฐกิจชุมชน ที่กล่าวมาเป็นคุณลักษณะและข้อพิจารณาในความเป็นชุมชนวิจัยที่ผ่านการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญา ผลจากการวิจัยสรุปได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. กระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาจะประกอบด้วยกันสามส่วน คือ บริบทของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย มรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาการในการเสริมพลังอำนาจชุมชน และชุมชนวิจัยผลจากกระบวนการปัญญา มีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง บริบทของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย พบว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเห็นได้จาก

ชุมชนบ้านสามขา ได้ก่อให้เกิดกลไกการบริหารจัดการระบบเศรษฐกิจในชุมชนทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน มีการดำเนินกิจกรรมการแก้ไขปัญหาหนี้สินในระดับครัวเรือนที่มีรูปธรรมของครัวเรือนต้นแบบที่อาศัยการสร้างความรู้จากการทำบันทึกรายรับ - รายจ่ายครัวเรือน

และพัฒนาเป็นความรู้เรื่องการทำบัญชีครัวเรือน จากจุดเริ่มต้นในครัวเรือนส่งผลให้มีการพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนในชุมชน และร่วมกันวิเคราะห์ จัดการข้อมูลจนพบว่าปัญหาหนี้สินมีเหตุมาจากการบริหารจัดการของกลุ่ม การเกิดกลุ่มเพิ่มขึ้นเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีหนี้เพิ่ม จำเป็นต้องนำไปสู่การพัฒนาความรู้ในการบริหารจัดการกองทุนภายในชุมชนโดยการปรับโครงสร้างหนี้อาศัยการบูรณาการกองทุนภายในชุมชนซึ่งกลุ่มการเงินหลักในการรวมกองทุนภายในชุมชนคือกลุ่มออมทรัพย์ฯ นำไปสู่การวางแผนปฏิบัติในการสร้างรายได้ให้คนในชุมชนมีการออมทั้งการพัฒนาอาชีพเสริม เพิ่มทักษะการจัดการผลผลิต ด้วยการเชื่อมประสานกับหน่วยงานภายนอกในการเสริมศักยภาพการจัดการตนเองของชุมชน ผลความสำเร็จที่เห็นถึงความต่อเนื่อง คือ

การพัฒนาคนในชุมชน ที่ยกระดับมาเป็นผู้นำ ทำหน้าที่เป็นกลไกในการดึงการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน ซึ่งกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการเสริมทักษะคนในชุมชน ผ่านกระบวนการสร้างความรู้จำนวน 29 คน มีจำนวน 2 คนที่ยกระดับเป็นผู้ประสานงานของชุมชนในการสนับสนุนกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือ ชาญ อุทยะ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ในการจัดการข้อมูลของชุมชนและเชื่อมประสานกับภายนอกชุมชน อีกคนคือ จ.ส.อ. ชัย วงศ์ตระกูล ทำหน้าที่ประสานกับหน่วยงานภายนอกชุมชนและจัดการข้อมูลของชุมชนในการจัดทำโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนบ้านสามขา ส่วนที่เหลือทำหน้าที่ในการเป็นผู้นำองค์กรชุมชนในการแก้ไขปัญหาอย่าง บุญเรือน เฒ่าคำ ณ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

ขณะที่ในการเสริมทักษะคนในชุมชนก็ก่อให้เกิด การสร้างความรู้ใหม่และพัฒนาความรู้เดิมของกระบวนการทางปัญญาส่งผลให้มีการแก้ปัญหาในระดับครัวเรือนมีการเสริมทักษะการจัดการตัวเองในการลดหนี้ครัวเรือนการทำบันทึกรายรับ – รายจ่ายครัว และกำหนดรูปแบบการแก้ปัญหาของครอบครัว จนนำมาสู่การออกแบบเป็นบัญชีครัวเรือนในการขยายผลภายในชุมชน และส่งผลต่อการพัฒนาความรู้ในการปรับโครงสร้างหนี้ของชุมชน และนำไปสู่การไถ่ถอนหนี้ให้คนในชุมชนจำนวน 16 ครอบครัว บทเรียนที่ได้จากการไถ่ถอนหนี้ได้มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการกองทุนโดยการรวมกองทุนมาบริหารร่วม ณ ปัจจุบันมีจำนวน 23 กลุ่มที่ยุบรวมการบริหารจัดการกับกลุ่มออมทรัพย์ติ๊บปาละสามขา มีการเปิดร้านค้าชุมชนในการลดรายจ่ายของชุมชนที่ดำเนินการอยู่ ณ ปัจจุบัน

ในระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญาได้มีการร่วมตัวของเยาวชนและพัฒนาเป็นกลุ่มธนาคารสมองในการเสริมศักยภาพของชุมชน รวมทั้งการเสริมศักยภาพในการจัดการผลิตโดยการพัฒนาความมั่นคงในการจัดการอาชีพของชุมชนมีการร่วมมือกับธนาคารกรุงไทยจัดตั้งธนาคารชุมชนบ้านสามขา-กรุงไทย และเชื่อมโยงไปสู่การจัดการในด้านอื่น ๆ ของชุมชน โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในเรื่องการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่า นำไปสู่การฟื้นฟูป่ามีผลมาสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำจ่างที่มีชุมชนสามขาเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์และฟื้นฟูควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจภายในชุมชน จนได้รับการสนับสนุนให้ทำ โรงไฟฟ้าพลังน้ำ (ในโครงการโรงไฟฟ้ามหา

มงคล 9 ตำบล 9 เมกกะวัตต์) และจากประสบการณ์การแก้ไขปัญหาหนี้สิน ชุมชนบ้านสามขาได้เป็นแหล่งเรียนรู้และศูนย์อบรมโครงการฟื้นฟูและพักหนี้เกษตรกรรายย่อยและยากจนของลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) โดยมีฐานการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและการบริโภค และเรียนรู้ภาคปฏิบัติผ่านฐานกิจกรรม 4 ฐาน คือ ฐานการปรับวิธีคิด ฐานการบัญชีครัวเรือน ฐานการพึ่งตนเองด้านพลังงานและของใช้ ฐานการลดต้นทุนการผลิตทางการเกษตร ซึ่งยังมีการดำเนินการที่ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ความต่อเนื่องในกระบวนการทางปัญญาของชุมชนบ้านสามขา คือ 1) คน มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยเฉพาะทักษะการจัดการข้อมูลภายใต้การจัดการเรียนรู้ในการออกแบบการวิจัยท้องถิ่นและการปฏิบัติการในกระบวนการวิจัยท้องถิ่น 2) ความต่อเนื่องในการเปลี่ยนแปลงในตัว “คน” ในกระบวนการทางปัญญาส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการที่ดึงมาจากวิถีปฏิบัติประจำวันของชุมชนมาปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการที่ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้เข้าถึงข้อมูล และ 3) การจัดการการใช้ประโยชน์จากการวิจัย ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของความต่อเนื่องคือการยกระดับของผู้วิจัยในชุมชนมาเป็นผู้ประสานและจัดการเรียนรู้ภายในชุมชนทั้งการสร้างรูปแบบในชุมชนเป็นเงื่อนไขการสร้างและพัฒนาเครือข่ายในการขยายผล

ชุมชนบ้านโป่งคำ กระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้นของชุมชนบ้านโป่งคำ ณ ปัจจุบันยังมีความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา ทั้งในส่วนของการจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติที่ประกอบด้วย การต่อยอดความรู้การจัดการวัตถุดิบในการย้อมสีผ้าจาก 6 เฉดสีเป็น 100 กว่าเฉดสี การจัดการมาตรฐานผลิตภัณฑ์ผ้าทอทั้งกระบวนการย้อมสีผ้า การเพิ่มลวดลายผ้าจาก 4 เป็น 6 ลวดลาย และการกำหนดมาตรฐานการทอให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด รวมทั้งการจัดการด้านการตลาดผ้าทอ ขณะเดียวกันก็พัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มทั้งรูปแบบการจัดสวัสดิการให้สมาชิกด้านสุขภาพ การจัดการกองทุนและการบริหารกองทุนหมุนเวียนของกลุ่ม นำไปสู่การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนในเขตอำเภอสันติสุขและในจังหวัดน่านโดยอาศัยความรู้ในการจัดการวัตถุดิบและการพัฒนามาตรฐานผ้าทอ และต่อเนื่องไปสู่การฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่จะส่งผลต่อการจัดการวัตถุดิบจากธรรมชาติของสมาชิกกลุ่มทอผ้า ยังผลให้มีการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมต่อยอดจากการจัดทำแปลงเกษตรธรรมชาติ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของการจัดการร่วมจะเห็นว่า ณ ปัจจุบันแปลงทดลองบนที่ดินหลังวัดโป่งคำ ได้มีรูปแบบในการฟื้นฟู 3 รูปแบบคือ ป่าเชิงเดี่ยว จำนวน 2 ไร่ แปลงนี้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือต้นไม้เข้าแถว เน้นต้นสักจำนวน 600 ต้น ป่าปลูกแบบคละเคล้าผสมผสาน เนื้อที่ 15 ไร่ ส่วนนี้เป็นพื้นที่เสื่อมโทรมจากการทำไร่ข้าวโพดของชาวบ้าน แปลงนี้วิธีปลูกต้นไม้หลายอย่าง ใครมาทำบุญก็ให้มาปลูกต้นไม้แปลงนี้เพื่อเป็นกุศลแก่ชีวิต ป่าธรรมชาติ เนื้อที่ 3 ไร่

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่สะท้อนให้เห็นถึงบริบทของกระบวนการทางปัญญาคือ 1) คนโดยเฉพาะนักวิจัย ณ ปัจจุบันทำหน้าที่เป็นผู้ประสานความร่วมมือในการจัดการภายในชุมชน และบริหารการพัฒนาโดยอาศัยกระบวนการทางปัญญาเป็นฐานในการจัดการและประสานความร่วมมือกับภายนอกชุมชนโดยมีบทเรียนจากการเรียนรู้ภูมิปัญญาผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ไปเชื่อโยงกับกับการจัดการผลิตภายในชุมชนทั้งการทำเกษตรผสมสาน การจัดการไร่นาสวนผสมบริเวณพื้นที่แปลงสาธิตและการประสานด้านตลาดกับภายนอกชุมชน ในขณะที่กลุ่มเยาวชนได้ร่วมกันต่อยอดศูนย์การจัดการด้านการตลาดผ้าทอและตั้งร้านค้าขึ้นในชุมชนในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าทอ 2) ความเป็นกลุ่มและองค์กรในชุมชนได้มีการพัฒนาระบบการจัดการที่ต่อเนื่องมาจากกลไกของผู้นำภายในกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ จะเห็นว่าด้วยกระบวนการทางปัญญาทำให้มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการวัตถุดิบในการทอโดยเฉพาะการจัดการระบบของศูนย์การเรียนรู้การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำในการบริหารเรื่องเส้นฝ้าย และ ผลผลิตจากผ้าทอในการเชื่อมโยงกับระบบตลาด 3) ชุมชน ในระดับของชุมชนพบว่าภายใต้การพัฒนาคนด้วยกระบวนการทางปัญญา นำไปสู่การพัฒนาระบบการจัดการกลุ่มองค์กรในชุมชนก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชน ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในทางอ้อม รวมทั้งการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่จะส่งผลต่อการจัดการวัตถุดิบจากธรรมชาติของสมาชิกกลุ่มทอผ้า ยังผลให้มีการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมต่อยอดจากการจัดทำแปลงเกษตรธรรมชาติ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของการจัดการร่วม และ 4) การประสานกับภายนอกชุมชน นัยสำคัญของการประสานกับภายนอกชุมชนบทเรียนการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ทำให้พบผู้ทอผ้าและดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์การเรียนรู้ฯ จำนวน 13 คน ได้ส่งผลให้มีการพัฒนาลวดลายของผ้า และเทคนิควิธีการมัดย้อมที่เป็นกิจกรรมการขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างชุมชน จำนวน 8 ชุมชน และเครือข่ายของเยาวชนข้ามอำเภอภายในจังหวัดน่าน

ขณะเดียวกันก็พบว่า บางกิจกรรมยังขาดความต่อเนื่อง หลังผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา ด้วยปัจจัยของทุนที่เป็นงบประมาณในการสนับสนุน ซึ่งพบว่าการขับเคลื่อนกิจกรรมที่เกิดขึ้นในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ต้องอาศัยค่าใช้จ่ายทั้งค่าเดินทาง ค่าอาหาร ผนวกกับวัสดุการเรียนรู้จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่าย แม้ว่าหมู่บ้านจะอยู่ใกล้เคียงกันก็ตาม

เครือข่ายองค์กรสงฆ์และภาคประชาชนอำเภอนาหมื่น บริบทของกระบวนการทางปัญญาของชุมชนวิจัยนาหมื่นคือกระบวนการเชื่อมร้อยเครือข่ายที่ ผ่านกระบวนการจัดการข้อมูลโดยเฉพาะการสืบค้นข้อมูลและการหาหลักฐานเชิงประจักษ์จากคำภีร์ใบลานในแต่ละวัดในการส่างความเชื่อเป็นผลให้มีการพัฒนาทักษะของการจัดการความรู้ระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญาในการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ส่งต่อการออกแบบในการปรับเปลี่ยนความเชื่อ เนื่องด้วยความเชื่อที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ที่มีอิทธิพลในการควบคุมคนในสังคมสะสมจนพัฒนามาเป็นความเชื่อในขณะที่ความเชื่อก็แฝงไปด้วยการยอมรับและความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการอยู่

ร่วมกันของคนในชุมชนจนพัฒนามาเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติที่สะท้อนมาเป็นพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวิถีของชุมชน ผลที่สะท้อนให้เห็นถึงบริบทของกระบวนการทางปัญญาคือ 1) พระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการเนื่องด้วย พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งและเกี่ยวข้องกับความเชื่อและประกอบพิธีกรรมโดยตรง การนำโดยพระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ ทำให้พบว่ากระบวนการทางปัญญาต้องอาศัยผู้นำที่ได้รับการยอมรับและศรัทธาจากคนในชุมชน และด้วยบุคลิกของท่านที่มีความสุขุม อาศัยการใช้ข้อมูลในการปฏิบัติการในการเข้าถึงโดยการถอดรหัสจากความจริงในความเชื่อต่างๆ โดยอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์ และเงื่อนไขของการประกอบพิธีกรรม ที่นำไปสู่การออกแบบกิจกรรมเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรม 2) กลุ่ม/องค์กรและเครือข่าย จากที่กล่าวมาถึงความสำเร็จในเชิงปรากฏการณ์ของการสังคมบนการเปลี่ยนแปลงและปรับรูปแบบพิธีกรรม และนำมาสู่ข้อตกลงร่วมของอำเภอนาหมื่นทั้งพิธีกรรมในงานมงคลและอวมงคล ภายใต้การรองรับในรูปแบบมติร่วมและเป็นข้อตกลง จะเห็นว่าเป็นการร่วมตัวเฉพาะกิจภายใต้สถานการณ์ปัญหาที่กระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน แต่เงื่อนไขการร่วมตัวเฉพาะกิจในการแก้ปัญหาอยู่บนเครือข่ายความสัมพันธ์ทางความเชื่อที่ปรากฏให้เห็นกิจกรรมทางสังคมโดยเฉพาะขั้นตอนรายละเอียดของพิธีกรรม และ 3) ความเป็นเครือข่ายที่เป็นผลมาจากกระบวนการทางปัญญายังดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาภายใต้กลไกของคณะวิจัยที่ผ่านกระบวนการทางปัญญาซึ่งประกอบด้วย ความต่อเนื่องของระบบการบริหารความขัดแย้งของชุมชน บนฐานจารีต ประเพณีท้องถิ่น อย่างการเกิดกิจกรรมทางสังคม กรณีการจัดการงานศพ หรืองานอวมงคล และงานมงคล ส่งผลให้ชุมชนมีความปกติสุขและการเกิดขึ้นของกิจกรรมทางสังคม โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพิธีกรรม และการส่างความเชื่อ ต่าง ๆ ยังผลให้เกิดความร่วมมือในรูปแบบเครือข่ายทางสังคม ที่มีอุดมการณ์ร่วมในมิติทางวัฒนธรรมใหม่ที่สอดรับกับกระบวนการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ

จากบริบทของกระบวนการทางปัญญาทั้งสามชุมชน พบว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นนอกจะเห็นความรู้แล้วความรู้นั้นต้องเป็นความรู้ที่ได้จากภาวะการสิ้นปัญหาและกลายเป็นปัญญาของชุมชนซึ่งต้องอาศัยกระบวนการที่เป็นขั้นเป็นตอนบนหลักของวิธีวิจัยในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่นำไปสู่ความรู้ที่เป็นผลมาจากวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่เป็นนามธรรมหรือความรู้ที่ผ่านการทดลองแต่ไม่ได้ผ่านการนำไปปฏิบัติในสถานการณ์จริงในปรากฏการณ์ของสังคม ฉะนั้นผลของกระบวนการทางปัญญาย่อมแตกต่างจากกระบวนการทางวิธีวิทยาศาสตร์ ในทางกลับกันวิธีการทางวิทยาศาสตร์จะมาเป็นตัวเสริมในกระบวนการทางปัญญา กล่าวคือจากบทเรียนความสำเร็จทั้งสามชุมชนได้สะท้อนว่าความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความรู้จากการปฏิบัติแต่ขณะเดียวก็ผ่านกระบวนการทดลองที่สอดแทรกกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในระหว่างทางของกระบวนการทางปัญญา ซึ่งในแต่ละขั้นตอนในกระบวนการทางปัญญาจะมีการกลับไปกลับมาของเหตุและผลซึ่งต้องออกแบบวิธีวิเคราะห์ที่อยู่บนความหลากหลายของพื้นที่หรือชุมชนขณะเดียวกันก็ต้องอาศัยเหตุ กับ ผลในการอธิบายเพราะทุกเหตุ

และทุกผลต่างเกี่ยวเนื่องกับวิถีของชุมชนในบริบทของพื้นที่นั้น ๆ เป็นวิธีคิดสำคัญในกระบวนการทางปัญญาก่อนนำไปสู่การออกแบบวิธีการของกระบวนการทางปัญญาคือวิธีคิดแบบอริยสัจ

ส่วนที่สอง มรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาการในการเสริมพลังอำนาจชุมชน วิธีการหรือมรรควิธีของกระบวนการทางปัญญาที่สืบเนื่องของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน มีองค์ประกอบที่สำคัญของบริบททั้งทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และจารีตประเพณีวัฒนธรรม ก่อให้เกิดกลไกที่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนโดยเฉพาะจารีตปฏิบัติ และที่สำคัญต้นทุนของทั้ง 3 ชุมชนได้มีประสบการณ์การจัดการปัญหามาก่อน มีบทเรียนที่ส่งผลต่อการออกแบบวิธีการแก้ปัญหาจากประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ก่อนอาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหา ซึ่งมรรควิธีประกอบด้วยกัน 3 ขั้นตอน คือ การสร้างและออกแบบกระบวนการทางปัญญา วิธีวิทยาในโจทย์วิจัย/คำถามวิจัย/สมมติฐานการวิจัย และ มรรควิธีและการบริหารกระบวนการ กล่าวคือ 1) การสร้างและออกแบบกระบวนการทางปัญญา จะมีองค์ประกอบของกระบวนการทางปัญญาโดยเฉพาะประสบการณ์ของชุมชนทั้ง 3 ชุมชนได้ชี้ให้ผู้วิจัยเห็นถึงที่มาของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน คือประสบการณ์การแก้ปัญหาที่มีผลมาจากการเผชิญปัญหาของชุมชนทั้ง 3 ชุมชนจนต้องลุกขึ้นมาแก้ปัญหาด้วยตัวชุมชนเองก่อนนำมาสู่การแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญา ขณะเดียวกันวิธีในการวิเคราะห์สถานการณ์หรือปรากฏการณ์ของปัญหาในการพิจารณาถึงเหตุที่นำมาสู่ผล และจัดการความรู้ก่อนนำมาสู่การตั้งคำถามในการออกแบบกระบวนการทางปัญญา หรือการกำหนดคำถามการวิจัย ในส่วนนี้จะควบคู่ไปกับสร้างและพัฒนาการมีส่วนร่วมในความเป็นกลุ่มหรือทีมหรือคณะวิจัยที่แตกต่างจากกระบวนการจัดตั้งตามวิธีปฏิบัติของภาครัฐหรือระเบียบวิธีวิจัยทางวิชาการและมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างจากกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ พอสรุปได้ว่าการสร้างและออกแบบกระบวนการทางปัญญา คือชุดของวิธีการคือกระบวนการก่อเกิดความเข้าใจและการรู้ตัวตน ที่เป็นผลมาจากวิธีวิทยาการเชื่อมโยงโจทย์วิจัยโดยมีการจัดการเรียนรู้ที่มีกลไก (พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ที่เป็นคนนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการออกแบบกระบวนการอีกชั้นหนึ่งในระดับเหนือโครงการ คือการบริหารงานวิจัยตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวจะได้มาซึ่ง คำถาม/โจทย์วิจัย หรือสมมุติฐานการวิจัย เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการแสวงหารู้ใหม่ มีความสอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญาตามที่ผู้วิจัยได้เทียบเคียงหลักของการวิจัยในวิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิธีการในหลักของพุทธธรรมตามศาสตร์ตะวันออก 2) วิธีวิทยาในตั้งโจทย์วิจัย/คำถามวิจัย/สมมติฐานการวิจัย เป็นขั้นของการออกแบบกิจกรรมในวิธีวิจัยต้องสะท้อนวิธีการการดึงการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนกระบวนการเข้าถึงสถานการณ์ในปรากฏการณ์ ต้องสะท้อนการคิดที่เป็นระบบของนักวิจัยที่เป็นคนในชุมชน สืบเนื่องไปถึงขั้นตอนในการสร้างทีมวิจัยซึ่งประกอบด้วยกัน 3 รู้ คือ รู้สถานการณ์ความเป็นจริงของปรากฏการณ์ กล่าวคือ การทำความรู้จักตัวตนและคนในชุมชนที่จะเป็นทีมในอนาคตเป็นขั้นตอนของการตั้งคำถามในสิ่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งค้นหาและจัดความสัมพันธ์ ให้เกิดการ

สร้างความเข้าใจและเป็นเนื้อเดียวกันก่อให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียว และ กระบวนการต้องนำไปสู่การโต้แย้งและผลิตซ้ำเพื่อให้มีการยกระดับพัฒนาทักษะของคนในชุมชนอย่างที่กล่าวมา นั้นคือกระบวนการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแลกเปลี่ยนเป็นการผลิตซ้ำทางความคิด ส่วนต่อมาคือรู้ภาวะโต้แย้งโดยการผลิตซ้ำในคำถามต่อปรากฏการณ์ก่อให้เกิดชุดคำถามที่มีผลต่อการก่อเกิดแรงจูงใจในสร้างการเปลี่ยนแปลง (อุดมการณ์ร่วม) ผู้วิจัยพบว่าทั้ง 3 ชุมชนเริ่มจาก (1) ปฏิบัติการที่เป็นผลมาจากความต้องการขั้นพื้นฐานของปัจเจกบุคคลโดยเริ่มจากประเด็นปัญหาที่มีความสำคัญ (ในส่วนนี้มีกระบวนการที่ต้องลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมกัน) (2) การออกแบบการกำหนดเป้าหมายร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลง ใช้กระบวนการที่ก่อให้เกิดการแบ่งปัน ทั้งนี้ต้องอยู่ในฐานของการตั้งถามที่พัฒนาให้เกิดจารีตในกระบวนการของการตั้งคำถามในสถานการณ์ที่น่าสงสัยหรือเป็นปัญหาเป็นส่วนในการเสริมสร้างทักษะปัจเจกบุคคลในการคิดวิเคราะห์ที่ต้องก่อเกิดการปฏิบัติการซ้ำ ๆ จนเป็นรูปธรรมหรือมีความชัดเจน สุดท้ายคือรู้กระบวนการในความเป็นหนึ่งเดียวในกลุ่มและการทำงานเป็นทีม สถานะของกระบวนการทางปัญญาในการสร้างเงื่อนไขการเรียนรู้และมีประสบการณ์ร่วมของทีมหรือคณะวิจัยและสำนึกนึกรู้ร่วมกัน ที่ผ่านการอภิปรายแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ จนถึงขั้นการสังเคราะห์ร่วมจนเป็นคำถามการวิจัยหรือโจทย์วิจัยที่สะท้อนการเชื่อมโยงกับความเป็นจริง ในวิธีวิทยาของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไม่หยุดอยู่กับที่มีการพัฒนาและยกระดับด้วยการจัดการความรู้ในกระบวนการทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชนในสถานการณ์ปัญหาและกำหนดข้อสรุปร่วมกันทั้งการรวบยอดความคิดโดยใช้การถอดบทเรียนและส่งผลต่อการเกิดบทเรียนใหม่นำไปสู่การผสมผสานความรู้ใหม่และความรู้เดิมกับประสบการณ์ในการกระบวนการในความต่อเนื่อง 3) มรรควิธีและการบริหารกระบวนการ เป็นขั้นของการพัฒนาและการบริหารกลไกภายในชุมชนที่ยกระดับขึ้นมาเป็นหน่วยทางสังคมเพื่อบริหารความซับซ้อนของสถานการณ์ชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เทียบเคียงได้กับการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนหรือการออกแบบการพัฒนาของชุมชนหลังจากมีคณะกรรมการหมู่บ้าน การเกิดขึ้นของหน่วยการเรียนรู้อิสระ อยู่สถานะของกลุ่มผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ที่ใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือ ในส่วนนี้เป็นการนำปัญหานำการวิจัย คำถามหรือโจทย์วิจัยมาพิจารณาวิเคราะห์ ให้เห็นการเชื่อมโยง กับปรากฏการณ์และกลไกหรือหน่วยย่อยต่าง ๆ ภายในชุมชน เป็นขั้นของการออกแบบวัตถุประสงค์การวิจัย และกำหนดความชัดเจนของกรอบคิดการวิจัย ในการปฏิบัติการของกิจกรรมในระเบียบวิธีวิจัยไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ของทั้งสามชุมชน

ส่วนที่สาม ชุมชนวิจัยผลจากกระบวนการปัญญา ด้วยผลที่เกิดขึ้นพอสรุปได้ว่าบริบทชุมชนวิจัยจะประกอบด้วยกัน 4 องค์ประกอบ คือ 1) คุณลักษณะของนักวิจัยชุมชน คือ มีความสามารถในการสร้างและจัดกระบวนการเรียนรู้บนข้อมูล ประสานทรัพยากร บริหารจัดการและขับเคลื่อนนโยบายในประเด็นของการวิจัยหรือนำผลของการวิจัยไปขับเคลื่อนได้ ทั้งในระดับชุมชน หรือ ท้องถิ่น

และระดับชาติ พร้อมทั้งสามารถขับเคลื่อนงานจากระดับชาติเพื่อเชื่อมต่อ สู่ระดับเครือข่ายระหว่างประเด็นหรือระดับภาค จังหวัด 2) ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนกา ร(กลไกพี่เลี้ยง) คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีทักษะ ความรู้ความสามารถ ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ เอื้ออำนวยการเรียนรู้หรือบริหารการเปลี่ยนแปลงในการทำงานวิจัยท้องถิ่นหรือในระหว่างกระบวนการวิจัยจนบรรลุเป้าหมายของการวิจัย และมีความสามารถในถ่ายทอด ให้คำแนะนำปรึกษาช่วยเหลือนักวิจัยหรือทีมวิจัยในชุมชน 3) คณะหรือทีมวิจัยชุมชน คือ กลุ่มคนที่รวมตัวและมีจิตสำนึกร่วม ที่สามารถสร้างการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยรวมถึงการมีทักษะในการออกแบบกระบวนการหรือกิจกรรมที่เป็นผลมาจากระเบียบวิธีวิจัยท้องถิ่น และ *สี่* แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัยท้องถิ่น คือ กลไกความสัมพันธ์ที่สะท้อนจารีตและวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่อิสระ หน้าที่ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการวิจัยเพื่อการบริหารจัดการตนเองทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนบนฐานการใช้ความรู้ ที่ พร้อมทั้งสามารถประสานทรัพยากร ความรู้ ในการสนับสนุนการทำงานที่เนื่องจากกระบวนการวิจัย

ทั้งสี่องค์ประกอบที่บ่งบอกคุณลักษณะของบริบทชุมชนวิจัยที่ผู้วิจัยวิเคราะห์มาจากกระบวนการในระเบียบวิธีวิจัยที่อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้ง 3 ชุมชนวิจัยท้องถิ่น และสืบเนื่องมาจากผลการวิจัยที่มีเหตุปัจจัยของความต่อเนื่องในบริบทของกระบวนการทางปัญญา และมีการเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลในวิธีปฏิบัติของชุมชนบนหลักของวิธีคิดแบบอริยสัจและก่อให้เกิดปัญญาสามประการคือ จิตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณา สุตมยปัญญา เป็นความต่อเนื่องจาก จิตมยปัญญา กล่าวคือเมื่อเข้าใจปรากฏการณ์ของปัญหาเท่าทันการเปลี่ยนแปลงก็นำไปสู่การเรียนรู้การศึกษาในฐานะของขั้นตอนในชุมชนวิจัย สะท้อนวิธีคิดแบบอริยสัจคือการคิดแบบแก้ปัญหาตีความตามหารธรรมได้ สอง ประการ คือ วิธีคิดตามเหตุและผล และเป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่องจะเห็นถึงการเลือกชุมชนในการศึกษาเรียนรู้ของชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นวิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ กล่าวคือเข้าใจความสัมพันธ์ของ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย ซึ่งในขั้นของกระบวนการวิจัยของชุมชนท้องถิ่นถือว่าเป็นการกำหนดวัตถุประสงค์การวิจัย และการพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัย และ ประการที่สาม ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็น ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ ในขั้นของการวิจัยท้องถิ่นในกระบวนการของปัญญา คือขั้นของการปฏิบัติการการออกแบบระเบียบวิธีวิจัย และปฏิบัติการในการวิจัย ได้สะท้อนวิธีคิดความเป็นชุมชนวิจัยในบริบทของกระบวนกา รทางปัญญา คือ วิธีคิดแบบรู้คุณรู้โทษ หรือกระบวนการของการพิจารณาที่มองเห็นความเป็นจริง เน้นกระบวนการเข้าถึงและยอมรับความเป็นจริงตามวิธีคิดที่เกื้อหนุนในการออกแบบมรรควิธีทางปัญญาและนำไปสู่ชุมชนวิจัยทั้ง 3 ชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทางปัญญาในขั้นตอนสำคัญคือโยนิโสมนสิการ ที่นำไปสู่ไตรสิกขาสาม กล่าวคือ กระบวนการทางปัญญา นัยสำคัญคือ กระบวนการศึกษาไม่ใช่กระบวนการให้การศึกษา ซึ่งแบ่งเป็นสามขั้นตอนสอดคล้องกับหลักไตรสิกขา คือ หนึ่ง

การฝึกพัฒนาในด้านการปฏิบัติ (ศีล) การฝึกภายในหรือการพัฒนาจิตให้เกิดการยอมรับในตัวเอง (สมาธิ) การฝึกฝนให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงในการเปลี่ยนแปลงให้อยู่ได้ โดยใช้ความรู้ (ปัญญา) หลัก 3 ประการที่กล่าวมา คือมรรควิธีแก้ปัญหา หรือมรรคแห่งการดับทุกข์ ที่สะท้อนให้เห็นในชุมชนวิจัยคือ อธิสีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคม ถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมสุขภาพได้ดี อธิจิตสิกขา การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายานะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี และ อธิปัญญาสิกขาการศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะเจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

2. ปัจจัยที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย จากบริบทของชุมชนวิจัยที่ผ่านการแก้ปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญาและส่งผลต่อความต่อเนื่องในการแก้ปัญหาของชุมชนพบว่ามีปัจจัยสำคัญด้วยกัน 3 ปัจจัยหลัก คือปัจจัยด้านสภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนรวมทั้งคุณลักษณะทางสังคมวิทยา ปัจจัยภายในที่ประกอบด้วย ต้นทุนความรู้ (ประสบการณ์การบทเรียนที่เป็นทุนเดิมในการแก้ปัญหาของชุมชน) และคน (ความสามารถหรือทักษะการเรียนรู้ของผู้นำ กลุ่ม เครือข่าย) และ ปัจจัยภายนอก คือ กลไกพี่เลี้ยงหรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น รวมทั้งหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน

ปัจจัยที่เอื้อต่อการสนับสนุนงานวิจัยท้องถิ่นและส่งผลต่อความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาคือ 1) สภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนรวมทั้งมิติทางสังคมวิทยา กล่าวคือ ที่ตั้งของทั้งสามชุมชนจะเห็นว่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนเกษตรกรรมและยังมีวิถีปฏิบัติที่พึ่งพาระหว่างกันและมีความเป็นเครือญาติสูง ในขณะที่ยังมีความห่างไกลจากชุมชนเมืองหรือความเจริญแต่ก็ไม่สามารถที่จะปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาในชุมชนได้ แต่แบบแผนประเพณีวัฒนธรรมยังเป็นเงื่อนไขในการคงอยู่ของทุนทางสังคม ซึ่งด้วยความเป็นชุมชนที่ห่างไกลและยังดำรงไว้ในวิถีการดำเนินชีวิตเป็นต้นทุนสำคัญในการนำมาสู่การสร้างสำนึกและอุดมการณ์ร่วมภายในชุมชนทำให้ง่ายต่อการปรับเปลี่ยนและพัฒนาความเป็นกลุ่มก้อนในการนำไปสู่ความเป็นชุมชนวิจัย ในการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการทางปัญญา สอง ปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วย ต้นทุนความรู้ (ประสบการณ์การบทเรียนที่เป็นทุนเดิมในการแก้ปัญหาของชุมชน) ซึ่งพบว่า ทั้งสามชุมชนผ่านประสบการณ์การแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรมและเกิดบทเรียนความรู้ในการแก้ปัญหาและนำมาต่อยอดโดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่มีความต่อเนื่องใน

กระบวนการในการเสริมสร้างความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน และ คน (ความสามารถหรือทักษะการเรียนรู้ของผู้นำ กลุ่ม เครือข่าย) กระบวนการเรียนรู้นำมาสู่การจัดการเรียนรู้ในประสบการณ์เดิมที่เป็นอยู่ คือผู้นำที่เกิดจากกระบวนการแก้ปัญหาและนำมาสู่การร่วมตัวกันเป็นกลุ่ม และ สาม ปัจจัยภายนอก คือกลไกพี่เลี้ยงและศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น ทำหน้าที่ในการบริหารกระบวนการวิจัยและความรู้ที่ได้จากการวิจัยพร้อมทั้งเสริมศักยภาพในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในการต่อยอดในการจัดการชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ประสานงานหรือพี่เลี้ยง นักวิชาการ ผู้รู้ภายนอกชุมชน ที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยสนับสนุนและบริหารงานวิจัย จากบทเรียนของชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชน นัยสำคัญที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน คือ การจัดและออกแบบกระบวนการเรียนรู้ใน วิธีวิจัย และ การบริหารการวิจัย เป็นกระบวนการในการพัฒนาวิธีคิดของชุมชนอย่างเป็นระบบและเป็นขั้นเป็นตอน โดยหลักการของการบริหารงานวิจัย

3. รูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน คือการก่อเกิดชุมชนแนวปฏิบัติ COP ใช้กระบวนการจัดการความรู้ในการบริหารจัดการตนเองของชุมชน เป็นมรรคผลจากกระบวนการทางปัญญาส่งผลให้เกิดความต่อเนื่องตามหลักพุทธธรรมในบทของการศึกษาเพื่อการพัฒนาปัญญาบงชี้ให้เห็นถึง “กระบวนการ” การเข้าถึงความจริง เมื่อเทียบเคียงกับโยนิโสมนสิการ กล่าวคือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือการนำมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการเป็นภาคปฏิบัติ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้น ๆ ว่าวิธีโยนิโสมนสิการนี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี แม้ว่าโดยหลักการ ก็มี 2 แบบคือ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือกำจัดอวิชชาโดยตรง และ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือบรรเทาตัณหา การที่มุ่งกำจัดอวิชชาโดยตรงนั้น ตามปกติเป็นแบบที่ต้องใช้การปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุดเพราะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการตรัสรู้ ส่วนโยนิโสมนสิการแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา มักใช้เป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นๆซึ่งมุ่งเตรียมพื้นฐานหรือพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรม ให้เป็นผู้พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป เพราะเป็นเพียงขั้นขัดเกลากิเลส แต่โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองอย่าง คือทั้งกำจัดอวิชชา และบรรเทาตัณหาไปพร้อม ๆกัน วิธีโยนิโสมนสิการเท่าที่พบในบาลี โดยรูปธรรมที่เกิดขึ้นมีตัวบงชี้สำคัญของความเป็นชุมชนวิจัยท้องถิ่นในกระบวนการทางปัญญา นักวิจัยชุมชน ผู้ประสานหรือนักจัดกระบวนการ(กลไกพี่เลี้ยง) ทีมวิจัยชุมชน และ แหล่งเรียนรู้ชุมชนวิจัย

ปรากฏการณ์ของชุมชนวิจัยที่มีงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะเป็นกระบวนการทางปัญญา อยู่บนฐานของการจัดการเรียนรู้ในกระบวนการทางปัญญาที่ใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือประกอบด้วยกันสามรู้ คือ รู้สถานการณ์ในความจริงในปรากฏการณ์ รู้ภาวะโต้แย้งและการผลิตซ้ำในปรากฏการณ์รู้ตัวเองในการเป็นกลุ่มเป็นทีม

กระบวนการของความต่อเนื่องภายใต้รูปธรรมของทั้ง 3 ชุมชน ด้วยกระบวนการทางปัญญาที่ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาต้องมีกรอบแนวคิดที่สอดคล้องกับการ

ปฏิบัติการ นั้นคือระเบียบวิธีวิจัย นัยของความเป็นชุมชนคือ มีเป้าหมาย มีกลยุทธ์ มีแผนปฏิบัติ และมีการสรุปบทเรียน ที่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม ส่งผลให้เกิดความรู้ใหม่และทีมวิจัยมีการจัดการข้อมูลความรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อสะท้อนพลังอำนาจที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งทั้งสามชุมชนที่ประสบความสำเร็จสามารถแยกเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จสูง คือชุมชนบ้านสามขา ที่แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในทุกกลไกภายในชุมชนในระบบของความเป็นชุมชน สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อมภายในชุมชนโดยมีองค์ความรู้การแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดจากกระบวนการวิจัยเป็นแกนกลางในเชื่อมประสาน แม้ว่า ณ ปัจจุบันความต่อเนื่องได้สะท้อนการปรับเปลี่ยนในวิถีของชุมชน แต่ทักษะการตั้งคำถาม และกำหนดวิธีการหาคำตอบ อย่างเป็นกระบวนการในทุกขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีการเคลื่อนไหมและต่อเนื่องไม่ผูกติดกับปัจเจกบุคคลแต่เคลื่อนตัวไปอย่างเป็นกระบวนการและมีแบบแผนของการจัดการตนเอง ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำถือว่ามีความสำเร็จบางประการ จุดเริ่มต้นของกระบวนการวิจัยในการทบทวนภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการก่อเกิดแบบแผนในวิถีปฏิบัติของการทอผ้า ที่ไปเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อมภายในชุมชนทั้งที่เป็นเนื้อหาของความเป็นองค์การ ทั้งกลุ่มเยาวชน รวมไปถึงเกษตรกรในชุมชน หมายรวมไปถึงกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนโดยมีกลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มทอผ้าเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อมดังกล่าว สะท้อนการมีส่วนร่วมในกระบวนการหาคำตอบอย่างเป็นกระบวนการแต่ผ่านไประยะหนึ่ง ด้วยกระแสการเปลี่ยนแปลงผนวกกับนักวิจัยชุมชนเป็นพระสงฆ์มีวิถีปฏิบัติที่ต่างกันทำให้มีการแยกองค์ประกอบในบริบทแวดล้อมออกไป ความต่อเนื่องของกระบวนการวิจัยเป็นเพียงทักษะเฉพาะของนักวิจัยหลักในการขับเคลื่อนงานพัฒนาบริบทแวดล้อมที่เป็นอยู่ในชุมชนการจัดความสัมพันธ์อยู่ในฐานะทางการร่วมกันเรียนรู้แต่นำใช้หรือไหมนั้นยังไม่ได้สะท้อนให้เห็นหลังเสร็จการดำเนินโครงการวิจัย ส่วนโครงการวิจัยของเครือข่ายพระสงฆ์ก็เช่นเดียวกันเป็นเพียงความสำเร็จบางประการเท่านั้นเมื่อดูความต่อเนื่องปรากฏเพียงพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสะท้อนถึงบทเรียนสำคัญในการเข้าถึงความจริงและปรับเปลี่ยนความจริงให้สอดรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีความต่อเนื่อง

โดยสรุปจากกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยจากกรณีศึกษาทั้งสามชุมชนบทเรียนของการปรับตัวทั้งสามชุมชนที่ใช้กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหา ดำรงอยู่และมีความต่อเนื่องในวิถีชุมชนซึ่งสอดคล้องกับมโนทัศน์เรื่อง “ทุนทางสังคม” ที่อยู่บนความหลากหลายแต่มีแบบแผนร่วมในการใช้ความรู้ ข้อมูล ปัญญาเป็นตัวนำการแก้ไขปัญหา มีคุณลักษณะของความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ และสามารถตีความให้ความหมายว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งที่ปรากฏขึ้นเป็นรูปธรรมภายใต้กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้กระบวนการทางปัญญาที่อยู่บนฐานความหลากหลายของความเป็นชุมชนบนรากฐานของวัฒนธรรมในสังคมไทย มีคุณลักษณะของความเป็นชุมชนที่สามารถจัดการตนเองได้และมีความเข้มแข็ง ได้แก่ การเกิดขึ้นใหม่ของระบบคุณค่า

อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติ ซึ่งทำให้ชุมชนดำรงรักษาธรรมชาติไว้ได้รวมทั้งมีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์ปรับใช้และสั่งสมมาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ของคนในชุมชน รวมทั้งมีผู้นำทางปัญญาของชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากกระบวนการทางปัญญา หรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพด้านต่าง ๆ เช่น พระ ผู้อาวุโส หมอพื้นบ้าน บุคคลเหล่านี้จะมีบทบาทอย่างยิ่งในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ขณะเดียวก็นำไปสู่การปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบที่เอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้สถาบันภายในชุมชน ได้แก่ กฎ จารีต ประเพณี จิตสำนึกร่วม และองค์กรชุมชน ที่หันมาทบทวนบทบาทและควบคุมให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่า และระบบคิดภายใต้อุดมการณ์ร่วมในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวชุมชนเอง ทั้งการอาศัยความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งเป็นที่มาของภูมิปัญญาและวิธีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศ และเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง มาปรับใช้ให้สอดคล้องและเหมาะสมต่อบริบทใหม่ของชุมชนที่ได้ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนา และมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของกลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่าง ๆ

อภิปรายผล

ต้องยอมรับว่า ณ ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วที่เป็นผลมาจากกระแสการพัฒนาของสังคมไทยผนวกกับการเป็นอิสระในภาวะการไร้พรมแดนในกระแสโลกาภิวัฒน์ โดยเฉพาะโลกการสื่อสารที่เชื่อมต่อทุกมุมโลกทำให้ชุมชนส่วนใหญ่ในสังคมไทยสูญเสียระบบคิดในการพึ่งพาตนเอง ระบบคิดการบริหารจัดการจัดการตนเองถูกแทนที่ด้วยการพึ่งพาภายนอก ทำให้ชุมชนปฏิเสธประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาของตัวเองมุ่งแต่จะอาศัยภูมิปัญญาภายนอกชุมชน ขาดการคิดแบบเชื่อมโยง เป็นผลให้ชุมชนขาดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และปล่อยให้กระแสการเปลี่ยนแปลงมาครอบงำปรับเปลี่ยนวิถีไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงและอยู่กับวังวนความซับซ้อนของปัญหาจนแยกแยะไม่ออกปฏิเสธการยอมรับตัวเองในการเปลี่ยนแปลงแต่ปล่อยให้การเปลี่ยนแปลงเป็นเงื่อนไขการกำหนดทิศทางและความเป็นไป จากกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชนที่ได้นำเสนอถึงการใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน กลับพบว่าทั้ง 3 ชุมชนไม่ยอมจำนนต่อการเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนของปัญหาที่เกิดขึ้น แต่กลับตั้งคำถามสำคัญว่าจะดำรงอยู่และจัดการตนเองให้สามารถเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร โดยการสร้างและพัฒนาปัญญาของตัวเองอาศัยหลักการทางวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หรือ การวิจัย ที่เป็นหลักสำคัญในการสร้างกระบวนการยอมรับต่อความซับซ้อนของปัญหา และตัวคนในชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดปัญหา และลุกขึ้นมา

ต่อสู้กับปัญหา โดยการพิจารณาถึงเหตุ ที่เป็นที่มาของผลคือปัญหาที่เกิดขึ้น และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติในการแก้ปัญหาโดยกระบวนการจำแนก แยกแยะ ปัจจัยที่ส่งผลกระทบ ก่อนนำมาสู่การออกแบบวิธีการหรือระเบียบวิธีการแก้ปัญหาที่อาศัยทุนและศักยภาพของตัวเองก่อนนำไปสู่การกำหนดกิจกรรม ทดลองและแก้ปัญหาอย่างเป็นขั้นตอน จนเกิดเป็นความรู้และมีการนำความรู้ที่ได้มาผลิตซ้ำจนเห็นว่าสามารถแก้ปัญหาได้ยกระดับไปสู่ปัญญาของชุมชนที่ไม่ปฏิเสธทั้งภูมิปัญญาเดิมที่เป็นอยู่ในชุมชนหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่สามารถนำมาบูรณาการแก้ปัญหาอย่างเป็นกระบวนการ อย่างกรณีชุมชนบ้านสามขา ปัญหาหนี้สินที่รุ่มเร้าภายในชุมชนมีความซับซ้อนที่อยู่บนความหลากหลายที่เชื่อมโยงระหว่างกัน ทั้งการจัดการผลิตที่มีต้นทุนการผลิตที่สูง รวมไปถึงค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่คนในชุมชนแบกรับ มีความพยายามแก้ปัญหาด้วยตัวเองทั้งการจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาบริหารกองทุน จตนพบว่าตัวเหตุของหนี้ที่เพิ่มขึ้นคือการวางระบบการบริหารจัดการของกลุ่ม ผนวกกับฐานเศรษฐกิจครัวเรือนที่เน้นการพึ่งพาภายนอกมากกว่าการจัดการภายในกันเองรายต่ายที่มากขึ้นแต่ฐานการผลิตที่เป็นรายรับกับไม่สมดุล ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งคำที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกับชุมชนบ้านสามขา แต่กลับอาศัยภูมิปัญญาภายในชุมชนเป็นจุดเริ่มในการแก้ปัญหา เช่นเดียวกับเครือข่ายพระสงฆ์ อำเภอนาหมื่น ที่ไม่ยอมจำนนต่อค่านิยมที่ไปตามกระแสแต่กลับหยิบยกเหตุที่ความเชื่อ และพิธีกรรมในพุทธศาสนามาเป็นไขในการสร้างการยอมรับให้สามารถเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงได้ โดยภาพรวมกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยทั้งสามกรณีศึกษา ได้แสดงให้เห็นถึง

การสร้างและพัฒนาความรู้ ภายใต้ปรากฏการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชนจะเห็นถึงกระบวนการในการย้อนทบทวนตัวเองของคนในชุมชนภายใต้การจัดการเรียนรู้ของคนในชุมชนและคนนอกชุมชน โดยเฉพาะการนำเอาวิธีคิดของการวิจัยมาออกแบบในการพัฒนาชุมชนซึ่งการวิจัยเป็นเรื่องของการสร้างความรู้แต่ภายใต้แนวคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการของการสร้างความรู้จากประสบการณ์และสร้างประสบการณ์ใหม่ผ่านการทอดลอดซ้ำและการพิสูจน์ จนเห็นข้อเท็จจริงที่ต้องผ่านขั้นตอนในระเบียบวิธีวิจัย กล่าวคือในขั้นตอนของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือกระบวนการทางปัญญาที่สอดคล้องกับหลักทฤษฎีของญาณวิทยาที่บ่งบอกลักษณะและที่มาของความรู้ กล่าวคือ สิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นต้องเกี่ยวข้องกับความจริง และสิ่งไหนที่เป็นความจริงสิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้ บ่อเกิดของความรู้เช่นเดียวกับกระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชน ที่อาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาที่เรียกว่าวิจัย พบว่ามีขั้นตอนสำคัญของที่มาของความรู้ จากกระบวนการเข้าถึงความจริงด้วยการวิจัย โดยใช้ความเป็นเหตุเป็นผลในการพิจารณาความจริงนั้น คือต้องมีข้อมูลความรู้ที่จริงและตรง ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ แยกแยะ ด้วยการพิจารณาอย่างแยบคาย และพิสูจน์ผ่านการปฏิบัติอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ผ่านการจัดการออกแบบซ้ำจนพบว่าความรู้นั้นสามารถแก้ปัญหาได้และ

เกิดความรู้ใหม่ภายในชุมชน และความรู้นั้นไม่เป็นความรู้ที่หยุดนิ่งในกระบวนการของการสร้างความรู้จะเห็นถึงกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม เรียนรู้ร่วม มีการขยาย สืบทอด ปรับเปลี่ยนนำไปสู่การเป็นกลุ่มก้อนในรูปแบบของปัญญารวมหมู่

กระบวนการรวมกลุ่มในการเสริมพลังอำนาจในการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน

การร่วมกลุ่มความรู้และคนรู้ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งการเรียนรู้ที่จะตั้งคำถาม การพิจารณาข้อมูลความจริงในคำถาม รวมไปถึงการออกแบบขั้นตอนในในการหาคำถาม อาศัยหลักการของการมีส่วนร่วม เป็นนัยสำคัญที่สอดคล้องกับกระบวนการเสริมพลังอำนาจของชุมชนเป็นฐานคิดสำคัญตามหลักพุทธธรรมที่ใช้กระบวนการทางปัญญา เป็นแรงกระตุ้นสำคัญในการพิจารณาวิเคราะห์แยกแยะระบบความสัมพันธ์ของกลไกภายในของโครงสร้างชุมชน นั้นคือกระบวนการออกแบบขั้นตอนการพิจารณาคนรู้ และคนที่มีความสามารถ ทั้งนี้หมายรวมไปถึงคนที่ประสบปัญหาภายในชุมชนมาร่วมกันตั้งคำถามในสิ่งที่ตัวเองไปเกี่ยวข้องและเป็นเหตุของปัญหาที่ต้องร่วมกันหาคำตอบเพื่อกำหนดออกแบบทางแก้ไขปัญหาซึ่งตรงกับการเสริมพลังอำนาจของชุมชนที่ Rlinsky (1971; Freire, 1970; 1973; Rothman, 1971) นักคิดทั้งสามคนได้ร้อยเรียงประเด็นสำคัญที่กลายมาเป็นทฤษฎีของการสร้างเสริมพลังอำนาจ นั่นคือ กระบวนการหลักของการสร้างเสริมพลังอำนาจต้องมีการพัฒนาระดับปัจเจกบุคคล การมีส่วนร่วม การกระตุ้นให้เกิดสำนึกและการทำงานด้านการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงสังคม ที่จะส่งผลให้ชุมชนมีพลังอำนาจที่มีคุณสมบัติสำคัญคือ ชุมชนที่ทั้งบุคคลและองค์กรได้มีการใช้ทักษะและทรัพยากรของตนเองและกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม มีความสามารถที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับกว้าง ทำให้เกิดความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากร มีการระบุประเด็นปัญหาและหนทางแก้ไขเอง การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มีความรู้สึกของการเป็นชุมชน บุคคลและการเมืองที่ชัดเจนจนเกิดเป็นระบบการช่วยเหลือกันอย่างเป็นธรรมชาติจนมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อเนื่องและยั่งยืน เช่นเดียวกับการสร้างพลังอำนาจในชุมชน การประยุกต์การสร้างพลังอำนาจในชุมชน มักทำคู่ไปกับการกระตุ้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยมีส่วนร่วมโดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ การมีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน โดยใช้กิจกรรมหลักคือ การมีส่วนร่วม การเรียนรู้ร่วมกัน การสะท้อนความรู้สึกบทเรียนในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุด้วยผล การทำกิจกรรมกระบวนการสร้างพลังอำนาจให้เกิดให้เกิดในระดับจิตวิทยาบุคคล องค์กรและกลุ่มหรือชุมชน (Israel, 1994) ซึ่งในขั้นตอนนี้เป็นขั้นของการถอดและสรุปบทเรียนในระหว่างทางในกิจกรรมที่เกิดขึ้นในวิธีการวิจัยนั้นคือการวิเคราะห์ถึงกระบวนการให้คุณค่าต่อกันภายในชุมชนที่อาศัยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้กระบวนการทางปัญญาคือกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เข้าไปเสริมพลังอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการตัดสินใจร่วมกันเป็นพลังในการต่อรองระหว่างกันในชุมชนและเสริมศักยภาพของชุมชนในการ

บริหารความหลากหลายของปัญหาและการจัดการปัญหาจนเกิดเป็นรูปแบบที่นำไปสู่การยกระดับปัญญาของชุมชน

ซึ่งพบว่า ข้อมูลของทั้งสามชุมชนได้ปรากฏออกมาเหมือนกันว่า กระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน มิได้เกิดจากคนเพียงคนเดียวแต่เกิดจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนที่เป็นเจ้าของปัญหาหรือที่ประสบปัญหาร่วมกัน และมีประสบการณ์ที่ผ่านการแก้ปัญหา จนมีบทเรียนความรู้แต่ยังเป็นข้อจำกัดในการบริหารหรือจำแนกแยกแยะในตัวปัญหา แต่สิ่งที่เหมือนกันคือความมุ่งมั่นที่จะแก้ปัญหาซึ่งเป็นจุดเริ่มที่นำมาสู่การพัฒนาเป็นอุดมการณ์ร่วมกัน ซึ่งกลุ่มคนที่มาร่วมตัวกันเป็นทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการรวมไปถึงผู้รู้เฉพาะเรื่องภายในชุมชน ซึ่งในกรณีศึกษาทั้งสามชุมชน ชุมชนบ้านสามขาเริ่มจากผู้นำที่ไม่เป็นทางการที่ผ่านประสบการณ์การแก้ปัญหาหนี้สินส่วนใหญ่จะเป็นผู้องค์กรที่ดูแลการเงินในชุมชน รวมทั้งผู้นำที่เป็นทางการคือผู้ใหญ่บ้าน แม้ว่าผู้ใหญ่บ้านสามขาในขณะนั้นจะเป็นผู้นำทางการแต่ก็เป็นคนที่ชาวบ้านยอมรับนับถือในความซื่อสัตย์เสียสละ และมีความสามารถ ขณะเดียวกันผู้นำธรรมชาติที่เป็นผู้ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน จึงทำให้ไม่มีช่องว่างระหว่างกันเพราะทุกคนต่างประสบปัญหาเดียวกัน ส่วนชุมชนบ้านโป่งโป่งคำมีความต่างออกไปจากชุมชนบ้านสามขาจุดเริ่มต้นเริ่มจากพระสงฆ์ เป็นผู้นำในการแก้ปัญหาแต่ด้วยพระสงฆ์เป็นคนในชุมชนและเป็นเครือญาติเดียวกันในชุมชนอยู่ในฐานะของผู้นำทางธรรมชาติที่คนในชุมชนเคารพและศรัทธา การร่วมกลุ่มใช้ระบบความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติเป็นฐานในการร่วมกลุ่มและมีผู้นำทางธรรมชาติโดยเฉพาะแกนนำกลุ่มแม่บ้านภายในชุมชนที่ส่วนใหญ่ได้รับการยอมรับจากถนในชุมชนในความรู้ความสามารถและความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหา เช่นเดียวกับเครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่นที่มีพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการเป็นผู้นำและดึงการมีส่วนร่วมและพัฒนาเป็นเครือข่ายความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา

ซึ่งในช่วงแรกของกระบวนการทางปัญญาการรวมกลุ่มของผู้นำชุมชนจะมีเพียงไม่กี่คน เป็นกลุ่มแกนที่ปรึกษาร่วมกันแบบไม่เป็นทางการ ในการคิดวิเคราะห์ปัญหา วางแผนในการแก้ปัญหาร่วมกัน เมื่อได้คำตอบเบื้องต้นแล้ว ในส่วนชุมชนที่พระสงฆ์และวัดยังเป็นศูนย์รวมของชุมชนอย่างชุมชนบ้านโป่งคำและเครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่น กลุ่มแกนนำมักแสวงหารการสนับสนุนจากพระสงฆ์หรือผู้นำที่เป็นทางการ เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จที่เร็วขึ้น หลังจากนั้นก็นำไปสู่การขยายความคิดภายในชุมชนด้วยกิจกรรมในวิธีการของการวิจัย เพื่อนำไปสู่การยอมรับร่วมปรึกษา ร่วมดำเนินกิจกรรม ซึ่งในกรณีศึกษาทั้งสามชุมชนพบว่าผู้นำหรือกลุ่มแกนส่วนใหญ่จะทำหน้าที่เป็นผู้นำทั้งด้านความคิดและการปฏิบัติ เช่นเดียวกับ บุษราคัม ปัญญามี (2551) มองว่าการพัฒนาศักยภาพผู้นำในกระบวนทัศน์ใหม่ เกิดจากกระบวนทัศน์ของผู้นำที่เป็นอยู่ไม่เท่ากันจากการเห็น 3 ด้านในตัวผู้นำ คือ ด้านการเห็นศักยภาพของตัวเอง ด้านการเห็นพลังของความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และการเห็นความสำคัญและความจำเป็นในการประสานพลังกับภาคีในท้องถิ่นเพื่อจัดการกับปัจจัยภายนอก

ซึ่งกระบวนการพัฒนาศักยภาพผู้นำในกระบวนทัศน์ใหม่ ได้นำกรอบคิดในการเรียนรู้ ประกอบด้วย 3 กิจกรรมหลัก คือ การทบทวนตัวเอง การเรียนรู้ภายนอก และการทดลองปฏิบัติการ ซึ่งมีความสอดคล้องในกระบวนการทางปัญญาของทั้งสามชุมชน

ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางปัญหาในการแก้ปัญหาของทั้งสามชุมชน พบว่า ผู้ตามธรรมชาติมักเป็นผู้มุ่งมั่นจะแก้ปัญหาอย่างจริงจัง เพราะไม่ได้เป็นผู้นำตามหน้าที่แต่เป็นผู้นำด้วยเจตจำนงจึงมักเป็นผู้นำที่มีจิตสำนึกในการทำงานเพื่อส่วนร่วมอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นผู้นำแบบเป็นทางการหรือผู้นำตามธรรมชาติการที่ผู้นำนั้นจะได้รับการยอมรับจากชุมชนต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง คือ ความรู้ความสามารถพิเศษของผู้นำความมุ่งมั่นจริงใจ และการทำงานด้วยความเสียสละของผู้นำ ความสามารถในการคิดกิจกรรมที่สอดคล้องกับปัญหาของชุมชน มีการยอมรับจากคนภายนอกชุมชน มีบุคลิกภาพที่โดดเด่น เช่น สนใจไฝ่รู้ศึกษากล้าทดลองสิ่งใหม่ ๆ เป็นคนช่างคิดช่างสังเกต มีความเป็นตัวของตัวเอง และมีความเข้าใจชุมชนของตนเองและสังคมภายนอกชุมชน (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2537) ซึ่งในแง่มุมของกระบวนการทางปัญญาพบว่าคุณลักษณะของผู้นำมีความสอดคล้องจากที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการเสริมทักษะจากงานวิจัยท้องถิ่นโดยเฉพาะการจัดการข้อมูลความรู้ในตัวผู้นำ และทักษะการจำแนกแยกแยะ พิจารณาในตัวปัญหาและการใช้ผลหรือความรู้ในการกำหนดกิจกรรมการแก้ปัญหา ในขณะเดียวกันกระบวนการทางปัญญาในส่วนนี้เป็นการพัฒนาตัวเองพร้อม ๆ กับการพัฒนากลุ่มคนในชุมชนควบคู่ไปพร้อม ๆ กัน และนำไปสู่การพัฒนาความรู้ในตัวคน และร่วมกันลงมือปฏิบัติจนเกิดปัญญาร่วมหมู่ มีความสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่น กล่าวคือ คน ในชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผน และทำวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบด้วยมุ่งหวังว่างานวิจัยนี้จะช่วย “เสริมพลัง”ชุมชนเข้มแข็งขึ้นโดยคนในชุมชนได้ร่วมสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน ซึ่ง “ผลงาน” สำคัญของงานวิจัยนี้ก็คือ “คน” และ “กระบวนการเรียนรู้” ของชุมชน ซึ่งในส่วนนี้เป็นการพัฒนานักวิจัย รวมทีมวิจัยและการบริหารทีมวิจัยในการแก้ไขปัญหาพร้อมกับการเรียนรู้และออกแบบการวิจัยควบคู่กันไปด้วยจากที่พบในกรณีศึกษาทั้งสามชุมชน เช่นเดียวกับ

การออกแบบกิจกรรมในวิธีวิจัยในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน

ในส่วนนี้ผู้วิจัยพบว่าเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการทางปัญญา กล่าวคือหลังผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมภายใต้กระบวนการพัฒนาภาวะของการนำกระบวนการในชุมชนโดยผู้นำหรือแกนนำและนำมาสู่การรวมกลุ่มกันเป็นทีมวิจัย ได้ผ่านกระบวนการคิด พิจารณา ที่สำคัญคือการปรึกษาร่วมกันที่ส่งผลต่อการตัดสินใจร่วม ในการวางแผนของผู้นำแกนนำในฐานะของทีมวิจัยจำเป็นต้องมีชาวบ้านที่เป็นเจ้าของปัญหามาร่วมด้วย เพื่อให้ได้กิจกรรมที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนในกรณีศึกษาทั้งสามชุมชนจะพบว่ามีกิจกรรมที่มีการฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิมของชุมชนอย่างความรู้เรื่องการย้อมการทอผ้า

ของชุมชนบ้านโป่งคำ การทำบันทึกรายรับรายจ่ายครัวเรือนของชุมชนบ้านสามขาที่มีการจัดการตัดสินใจบนข้อมูลที่นำเสนอและเป็นข้อสรุปร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมครอบครัวนำร่อง 7 ครอบครัว หรือกิจกรรมการเชิญผู้นำพิธีกรรมในงานศพมาร่วมกันพิจารณาถึงขั้นตอนพิธีกรรมงานศพของเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น รวมไปถึงการหนุนเสริมหรือการแลกเปลี่ยนกับหน่วยงานสนับสนุน เป็นต้น

กระบวนการลงมือทำและการปฏิบัติกิจกรรมในวิธีการวิจัย

ในส่วนนี้มีความสำคัญเพราะผลจากการปฏิบัติการของกิจกรรมในวิธีวิจัยจะเป็นสืบเนื่องให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนในกรณีศึกษาทั้งสามชุมชน พบว่ากระบวนการของการดำเนินกิจกรรมในวิธีการวิจัยจะประกอบด้วย หนึ่ง การจัดการความรู้ก่อนดำเนินกิจกรรม ก่อนดำเนินกิจกรรมจะมีการจัดการข้อมูลว่าความรู้เดิมมีอะไรบ้าง และนำไปสู่การกำหนดวัตถุประสงค์ย่อยของกิจกรรม สอง ต้องมีการจัดการข้อมูลระหว่างทางของการดำเนินกิจกรรมว่ามีความรู้เชิงเนื้อหาอะไร และ ความรู้เชิงกระบวนการทำให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้อะไรบ้าง และ สาม ความรู้ที่เกิดขึ้นจากผลการดำเนินกิจกรรมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับผู้ร่วมกิจกรรมอย่างไร ซึ่งเป็นขั้นของการสรุปบทเรียนในกระบวนการทางปัญญาถือเป็นการเสริมพลังอำนาจของชุมชนในการตัดสินใจร่วมกันเป็นพลังในการต่อรองและเสริมศักยภาพของชุมชนที่เป็นผลมาจากกระบวนการในการเสริมทักษะการคิดให้เป็นระบบและนำไปสู่การบริหารความหลากหลายของปัญหาและการจัดการปัญหาจนเกิดเป็นรูปแบบความต่อเนื่องในการยกระดับปัญญาของชุมชน เพราะสิ่งที่บ่งบอกความต่อเนื่องของความเป็นชุมชนในการใช้กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาชุมชน คือ ความเป็นองค์การเรียนรู้ (Learning Organization) เป็นแนวคิดในการพัฒนาองค์การ โดยเน้นการพัฒนาการเรียนรู้ สภาวะของการเป็นผู้นำในองค์การ (Leadership) และการเรียนรู้ร่วมกันของคนในองค์การ (Team Learning) เพื่อให้เกิดการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ประสบการณ์ และทักษะร่วมกัน และพัฒนาองค์การอย่างต่อเนื่อง ทันต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลง และทำให้องค์การและบุคลากร มีกระบวนการทำงาน ที่มีประสิทธิภาพ และมีผลการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิผล โดยมีการเชื่อมโยงรูปแบบของการทำงานเป็นทีม (Team working) สร้างกระบวนการในการเรียนรู้ และสร้างความเข้าใจเตรียมรับกับความเปลี่ยนแปลง เปิดโอกาสให้ทีมทำงาน และมีการให้อำนาจในการตัดสินใจ (Empowerment) เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศของการคิดริเริ่ม (Initiative) และการสร้างนวัตกรรม (Innovation) ซึ่งจะทำให้เกิดองค์การที่เข้มแข็ง พร้อมเผชิญกับสภาวะการแข่งขันLearning Organization หรือ การทำให้องค์การเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ เป็นคำที่ใช้เรียกการรวมชุดของความคิดที่เกิดขึ้นมาจากการศึกษาเรื่องขององค์การ เน้นการสร้างพลังอำนาจในชุมชน การประยุกต์การสร้างพลังอำนาจในชุมชนและนำไปสู่การเป็นเครือข่ายการทำงานร่วมกัน ซึ่ง

สอดคล้องกับที่ David Mathews ได้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างและกระบวนการ ที่จำเป็นต่อการทำหน้าที่เพื่อกิจการส่วนรวมของประชาชนในฐานะสมาชิกของชุมชน และได้เสนอแนะวิธีการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เขากล่าวว่า ความมีพลังของการมีส่วนร่วมในชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชน สามารถตรวจสภาพได้จาก โครงสร้างพื้นฐานทางสังคมของชุมชน กระบวนการตัดสินใจของชุมชนในเรื่องส่วนรวม ลักษณะของผู้นำในชุมชน รูปแบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องส่วนรวมของประชาชน ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับหน่วยงานต่าง ๆ และความรู้สึกถึงความเป็นชุมชนและบรรทัดฐานของชุมชนเกี่ยวกับความร่วมมือ ในขณะที่ผู้วิจัยพบว่าจากการวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยอาศัยแนวคิดเครือข่ายทางสังคมทำให้ได้เห็นถึงปรากฏการณ์ของการจัดความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมของอำนาจ ภายในชุมชนที่ก่อรูปโดยระบบอุปถัมภ์และถูกตีความว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหนึ่งหากมีการอาศัยกระบวนการทางปัญญา มาเป็นแบบแผนการบริหารอำนาจที่เกิดขึ้นก็สามารถนำไปสู่การจัดการตนเองของชุมชนได้ดังจะเห็นได้ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของเครือข่ายองค์กรสงฆ์อำเภอนาหมื่น

จากสิ่งที่เห็นทั้งการพัฒนาคน กลุ่มองค์กร และความเป็นเครือข่าย บนกระบวนการสร้างความรู้ด้วยกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของทั้งสามชุมชน ปัจจัยสำคัญคือกระบวนการในการบริหารงานวิจัยของพี่เลี้ยงหรือศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กล่าวคือ ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา นัยสำคัญการบริหารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น แม้ว่าจะมีการอธิบายถึงความสำเร็จของทั้งสามชุมชนที่ใช้งานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน แต่ส่วนที่สำคัญที่จำเป็นต้องแยกออกมาเพื่อให้การมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางปัญญาในแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัย ที่ใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือ ความสำเร็จบางประการมีเหตุปัจจัยสำคัญจากการสนับสนุนของศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น (NODE) ในการทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง และมีนัยสำคัญคือการบริหารงานวิจัย กล่าวคือ คำว่าการบริหาร (management) หมายถึง การดำเนินการใด ๆ เพื่อให้ระบบที่ดำเนินการอยู่นั้น สามารถให้ผลอันเป็นเป้าหมายของระบบ หรือบรรลุซึ่งวัตถุประสงค์ของระบบนั้น ด้วยเหตุนี้ การบริหารการวิจัยจึงหมายถึง การดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้การวิจัยสามารถดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ อย่างไรก็ตาม ความหมายของการบริหารการวิจัยได้ขยายขอบเขตที่กว้างขึ้น กล่าวคือ หมายรวมถึงการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้มีการผลิตหรือสร้างสรรค์การวิจัย การวางแผนการวิจัย การติดตามและควบคุมดูแลการวิจัยให้ดำเนินไปตามแผนการเผยแพร่และใช้ผลงานวิจัย ดังที่ กรมตรวจบัญชีสหกรณ์ (2550: ระบบออนไลน์) ได้กำหนดความหมายของการบริหารการวิจัยไว้ว่า การบริหารการวิจัย หมายถึง การจัดการงานวิจัยให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เช่น การพิจารณาข้อเสนอการวิจัย การติดตามประเมินผล การประชุมสัมมนาหรือฝึกอบรมที่เกี่ยวกับการวิจัย การพัฒนาระบบสารสนเทศการวิจัย การเผยแพร่ผลงานวิจัยและกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

การบริหารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นเป็นการบริหารจัดการงานโครงการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นหรือช่วงต้นทาง ช่วงกลางทางและช่วงปลายทาง ในบางครั้งอาจรวมเรียกว่า การบริหารกระบวนการวิจัย และการบริหารโครงการวิจัยที่เน้นไปยังตัวโครงการและกิจกรรมที่ที่ทำให้งานวิจัยนั้นบรรลุวัตถุประสงค์และเป็นไปตามทิศทางที่แหล่งทุนวางเป้าหมายไว้ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องเฉพาะการบริหารงานวิจัยของแหล่งทุนที่จะให้การสนับสนุนงานวิจัยเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับการบริหารคน บริหารทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นให้เอื้ออำนวยต่อโครงการวิจัยของชาวบ้านที่ได้รับถิ่นจึงเป็นการวางเป้าหมายการวิจัยใน 3 ด้าน คือ หนึ่ง การสร้างนักวิจัย การบริหารการวิจัยในทัศนะนี้เป็น การสร้างคนในชุมชนท้องถิ่น ที่ขาดโอกาสและด้อยศักยภาพให้มีการพัฒนาทางความคิด วิสัยทัศน์ และกระบวนทัศน์ใหม่ต่อการพัฒนาสังคมของพื้นบ้าน โดยมีพื้นฐานสอดรับกับปัญหาของชุมชนท้องถิ่นและสอดรับกับสังคมแห่งการเรียนรู้ โดยมองคนในชุมชนท้องถิ่น อย่างมีค่ามีศักยภาพมากกว่าการยึดถือปัจเจกชนเป็นหลัก และเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมมากกว่าการแยกส่วน โดยให้ความสำคัญกับการระดมความคิดเห็นร่วมกัน ละทำงานร่วมกัน แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและให้ความสำคัญกับข้อมูล ความรู้ความจริงอย่างเป็นเหตุผลในการตัดสินใจมากกว่าการใช้ความรู้สึกส่วนตัว ร่วมทั้งการทำงานเป็นทีมและพัฒนาความสามารถในกระบวนการวิจัย ไม่ว่าการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนการประชุมอย่างมีส่วนร่วม การบันทึกข้อมูล การจับประเด็นและการเชื่อมโยงข้อมูล การวิเคราะห์และการสรุปข้อมูล ตลอดจนการจัดการกับระบบฐานข้อมูล และการประสานศักยภาพภายนอกมาหนุนเสริมการทำงาน สอง การจัดการความรู้ที่เกิดจากกระบวนการวิจัย เป็นเรื่องการสร้าง สังคมความรู้แห่งอนาคตในชุมชน โดยการฟื้นฟูและบันทึกความรู้จากฐานรากของท้องถิ่นที่ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกคนโดยเฉพาะกลุ่มคนระดับรากหญ้า ไม่ใช้มาจากความรู้สึกส่วนตัว ขณะเดียวกันเป็นการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นอย่างหลากหลายเพื่อนำไปแก้ไขปัญหาท้องถิ่นและสังคมตลอดจนยกระดับความรู้สู่การสร้างทฤษฎีใหม่ จากฐานรากที่เรียกว่า Grounded Theory ได้ ดังนั้นแหล่งความรู้ใหม่จึงไม่ได้มาจากตำราแต่เพียงอย่างเดียว แต่กลับได้มาจากองค์ความรู้ชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ที่ผ่านกระบวนการวิจัยมาจากการเรียนรู้ของสังคมทุกระดับ และสาม การบริหารจัดการเครือข่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นเป้าหมายระยะยาวเพื่อการพัฒนาสังคมในอนาคตให้เป็น “สังคมฐานความรู้” เน้นการค้นหาความรู้ ความจริงอย่างมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนอย่างหลากหลาย ทั้งในกระบวนการวิจัย รวบรวมข้อมูล การวิพากษ์วิจารณ์ การหาข้อสรุปและการตัดสินใจ โดยเน้นการพัฒนาจากฐานข้อมูล ที่หลากหลายของคนในท้องถิ่น เพื่อคนท้องถิ่น และโดยคนท้องถิ่น อันนำไปสู่การช่วยหนุนระหว่างกัน มีการดึงศักยภาพที่หลากหลายมาหนุนเสริมการพัฒนาท้องถิ่น และอาจช่วยลดช่องว่างและข้อขัดแย้งจากกระบวนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของแต่ละองค์กรแต่ละหน่วยงาน

การบริหารโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการตั้งแต่ต้นทาง กลางทางและปลายทาง โดยมีการบริหารทีมงานวิจัย พี่เลี้ยง เป็นงานที่เน้นให้คนในชุมชนเข้าร่วมทุกขั้นตอน มีความหลากหลายของบุคคลหลายกลุ่ม ดังนั้นการบริหารทีมงานวิจัยจึงต้องค่อยๆค้นหาคุณสมบัติและทักษะความสามารถของทีมงานวิจัยที่มีทักษะและความสามารถไม่ว่าเรื่องของการวางแผนการทำงาน การพัฒนาตนเองให้มีความรู้ในประเด็นเนื้อหา และกระบวนการพัฒนาสังคมเกี่ยวกับวิจัยของชุมชน การจัดการและกระบวนการจัดเวที เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ การสรุปประเด็นหรือสาระสำคัญที่เชื่อมโยงและความสัมพันธ์กันแบบองค์รวม การตั้งคำถามอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์กัน และสรุปความหมาย /ความสำคัญ รวมทั้งการเขียนสรุปในระหว่างกระบวนการและการเขียนรายงานหลังเสร็จสิ้นกระบวนการ ตลอดจนการประสานบุคคลกลุ่มต่าง ๆ และสื่อให้เข้าใจถึงหลักการและเหตุผล รวมทั้งควบคุมความขัดแย้งของผู้คนที่หลากหลายและแตกต่าง ที่สำคัญผู้บริหารงานวิจัยท้องถิ่นจำเป็นต้องค้นหาทีมนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทีมีคุณสมบัติเป็นนักวิจัย ที่มีความสามารถสร้างการเรียนรู้ สร้างการเปลี่ยนแปลงหรือสร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ ในชุมชน

การบริหารโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือการจัดการตัวโครงการและกิจกรรมการวิจัยของชุมชนท้องถิ่น ถือว่าเป็นกระบวนการและขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง ที่มีรายละเอียดใน 9 ประเด็น โดยสังเขปดังนี้

1. การวิเคราะห์ปัญหาเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัย เป็นการชวนชาวบ้านร่วมกันตั้งคำถามต่อสภาพชุมชน และตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งต้องอาศัยเทคนิคการพูดคุยและสร้างความสัมพันธ์เป็นธรรมชาติ ในขั้นตอนนี้อาจเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เข้ามาช่วยวิเคราะห์สภาพชุมชนเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของปัญหาอย่างเป็นระบบกับกระแสสังคม เพื่อพิจารณาสาเหตุของปัญหา รู้ว่าจะแก้ได้อย่างไร และอะไรที่แก้ไขไม่ได้ แต่อยากจะหาทางออกร่วมกัน ดังนั้นโจทย์วิจัย คือภาพฝันของชุมชนที่ชาวบ้านอยากให้เป็นและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

2. การพัฒนาข้อเสนอโครงการ ขั้นตอนนี้จำเป็นต้องจัดเวทีแลกเปลี่ยน พูดคุยกับคนในชุมชน เพื่อทบทวนโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน และผู้เกี่ยวข้องเพื่อแจกแจงโจทย์ย่อย ๆ ตามสิ่งที่อยากรู้ อยากรวบรวม อยากทำความเข้าใจ และสามารถศึกษาได้ กำหนดเป็นวัตถุประสงค์และตั้งประเด็นวิจัย กำหนดขอบเขตการทำงาน วิธีและกระบวนการศึกษา กำหนดกิจกรรมการวิจัยอย่างละเอียดเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัยหลัก วิธีการ ระยะเวลาที่ใช้ เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ถูกต้องเป็นจริงมากที่สุด การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา รวมทั้งการจัดทำแผนปฏิบัติการแผนการใช้งบประมาณ

3. การเตรียมความพร้อมให้นักวิจัยและทีมวิจัยท้องถิ่น เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิด และกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การทบทวนโครงการ คำถามวิจัย วัตถุประสงค์

แผนงานวิจัย การใช้ เครื่องมือ/เทคนิค/วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิเคราะห์ รวมทั้งกิจกรรมการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง บทบาทของทีมวิจัย

4. การวางแผนงานวิจัยอย่างมีส่วนร่วม เป็นการเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการทำงานตามขั้นตอนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดกิจกรรม การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายการจัดกิจกรรมวิจัย การกำหนดช่วงเวลาการทำงานที่คำนึงถึงวัฒนธรรมชุมชน ฤดูกาล วิธีการผลิต เทศกาลต่าง ๆ และวันสำคัญทางศาสนา ทีชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยได้มากที่สุด เปิดและสร้างโอกาสให้ทุกคนได้คิดได้แสดงความคิดเห็น ได้ทดลองดำเนินการ ได้ฝึกปฏิบัติอย่างเต็มที่

5. การจัดการงบประมาณของงานวิจัย เช่น ขนาดของกิจกรรมการวิจัยและความเป็นไปได้ของกิจกรรมการวิจัย ขอบเขตพื้นที่ กลุ่มคนเป้าหมาย ปัญหาท้องถิ่น และการออกแบบวิธีการวิจัย ที่สำคัญคือ การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะต้องรับรู้ร่วมกันในการวางแผนงบประมาณโครงการวิจัยของทีมวิจัยทั้งหมดและบอกให้ได้ว่างบประมาณที่ใช้ไปในแต่ละส่วนใช้ไปเพื่ออะไร นอกจากนี้งบประมาณวิจัยควรใช้เป็นเครื่องมือในการประสานศักยภาพจากภาคีหรือภายนอกให้มาแก้ปัญหาร่วมกันและต้องถูกใช้ไปในกิจกรรมที่ไม่ซ้ำซ้อนซึ่งดำเนินการอยู่แล้ว เพื่อป้องกันและสร้างความโปร่งใส มีข้อสังเกตว่า การจัดการงบประมาณของชาวบ้านเป็นบทพิสูจน์หนึ่งของท้องถิ่นในการพึ่งตนเองและสร้างโอกาสให้ชุมชนได้เรียนรู้ ทดลองเพื่อพัฒนาขีดความสามารถของตนเอง

6. การจัดกระบวนการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ ขั้นนี้ถือเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ไม่ว่าจะเป็นการทำตัวให้กลมกลืนกับชาวบ้าน การร่วมลงแรงหรือการใช้แรงงานเข้าช่วยเหลือ การให้คำแนะนำในข้อมูลความรู้ การประสานงานให้เกิดกิจกรรมตามกระบวนการวิจัยสำเร็จ การพัฒนาศักยภาพของทีมวิจัยด้วยการอบรม และแนะนำเทคนิค เครื่องมือในการวิจัย รวมทั้งการประเมินผลหลังการวิจัยเพื่อหาจุดอ่อนในการปรับปรุง และความต่อเนื่องเพื่อแก้ปัญหาของชมชนต่อไป

7. การเขียนรายงานวิจัย จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเอง เป็นหลักฐานในการดำเนินงาน เป็นข้อมูลสำคัญที่ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ และเป็นบทเรียนมนการแก้ไขปัญหาของชมชนเอง หรือสามารถนำไปเผยแพร่ให้กับชุมชนอื่น ทั้งนี้งานวิจัยไม่ได้เน้นว่าจะต้องเป็นภาษาวิชาการ เพียงแต่เน้นการเสนอกระบวนการดำเนินงาน บทเรียนสำคัญที่เกิดขึ้น และการเรียนรู้ของทีมวิจัย/ชาวบ้านเป็นการเพียงพอ

8. การติดตามและสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีความจำเป็นต้องสร้างระบบการติดตาม เพื่อเป็นการหนุนเสริมศักยภาพทีมวิจัยและชุมชนจากฐานเดิมให้มีความรู้ มีการพัฒนาความสามารถที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การจัดการงบประมาณ การสรุปบทเรียนหลังการดำเนินกิจกรรม เพื่อพิจารณาเงื่อนไข ความล้มเหลว หรือความสำเร็จ เพื่อนำมาใช้วางแผนงานวิจัยช่วงต่อไป

9. การขยายผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนฐานของการจัดการความรู้ โดยมีเป้าหมายเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการเข้าร่วมเวทีการขับเคลื่อนภาคประชาสังคม นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการรับทราบ

สถานการณ์ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับภายนอกชุมชนและการเชื่อมเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างกันด้วย และอาจหมายรวมถึงการฝึกทักษะการนำเสนอความรู้ ประสบการณ์สู่สาธารณะทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ (สินธุ์ สโรบล, 2552: 34)

กล่าวโดยสรุป การบริหารจัดการงานวิจัยท้องถิ่น ต้องใช้ความรู้และทักษะในการบริหารจัดการงานวิจัย ที่เน้นไปที่ การบริหารกระบวนการวิจัย ทั้งตัวโครงการ กิจกรรมตามวัตถุประสงค์และเป็นไปในทิศทางที่แหล่งทุนวางไว้ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการบริหารทีมงาน/นักวิจัยชุมชน ฐานข้อมูล และกระบวนการ/ขั้นตอนการวิจัยที่เกิดขึ้นได้นอกเหนือตำรา แต่มาจากการบทเรียนวิจัยชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมและสร้างการเรียนรู้

ในการบริหารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นผลลัพธ์ของการบริหารคือการเกิดขึ้นของหน่วยทางสังคม คือ “ชุมชนวิจัย” ที่มีองค์ประกอบสำคัญทั้งในระดับชุมชนปฏิบัติการจนไปถึงกลุ่มสนับสนุนและหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้องซึ่งตรงจุดนี้จะเป็นประโยชน์กับผู้วิจัยในการนำมามองการเปลี่ยนแปลงและเหตุปัจจัยความสำเร็จ พร้อมทั้งนำไปสาวลึกถึงเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลให้มีความต่อเนื่องของชุมชนวิจัย

ในปัจจุบันกลับพบว่าในความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของทั้งสามชุมชน แม้จะมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องแต่ยังไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกระแสสังคมเนื่องด้วยความรู้ที่เกิดขึ้นไม่ได้ผ่านการยกระดับโดยเฉพาะทั้งสามชุมชนแม้จะมีการขยายความร่วมมือในรูปแบบเครือข่ายร่วมไปถึงการขยายความรู้ในเชิงกระบวนการไม่สามารถทำให้เห็นถึงความต่อเนื่องในเชิงนโยบายทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่นและในระดับจังหวัด เป็นความต่อเนื่องของกระบวนการในระดับปัจเจกบุคคล การเกิดขึ้นของนักวิจัยและทีมวิจัยไม่มีการสนับสนุนที่ต่อเนื่องจากกลไกพี่เลี้ยงหรือศูนย์ประสานงานฯ เนื่องด้วยมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของหน่วยสนับสนุนอย่างสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยทำเป็นต้องมีการปรับโครงสร้างให้สอดคล้องกับนโยบายภาครัฐ ทำให้ความสำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นลดคุณค่าลง ตัวของนักวิจัยท้องถิ่นไม่ได้รับการสนับสนุนต่อแต่มีการปรับบทบาทเป็นนักพัฒนาชาวบ้าน และอาศัยฐานประสบการณ์จากการทำงานวิจัยท้องถิ่นในการทำงานร่วมกับหน่วยงานอื่น ทำให้กระบวนการทางปัญญาที่ได้เรียนรู้มีความต่อเนื่องเฉพาะในชุมชนไม่มีการขยายผลหรือเสริมพลังในการต่อรองในกระแสสังคม ขณะที่องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นทั้งสามชุมชนไม่ได้นำไปสู่การจัดการในการแก้ปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน อย่างเครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่นในช่วงของการทำงานวิจัยท้องถิ่นมีผลความสำเร็จจนสามารถกำหนดเป็นกติการ่วมหรือนโยบายในระดับอำเภอนาหมื่น ณ ปัจจุบัน ความเนื่องเหลือเพียงนักวิจัย เนื่องด้วยการทำงานเป็นเครือข่ายมีความเป็นต้องอาศัยค่าใช้ในการทำงาน ทั้งปัจจัยของพื้นที่ที่ห่างไกล รวมไปถึงจำนวนคนที่ทุกครั้งมีการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายฯก็ต้องมีการค่าใช้จ่าย ชุมชนบ้านสามขาก็เช่นเดียวกันแม้ว่าจะเห็นถึงความต่อเนื่องในการพัฒนาและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกก็ตามแต่กลุ่มนักวิจัยที่เป็นผลมาการเรียนรู้งานวิจัยท้องถิ่นไม่สามารถขยายแนวคิดต่อได้เนื่องจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ ฉะนั้นเพื่อให้

เกิดการเสริมพลังโดยกระบวนการทางปัญญาในการไขปัญหาของชุมชนจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนปัจจัยทางโครงสร้างของการสนับสนุนแนวคิดงานวิจัยท้องถิ่นให้เป็นกระแสของสังคม โดยการเสริมศักยภาพการบริหารการวิจัยของกลไกสนับสนุนอย่างศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นที่ต้องย้อยกลับไปจุดเริ่มต้นในการบริหารจัดการทั้งการบริหารคณะทำงานของศูนย์ฯ การออกแบบกลไกการสนับสนุนที่อยู่ภายใต้กรอบคิดของหน่วยจัดการความรู้ที่เป็นอิสระอย่างแท้จริง

โดยสรุป ความรู้ที่ได้จากการทำความเข้าใจผ่านกระบวนการวิจัยของผู้วิจัย ในการศึกษากระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยที่การเรียนรู้และจำแนกแยกแยะพิจารณาวิเคราะห์สังเคราะห์จนเห็นถึงรูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญหาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยทั้งสามกรณีศึกษา ได้ทำให้เห็นผลของการจัดการตัวเองของชุมชนให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน การให้ชุมชนเป็นผู้วิจัยภายใต้หลักคิดของงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นวิธีหรือมรรควิธีหนึ่งในกระบวนการทางปัญญาที่ผู้วิจัยได้ประมวลไว้ภายใต้หลักของวิธีคิดแบบอริยสัจและนำมาสู่การจัดการอย่างเป็นระบบในการแก้ปัญหาของชุมชน ภาพที่ปรากฏให้ผู้วิจัยเห็น คือลักษณะรวมกันที่สำคัญอยู่ประการหนึ่งคือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการทางปัญญา คือการร่วมตัวของกลุ่มคนในชุมชน และส่งผลให้ชุมชนร่วมคิดในการแก้ปัญหาด้วยการสนับสนุนภายใต้แนวคิดของงานวิจัยท้องถิ่นจนเกิดความต่อเนื่อง ในการวิเคราะห์ปัญหา นำไปสู่การตัดสินใจ และแสวงหากิจกรรมจากผลของการระเบียบวิธีวิจัย แท้จริงแล้วเป็นการสร้างเงื่อนไขให้คนในชุมชนเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวเอง แต่ในขณะที่มุมมองของนักวิชาการและนักพัฒนาจากองค์กรภาครัฐ และเอกชนยังไม่ให้การยอมรับมากนัก แม้ว่ากระบวนการทางปัญญาจะเติมโตมาภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ตาม และเชื่อในความรู้ของชุมชน ข้อสงสัยบางประการที่ผู้วิจัยค้นพบในการกระบวนการทางปัญญาการแก้ไขปัญหาของชุมชนมีการยอมรับในระดับไหน มากน้อยแค่ไหนในโครงสร้างการพัฒนาของสังคมไทย โดยเฉพาะนโยบายด้านการวิจัยที่ถือว่าเป็นคลังสมองสำคัญในการพัฒนาประเทศ การดำรงอยู่ของงานวิจัยท้องถิ่นภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ผนวกกับชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นและสามารถแก้ปัญหาได้จนมีความรู้ที่เป็นรูปธรรมจะเป็นเพียงนวัตรกรรมความสำเร็จของการบริหารงานวิจัยหรือไหม เนื่องด้วยกระแสการเปลี่ยนแปลงมีความรวดเร็ว ความเชื่อว่าชาวบ้านสามารถทำงานวิจัยได้ในมุมมองวิชาการที่พยายามรักษาความเชื่อไว้ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะสามารถเสริมพลังอำนาจการต่อรองในเชิงนโยบายการวิจัยและปรับโครงสร้างในการให้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นงานวิจัยหลักมากกว่างานวิจัยทางเลือกโดยร่วมกันนิยามความหมายใหม่ของความเป็นชุมชนในสังคมไทยได้อย่างไร

ในขณะที่กระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเป็นการวิจัยโดยชุมชนตามหลักการของศาสตร์ตะวันออกที่เน้นการเข้าถึงความจริงของปัญหาโดยคนในชุมชน เริ่มต้นจากการเรียนรู้ทำความเข้าใจในเหตุของผลและเรียนรู้มรรควิธีหรือขั้นตอนของการเข้าถึงเหตุมาอธิบายผลเป็น

กระบวนการทำความเข้าใจร่วมของคนในชุมชนถึงสภาพของปัญหา และนัยสำคัญที่เข้ามาเป็นองค์ประกอบหลักคือหลักการทางสังคมวิทยาการทำความเข้าใจนิสัยใจคอคนในชุมชนในบริบทความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมก่อนนำมาสู่คำตอบร่วมกันของคนในชุมชนขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างเสริมอำนาจร่วมกันในอุดมการณ์ร่วมและสร้างภาวะการนำใหม่อย่างเป็นกระบวนการมากกว่าคำตอบในเชิงเนื้อหาความรู้เพียงด้านเดียว ก่อนนำไปสู่กิจกรรมการแก้ไขปัญหาที่ต้องมีการผลิตและออกแบบในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จุดเน้นของกระบวนการทางปัญญาคือกระบวนการยอมรับความจริงและนำไปสู่การจัดการกับปัญหาอย่างเป็นขั้นตอนนำไปสู่การรวมกลุ่มและการจัดการองค์กรให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งนี้ความเป็นเครือข่ายคืออำนาจการจัดการร่วมในความรู้ที่เกิดขึ้นที่นำไปสู่การความยั่งยืนของการพัฒนา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะต่อชุมชนวิจัย

ผลสรุปจากรูปแบบความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนวิจัยทั้งสามชุมชน พบว่า ยังมีนักวิจัยที่เป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์สำคัญในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและเป็นผลความสำเร็จและเห็นถึงความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญาผนวกกับการร่วมตัวของกลุ่มคนมาเป็นคณะวิจัย และกิจกรรมความสำเร็จของทั้งสามชุมชนที่ยังมีความต่อเนื่อง ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ชุมชนบ้านสามขา ณ ปัจจุบันแม้จะมีกิจกรรมกลุ่มร้านค้าชุมชนที่มาเสริมศักยภาพในการบริหารของกลุ่มออมทรัพย์ฯ รวมทั้งความรู้ในการปรับโครงสร้างหนี้ในเน้นการบูรณาการในการบริหารกองทุน และจากประสบการณ์การแก้ไขปัญหาหนี้สิน จากกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในฐานะของวิธีการปัญญาทำให้ชุมชนบ้านสามขาเป็นชุมชนตัวอย่างในการขยายผลทั้งการจัดทำฐานการเรียนรู้ที่ร่วมมือกับ ธกส. ในการบริหารจัดการหนี้โดยชุมชน และกลายเป็นกลไกสำคัญในการสร้างเครือข่ายการขยายผลในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และอาศัยการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นในการเป็นอาชีพเสริมของชุมชน แต่ข้อจำกัดบางประการที่ต้องเสริมความสามารถของชุมชน ที่พบว่า ณ ปัจจุบัน กลไกสำคัญโดยเฉพาะผู้นำและแกนนำที่ผ่านการวิจัยท้องถิ่นเริ่มมีบทบาทน้อยลง ส่งผลให้ความต่อเนื่องของกระบวนการทางปัญญา เริ่มแปรจากศักยภาพเป็นข้อจำกัดในการพัฒนาชุมชน ข้อเสนอแนะสำคัญต่อบ้านสามขา คือ

1.1 ควรเสริมศักยภาพผู้นำและแกนนำเดิมที่ผ่านกระบวนการงานวิจัยท้องถิ่นโดยเฉพาะทักษะการบริหารจัดการ การบริหารข้อมูลความรู้จากการวิจัยที่ผ่านมา และ พัฒนาคนรุ่น

ใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในการบริหารชุมชนใช้วิธีการที่เป็นบทเรียนจากการวิจัยท้องถิ่นมาปรับให้สอดคล้องกับสถนการณ์ที่ชุมชนกำลังเผชิญในปัจจุบันโดยเฉพาะกระบวนการจัดการเรียนรู้การจัดการกลุ่มองค์กรภายในชุมชนในกรอบของการเป็นสภาผู้นำภายในชุมชน

1.2 การจัดการระบบสารสนเทศข้อมูลหนี้สิน แม้ว่าจะมีการแก้ไขปัญหามาระดับหนึ่งแล้ว ควรมีการนำเสนอให้ชุมชนได้ทราบถึงความก้าวหน้าที่เป็นตัวเลขว่า ณ ปัจจุบัน จากกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ทำให้ชุมชนลดหนี้สินไปเท่าไร และมีรายได้เพิ่มจากการวางระบบการบริหารจัดการกลุ่มและการจัดการผลิต และในการทำอาชีพเสริมมากน้อยแค่ไหน เนื่องด้วยผู้วิจัยพบว่า ณ ปัจจุบันในชุมชนบ้านสามขาส่วนใหญ่จะเน้นการทำงานกับภายนอกชุมชนมากกว่าการแก้ปัญหาภายใน ขณะเดียวกันระบบการจัดการส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเฉพาะไม่มีการบูรณาการเหมือนช่วงการทำวิจัยที่ผ่านมา

1.3 กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นมาจากระบวนการวิจัย ที่ประกอบด้วย ธนาคารสมอง กลุ่มฟ้าหลังฝน และ กลุ่มการท่องเที่ยวชุมชน รวมทั้งกลุ่มคณะกรรมการจัดการป่าของชุมชน ควรมีการบูรณาการทำงานร่วมกันมากกว่าการแยกกันทำ

1.4 นักวิจัยชุมชนส่วนใหญ่จะถูกดึงไปนอกชุมชนโดยหน่วยงานภายนอกที่เห็นศักยภาพเชิญไปเป็นวิทยากร และเป็นคณะทำงานในหลายหน่วยงาน เป็นผลให้นักวิจัยไม่ได้มีการพัฒนาความรู้จากพื้นที่ ทำให้มีเกิดความรู้ใหม่ และเป็นเรียนรู้จากภายนอกทำให้สอดคล้องกับสภาพของพื้นที่ชุมชน

2. ชุมชนบ้านโป่งคำ แม้ว่าจะเห็นถึงความต่อเนื่องของกิจกรรมภายในชุมชนทั้งการจัดการการตลาดของผลิตภัณฑ์ผ้าทอ และการใช้ประโยชน์จากการย้อมสีผ้าจนนำไปสู่การออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ภายในชุมชนก็ตาม และมีข้อเสนอแนะดังนี้

2.1 การเสริมศักยภาพในตัวนักวิจัยควรหันกลับมาทบทวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น มากกว่าการประสานภายนอกให้เข้ามาสนับสนุนชุมชนในขณะที่ชุมชนเริ่มเข้าสู่กระบวนการพึ่งพาภายนอกมากขึ้น ณ ปัจจุบัน

2.2 การทบทวนในการบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ที่ ณ ปัจจุบันเป็นเพียงสถานที่ศึกษาดูงานมากกว่าการบริหารจัดการที่ต่อเนื่อง

2.3 นักวิจัยมีหลักคิดการทำงานที่ชัดเจนตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ที่เป็นมาจากการพิสูจน์แนวคิดผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่น แต่ไม่มีการขยายแนวคิดสู่คนรุ่นใหม่ในชุมชน ส่วนใหญ่คนในชุมชนจะเข้ามารับประโยชน์จากกิจกรรมที่นักวิจัยดำเนินการภายใต้แนวคิดที่เป็นอยู่ และมีความเป็นตัวตนสูง ควรมีการออกแบบวิธีการในการขยายแนวคิดบนกิจกรรมที่มีความต่อเนื่องจากงานวิจัยที่ผ่านมา และกลุ่มทีมนักวิจัยเดิม

3. เครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่น ณ ปัจจุบันมีความต่อเนื่องเฉพาะ นักวิจัยบางกลุ่มที่นำประสบการณ์ไปขยายผลต่อในเรื่องการพัฒนาสุขภาวะของชุมชน ส่วนนักวิจัยหลักที่เป็นพระสงฆ์

ยังคงดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากผลของการวิจัย แต่ยังมีข้อจำกัดในการขับเคลื่อนเนื่องด้วยในช่วงของการทำวิจัยมีงบประมาณในการสนับสนุน ทำให้ง่ายต่อการประสานความร่วมมือเนื่องด้วยเป็นการทำงานในรูปแบบเครือข่ายและมีสมาชิกหรือกลุ่มเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก ส่วนความเป็นเครือข่ายของพระสงฆ์ ณ ปัจจุบันยังมีร่องรอยให้เห็นในการทำกิจกรรมหรือพิธีกรรมร่วมกัน

ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรง ประกอบด้วย

1. สาขาการพัฒนาทรัพยากรชนบท คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จำเป็นต้องนำองค์ความรู้จากการวิจัยไปปรับใช้ในการพัฒนาหลักสูตรของสาขาวิชาฯ ดังนี้

1.1 สาขาวิชาฯ ควรปรับการจัดการเรียนการสอนในภาควิชาการการส่งเสริมการเกษตรที่เน้นการเรียนรู้การปฏิบัติการจริงกับชุมชน โดยเน้นทักษะและวิธีการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วมก่อนนำไปสู่การจัดการเรียนสอนในภาคทฤษฎีทั้งในระดับปริญญาตรี โท และ เอก

1.2 ควรปรับปรุงหลักสูตรที่เน้นการใช้พื้นชุมชนเป็นพื้นที่การเรียนรู้ของนักศึกษา รวมทั้งการเสริมทักษะนักศึกษาในการเรียนรู้ชุมชน โดยอาศัยการนำเครื่องมือจากงานวิจัยท้องถิ่นมาออกแบบในโครงสร้างของรายวิชาที่เกี่ยวข้อง

1.3 สาขาฯ ควรเปิดหลักสูตรการบริหารงานวิจัยท้องถิ่นในการส่งเสริมชุมชนเกษตรโดยทำความร่วมมือกับชุมชนที่ผ่านการทำงานวิจัยท้องถิ่นเป็นฐานการเรียนรู้ของนักศึกษา

2. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น แม้ปัจจุบันจะมีการปรับโครงสร้างใหม่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็น สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ควรนำหลักการบริหารในแนวคิดวิทยาศาสตร์ใหม่มาทบทวนให้สอดคล้องกับการบริหารงานวิจัยที่ใช้พื้นที่เป็นฐาน โดยการปรับโครงสร้างใหม่และตั้งฝ่ายวิจัยท้องถิ่นเป็นสำนักงานบริหารงานวิจัยนวัตรกรรมชุมชน ในขณะเดียวกัน ศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่น (NODE) ควรปรับสภาพตัวเองเป็นสถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนแนวคิดงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะของกระบวนการทางปัญญา และเป็นหน่วยจัดการความรู้การบริหารงานวิจัยที่เป็นอิสระ โดยการ

2.1 ควรเสริมศักยภาพของนักวิจัยท้องถิ่นที่มีอยู่ ณ ปัจจุบันโดยการจัดตั้งเป็นสถาบันหรือองค์กรทางสังคมในการขยายฐานคิดของกระบวนการทางปัญญา พร้อมทั้งปรับระบบการจัดการงบประมาณให้นักวิจัยท้องถิ่นสามารถขับเคลื่อนงานได้ ในฐานะของผู้ประสานงาน

2.2 ในการเสริมศักยภาพของนักวิจัย หน่วยประสานงานที่เป็นกลไกหลักในการสนับสนุนควรมีการสังเคราะห์รูปแบบของการบริหารงานวิจัยในฐานะของกระบวนการทางปัญญา มากกว่าสังเคราะห์เชิงเทคนิควิธีของการวิจัย แต่ควรยกระดับการสังเคราะห์ในเชิงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

จากเทคนิควิธี หรือระเบียบวิธีวิจัย การการบริหารความรู้ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น เนื่องด้วยความรู้ที่เกิดจากการวิจัยท้องถิ่นในภาพที่ปรากฏเป็นเพียงความรู้ที่เป็นเครื่องมือในการทำงานวิจัยของชุมชน ที่ยังไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง

2.3 ด้วยประสบการณ์ของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความเนื่องตั้งแต่ปี 2540 มาจนถึงปัจจุบัน ยังอยู่ในแวดวงของกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรม ที่ยังคงติดกับดักบางเรื่องโดยเฉพาะการนิยามความหมายของชุมชน ที่ ณ ปัจจุบันชุมชนมีวิวัฒนาการที่เชื่อมโยงกับกระแสโลกาภิวัฒน์มากขึ้น หน่วยประสานงานหรือศูนย์ประสานงานฯ ต้องทำหน้าที่เป็นเจ้าภาพหลักในการสังคยนาและการให้ความหมายใหม่ของความเป็นชุมชนใหม่ พร้อมทั้งให้ความสำคัญต่อกระบวนการทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ใหม่ โดยการ

2.3.1 ปรับจากคำว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็น งานวิจัยของท้องถิ่น เน้นการสนับสนุนกระบวนการและแนวคิดพร้อมทั้งกรอบการสนับสนุนภายใต้การสร้างภาคีความร่วมมือในท้องถิ่นที่ประกอบด้วย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต, เทศบาล) หน่วยงานภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ องค์กรประชาชน ภาคประชาสังคม เข้ามาเป็นกลไกสนับสนุนและร่วมกันทำสร้างเครือข่ายทางสังคม

2.3.2 เมื่อเป็น “งานวิจัยของท้องถิ่น” ต้องยกระดับให้เป็นแนวคิดหลักในภาวการณ์ใหม่ เป็นแนวคิดของการวิจัยที่สอดคล้องกับกระบวนการทางปัญญาที่เน้นศาสตร์การเรียนรู้แบบตะวันออกพร้อมทั้งปรับรูปแบบของหน่วยบริหารงานวิจัยในระดับท้องถิ่น

2.3.3 ลดภาวะโต้แย้งข้อถกเถียงในทางวิชาการในระเบียบวิธีของการวิจัยโดยการสังเคราะห์วิธีวิจัยใหม่และเปิดเป็นหลักสูตรการบริหารงานวิจัยร่วมกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นและสานเครือข่ายให้เห็นพลังร่วมระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชนโดยผ่านพื้นที่สังเคราะห์ร่วมกันของกระบวนการจัดการความรู้ ที่มากกว่าเทคนิควิธี วิชาการรับใช้ชุมชนที่เป็นกระแสในปัจจุบัน

2.4 ในโอกาสของการเปลี่ยนผ่านในเชิงนโยบายการปรับตัวของระบบวิจัยใหม่ของสังคมไทย หน่วยประสานหรือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นที่ยังดำเนินการอยู่ ณ ปัจจุบัน ควรรวมมือกับเครือข่ายชุมชนวิจัยทำการสังเคราะห์ผลที่เป็นอยู่และยกระดับเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายให้มีการจัดตั้งกองทุนงานวิจัยท้องถิ่นในโครงสร้างใหม่มากกว่าเป็นหน่วยจัดการบริหารการวิจัย

2.5 ที่ผ่านมาจะพบว่าในกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน ปัจจัยที่ส่งผลความสำเร็จของกระบวนการทางปัญญาและก่อให้เกิดความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาคือศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นที่กลไกสำคัญภายในโครงสร้างของศูนย์ฯ คือ คณะทำงานของศูนย์ประสานงาน มีองค์ประกอบของนักวิชาการที่ผ่านประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาชุมชน นักพัฒนาเอกชน และผู้แทนเครือข่ายชุมชนเข้ามาทำหน้าที่พิจารณา ให้ข้อเสนอแนะ และมีผู้ประสานงาน กับผู้ช่วยผู้ประสานงานทำหน้าที่ ในการพัฒนาข้อเสนอโครงการร่วมกับชุมชน แต่ ณ ปัจจุบัน คณะทำงานศูนย์

ประสานมีการลดบทบาทลง ควรมีการทบทวนและนำมาออกแบบให้สอดคล้องกับการทำงานในปัจจุบัน อีกทั้งนักวิชาการหรือนักพัฒนาเอกชน ส่วนใหญ่ ณ ปัจจุบันมีความสามารถที่จะให้มุมมองต่อการพิจารณาโครงการ แต่มีข้อจำกัดในประสบการณ์การทำงานกับชุมชน ทำให้พลังการเปลี่ยนแปลงน้อยลง

บรรณานุกรม

กชกร ชิณะวงศ์. **2548. กระบวนทัศน์วิจัยท้องถิ่นจุดเปลี่ยนการพัฒนา**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.

กอบกาญจน์ ภิญโญมารค. **2554. ธรรมชาติในกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: ทีคิว จำกัด.

กาญจนา แก้วเทพ. 2530. **การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง**. กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิคแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

_____. 2553ก. **คุณลักษณะ** & **วิธีวิทยา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

_____. 2553ข. **วิชาการยุคใหม่งานวิจัยชาวบ้านในท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก บทสังเคราะห์** 10 **ปี งานวิจัยท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก พ.ศ.** 2541 (2543-2551). กรุงเทพฯ: เพชรเกษมพริ้นติ้ง กรุ๊ป.

การะเกด (ผู้แปล). 2539. **เสน่ห์ของการจัดองค์กรในอนาคต**. แปลจาก The Iresistibie Future of Organinine. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา http://www.nokrob.org (1 มิถุนายน 2560).

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2543. **การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพฯ ซัคเซสมีเดีย.

เกศสุดา สิทธิสันติ, พระปลัดอภินันท์ อภิปุญโญ, เชติพนธตาน้อย,ฉัตรวดี นนทรี. 2548. **ส่าง ความเชื่อ เพื่อ แก่นธรรม พิธีกรรมคนนาหมื่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เกษมศานต์ ชัยศิลป์. 2543. **การพัฒนาเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเยาวชน** วิทยานิพนธ์ปริญาเอก. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

โกมล สนั่นก้อง. 2546. **คู่มือการบริหารโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค.

_____. 2551. **การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับ** RC/Node **และเครือข่ายฯ ภาคอีสาน**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____. 2554. **หลักสูตรพัฒนาขีดความสามารถของพี่เลี้ยงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

โกวิทย์ พวงงาม. 2553. **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: ขณิชการพิมพ์.

จันทร์จรัส เรี่ยวเดชะ. 2561. **การบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อสร้างผลลัพธ์และผลกระทบ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนุบสนุนการวิจัย (สกว.).

จับโจทย์มั่น จัดการแม่น. 2561. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

จำนงค์ บัวเนี่ยว. 2550. **การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยท้องถิ่น ผลการศึกษาระบบและการมีส่วนร่วมของระบบในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2536. **วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานนท์ กาญจนพันธุ์ และ สัณฐิตา กาญจนพันธุ์. 2536. **ป่าชุมชนภาคเหนือ: ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2533. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

. 2557. **การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

เฉลียว บุรีภักดี. 2542. **ทฤษฎีระบบและการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: แอล.ที.เพลส.

ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์. 2537. **สังคมทันสมัยแต่ไม่พัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรว.

ชัยวัฒน์ ถิระพันธุ์. 2543. **วิธีคิดเชิงกระบวนการระบบ "ผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน"**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภาคเหนือ.

ชาย โพธิสิตา. 2556. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540. **รัฐศาสตร์การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี:หนึ่งศตวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์**. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.

_____ . 2543. **วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น**. กรุเทพฯ: วิภาษา.

_____ . 2545. **สัญวิทยาโครงสร้างนิยมและหลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ: วิภาษา.

เดวิด โกลด์สเวอร์ธี. 2530. **มองทฤษฎีการพัฒนาอย่างวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เดือน คำดี. 2534. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ธนณัฏฐ์ ศรีโอษฐ์. 2556. พลวัตของเครือข่ายอำนาจท้องถิ่นในจังหวัดชลบุรี. **วารสารร่มพฤษ์มหาวิทยาลัยเกริก**, 31, 2(กุมภาพันธ์-พฤษภาคม), 49-76.

นฤมล นิราทร. 2543. **การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ**. กรุงเทพฯ: โครงการระหว่างประเทศว่าด้วยการขจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก.

นวัตกรรมการบริหารจัดการงานวิจัย. 2561. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สวก.).

นิตยา กมลวัทนนิศา. 2546. ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแผน ฯ 9. **วารสารเศรษฐกิจและสังคม**, 40, 2, 72-74.

นิธิ เอี่ยวศรีวงศ์.. 2536. ปัญหาท้าทายของสังคมไทย:ใครจะได้อะไร? อย่างไร?. ใน **รายงานประกอบการประชุม "บนหนทางสู่อนาคต"**. วันที่ 10-11 ธันวาคม 2536. ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ซิตี้จอมเทียน. ชลบุรี.

_____. 2547. (1-7 ตุลาคม). ความเห็นและความรู้. **มติชนสุดสัปดาห์, น.** 24.

ปณิธี บุญสา. 2555. **รูปแบบการบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่ในการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืนของตำบลอแม่ตื่น อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

ประชาสรรค์ แสนภักดี. 2549. **การจัดการความรู้ของเครือข่ายทางสังคมเพื่อการคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประเวศ วะสี. 2536. **แนวคิดและยุทธศาสตร์ สังคมสมานุภาพและวิชชา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

_____. 2547. **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง : การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

_____. 2549. **พระเจ้าอยู่หัวกับรหัสพัฒนาใหม่**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และ ชัยวัฒน์ ถิระพันธ์. 2546. **สื่อสารกับสังคมเครือข่าย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2539. **ภูมิปัญญา นิเวศวิทยาชนพื้นเมือง ศึกษากรณีชุมชนกระเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์โลกดุลยภาพ.

ปิยวัติ บุญ-หลง. 2543. การวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ใน **รายงานการประชุมการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่** 1. วันที่ 24 – 26 เมษายน. ณ โรงแรมเชียงใหม่ออคิด จังหวัดเชียงใหม่

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. 2540. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรัสวิน.

พรพิไล เลิศวิชา. 2532. **คีรีวงจากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งขุนเขา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

_____. 2534. **ศักยภาพของชนบทไทยในพลวัตไทย มุมมองจากเศรษฐกิจการเมือง**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). 2539. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหธรรมมิก.

_____. 2539. **การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

พระพรมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). 2550. **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

_____. 2555. **พุทธธรรมฉบับขยาย**. กรุงเทพ: ธรรมสภา.

พระมหามานพ กวิว์โส. 2535. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ: สภาการศึกษามหามงกุฎราชวิทยาลัย.

พระมหาระวี ติกขปญโญ (ไกรยะพันธ์). 2544. **การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร. 2547. **เครือข่าย:ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

พะยอม วงศ์สารศรี. 2538. **องค์การและการจัดการ**. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

พันตำรวจเอกรังสิต โลไทยสงค์. 2553. **กระบวนการยุติธรรมชุมชน:กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

พิทยา ว่องกุล. 2539. **เศรษฐธรรมและอธิปไตยชุมชนไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ.

มงคลชัย วิริยะพินิจ. 2556. **รวมแนวคิดหลากลายมุมมอง องค์กรแห่งการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ภาควิชาการ**. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.

ยศ สันตสมบัติ. 2539. **ท่าเกวียน บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม**. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

รวีวรรณ ศรีทอง และ อัจลา รุ่งวงษ์. 2540. องค์ความรู้ดั้งเดิมของกระเหรี่ยงกับการใช้พืชให้สีในการย้อมผ้า:กรณีศึกษากระเหรี่ยงโป 5 หมู่บ้าน รอบเขตการรักษาพันธุ์ป่าห้วยขาแข้ง". กรุงเทพฯ: ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ.

วรรณดี สุทธินรากร. 2557. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและกระบวนการทางสำนึก**. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

_____. 2561. **การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

วิถีวิจัย ในมหาสมุทรความรู้. 2559. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

วิทยา อาภรณ์. 2550ก. **การวิจัยคือการปลดปล่อย**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.

_____. 2550. **การวิจัยคือการปลดปล่อยบทสรุปด้านวิธีวิทยาจากการสังเคราะห์ประสบการณ์ ของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมภาคใต้**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.

วิธาน ฐานะวุฑฒ์. 2548. **การบริหารงานด้วยวิทยาศาสตร์ใหม่**. กรุงเทพฯ.

วิมลพร ใบสนธิ์. 2548. **ชุมชนวิจัย ชุมชนแห่งการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาสู่อนาคตที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: เอส อาร์พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์.

วิศิษฐ์ วังวิญญู. 2548. **มณฑลแห่งพลัง**. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.

วีระ สมบูรณ์. 2550. **แบบแผนและความหมายแห่งองค์รวม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ศิริพงษ์ บุญถูก. 2544. **การศึกษาเครือข่ายทางสังคมในกิจกรรมการทอดผ้าป่าของสังคมอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. 2545. **องค์การและการจัดการฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2547. **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง: การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เศรษฐสยาม. 2540. **ลัทธิบริโภคนิยมกับชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สมาพันธ์.

สมเจต มุนีโมไนย และคณะ. 2549. **การสังเคราะห์ประสบการณ์ กลุ่มงานวิจัยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้**. สงขลา: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาคใต้.

สมเจตนา มุนีโมไนย. 2550. **ปัญญาวิจัย เล่าเรื่องวิถีแห่งปัญญาวิจัยจากการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กลุ่มงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สมพันธ์ เตชะอธิก. 2541. **บทเรียนภาคปฏิบัติ ชุมชนเข้มแข็ง**. ขอนแก่น: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเยาวชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน.

สมพันธ์ เตชะอธิก ปรีชา อุยตระกูล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์. 2537. **ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.สมาคมหยาดฝน.

สมศักดิ์ ชุณหรัศมิ์. **การจัดการความรู้กับการกระจายอำนาจ**. น. ใน.

สรศักดิ์ เสนาะพรไพร. 2553. **ภูมิปัญญากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ที่ดิน ป่า กรณีศึกษาภูมิปัญญาขวัญ 37 ประการของชาวปกาเกอะญอ บ้านแม่ขะปู ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2550. **ทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานสนับสนุนกองทุนวิจัย. 2546. **ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความรู้โดยอิสระ: การประชุมประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 2 ปี 2545**. เชียงใหม่: จินดาเพลส.

_____. 2547. **การบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สร้างสรรค์ปัญญา: ชุดบริหารการวิจัยลำดับที่ 5**. เชียงใหม่: จินดาเพลส.

_____. 2551. **บทสังเคราะห์งานวิจัยท้องถิ่นภาคเหนือ**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สินธุ์ สโรบล. 2552. **วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุเทพ สุนทรเภสัช. 2540. **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย**. เชียงใหม่: โกลบอลวิชั่น.

สุธีระ ประเสริฐสรรพ์. 2544. **สรรพสิ่งล้วนวิจัย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุภางค์ จันทวานิช. 2547. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2548. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาวิณี ทรงพรวานิชย์. 2546. **วิธีการและเครื่องทือในการสร้างประสิทธิภาพในการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ:

สุวรรณา บัวพันธ์. 2554. **กระบวนการสนับสนุนของพี่เลี้ยงโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีคุณภาพในภาคอีสาน**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

เสน่ห์ จามริก. 2543. ฐานคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก้าวย่างสู่กระบวนการพัฒนาท้องถิ่น. น. 56-57. **เรียงร้อย ถ้อยความคิด งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพลวัติสังคมไทย**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.).

_____. 2545. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับกระบวนการทางสังคม. น. 278. ใน รายงานการประชุมการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 2. วันที่ 28-29 พฤศจิกายน 2545. ณ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ.

เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ. 2538. **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสรี พงศ์พิศ. 2531. **ทิศทางหมู่บ้านไทย**. . กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

_____. 2536. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิหมู่บ้าน.

_____. 2547. **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

เสรี พงศ์พิศ และคณะ. 2538. **ปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชนแล้วเราจะเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ได้อย่างไร**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อคิน รพีพัฒน์. 2531. **ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณียกกระบัตร โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและการพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อภิชัย พันธเสน. 2544. **พุทฑเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

_____. 2550. **สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนการวิจัย (สกว).

อมรา พงศาพิชญ์. 2542. **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณ รักษ์ธรรม. 2524. **การพัฒนาองค์การการสร้างและพัฒนาการทำงานเป็นทีม**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

อรุณี เวียงแหง. 2550. **จากคนสามหมอกสู่คนสามน้ำ:จากหลักการสู่การปฏิบัติการวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.

อรุณีวรรณ บัวเนี่ยว. 2550. **กระบวนการสื่อสารในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น "พูดคุยกันบ้าง จะได้เข้าใจกัน"**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อังคณา ทาลัดชัย. 2554. **ประสบการณ์จากพื้นที่ "งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น"**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2527. **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2535. “ความเป็นชุมชน”. น. 67-88. ใน **การวิจัยในมิติวัฒนธรรม : บทความงานวิจัยและประสบการณ์นักวิชาการ การแสวงหาแนวทางและทิศทางการวิจัยวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ และสำนักงานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2542. **การวิจัยในมิติทางวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2548. **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

อำภา จันทรากาศ. 2543. **ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2540. **ระบบการศึกษากับชุมชน กรอบความคิด และข้อเสนอเพื่อการวิจัย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

แอนดรู เทอร์ตัน. 2533. **“บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบท” ในรัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Ahluwalia และMontek. 1974. **“Income Inequality: Some Dimensions of the Problems”.** London: Oxford University Press.

Allee, Verna. 2008. Value Network Analysis and Value Conversion of Tangible Assets. **V Journal of Intellectual Capital Intellectual Capital**, 9, 1, 5-24.

Boissevain, Jeremy. 1974. **Friends of Friends**. Oxford: Besil Blackwell.

Borgatta, F. Edgar and Borgatta, Marie. 1992. **Encyclopedia of Sociology**. New York: Macmillan Publishing Company.

Broom, L. , Selznick, P. and Darroch, D. 1995. **Sociology: A Text with Adapted Readings**. London: Harper and Row.

Bruce, S. and Yearley, S. 2006. **The SAGE Dictionary of Sociology**. London: SAGE Publication.

Chambers, R. 1989. Vulnerability, coping and policy. **Institute of Development Studies Bulletin**, 20, 2, 1-7.

Elson, R. E. 1997. **The End of the Peasantry in Southeast Asia**. London: McMillan Press.

Emerson, Richard. 1976. Social Exchange Theory. **Annual Review of Sociology**, 2,. 335-362

Ethier, Jason. 2006. **Current Research in Social Network Theory.** [Online]. Available http://www.ccs.neu.edu/home/perrolle/archive/Ethier-SocialNetwork.html.

Evans, Peter. 1979. **Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil**. Princeton: Princeton University.

Fei, John and Ranis, Gustav. 1966. **"Agrarianism, Dualism and Economic Development"**. Baltimore: The John Hopkins Press.

Glaser, Barney. 1978. **Theoretical Sensitivity**. California: The Sociology Press.

Havanon, Napaporn. 1986. **Economic Development as Determinant of Rural-Urban Inequality and Urban Growth, The Case of Thailand**. M.A. Thesis. Brown University.

Hirsch. 1990. **Development Dilemmas in Rural Thailand**. Singapore: Oxford University.

Hoselity, Bert F. 1960. **Sociological Aspects of Economic Growth**. New York: Free Press.

Kilduff, Martin and Tsai, Wenpin. 2003. **Social Networks and Organizations.** London: SAGE Publication.

Krongkael, Methi. 1975. **The Income Redistributional Effects of Taxes and Public Expenditures in Thailand: An Intertemporal Study**. Michigan: Michigan State University.

Krongkaew, Methi. 1975. **The Income Redistributional Effects of Taxes and Public Expenditures in Thailand**. Michigan: Michigan State University.

Lewis, Arthur. 1954. **"Economic Development with Unlimited Supplies of labor"**. Manchester: The Manchester School.

Lohmann, Larry. 2536. **"ชาวบ้านผู้อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ: ประสบการณ์จากประเทศไทย"**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

Neergaard, H., Shaw, E. and Carter, Sara. 2005. **The Impact of Gender, Social Capital and Networks on Business Ownership: A Research Agenda. International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research**, 11, 5, 338-357.

Nohria, N. and Eccles, R. G. 1992. **Networks and Organizations: Structure, Form and Action.** Boston: Harvard Business School Press.

Olsen, Marvin. 1968a. **The Process of Social Organization**. New Delhi: Oxford & IBH Publishing.

_____. 1968b. **The Process of Social Organization**. New Delhi: Oxford & IBH Publishing.

Parker, J., Mars, L., Ransome, P. and Stanworth, H. 2003. **Social Theory: A Basic Tool Kit**. New York: Palvarge Macmillan.

Pretty J. N. 1995. **Participatory learning for sustainable agriculture. World development**. London: International Institute for Environment and Development.

Putman, Robert. 1993. **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**. Princeton:: Princeton University.

Redfield, Robert. 1960. **The Little Community and Peasant Peasant Society and Culture**. Chicago: University of Chicago Press.

Ritzer, George. 1992. **Contemporary Sociological Theory.** 3rd edition. New York: McGraw-Hill.

_____. 1996. **Sociological Theory**. New York: McGraw-Hill.

_____. 2003. **Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots**. New York: McGraw-Hill.

Robert, E. Hall. 1978. Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence. **Journal of Political Economy**, 86, 6(December), 971-987.

Sclove, R. E. et al. 1998. **Community-Based Research In The United States An Introductory Reconnaissance, Including Twelve Organizational Case Studies and Comparison with the utch Science Shops and the Mainstream American Research System**. The Loka Institute is a nonprofit organization dedicated to making research, science and technology more responsive to democratically decided social and environmental concerns.

Silcock, T. H. 1967. **The Rice Premium and Agricultural Diversification**. Durham: N.C. Duke University Press.

Smelser, Neil. 1973. **Towards a Theory of Modernization in the Modern Society,in Amitai Etzioni and Eva Etzioni (eds.), Social Change: Sources, Patterns and Consequence,** . New York: Basic Books.

Strauss, Anselm. 1990. **Qualitative Analysis for Social Scientists**. New York: Cambridge University Press.

Turner, J. H. 1994. **Sociology Concept and User**. New York: McGraw-Hill.

_____. 2003. **The Structure of Sociological Theory**. Belmont California: Wardsworth.

Verhoeven, Piet. 2008. Who's in and who's out? Studying the Effects of Communication Management on Social Cohesion. **Journal of Communication Management**, 12, 2, 124-135..

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ภาพกระบวนการงานวิจัย

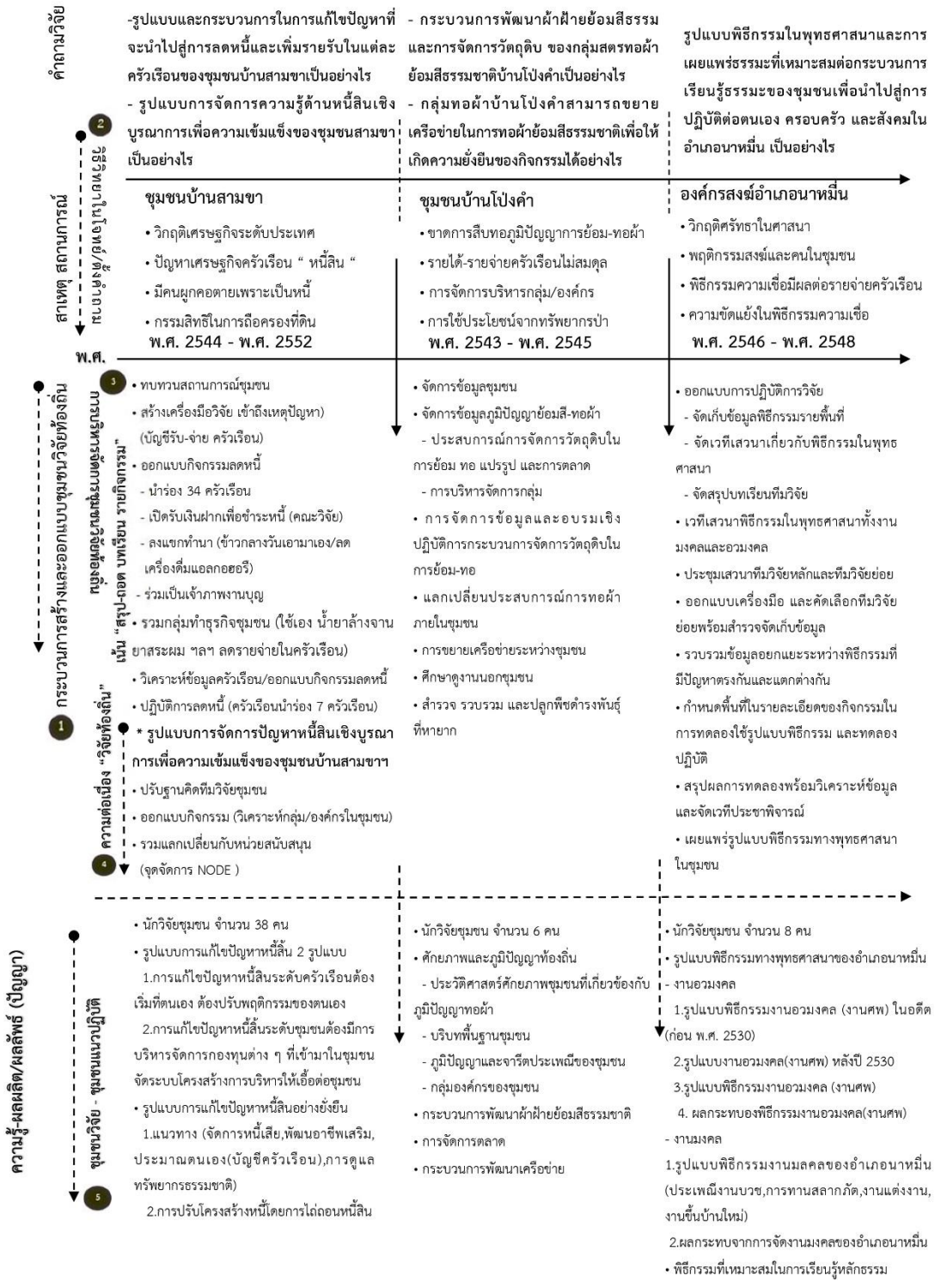

ภาพผนวกที่ 1 กระบวนการงานวิจัยท้องถิ่นในฐานะวิธีการทางปัญญา

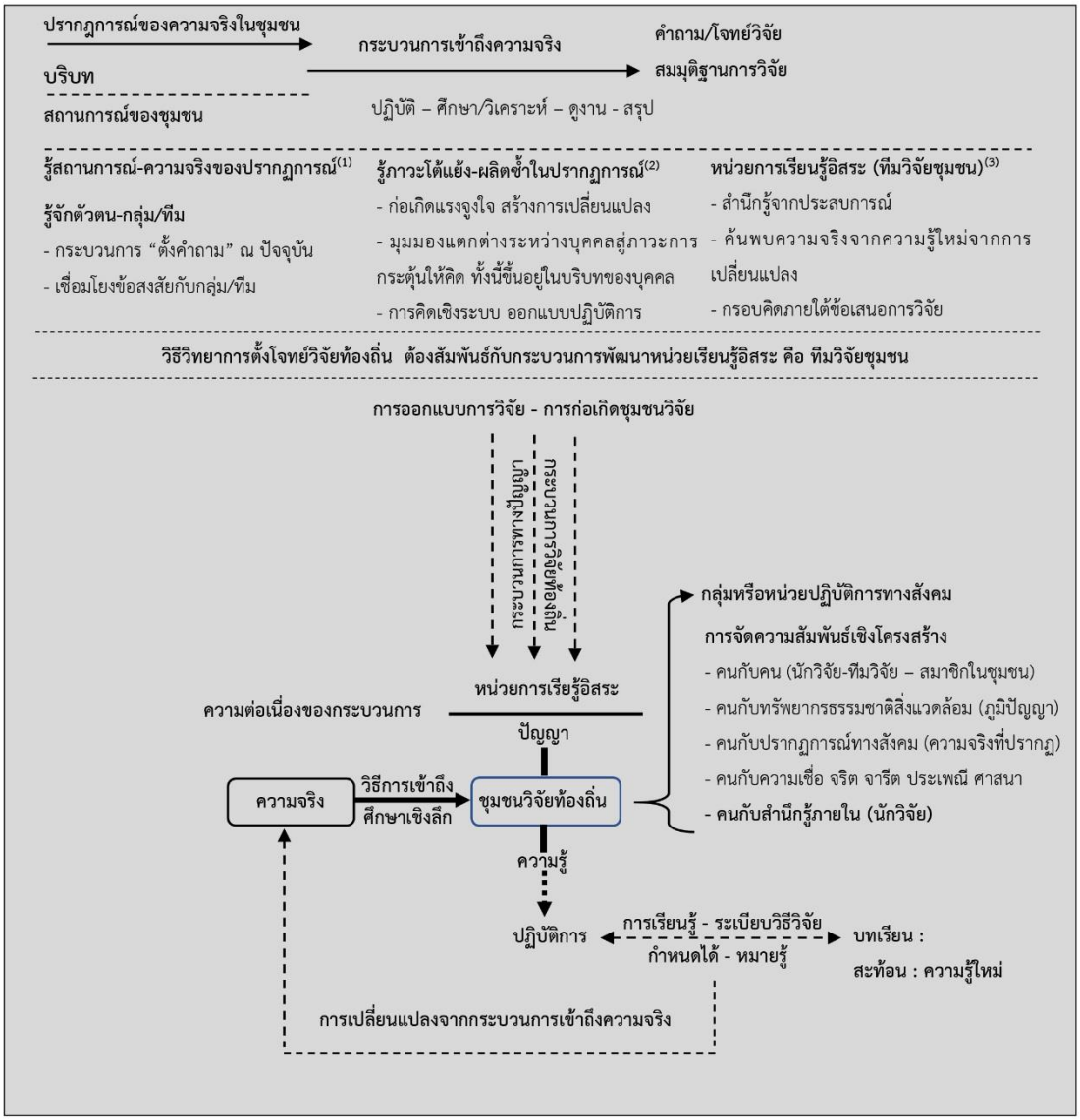

ภาพผนวกที่ 2 วิธีวิทยาการเชื่อมโยงในโจทย์วิจัย

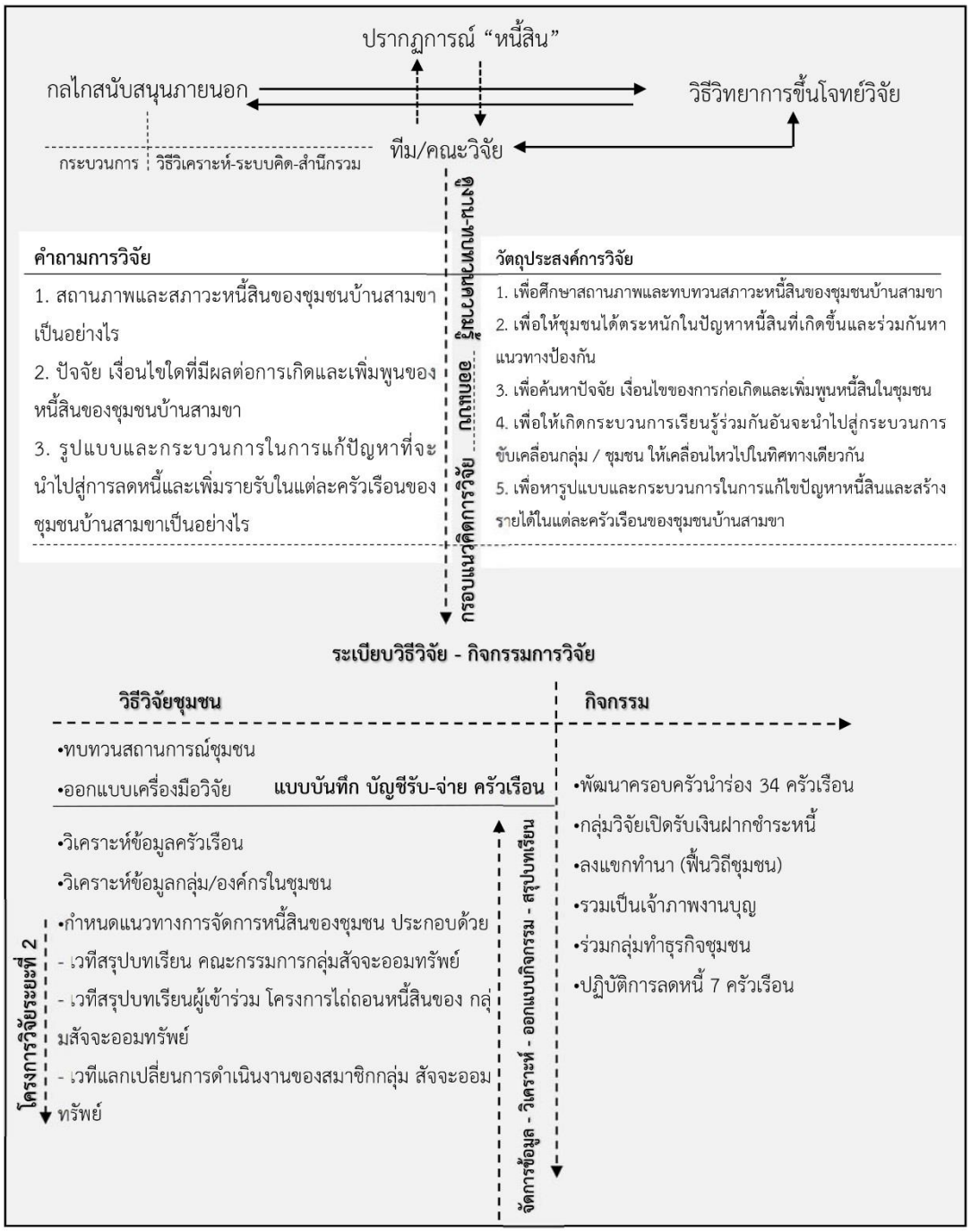

ภาพผนวกที่ 3 มรรควิธีในกระบวนการทางปัญญาของชุมชนบ้านสามขา

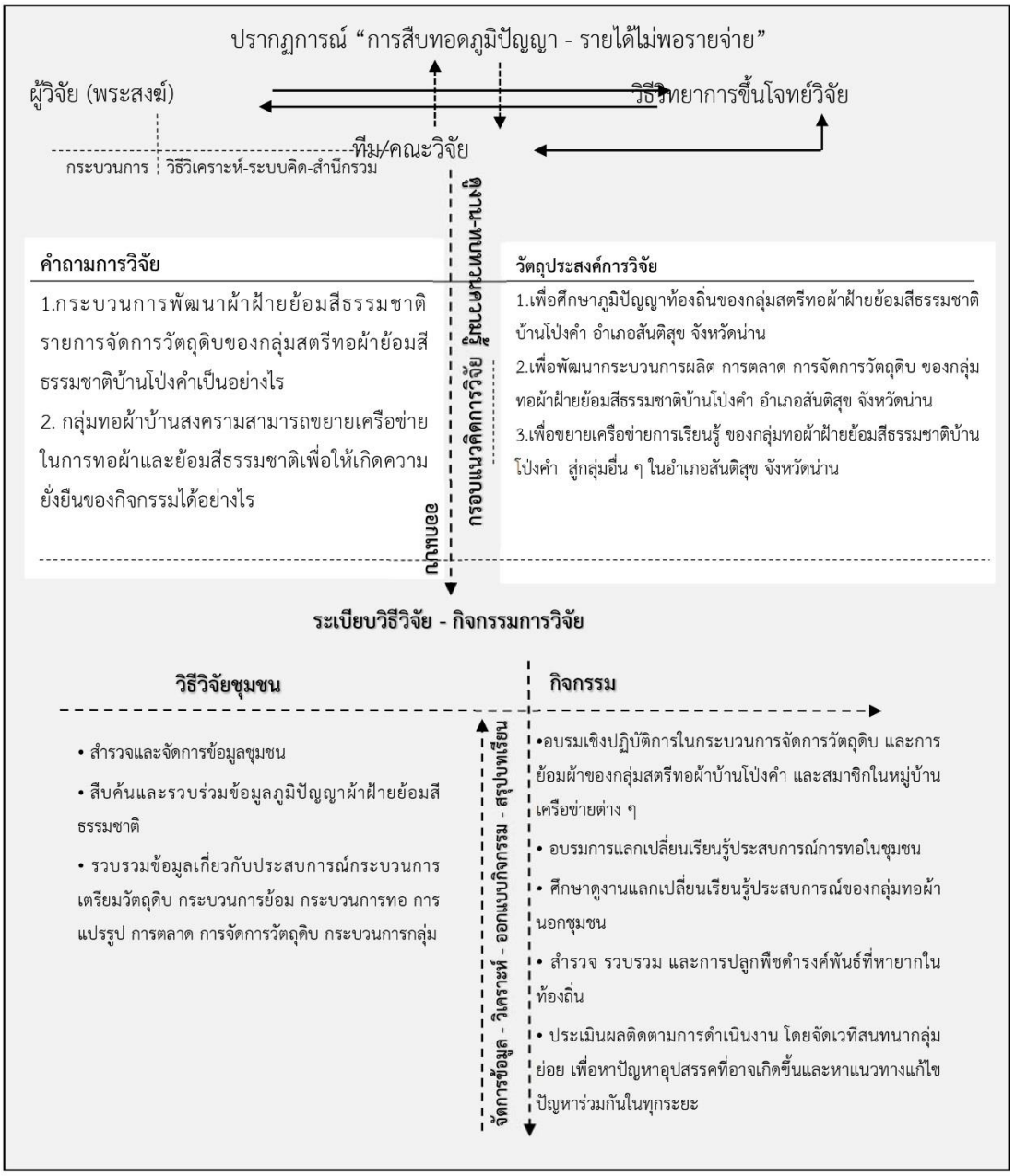

ภาพผนวกที่ 4 มรรควิธีในกระบวนการทางปัญญาของชุมชนบ้านโป่งคำ

ภาพผนวกที่ 5 มรรควิธีในกระบวนการทางปัญญาของเครือข่ายพระสงฆ์อำเภอนาหมื่น

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นายปณิธี บุญสา	
เกิดเมื่อ	28 พฤษภาคม 2519	
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2550-2552	ปริญญาตรี สาขาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาลัยราชภัฏพระนคร
	พ.ศ. 2553-2555	ปริญญาโท สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยแม่โจ้
ประวัติการทำงาน	พ.ศ. 2546-2553	เจ้าหน้าที่ประสานงานงานพื้นที่ สำนักงานประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
	พ.ศ. 2552-2554	นักวิจัยโครงการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนบนพื้นที่สูงสถาบันวิจัยพื้นที่สูงองค์กรมาหาชน
	พ.ศ. 2553-2554	หัวหน้าโครงการวิจัยการพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่เพื่อลดปัญหาการปลูกฝิ่นของตำบลแม่ตื่น อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก
	พ.ศ. 2555	อาจารย์พิเศษ รายวิชาท้องถิ่นศึกษา สาขานิเทศศาสตร์บูรณาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
	พ.ศ. 2556	หัวหน้าโครงการสังเคราะห์วิธีวิทยาการบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่ในการเสริมสร้างท้องถิ่นจัดการตนเอง องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา และ อปท.เครือข่าย และหน้าโครงการวิจัย “วิธีวิทยาการบริหารงานวิจัยท้องถิ่นในการจัดการที่ดินและทรัพยากรโดยชุมชนที่เหมาะสมกับภูมินิเวศวัฒนธรรมภาคเหนือ”